

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДУ «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ
ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАН УКРАЇНИ»

НАЦІОНАЛЬНІ ТА ГЛОБАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ УКРАЇНИ

Наукова доповідь

**За редакцією
доктора економічних наук І.М. Бобух**

Київ – 2018

УДК 330.35(477):[330.354:124.6]
Н 35

Автори:

Бобух І.М. (передмова, розділ 1, розділ 4, п. 10.2); Кіндзерський Ю.В. (розділ 5, п. 10.2), Фашевська О.М. (передмова, розділ 3, п. 6.1, п. 10.2); Тищук Т.А. (розділ 9, п. 10.1); Снігова О.Ю. (розділ 7); Щегель С.М. (розділ 1, пп. 6.2, 10.2); Ромусік Я.В. (п. 6.3); Романовська Н.І. (розділ 2); Герасімова О.А. (п. 1.3, розділ 8, п. 10.3); Москвіна О.Д. (розділ 2, розділ 3, п. 10.4); Лопатенко Д.Б. (розділ 2, список скорочень).

Рецензенти:

д-р екон. наук В.В. Зимовець (ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" – Київ);

д-р екон. наук, проф. Пасєнко Т.В. (ДВНЗ "КНЕУ імені Вадима Гетьмана" – Київ).

*Затверджено до друку Постановою Вченої ради
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
від 21 червня 2017 р. № 68*

Національні та глобальні детермінанти економічного зростання України :
наукова доповідь / за ред. д.е.н. І.М. Бобух ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та
прогнозув. НАН України». – Електрон. дані. – К., 2018. – 390 с., табл., рис. – Режим
доступу : <http://ief.org.ua/docs/sr/299.pdf>

Н 35

ISBN 978-966-02-8653-5 (електронне видання)

У доповіді розглядаються національні та глобальні детермінанти економічного зростання, їхній вплив на стан національної економіки та напрями формування державної політики переходу до нової якості економічного зростання України.

Для фахівців у сфері економіки та державного управління, науковців, аспірантів і студентів економічних спеціальностей, а також широкого кола читачів, які цікавляться питаннями економічного розвитку України.

Наукову доповідь підготовлено у рамках НДР «Національні та глобальні детермінанти економічного зростання України».

УДК 330.35(477):[330.354:124.6]

**ISBN 978-966-02-8653-5 (електронне
видання)**

© Національна академія наук України, 2018
© ДУ "Інститут економіки та прогнозування
НАН України", 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ	10
1.1. Економічне зростання та розвиток: сутність, взаємозв'язок і види	10
1.2. Детермінанти і чинники в теоріях економічного зростання: особливості ідентифікації та еволюція	20
1.3. Методологічні засади побудови структурно-логічної моделі дослідження детермінант економічного зростання	34
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ	68
2.1. Динаміка і тенденції зміни ВВП України в контексті євроінтеграційного вектора розвитку	68
2.2. Структурні зрушення у пропорціях виробництва в Україні	76
2.3. Структурні трансформації пропорцій кінцевого використання ВВП	79
РОЗДІЛ 3. РИЗИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ	84
3.1. Основні тенденції розвитку інституційного сектора фінансових корпорацій в Україні	84
3.2. Ризики і перспективи функціонування фінансових корпорацій в економіці України	87
3.3. Динаміка показників фінансових рахунків України	92
РОЗДІЛ 4. НАЦІОНАЛЬНЕ БАГАТСТВО УКРАЇНИ ЯК ПІДҐРУНТЯ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ	100
4.1. Національні та глобальні детермінанти формування національного багатства як потенціалу відновлення економічного зростання	100
4.2. Ресурси та інструменти розвитку науково-освітньої складової людського потенціалу як підґрунтя забезпечення нової якості економічного зростання	111
РОЗДІЛ 5. ДЕРЖАВНЕ ЗАМОВЛЕННЯ І ДЕТЕРМІНАНТИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ В АКТИВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ТА ПЕРЕСТРУКТУРУВАННІ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА	144
5.1. Детермінанти формування динаміки та політика розбудови промислового сектора	144
5.2. Державне замовлення ву світі та особливості його контрактації в системі механізмів зростання економіки	163
5.3. Вектори удосконалення інституту державного замовлення в Україні	176
РОЗДІЛ 6. ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНІ ТА ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ	182
6.1. Інвестиційна політика як детермінанта відновлення економічного зростання	182

6.2. Вплив інноваційної та технологічної детермінант на економічне зростання України	191
6.3. Інституційне забезпечення розвитку МСБ як детермінанта економічного зростання	197
РОЗДІЛ 7. РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ	226
7.1. Євроінтеграція як чинник реформування державної регіональної політики	226
7.2. Формування конкурентних переваг старопромислових регіонів як євроінтеграційний орієнтир їх розвитку	237
Додатки до розділу 7	
РОЗДІЛ 8. ВХОДЖЕННЯ УКРАЇНИ ДО ГЛОБАЛЬНИХ ЛАНЦЮЖКІВ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ	260
8.1. Світовий досвід та вітчизняний потенціал входження до глобальних ланцюжків доданої вартості	260
8.2. Особливості глобальних інвестиційних потоків на основі матриці парних інвестицій	269
8.3. Розвиток агенцій із просування інвестицій як фактор залучення України до глобальних ланцюжків доданої вартості	278
РОЗДІЛ 9. РЕФОРМИ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ	292
9.1. Інструменти впливу держави на сектори економіки України	292
9.2. Вплив українських реформ на структурні зміни в економіці	304
9.3. Пріоритетні напрямки структурних реформ в Україні	310
РОЗДІЛ 10. ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ДЕТЕРМІНАНТ ТА МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ	318
10.1. Матриця суспільних рахунків: методологія побудови для економіки України	318
10.2. Перспективні напрями актуалізації детермінант економічного зростання	337
10.3. Вплив Угоди про асоціацію з ЄС на сальдо торгового балансу України з європейськими країнами	356
10.4. Структурна політика у контексті модернізації детермінант економічного розвитку	363

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АГД/ AGA	–	анотований типовий грантовий договір / Annotated Model Grant Agreement
АПП/ IPA	–	агенції із просування інвестицій / Investment Promotion Agencies
АПК	–	агропромисловий комплекс
АСЕАН/ ASEAN	–	Асоціація держав Південно-Східної Азії / Association of SouthEast Asian Nations
АТЕС/ APEC	–	Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво / Asia-Pacific Economic Cooperation
АТО	–	антитерористична операція
БААП/ WAIPA	–	Всесвітня асоціація агенцій із просування інвестицій / World Association of Investment Promotion Agencies
ВВП	–	валовий внутрішній продукт
ВДВ	–	валова додана вартість
ВІЛ	–	вірус імунодефіциту людини
ВНД	–	валовий національний дохід
ВНЗ	–	валові національні заощадження
ВННД	–	валовий національний наявний дохід
ВНОК	–	валове нагромадження основного капіталу
ВРУ	–	Верховна Рада України
ГСТП	–	Глобальна система торгових преференцій між країнами, що розвиваються
д/к	–	дебіторська/кредиторська
ДКС/ ФКС	–	державна /федеральна контрактна система
ЄС	–	Європейський Союз
ЗАО	–	закрите акціонерне товариство
ЗДУ	–	загальне державне управління
ЗУ	–	Закон України
ІКТ	–	інформаційно-комунікаційні технології
ІЛР	–	індекс людського розвитку
іMoPe	–	індекс моніторингу реформ
ІТ	–	інформаційні технології
ІТД	–	інноваційно-технологічна детермінанта
КВЕД	–	Класифікація видів економічної діяльності
КЖЦ	–	контракти життєвого циклу
КМУ	–	Кабінет Міністрів України
КПЕ/ KPI	–	ключовий показник ефективності / Key Performance Indicator
КСДГ	–	кінцеве споживання домашніх господарств
ЛК	–	людський капітал
ЛП	–	людський потенціал
МВФ/ IMF	–	Міжнародний валютний фонд / International Monetary Fund
МОН	–	Міністерство освіти та науки України
МСБ	–	малий та середній бізнес
МСП/ SME	–	малі та середні підприємства / Small and medium-sized enterprises
МСР	–	матриця суспільних рахунків
НАБУ	–	Національне антикорупційне бюро України
НАЗК	–	Національне агентство з питань запобігання корупції
НАФТА	–	Північноамериканська угода про вільну торгівлю
НБ	–	національне багатство
НБУ	–	Національний банк України
НВО	–	науково-виробниче об'єднання
НГО	–	неприбуткова громадська організація
НДДКР (R&D)	–	науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи
НДІ	–	науково-дослідний інститут
НІД/ RIA	–	науково-інноваційні дії / Research and Innovation action
НКООДГ	–	некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства
НТРІ	–	науково-технологічний розвиток та інновації
ОЕСР/ OECD	–	Організація економічного співробітництва та розвитку / Organisation for Economic Co-operation and Development
ООН/ UN	–	Організація Об'єднаних Націй / United Nations
ОПК	–	оборонно-промисловий комплекс
ОРДЛО	–	окремі райони Донецької та Луганської областей

ПДВ	–	податок на додану вартість
ПЄВ/OSS	–	послуга єдиного вікна / One stop shop
ПІІ/FDI	–	прямі іноземні інвестиції / Foreign direct investments
ПКС	–	паритет купівельної спроможності
ПРООН/UNDP	–	Програма розвитку ООН / United Nations Development Programme
РП7/FP7	–	Сьома рамкова програма / Framework Program 7
РФ	–	Російська Федерація
СНД	–	Співдружність Незалежних Держав
СНІД	–	синдром набутого імунodefіциту
СНР	–	Система національних рахунків
СОТ	–	Світова організація торгівлі
СЧЗ	–	скориговані чисті заощадження
США	–	Сполучені Штати Америки
ТНК	–	транснаціональна корпорація
ТОВ	–	товариство з обмеженою відповідальністю
ТТП	–	Транс-тихоокеанське партнерство
ЦІББ	–	центри підтримки бізнесу
ЦРТ	–	Цілі розвитку тисячоліття
ЦСЄ	–	Центральна і Східна Європа
ЧНЗ	–	чисті національні заощадження
ЧНОК	–	чисте нагромадження основного капіталу
ЮНКТАД/ UNCTAD	–	Конференція ООН з торгівлі та розвитку / United Nations Conference on Trade and Development
Cg	–	державне споживання
CGE-моделі	–	Computable General Equilibrium models / обчислювані моделі загальної рівноваги
CSA	–	Coordination and support action / діяльність із координації та підтримки
IA	–	Innovation action / інноваційні дії
IDR	–	Industrial Development Report / Звіт з промислового розвитку
EEN / ЄМП	–	Enterprise Europe Network / Європейська мережа підприємств
GEF	–	Global environment facility / Глобальний екологічний фонд
GNDIg	–	доходи державного сектора
GTAP/ГПАТ	–	Global Trade Analysis Project / Глобальний проект з аналізу торгівлі
GVC	–	Global Value Chains / глобальні ланцюжки доданої вартості
MSCA-RISE	–	Marie Skłodowska-Curie Action – Research and Innovation Staff Exchange / Дії Марії Склодовської-Кюрі – обмін дослідницьким та інноваційним персоналом
SME-1	–	SME Instrument phase 1 / інструменти підтримки малих та середніх підприємств, фаза 1
SME-2	–	SME Instrument phase 2 / Інструменти підтримки малих та середніх підприємств, фаза 2
EUR	–	євро
UNEP	–	The United Nations Environment Programme / Програма з навколишнього середовища ООН
UNFAO	–	Food and Agriculture Organization of the UN / Продовольча і сільськогосподарська організація ООН)
Країни V4	–	країни «Вишеградської четвірки»

ПЕРЕДМОВА

Наукову доповідь присвячено оцінці впливу на вітчизняну економіку національних та глобальних детермінант, які наразі призводять до численних внутрішніх диспропорцій, гальмують економічне зростання та, відповідно, актуалізують необхідність перегляду системи пріоритетів економічного розвитку України.

Віддаючи належне вагомому науковому доробку вчених-економістів щодо чинників економічного зростання, слід зазначити, що на сучасному етапі ряд питань залишаються нерозв'язаними, серед них – ідентифікація та оцінка внутрішніх можливостей і каналів поширення зовнішнього впливу на національну економіку, розроблення інструментів державної політики для попередження негативних наслідків таких впливів, формування засад переходу до нової якості економічного зростання на основі збільшення інвестиційного та інноваційного попиту і підвищення обсягів експорту. Це поставило перед авторами наукової доповіді завдання сформулювати цілісне макроекономічне бачення складу національних та глобальних детермінант економічного зростання, їх сутності, взаємозв'язків, особливостей впливу на процес економічного зростання в умовах турбулентності світової економіки. Для вирішення цього завдання уточнено категорійний апарат дослідження національних та глобальних детермінант у контексті теорій економічного зростання України, на основі якого удосконалено методологічні засади побудови структурно-логічної моделі їх оцінювання з урахуванням кількісних та якісних змін у макроекономічній політиці за актуальними детермінантами (природно-ресурсний капітал, структурна політика, динаміка та структура капіталовкладень, входження української економіки у глобальні ланцюжки доданої вартості тощо).

До найважливіших теоретико-методологічних результатів, представлених у науковій доповіді, необхідно віднести ґрунтовне дослідження глобальних інвестиційних потоків, виявлення їх особливостей та оцінку вітчизняного потенціалу входження до глобальних ланцюжків доданої вартості як фактора економічного зростання. На основі цього дослідження вперше побудовано

матрицю інтенсивності парних інвестицій, запропоновано розрахунок коефіцієнта інвестиційної привабливості країни та проведено дослідження залежності цього показника від приналежності країни до певного економічного об'єднання. Це дозволило виявити основні напрями глобальних інвестиційних потоків: від глобальних інвесторів до зон пільгового оподаткування, від головних інвесторів у рамках торговельних і політико-економічних союзів і між країнами-сусідами. Науковою новизною вирізняється також і запропонована вперше методика оцінювання ефективності інформаційної діяльності агенцій із просування інвестицій як фактора залучення України до глобальних ланцюжків доданої вартості та розроблений комплексний індекс ефективності, що базується на представленні інформації на інтернет-сайтах зазначених агенцій.

У доповіді розкрито склад і зміст детермінант розбудови сучасного промислового сектора (такими є інституційно-політичні, організаційно-управлінські, зовнішньоекономічні, структурно-виробничі, фінансово-інвестиційні, інноваційно-технологічні, соціальні детермінанти), їх ієрархічну підпорядкованість, підходи до формування та механізми впливу на процеси індустріалізації та деіндустріалізації; обґрунтовано, що інвестиційна, інноваційно-технологічна політика та інституційне забезпечення розвитку малого і середнього бізнесу, які визначають параметри регуляторного впливу держави на економічні процеси, виступають як важливі детермінанти економічного зростання.

Колективом авторів показано, що реалізація запланованих урядовими структурами соціально-економічних реформ, які передбачають розбудову інноваційної та експортоорієнтованої економіки України, неможлива без актуалізації науково-освітньої складової людського капіталу як капіталізованої частини людського потенціалу. Зважаючи на потребу підвищення наукоємності та конкурентоспроможності національного виробництва, у роботі розроблено пропозиції щодо збільшення участі українських науковців у проектах рамкової програми ЄС Horizon 2020, ефективного використання її фінансових ресурсів та створення в Україні ринку науково-освітніх послуг на європейських засадах.

Важливою детермінантою економічного зростання України є ефективне використання конкурентних переваг регіонів України. У науковій доповіді представлено удосконалені концептуальні підходи до визначення регіональної політики як національної детермінанти та як каналу поширення впливу глобальних (зокрема європейських) детермінант економічного зростання через впровадження європейських принципів регіонального розвитку та запропоновано концептуальні основи державної регіональної політики (зокрема стосовно старопромислових регіонів) шляхом упровадження положень концепції «нового регіоналізму» як євроінтеграційного орієнтиру розвитку регіонів.

Базуючись на результатах дослідження впливу актуальної структури національних та глобальних детермінант на зростання національної економіки, у доповіді запропоновано перелік заходів для подолання основних макроекономічних диспропорцій та відновлення економічного потенціалу країни. Зокрема, йдеться про необхідність перегляду системи пріоритетів розвитку національної економіки з урахуванням мінімізації впливу світогосподарських диспропорцій на структурні зміни національної господарської системи; формування сприятливого інвестиційного клімату для оновлення виробничої, інфраструктурної та технологічної бази економіки; створення сприятливих умов для технологічних змін, орієнтованих на високотехнологічні методи виробництва; формування ринків природних ресурсів, капіталу та технологій; зміни системи оподаткування у напрямі спрощення адміністрування податків, зниження фіскального тиску; проведення земельної реформи та створення ринку землі; проведення реформи судової системи, правоохоронних органів, боротьби з корупцією, зокрема на митниці.

Сподіваємося, що представлена українській громадськості наукова доповідь зможе бути корисною при розробленні сучасної державної економічної політики на національному та регіональному рівнях.

РОЗДІЛ 1

ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ

1.1. Економічне зростання та розвиток: сутність, взаємозв'язок і види

Вплив національних та глобальних детермінант на економічне зростання є багатоаспектним, різноманітним й іноді навіть суперечливим, що значною мірою обумовлюється особливостями різних граней процесу зростання та розвитку. Розуміння сутності та взаємозалежності категорій «економічне зростання» та «економічний розвиток», їх видів та показників, якими вони визначаються і характеризуються, істотно впливає на розуміння їх детермінації. На перший план виходять питання якості економічного зростання, актуалізується процес розвитку як такий, що включає важливі аспекти економічних трансформацій у більш широкому контексті. Дослідження процесів економічного зростання в сучасному світі неможливе без розуміння взаємозв'язку та взаємозалежності з економічним розвитком. Особливо актуальним у процесі дослідження економічних процесів у сучасному світі стає твердження А.Сена: «Економічне зростання є одним з аспектів процесу економічного розвитку»¹. Термін «економічний розвиток» у ХХІ ст. досить широко розповсюдився серед економістів, політиків та громадських діячів, однак його концепція сягає набагато глибше, налічуючи декілька століть. Її виникнення пов'язують із розвитком капіталізму та розпадом феодалізму². Натомість «економічне зростання» як концепція, пов'язана із кількісним макроекономічним виміром результатів виробничих процесів у вигляді ВВП та похідних від нього показників, зокрема національного доходу, як підхід набагато молодший, що з'явився на початку ХХ ст., практично одразу здобув неабияку популярність³. У концепції економічного зростання істотно

¹ Sen A. Development: Which Way Now? *Economic Journal*. 1983. Vol. 93. Is. 372. P. 745–762.

² Conteras R. How the Concept of Development Got Started. *University of Iowa Center for International Finance and Development E-Book*.

³ Зокрема у 13-му виданні «Економікс» К.Макконела і С.Брю зазначалося, що «економічне зростання представляє собою загально визнану економічну мету суспільства». Див.: Макконелл К., Брю С. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Москва: Инфра-М, 1999. xxxiv с. 974 с. С. 412.

спрощується трактування і сприйняття громадськістю міжнародних і внутрішньокраїнових порівняльних економічних характеристик у динаміці (у т.ч. на той час безпрецедентно довгостроковій завдяки легендарним рядам А.Медісона). Проте такий високий рівень абстрагування є не тільки перевагою, а й «ахіллесовою п'ятою» цієї концепції, оскільки випускає з поля зору такі важливі аспекти, як наявність і рівень використання ресурсів та шкоду навколишньому середовищу, акумульований рівень благополуччя, нерівність у різних вимірах, соціальну справедливість, тривалість життя населення, його освіченість, рівень довіри у суспільстві, вільний час та ін. Навіть сам винахідник порівняльних сетів виміру національного доходу С.Кузнець ще в 1934 р. застерігав проти ототожнення зростання ВВП зі збільшенням економічного чи соціального добробуту, зазначаючи, що «цінна властивість людського мозку спрощувати складні явища у компактних характеристиках є небезпечною, створюючи підстави для маніпуляцій, особливо у сфері питань, які є ядром конфлікту протилежних соціальних груп, де інструментом аргументації часто виступає надмірне спрощення»⁴. А в сучасних умовах істотно зростає роль саме тих аспектів економічного розвитку, що в епоху розквіту концепції економічного зростання відкидалися як другорядні. Відповідно трансформується і концепція економічного зростання, акцентуючи увагу на модифікаціях, пов'язаних із якісними змінами, що перебувають «на перетині» економічного зростання та розвитку.

Узагальнюючи підходи до визначення категорій економічного зростання та розвитку, доцільно визначати *економічний розвиток* як процес⁵ покращення нацією економічного, політичного та соціального благополуччя її людей⁶, тоді як *економічне зростання* як феномен збільшення величини валового внутрішнього продукту (ВВП), валового національного доходу (ВНД) та інших альтернативних

⁴ Kuznets S. Uses and Abuses of National Income Measurements. 1934. URL: <http://cbdd.wsu.edu/kewlcontent/cdoutput/TR501/page59.htm>

⁵ Передбачає політику здійснення *якісних і кількісних* змін у соціально-економічній системі, поєднуючи зростання обсягу виробництва товарів і послуг із покращенням соціального, політичного та іншого благополуччя населення країни, охоплюючи цінності як зростання, так і благополуччя. Заходи у процесі здійснення такої політики включають, зокрема, розвиток людського потенціалу, інфраструктури, захист навколишнього середовища, раціональне використання природних ресурсів, регіональний розвиток, високий рівень особистої відповідальності у суспільстві, забезпечення енергоефективності, адекватної правової системи, захисту прав власності, охорони здоров'я, безпеки, у т.ч. фінансової, збалансованості формування різних видів ресурсів та ін.

⁶ Economic development URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Economic_development#cite_note-1

показників, демонструє збільшення здатності економічної системи виробляти товари та послуги порівняно з одним періодом часу щодо іншого, відображаючи лише одну з граней економічного розвитку.

Водночас економічний розвиток і зростання певною мірою є *взаємозалежними*, а їх детермінанти і фактори – переплетеними. Зокрема у програмі уряду США «Project Socrates»⁷ конкурентоспроможність визначалася детермінантою економічного розвитку, однак у результаті перетворилася на детермінанту стійкого економічного зростання. А покращення системи охорони здоров'я, освіти, постачання чистої питної води, безпечної їжі, налагодження міжнародної співпраці сприяє збільшенню продуктивності праці й, відповідно, зумовлює зростання ВВП. Водночас такі заходи, як зменшення рівня виснаження природних ресурсів та посилення екологічних рестрикцій, навпаки, можуть призвести до його скорочення. У свою чергу економічне зростання дозволяє створювати ресурси задля політики перетворень з метою досягнення цілей економічного розвитку. А внаслідок глобалізації зростає роль участі країн у ланцюжках доданої вартості (Global Value Chains)⁸, ланцюжках постачання (Global Supply Chains)⁹ та міжнародних фінансових ринках, що безпосередньо впливає як на економічний розвиток загалом, так і на зростання ВВП зокрема. *Розбіжності* між цілями, факторами та принципами економічного розвитку та зростання найяскравіше проявляються у країнах, ринки, яких формуються (у т.ч. і в Україні), де досить часто спостерігається економічне зростання на тлі мінімальних або взагалі відсутніх змін у форматі економічного розвитку. Такі країни функціонують, зокрема, як сировинні придатки до багатих високорозвинених політично впливових держав.

⁷ Ackman Ervin. President Reagan's Program to secure U.S. Leadership Indefinitely: Project Socrates. URL: <http://projectsocrates.us>

⁸ Ланцюжки вартості є сукупністю взаємопов'язаних видів діяльності, які компанії використовують для створення конкурентних переваг. Максимізація діяльності в одному з п'яти етапів ланцюжка вартості (логістика, операції, пов'язані з логістикою, маркетинг, продаж та обслуговування) дозволяє компанії мати конкурентну перевагу в своїй галузі. Див.: Tarver E. What is the difference between a value chain and a supply chain? / Investopedia.. 2015. URL: <http://www.investopedia.com/ask/answers/043015/what-difference-between-value-chain-and-supply-chain.asp>

⁹ Ланцюжки постачання є послідовністю процесів виробництва та розповсюдження товарів; включають потік інформації, продукції, матеріалів та фондів між різними стадіями виробництва та продажу продукції. Включають усі функції, пов'язані з отриманням та задоволенням потреб клієнтів, зокрема, удосконалення продукції, маркетинг, операційну діяльність, розповсюдження, фінанси і обслуговування клієнтів. Див.: Tarver E. What is the difference between a value chain and a supply chain? / Investopedia.. 2015. URL: <http://www.investopedia.com/ask/answers/043015/what-difference-between-value-chain-and-supply-chain.asp>

Економічна наука розрізняє такі типи економічного зростання, як екстенсивне, інтенсивне, змішане. У реальному житті екстенсивне та інтенсивне зростання не існують у чистому вигляді, а спостерігається їх взаємопроникнення і взаємодія. Сучасні теорії зростання виокремлюють і інші типи економічного зростання, зокрема: рівномірне зростання країн-лідерів (зокрема США і деяких європейських), дива зростання (Японії, Південної Кореї, Гонконгу), трагедії зростання (деяких країн Центральної Африки) та відсутність економічного зростання (наприклад, Зімбабве)¹⁰.

Основні види економічного зростання – «зелене», «синє» та «золоте» зростання. Згідно з методологією Програми з навколишнього середовища ООН (UNEP) на концептуальному рівні «зелена» економіка зумовлює збільшення благополуччя людей та соціальної справедливості, при цьому суттєво знижуючи екологічні ризики та екологічні дефіцити¹¹. На рівні дії «зелену» економіку розглядають як таку, де *зростання* доходів і зайнятості забезпечується інвестиціями, що: скорочують викиди вуглецю та забруднення навколишнього середовища; підвищують енерго- та ресурсоефективність; попереджають втрату біорозмаїття та екосистемних послуг.

Концепцію «синьої» економіки уперше виокремлено в матеріалах «Ріо +20»¹², яка базується на збереженні та раціональному використанні океанічних екосистем, зважаючи на те, що здорові океанічні екосистеми більш продуктивні та є обов'язковою умовою формування економіки використання океанів. Для забезпечення переходу до цього нового підходу Продовольча і сільськогосподарська організація об'єднаних націй (UNFAO) сформувала ініціативу¹³, спрямовану на повніше освоєння потенціалу океанів, морів та прибережних районів.

Сутність концепції економічного зростання за «золотим правилом» полягає у визначенні, скільки люди повинні працювати, зберігати та інвестувати, щоб

¹⁰ Экономический пост // URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82

¹¹ Green Economy Report / UNEP. 2011. URL: <http://web.unep.org/greenconomy/resources/green-economy-report>

¹² United Nations Conference on Sustainable Development "Rio +20" / United Nations. 2012. URL: <http://www.uncsd2012.org/>

¹³ Blue Growth – unlocking the potential of seas and oceans [Electronic resource] / Food and Agriculture Organization of the United Nations. – 2014. – Access mode : < URL: <http://www.fao.org/zhc/detail-events/en/c/233765/>>.

майбутні покоління жили принаймні так добре, як і вони. Метою є максимізація споживання, але за умови забезпечення можливостей реалізації інтересів майбутніх поколінь. «Золотим правилом» передбачається, що теперішнє покоління має споживати достатньо – не більше і не менше, – а так, щоб їхні діти «...ані співчували їм, ані сердилися на них...»¹⁴. «Золоте правило нагромадження», яке вперше було сформульовано Е.Фелпсом у 1961 р., в деяких теоріях економічного зростання розглядається як певний спрощений підхід до визначення оптимальної норми нагромадження – гіпотетичну траєкторію збалансованого зростання економіки, за якої кожне покоління зберігає для майбутніх поколінь таку ж частину національного доходу, яку залишає йому попереднє покоління. Таке визначення умов оптимального для суспільства економічного зростання було логічним кроком, який впливав із моделі зростання Р.Солоу, згідно з якою «золотим правилом заощадження» називається правило вибору оптимального обсягу капіталу для максимізації частки споживання. Відповідна величина капіталоозброєності називається капіталоозброєністю за «золотим правилом», а норма заощадження (інвестицій) – нормою заощадження за «золотим правилом». Важливим моментом методології та практики економічного розвитку та зростання є співзвучність прикметників «стійкий» та «сталий» у визначеннях «стійке зростання» та «сталий розвиток», що викликає низку непорозумінь і перекручувань термінів та явищ, які вони визначають, адже насправді їх природа є зовсім різною. Якщо *стійке зростання* характеризує постійне збільшення темпів приросту ВВП протягом тривалого часу, то *сталий розвиток* – це такий розвиток суспільства, за якого задоволення потреб у природних ресурсах теперішніх поколінь не повинно ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти в них свої потреби за узгодження екологічних, економічних та соціальних складових розвитку і техногенне навантаження не буде перевищуватиме здатності навколишнього природного середовища до самовідновлення, а суспільство усвідомить перевагу

¹⁴ Gill I., Raiser M. Golden Growth: restoring the lustre of the European economic model / World Bank. – Washington DC, 2012. – 457 р.

екологічних пріоритетів над іншими¹⁵. Ця досить вдала дефініція, наведена у проекті Концепції сталого розвитку НАН України, є розширеним трактуванням інтерпретації сталого розвитку фахівцями Світового банку як забезпечення для наступних поколінь такої ж кількості можливостей, чи навіть більше, ніж маємо ми; причому такі можливості вимірюються фондами капіталів, що формують основу благополуччя¹⁶. Існують і пропозиції щодо використання інших синонімів для характеристики зазначених вище особливостей розвитку. Зокрема, дослідники Всеукраїнської екологічної ліги наполягають на необхідності замість терміну «сталий розвиток» використовувати термін «збалансований розвиток», наголошуючи на протилежності змісту слів у цьому словосполученні «сталий – такий, що не змінюється і розвиток – передбачає наявність змін» незважаючи на те, що термін «сталий розвиток» затвердився в законодавстві України¹⁷. Відповідно, у проекті «Стратегії сталого розвитку України на період до 2030 р.» фігурує дефініція «збалансованого економічного зростання» із акцентом на зазначених вище аспектах зростання та розвитку¹⁸.

Наразі концепція сталого розвитку у суспільстві є домінуючою. За даними масового опитування населення України в рамках реалізації проекту ПРООН та Глобального екологічного фонду «Інтеграція положень Конвенцій Ріо у національну політику України»¹⁹, найбільшою загрозою людству в майбутньому респонденти вважають війни та конфлікти (49,0%), а другу-третю позиції поділили між собою такі небезпеки, як економічні нестатки (14,7%) і забруднення навколишнього середовища (17,8%) (рис. 1.1).

¹⁵ Концепція переходу України до сталого розвитку. Проект / НАН України. 2006. С. 1–2.

¹⁶ Kunte A., Hamilton K., Dixon J., Clements M. Estimating National Wealth: Methodology and Results. Washington, D.C.: The World Bank, 1998. 45 р.

¹⁷ Оновлена стратегія збалансованого розвитку ЄС. Бібліотека Всеукраїнської екологічної ліги. Серія «Європейська інтеграція». 2016. № 7 (151). С. 2–3.

¹⁸ Стратегія сталого розвитку України на період до 2030 р. Проект. Версія 3. 05.12.2016 р. 29 с.

¹⁹ Принципи сталого розвитку: що про них знає населення та державні службовці України? / UNDP, GEF. – 2015. 86 с.

Рис. 1.1. Погляди учасників опитування щодо глобальних небезпек для майбутніх поколінь

Джерело: Принципи сталого розвитку: що про них знає населення та державні службовці України? (за результатами соціологічного дослідження) / UNDP, GEF. 2015. 86 с.

Найважливішою проблемою сучасного українського суспільства учасники опитування вважають корупцію (34,9%), опосередкованими наслідками якої дослідники визнають незадовільний рівень і темпи економічного розвитку країни (28,4%) та низьку якість медичного обслуговування (20,2%). Майже чверть респондентів зазначили проблему бідності, а кожний п'ятий виокремив актуальність безробіття. Водночас серед глобальних економічних проблем респондентів найбільше турбують проблеми виживання людини та багато в чому пов'язана із цим змін клімату, а найменше – знищення біологічних видів.

Згідно з пріоритетами стратегії економічного зростання «Europe 2020»²⁰ ЄС багато працює задля рішучого виходу з кризи та створення більш конкурентної економіки із вищим рівнем зайнятості. Стратегія «Europe 2020» спрямована на досягнення пріоритетів розумного, сталого та інклюзивного зростання (рис. 1.2).

Розумне зростання (smart growth) передбачає підвищення ефективності ЄС у сферах: освіти (заохочення людей вчитися та оновлювати їх навички); досліджень/інновацій (створення нових продуктів/послуг, які генерують зростання, робочі місця і допомагають у вирішенні соціальних проблем); цифрового суспільства (використання інформації та комунікаційних технологій).

²⁰ Europe 2020. Priorities / European Commission. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/priorities/index_en.htm

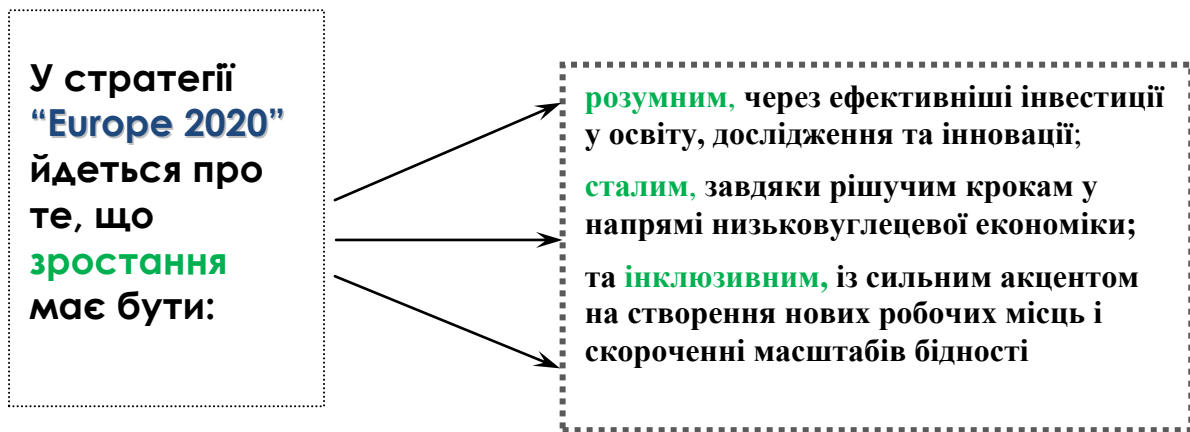

Рис. 1.2. Види економічного зростання у пріоритетах стратегії економічного зростання ЄС «Europe 2020».

Джерело: Europe 2020. Priorities / European Commission. URL: http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/priorities/index_en.htm

Стале зростання (sustainable growth) має за мету ресурсоефективну, більш «зелену» і конкурентоспроможну економіку, що передбачає: низьковуглецеву економіку, яка забезпечує ефективне, стаке використання ресурсів; захист довкілля, скорочення викидів і запобігання втраті різноманіття; капіталізацію лідерства Європи у розвитку нових «зелених» технологій і методів виробництва; впровадження ефективних інтелектуальних електромереж; мобілізацію мереж масштабу ЄС для надання бізнесу (особливо невеликим виробничим фірмам) додаткової конкурентної переваги; поліпшення бізнес-середовища, зокрема, для малих і середніх підприємств; допомогу споживачам зробити усвідомлений вибір.

Інклюзивне зростання (inclusive growth) у стратегії «Europe 2020» націлене на високу зайнятість, забезпечуючи економічну, соціальну і територіальну єдність шляхом: збільшення рівня зайнятості у Європі – більше кращих робочих місць, особливо для жінок, молодих людей та старшого покоління; допомогу людям усіх вікових груп приймати і управляти змінами через інвестування у навички і навчання; модернізацію ринку праці та системи соціального забезпечення; розповсюдження результатів зростання на всі частини ЄС.

Серед інших типів економічного розвитку, що включає певні процеси і передбачає реалізацію певної політики, дослідники Університету Айови²¹ виділяють модернізацію, вестернізацію та індустріалізацію. Враховуючи сучасні течії економічної науки, можна виокремити також реконструкцію²², деіндустріалізацію, реіндустріалізацію, розумну спеціалізацію (*Smart Specialization*) – стратегічний підхід до економічного розвитку шляхом адресної підтримки наукових досліджень та інновацій²³.

Загалом теорія розвитку є конгломератом або колективним баченням теорій про те, як найкраще досягти бажаних змін у суспільстві, якими є ключові фактори (детермінанти) цих змін. Такі теорії спираються на різні суспільствознавчі дисципліни і підходи. Виокремлюють декілька основних етапів світового становлення теорії розвитку починаючи з її появи у середині ХХ ст. як розширення традиційного економічного підходу, сконцентрованого лише на національному продукті чи валовому випуску товарів і послуг. У рамках теорії модернізації – у 1940-х – 1960-х роках – вагомою вважалася роль держави у забезпеченні індустріалізації. В 1970-х істотно зросла роль розвитку базових потреб із фокусом на людському капіталі та перерозподілі. У 1980-х з'явився неолібералізм, актуалізуючи у порядку денному вільну торгівлю і нівелюючи політику імпортозаміщення.

В останні роки набирає обертів теорія щодо необхідності посилення аспектів протекціонізму та ізоляціонізму, про що йшлося, зокрема, в доповіді Інституту економічної політики США «*Trade policy – time to start over*»²⁴. Водночас слід зауважити, що відомий американський економіст Дж.Сакс²⁵

²¹ O'Sullivan A. and Sheffrin S.M. Economics: Principles in Action. Pearson Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 2003.

²² Гриценко А.А. Реконструктивний економічний розвиток – нова парадигма для України. *Реконструктивний економічний розвиток: основні напрями, ефективність і соціальна справедливість* / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2016. С. 6–7. URL: <http://ief.org.ua/docs/scc/2.pdf>

²³ Стратегія розумної спеціалізації включає в себе процес розроблення бачення, визначення сфер найбільшого стратегічного потенціалу, розроблення механізмів управління з урахуванням широкого кола зацікавлених сторін, визначення стратегічних пріоритетів за допомогою смарт-політики, спрямованої на максимальне використання знань на основі потенціалу розвитку регіону, незалежно від того, чи є він сильним або слабким, високо- або низькотехнологічним. Див: Smart specialisation / European Commission. 2017. URL: <https://ec.europa.eu/jrc/en/research-topic/smart-specialisation>

²⁴ Faux J. U.S. Trade policy – time to start over / Economic Policy Institute. Washington, DC, 2016. 13 p.

²⁵ Sachs Jeffrey D. , Sanders Bernie. Building The New American Economy: Smart, Fair, And Sustainable. NewYork: Columbia University press. February 7, 2017.

зазначає, що протекціонізм та ізоляціонізм є тимчасовими явищами і наступне покоління через 5–10 років буде ще більш відкритим.

Дослідниками теорії розвитку підкреслюється важливість теорії розвитку саме для країн з ринками, що формуються (зокрема прибічниками розвитку, що базується на інфраструктурних перетвореннях, у рамках яких довгострокові інвестиції у транспорт, житлове будівництво, освіту, охорону здоров'я є необхідними для процвітання і забезпечення нової якості економічного зростання). А починаючи з 1980–1990-х рр. дедалі більшої потужності набуває концепція прибічників теорії «построзвитку» (англ. – *«postdevelopment theory»*), що ставить під сумнів саму ідею «економічного розвитку». Згідно з підходом теоретиків «построзвитку», зокрема В.Сакса²⁶, ідея «розвитку» є лише «ментальною структурою», результатом якої стала ієрархія «розвинених» і «слаборозвинених» країн, де «слаборозвинені» країни бажають бути схожими на «розвинені». Згідно з В.Саксом, мислення у руслі «розвитку» домінується на Заході, однак західний стиль життя може бути як нереалістичним, так і небажаним для населення земної кулі. «Розвиток» розглядається як втрата країною власної культури, сприйняття людьми себе і способів життя. А інший провідний дослідник «построзвитку», М.Ранема²⁷, стверджує, що поняття «бідності» є дуже вбудованим у культуру і може суттєво відрізнятися у різних країнах. Інституції, що висловлюють стурбованість слаборозвиненістю, є дуже західноорієнтованими, а построзвиток закликає до більш широкого залучення культурних цінностей в осмисленні процесів розвитку. Построзвиток пропонує бачення суспільства, позбавлене від ідей, які наразі у ньому домінують. За А.Ескобаром²⁸, построзвиток натомість орієнтований на місцеву культуру і знання, критичний погляд на існуючі наукові докази і промоцію місцевих громадських рухів. Крім того, построзвиток доводить необхідність структурних змін з метою досягнення солідарності, взаємності та системи знань, заснованої на традиціях.

²⁶ Sachs Wolfgang. The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power. Zed Books, 1992.

²⁷ The Post-Development Reader. London: Zed Books, 1997.

²⁸ Escobar Arturo. Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World. Princeton: Princeton University Press, 1995.

Важливо встановити і теоретичні засади ідентифікації детермінант і чинників економічного зростання і розвитку.

1.2. Детермінанти і чинники в теоріях економічного зростання: особливості ідентифікації та еволюція

Особливості ідентифікації детермінант та чинників економічного зростання у сучасній економічній науці сформувалися під впливом еволюційних трансформацій, які певною мірою стали відповідями на виклики, що поставали перед суспільством у межах відповідних часових горизонтів (додаток 1.1).

Поняття «детермінанти» у різних сферах, у т.ч. і у царині економічного зростання, має певні загальні риси і відмінності, сформовані у рамках наукових течій і шкіл та/або як результат наукового пошуку окремих дослідників (табл. 1.1). За результатами дослідження було визначено точки зору науковців на поняття «детермінанта» у загальному розумінні та у контексті економічного зростання .

Поняття «детермінанта» та «детермінант» за останній час дістали широкого вжитку у працях вітчизняних вчених. Це обумовлюється новою світогосподарською парадигмою – прогресуючою глобалізацією світової економіки.

Найчастіше зазначені терміни зустрічаються у публікаціях, що стосуються економічного зростання, модернізаційних перетворень, інноваційного та технологічного розвитку. Однак, на основі дослідження різних підходів до тлумачення терміну, виявлено, що українськими та іноземними науковцями трактування поняття «детермінанта» приділено недостатню увагу і слід детальніше розглянути загальні визначення з історичного погляду та сучасного застосування цього терміну (додаток 1.2.).

У наукових колах терміни «детермінант» та «детермінанта» є синонімами і походять від грец. «determi-nans,-ntis» – «визначальний» Нижче наведено

Таблиця 1.1

Поняття «детермінанта» та його значення в різних сферах

№	Визначення	Автор/ Джерело
Загальні тлумачення терміну		
1	Детермінанта (від грец. <i>determi-nans, -ntis</i> – визначальний) – причина, попередня умова, яка призводить до деякого певного результату; домінуючий вплив або основний фактор; конкретні чинники, які породжують явище, обумовлюють його; будь-яка причинна чи попередня умова або засіб. Цей, на перший погляд, простий термін використовується багатьма авторами в найбільш заплутаному ряді складених термінів, коли вони намагаються характеризувати певні причини певних моделей поведінки.	Добірка тлумачень терміну з різних словників: Оксфордський толковий словарь по психології / под ред. А. Ребера, 2002 г. <i>Большая энциклопедия по психиатрии</i> . 2-е изд. 2012 г.; Глобальная экономика. Энциклопедия. Москва: Финансы и статистика, 2011.
2	Детермінанта як парадигма взаємодії суб'єктів передбачає певну сукупність елементів та їх зв'язків, що обумовлюють стан і властивості взаємовідносин, на основі яких формується інтегральні стійкі зв'язки.	
3	Детермінанта як філософська категорія передбачає органічне поєднання і реалізацію прагнень людини, суб'єктів господарювання до інтеграції і збереження комфортного стану.	
4	Детермінанта (від грец. <i>determi-nans, -ntis</i> – визначальний) «привабливість – парадигма взаємодії суб'єктів» передбачає певну сукупність елементів привабливості та їх зв'язків, що обумовлюють стан і властивості взаємовідносин, на основі яких формується інтегральне стійке почуття прихильності до об'єкту привабливості.	Максименко С.Д. Особистість починається з любові. <i>Практична психологія та соціальна робота</i> . 2004. № 9. С. 1–8.
5	Детермінанта «привабливість – сфера існування» ідентифікує цілісну матеріально-духовну сферу існування і прагнення людини, суб'єктів господарювання, держави, яка виражається через міру потрібності або непотрібності об'єкта привабливості з точки зору його здатності задовольнити суспільні потреби.	Карасев В.И. Стратегии управления предприятием: выбор партнера для стратегического альянса. <i>Вісник національного технічного університету</i> Тематичний випуск: технічний прогрес і ефективність виробництва. 2005. № 31. Харківський політехнічний інститут. Харків: НТУ «ХПІ».
6	Детермінанта «привабливість – філософське прагнення» передбачає органічне поєднання і реалізацію прагнень людини, суб'єктів господарювання до інтеграції і збереження психологічного комфорту.	Дорошенко С.І. Соціально-історичні детермінанти виявлення традиційного ставлення французів до політики в епоху Давнього порядку. <i>Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку</i> : 2007. Вип. 19. С. 11–19. Львів:НУ “Львівська політехніка”.
7	Детермінанта як вектор діяльності полягає в тому, що, зважаючи на емоційно забарвлені, суб'єктивні симпатії людей один до одного, формується інтенсивність їх взаємодії, тяжіння до спільного виду діяльності.	Снетков В.М. Психология коммуникации в организациях. Москва: Институт общегуманитарных исследований, 2002. 192 с.
8	Детермінанта – це універсальний чинник, який стимулює інтегрування окремих реалій суспільної дійсності в соціальні рамки або середовище, які вже існують (щойно виникли, відомі давно, створені штучно); позиціонуючи зазначені реалії у визначеному місці соціального простору, детермінанта їх наповнює змістом, зумовленим функціональною спрямованістю	Дорошенко С.І. Соціально-історичні детермінанти виявлення традиційного ставлення французів до політики в епоху Давнього порядку. <i>Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку</i> : 2007.

	зазначеного середовища». При цьому перспективність інтегрування факту залежить від адекватного – психологічного, соціологічного, історичного – сприйняття суб'єктом соціального контексту, в якому перебігає сам процес, ініційований впливом тієї чи іншої детермінанти.	Вип. 19. С. 11–19. Львів:НУ «Львівська політехніка».
Дослідження детермінант економічного зростання		
9	Під визначення терміну «детермінант» з позиції економічних явищ розуміють чинник, який впливає на певний економічний процес. Ці чинники в економічній науці розділяють на цінові та нецінові, бо саме вони впливають на зміну кривої пропозиції	Кучин С. Вплив нецінових детермінантів на рівень пропозиції в сучасній Україні. URL : http://confiapv.at.ua/publ/konf_6_7_traven_2010/12_vpliv_necinovikh_deternantiv_na_riven_propoziciji_v_suchasnij_ukrajini/1-1-0-16
10	Емпіричне дослідження (обстеження охоплює понад 100 країн за період з 1960 по 1990 рр.), спрямоване на визначення детермінант економічного зростання. За результатами дослідження основними детермінантами, що впливають на економічний розвиток є: базова освіта, тривалість життя, рівень народжуваності, рівень державного споживання, верховенство закону, рівень інфляції, умови торгівлі.	Robert J. Barro. Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study, MIT Press, 1997.
11	Дослідження факторів економічної нерівності різних країн.	Deaton Angus. Health, inequality and economic development. Cambridge, 2001.
12	Дослідження факторів, що визначають розрив рівня розвитку та добробуту держав і народів.	Joseph Stiglitz. Creating a learning society: a new approach to growth, development, and social progress (2015). The Price of Inequality (2012). Stability with Growth: Macroeconomics, Liberalization and Development (2007).
13	Досліджуються детермінанти, що лежать в основі економічної динаміки. Досліджуються динамічні регіони в глобальному вимірі; виявляються основні детермінанти економічного динамізму, як потенціалу для формування та підтримки високих темпів економічного розвитку; визначається ступінь впливу детермінант; розглядається питання оптимального співвідношення характеристик, що визначають зростання.	Arvanitidis Paschalis, Pavleas Sotiris, Petrakos George. Determinants of economic growth: the view of the experts. Discussion Paper Serie. 2009, № 15(1). UNIVERSITY OF THESSALY, Department of Planning and Regional Development.
14	Дослідження економічних детермінант ПП, а також як вони змінювалися протягом часу. Розглядаються традиційні економічні детермінанти (природні ресурси, національні ринки тощо), вплив глобалізації, інтеграційні стратегії.	United Nations Conference on Trade and Development. World Investment Report 1998: Trends and Determinants
15	У дослідженні проаналізовані різні підходи до розуміння детермінант економічного зростання, досліджено як змінювалися ключові детермінанти в часі.	European Central Bank Working Paper Series 2008 No 852. Determinants of economic growth: will data tell? By Antonio Ciccone and Marek Jarocinski
16	У продовження базової концепції аналізу національної конкурентоспроможності М. Портера, виділено 12 детермінант, які визначають розвиток економіки ²⁹ .	Світовий економічний форум. Глобальний індекс конкурентоспроможності країн

Джерело: складено авторами.

²⁹ Інституції, інфраструктура, макроекономічне середовище, охорона здоров'я та початкова освіта, вища освіта та професійна підготовка, ефективність ринку товарів, ефективність ринку праці, рівень розвитку фінансового ринку, технологічна готовність, розмір ринку, рівень розвитку бізнесу, інновації.

енциклопедичні визначення поняття «детермінанта» та його визначення з точки зору суб'єктно-предметного зв'язку:

– детермінанта³⁰ – причина, попередня умова, яка призводить до деякого певного результату; домінуючий вплив або основний фактор; конкретні чинники, які породжують явище, обумовлюють його; будь-яка причинна чи попередня умова або засіб. Цей, на перший погляд, простий термін використовується багатьма авторами у найбільш заплутаному ряді складених термінів, коли вони намагаються характеризувати певні причини певних моделей поведінки;

– детермінанта як парадигма взаємодії суб'єктів передбачає певну сукупність елементів та їх зв'язків, що обумовлюють стан і властивості взаємовідносин, на основі яких формується інтегральні стійкі зв'язки;

– детермінанта як сфера існування ідентифікує цілісну матеріально-духовну сферу існування і прагнення людини, суб'єктів господарювання, держави, яка виражається через міру потреби або непотрібності об'єкта привабливості з точки зору його здатності задовольнити суспільні потреби³¹;

– детермінанта як філософська категорія передбачає органічне поєднання і реалізацію прагнень людини, суб'єктів господарювання до інтеграції і збереження комфортного стану;

– детермінанта як вектор діяльності полягає в тому, що, зважаючи на емоційно забарвлені, суб'єктивні симпатії людей один до одного, формується інтенсивність їх взаємодії, тяжіння до спільного виду діяльності³².

Наразі не існує такої галузі, де б не використовувалися терміни «детермінант», «детермінанта». Класифікація «детермінант» формується залежно від типу галузі, підходу, сектора, який розглядається. Наприклад, детермінанти економічної безпеки зображені за методом ланцюжка поставок, але детермінанти зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства не можуть бути концептуально аналізовані за цим методом.

³⁰ Добірка тлумачень терміну з різних словників: Оксфордский толковый словарь по психологии. М.: Вече АСТ, 2003. — 592.; Жмуров В.А. Большая энциклопедия по психиатрии., Москва. 2012 г.; Глобальная экономика. Энциклопедия. Москва: Финансы и статистика, 2011.

³¹ Карасев В. И. Стратегии управления предприятием: выбор партнера для стратегического альянса. Вісник національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Тематичний випуск: Технічний прогрес і ефективність виробництва. 2005. № 31. 155 с.

³² Снетков В.М. Психология коммуникации в организациях. Москва: Институт общегуманитарных исследований, 2002. 192 с.

Узагальнюючи дефініції детермінант економічного зростання різними вченими та науковими школами у рамках течій і мейнстрімів економічних теорій, можна дати таке визначення: *детермінанти економічного зростання – це найбільш визначальні чинники, які впливають на економічне зростання.*

Основи теорії економічного розвитку та зростання на початку ХХ ст. було закладено Й.Шумпетером. Значний внесок у цю теорію зробили також С.Кузнець, Ф.Бродель, Т.Шульц, Г.Беккер, М.Портер, М.Кондратьєв та багато інших вчених. Й.Шумпетер ще у 1911 р. уперше розділив поняття «економічний розвиток» та «зростання економіки», визначивши перший як позитивні якісні зміни, нововведення у виробництві, продукції, послугах, управлінні та інших сферах життєдіяльності та видах економічної діяльності, тоді як друге – як кількісні зміни: збільшення виробництва і споживання з часом одних і тих самих товарів та послуг. Локомотивами розвитку та прогресу вчений визначив інновації та підприємницький ресурс, що створює попит на інновації та їх надлишкову пропозицію. Економічне зростання пояснюється як наслідок інновацій та процесу творчого руйнування, що охоплює двоїсту природу технічного прогресу: у процесі створення підприємці впроваджують нові продукти або процеси, сподіваючись, що вони отримуватимуть тимчасовий монопольний прибуток (ренту) у випадку успішного захоплення ринків. Відповідно попередні технології або продукти переходять у категорію віджилих (застарілих), що можна розглядати як анулювання попередніх технологій і руйнацію ренти, породженої попередніми інноваціями. Найкраще ілюструє підхід Й.Шумпетера модель зростання Ф.Агійона та П.Хоувітта. При цьому метою тут вважалися кількісні зміни у форматі зростання, а якісні зміни у форматі розвитку розглядалися як спрямовані на економічне зростання та, як наслідок, – на підвищення якості життя населення.

Класична теорія зростання. Головний висновок класиків: економічне зростання визначається величиною факторів виробництва та їх продуктивністю. Оскільки передбачалося, що величина природних факторів виробництва – праці та землі – значною мірою не залежить від людських зусиль, то як основа

економічного зростання розглядалося нагромадження. Оскільки джерелом основних нагромаджень у той час становив прибуток капіталістів, особливого значення для економічного зростання набувала норма прибутку, падіння якої в довгостроковому аспекті класики вважали неминучим. Причиною такого несприятливого прогнозу був так званий «закон спадної родючості ґрунту» (у міру зростання населення і необхідного розширення орних площ падла родючість мала зумовити відносне збільшення ренти і скорочення прибутку, що в підсумку повинно було призвести до падіння нагромадження та припинення економічного зростання). Представники англійської класичної школи, вочевидь, недооцінювали потенціал технічного прогресу та ефект економії від масштабу³³.

Неокласична теорія. Теоретичною основою сучасних досліджень економічного зростання є модель відомого американського економіста Р.Солоу (Нобелівський лауреат 1987 р.), розроблена у 1956 р. (додаток 1.1, рис. а), яка надалі багаторазово трансформувалася вченими внаслідок актуалізації тих чи інших чинників економічного зростання. Модель Солоу (модель Солоу – Свона), була першою спробою аналітично змодельювати довгострокове зростання і включала ряд рівнянь, які відображали взаємозв'язок між робочим часом, капіталом, випуском продукції та інвестиціями. Згідно з цим баченням роль науково-технічного прогресу є вирішальною, навіть важливішою за нагромадження капіталу. Ця модель передбачає, що країни використовують свої ресурси ефективно і що є спадна віддача на капітал і працю у процесі їх збільшення. З цих двох припущень випливають три важливі прогнози. По-перше, збільшення капіталу зумовлює економічне зростання, оскільки за більшого рівня капіталу можливе збільшення продуктивності людей. По-друге, у бідних країнах з меншим обсягом капіталу на одну особу спостерігаються швидші темпи економічного зростання, адже кожна одиниця інвестицій у капітал має тут вищу віддачу, ніж у багатих країнах. По-третє, через зменшення віддачі на капітал, економіка в кінцевому підсумку досягне точки, де будь-яке збільшення капіталу

³³ История экономических учений. Москва: Инфра-М, 2000. 784 с.

більше не зумовлюватиме економічне зростання. Ця точка називається стійким станом.

Модель також показує, що країни можуть подолати цей стійкий стан і продовжувати зростати за рахунок упровадження нових технологій. У довгостроковій перспективі обсяг випуску на одну особу залежить від рівня заощадження, однак темпи зростання випуску повинні бути однаковими для будь-якого рівня заощаджень. За цією моделлю процес економічного зростання, незважаючи на спадну віддачу, є «екзогенним» і зумовлюється запровадженням нових технологій, які дозволяють зменшити витрати ресурсів у виробничому процесі. Недоліком неокласичної моделі зростання є те, що вона не враховує різних ставок прибутковості для різних капітальних вкладень і скорочення економічного життя капітальних активів. І у процесі здійснення емпіричних досліджень у 1970–1980-х рр. було виявлено певні аспекти, що не пояснюються теорією Р.Солоу (прибутковість капіталу має бути набагато більшою, ніж та, що спостерігається; різниця у рівнях капіталу на працівника має бути в рази більша: країни відрізняються не стільки за капіталом, скільки за доходами³⁴), що актуалізувало необхідність включення до моделі людського капіталу (1985–1999 рр. – «Золотий вік досліджень людського капіталу» на макрорівні (*додаток 1.1, рис. б*)).

Неокласичні моделі, що розроблялися *неокласичними школами*, в основному пропонують пояснювати економічний розвиток господарської системи через опис зміни станів її мікрорівня. Вони вілштовхуються від наявності рівноваги в економіці та необхідності її досягнення, покладаються на принцип «методологічного індивідуалізму». В основі цього підходу лежить принцип відповідності П.Самуельсона, рівняння рівноваги Ерроу – Дебре, уявлення про економічну ефективність за М.Аллі, моделі зростання Р.Солоу, Р.Лукаса, П.Ромера.

Ендогенна теорія зростання. Її обґрунтували П.Ромер та Р.Лукас-молодший наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років. Незадоволені

³⁴ Ханжин В. Людський капітал як чинник економічного зростання. *Сила знань*. Kyiv School of Economics, VoxUkraine, 2017. 30 с.

поясненнями Р.Солоу, економісти працювали в напрямі «ендогенізації» технологій, розробивши теорію ендогенного зростання, що включає математичне пояснення технологічного прогресу. Ця модель також долучила концепцію людського капіталу стосовно знань і навичок, які підвищують продуктивність праці, доводячи, що, на відміну від фізичного капіталу, людський капітал має зростаючі рівні прибутковості. Згідно з цим підходом економіка ніколи не досягне стійкого стану. Дослідження, здійснені у цій сфері, були зосереджені на збільшенні людського капіталу (зокрема освітнього рівня населення) або забезпеченні технологічних змін (наприклад, упровадженні інновацій). Лукас запропонував модель (1989 р.), у якій капітал розглядається в широкому розумінні – фізичний та людський капітал поєднуються як один фактор (*додаток 1.1, рис. в*).

Згідно з моделлю Солоу, постійна зміна технологій перетворює обидва фактори на дедалі продуктивніші. Але якщо технології не змінюються, то є важливий економічний закон – спадної граничної продуктивності: на кожную додаткову одиницю капіталу можна отримати дедалі менше додаткового продукту, тобто є певна межа цього збільшення. А при розгляді капіталу у широкому розумінні закон спадної граничної продуктивності не працює. І ця модель генерує економічне зростання без зміни у технології. Згодом було сформульовано концепцію технології продукування людського капіталу (ЛК). Вона включає наукову мережу, дослідницькі інститути, школи, інфраструктура, обмін знаннями, конференції, бази даних, бібліотеки – все, що сприяє формуванню нових знань. У цій моделі частина фізичного капіталу і праці витрачається на виробництво ВВП, а інша частина – на продукування ЛК. Збільшення обсягу людського капіталу впливає на технологію його продукування, від чого, у свою чергу, залежить його обсяг (*додаток 1.1, рис. г*). Однак емпіричні дослідження виявили, що у країнах ОЕСД з нижчим початковим рівнем ВВП на одну особу в 1960 р. темпи зростання ВВП протягом 1960–1985 рр. були вищими, що й демонструє модель Солоу. Але насправді обернена пропорційність початкових рівнів ВВП і темпів економічного зростання

виявилася справедливою тільки для країн, які схожі (наприклад, країн OECD, європейських країн, країн Північної Америки, азійських країн), а в цілому по всіх країнах цей тренд не спостерігається. Країни збігаються за якимось рівнем, але всередині своєї групи. У 1994 р. Дж. Бенхабіб та М. Спігель змодельювали у своїй статті³⁵ людський капітал як частину технологічної зміни, як функцію технології виробництва, а не як фактор, що впливає на технологію. Ця стаття є однією з центральних у теорії економічного зростання. У ній продемонстровано, що рівень людського капіталу чинить вагомий вплив на економічне зростання, прискорює сприйняття нової технології та пришвидшує зближення (збіг) рівнів ВВП на душу населення у різних країнах (додаток 1.1, рис. д). Цей збіг може прискорюватися, якщо країна має більш високий рівень ЛК. В середині груп (кластерів) країн, які протягом певного часу зближаються за рівнем ВВП, таке зближення швидше відбувається для країн з більш високим рівнем людського капіталу.

Теорія економічного зростання досліджує питання зростання з часом виробничих можливостей економіки та розробки політики, за допомогою якої можна було би збільшити обсяг ВВП, що виробляється в умовах повної зайнятості³⁶. За К.Макконелом і С.Брю економічне зростання будь-якої країни визначається шістьма основними факторами, чотири з яких – *фактори пропозиції*, пов'язані з матеріальною здатністю економіки до зростання, слугують матеріальними агентами розширення виробництва і включають: природні ресурси (землі, корисні копалини, водні ресурси, енергоносії, клімат, лісові ресурси тощо), трудові ресурси, капітал (будівлі, устаткування, дороги тощо), технології та інновації. Досить часто фактори пропозиції групують відповідно до типів економічного зростання: екстенсивні (зростання капіталу та збільшення працівників); інтенсивні (технологічний прогрес, вдосконалення управління виробництвом).

³⁵ Benhabib, Jess & Spiegel, Mark M., 1994. "The role of human capital in economic development evidence from aggregate cross-country data," *Journal of Monetary Economics*, Elsevier, vol. 34(2), pages 143-173, October.

³⁶ Макконелл К., Брю С. Экономика: принципы, проблемы и политика. Москва: Инфра-М, 1999. xxxiv с. 974 с. С. 411.

Два інші фактори, які сприяють зростанню, – *фактори попиту та ефективності*. Перший з них – це *фактор попиту*: для реалізації зростаючого виробничого потенціалу економіці необхідно забезпечити повну зайнятість дедалі більшої кількості ресурсів, що вимагає постійного збільшення сукупного попиту. Фактори попиту проявляються через макроекономічне середовище, яке забезпечує рівень споживання, тотожний та адекватний наявним ресурсам (оптимальні ціни, податки, відсоткові ставки тощо).

Узагальнююча теорія зростання була розроблена О.Галором та його співавторами через нездатність теорії ендогенного зростання пояснити ключові емпіричні закономірності процесів зростання окремих країн і світової економіки загалом. Ендогенна теорія зростання не могла пояснити якісно різні емпіричні закономірності, які характеризували процес зростання протягом більш тривалих часових горизонтів у розвинених країнах та країнах, що розвиваються. Узагальнююча теорія зростання за своєю суттю є ендогенною й узгоджує увесь процес розвитку.

Теорія великого поштовху – одна з популярних теорій у середині ХХ ст., у рамках якої обґрунтовувалося, що країнам необхідно було переходити від однієї стадії розвитку до іншої через цикл, в якому великі обсяги інвестицій в інфраструктуру та освіту в поєднанні з приватними інвестиціями рухають економіку до більш продуктивного етапу, вириваючись з економічних парадигм нижчих ступенів продуктивності.

Інституції та зростання. За Д.Асемоглу, С.Джонсоном і Д.Робінсоном позитивна кореляція між високим доходом і холодним кліматом є побічним продуктом історії. Європейці застосовували дуже різні політики колонізації в різних колоніях, з різними асоційованими установами. У місцях, де ці колонізатори стикалися з високими показниками смертності (наприклад, через наявність тропічних захворювань), вони не могли перебувати постійно і тому створювали добувні установи, що залишилися і після здобуття цими країнами незалежності; в місцях, де вони могли б оселитися назавжди (наприклад, із помірним кліматом), вони моделювали і створювали інституції, подібні до

існуючих на їхній європейській батьківщині. Ці кращі «неоєвропейські інституції» отримували кращі результати у сфері розвитку. Таким чином, коли інші економісти зосередилися на типах правових систем колонізаторів для пояснення інституцій, автори цієї теорії розглядали умови навколишнього середовища у колоніях для пояснення ефективності роботи інституцій. Наприклад, в одному випадку колишні колонії «успадковували» корумповані уряди і геополітичні кордони (встановлені колонізаторами), які було прокладено, незважаючи на справжні місця проживання різних етнічних груп призводячи до внутрішніх суперечок і конфліктів, які заважають розвитку. В іншому випадку в суспільствах, що виникли в колоніях, де корнне населення було нечисленним, приділяли більшу увагу захисту прав власності та стимулам для довгострокових інвестицій, ніж там, де чисельність корінного населення була великою.

Енергетичні економічні теорії підкреслюють роль споживання енергії та енергоефективності як важливих історичних передумов економічного зростання. Підвищення енергоефективності викликає збільшення загальної продуктивності факторів виробництва. Деякі з найбільш технологічно важливих нововведень у історії передбачали підвищення енергоефективності, зокрема, у сфері повторного використання тепла, передачі енергії, особливо шляхом електрифікації.

Сучасним мейнстримом у макроекономічній теорії є нова кейнсіанська економіка, що стала наступною великою хвилею мислення у розвитку ідей Дж.М.Кейнса після неокейнсіанства, намагаючись надати мікроекономічне підґрунтя макроекономічним міркуванням. У рамках нового підходу до кейнсіанської макроекономіки було розроблено «новий неокласичний синтез», який подібно до нового монетаристського підходу передбачає, що очікування домашніх господарств і фірм раціональні. Але ці два кейнсіанських підходи відрізняються тим, що новокейнсіанській аналіз зазвичай передбачає наявність провалів ринку. Серед припущень новокейнсіанських моделей – наявність недосконалої конкуренції у встановленні цін та заробітної плати для пояснення, чому ціни і заробітна плата можуть стати негнучкими (англ. – «sticky»), що означає, що вони *не пристосовуються до змін економічних умов миттєво* (на

відміну від основних припущень класичної монетарної моделі – миттєва зміна цін, якщо є шок в економіці, та повністю конкурентні ринки)³⁷. Негнучкість заробітної плати і цін та інші провали ринку, присутні в новій кейнсіанській моделі, передбачають *можливість недосягнення економікою повної зайнятості*. Таким чином, нові кейнсіанці стверджують, що макроекономічна стабілізація уряду (за допомогою фіскальної політики) або центрального банку (за допомогою грошово-кредитної політики), може зумовити більш ефективний макроекономічний результат, ніж політика невтручання (*фр. – «laissez faire»*)³⁸.

Неокейнсіанські моделі були більш статичними, тоді як новокейнсіанські моделі розглядають економіку в динаміці, дозволяючи побудувати відповідну оптимальну політику, зокрема у монетарній сфері, актуалізуючи політику таргетування інфляції³⁹. Якщо в класичній монетарній моделі монетарна політика центробанку не має ніякого впливу на реальне економічне зростання (вона впливає на ціни, інфляцію, номінальну відсоткову ставку, але не на швидкість зростання реальної економіки – кількість вироблених у межах країни протягом певного періоду товарів, послуг тощо), то в новокейнсіанській моделі монетарна політика позначається на економічному зростанні та інфляції. Згідно з цим підходом експансійна політика (зокрема «дешеві гроші» у вигляді кредитів) може прискорити економічне зростання, але це також вплине на майбутню інфляцію (а інфляція, у свою чергу, також впливає на економічне зростання). Найоптимальнішим курсом розвитку економіки, відповідно до цього підходу, є *стале зростання та стала низька (але не нульова) інфляція*. І монетарна політика, яка це забезпечує, є більш ефективною, ніж та, що веде до коливань зростання та інфляції (коли різке зростання чергується і з кризами, що ми і спостерігали в Україні). Застосування новокейнсіанських моделей для умов України свідчить про необхідність спочатку знизити інфляційні очікування (за допомогою інфляційного таргетування), а вже після цього – стимулювати

³⁷ Dixon Huw. Reflections on New Keynesian Economics; the role of Imperfect Competition-Surfing economics. Chapter 4. P. 74–106. URL: <http://huwdixon.org/SurfingEconomics/chapter4.pdf>

³⁸ Blanchard Olivier, and Galí Jordi. Real wage rigidities and the New Keynesian model. Journal of Money, Credit, and Banking. 2007. № 39 (supplement 1). P. 35–65.

³⁹ Giannoni Marc P., Woodford Michael. Optimal inflation targeting rules. The Inflation-Targeting Debate / Ben Bernanke, Michael Woodford.. Chicago: University of Chicago Press., 2005. P. 93–172.

економіку. Однак в умовах нашої країни політика інфляційного таргетування повинна також бути доповнена цілями фінансової стабільності та, що навіть більш важливо, в умовах України ці моделі мають враховувати наявність такого великого стратегічного гравця, як Російська Федерація⁴⁰.

Людський капітал і зростання. Людський капітал слугує важливим елементом як теоретичних, так і емпіричних аналізів економічного зростання. Навички населення розглядаються як у класичній, так і в ендогенній моделі економічного зростання. При цьому часто використовується показник кількості років навчання на основі припущення про ідентичність знань, отримуваних протягом років навчання в усіх країнах, до того ж лише у процесі здобуття формальної освіти. Однак, незважаючи на певні недоліки цього підходу, ряд досліджень засвідчує, що якість людського капіталу і, зокрема, когнітивні навички населення, значною мірою пов'язані з економічним зростанням.

Крім того, концепція *людського розвитку* набула широкого розповсюдження й безвідносно до економічного зростання, розглядаючи розвиток людини як основну мету і критерій суспільного прогресу, на яких наголошується в рамках щорічних доповідей ООН з людського озвитку (англ. – «*Human Development Reports*»)⁴¹, значний внесок у розроблення концептуальної структури яких зробив А.Сен. Вчений обґрунтував важливість, окрім людського капіталу, потенційних можливостей людини, розглядаючи *розвиток як свободу*⁴², зазначаючи, що автори, які досліджують проблему людського капіталу, схильні концентруватися лише на тій частині людської діяльності, що сприяє нарощуванню виробничих можливостей. Водночас із позицій людських можливостей, що стали однією з центральних тем дослідження вченого, особливої ваги набуває можливість жити відповідно до сучасних уявлень і цінностей, а також розширення реального вибору, що надається людині. Зокрема, вчений наголошує, що освіта здатна не тільки підвищити цінність продуктивної економічної діяльності людини та збільшити її доходи. Навіть за незмінного

⁴⁰ Mylovanov T. The NBU Goal and Tasks For 2017: Inflation Targeting Alone Is Not Enough / VoxUkraine. 017. URL: <https://voxukraine.org/2017/01/17/inflation-targeting-ua/>

⁴¹ Human Development Report 2016. Human Development for Everyone / UNDP. New York, 2016. ix p. 270 p.

⁴² Сен А. Развитие как свобода. Москва: Новое издательство, 2004. 425 с.

рівня доходів людина може виграти від отримання освіти – в розширенні можливостей участі у комунікаціях, дискусіях, здатності робити більш свідомий вибір, у зростанні поваги оточуючих. Усі ці блага освіти перевершують значення людського капіталу у виробничій діяльності. Розвиваючи ці положення, А.Сен стверджує, що існує суттєва оціночна розбіжність між тим, що перебуває в центрі уваги: людський капітал чи зосередженість на людських можливостях; розбіжність, що певним чином відображає різницю між засобами та цілями. Цілком слушно вчений констатує, що визнання ролі людських якостей у забезпеченні та підтримці економічного зростання – якою б значною ця роль не була – нічого не говорить про те, чому ми настільки потребуємо економічного зростання. Але якщо сфокусувати дослідження головним чином на розширенні свободи людини жити відповідно до власних уявлень про цінності, роль економічного зростання у забезпеченні таких можливостей інтегрується у певне фундаментальне розуміння процесу розвитку як нарощування людських можливостей щоб мати більш гідне і більш вільне життя⁴³.

На основі узагальнення підходів до ідентифікації детермінант економічного зростання і розвитку можна сказати, що існує величезна, навіть безкінечна кількість факторів і детермінант економічного зростання, ті чи інші з яких є актуальними впродовж певного періоду часу. Тому для систематизації детермінант економічного зростання слід використовувати підхід, згідно з яким вони поділяються на фундаментальні детермінанти, які існують завжди, а певні з них актуалізуються у певний час і конкретизуються у різних моделях. *Фундаментальними детермінантами* економічного зростання є: капітал, техніко-технологічні детермінанти, соціально-суб'єктні детермінанти та синергетичні детермінанти. Наразі відбувається новий етап переосмислення детермінант економічного зростання і розвитку на основі переоцінки ключових цінностей, у тому числі й в Україні.

Наразі економічна динаміка в Україні визначається переважно зовнішніми (глобальними) детермінантами, оскільки українська економіка – мала економіка

⁴³ Sen A. The Idea of Justice. Cambridge : Harvard University press, 2009. 468 p.

відкритого типу. Однак вагомою є і роль національних (внутрішніх) детермінант економічного зростання. У складі *актуальних детермінант* важливим передусім є ресурсне забезпечення можливостей економічного зростання та розвитку; капітал у широкому розумінні, у т.ч. людський, природно-ресурсний, основний (капіталізована частина національного багатства). Особливе значущим є розуміння сучасних процесів реформування економіки, успішність і дієвість здійснюваних реформ (структурних реформ) з точки зору економічного зростання та розвитку. Засадничий момент здійснення успішної структурної політики – забезпечення ефективних змін у сфері промислової політики, яка є ключовою у розвитку і аграрної сфери (зокрема біотехнологій), і інфраструктури, й інших змін з метою підвищення конкурентоспроможності економіки України. Важливим елементом структурної політики держави мають стати трансформації у сфері державного споживання. Інвестиційно-інноваційна та технологічна політика є надзвичайно важливими складовими структурної політики, що має бути спрямована на запровадження сучасних інноваційних процесів та застосування нових технологій. Враховуючи надто монополізовану структуру економіки нашої держави, актуалізується створення сучасної потужної інституційної інфраструктури розвитку малого та середнього бізнесу (МСБ). Особливого значення набувають як регіональні аспекти економічного зростання та євроінтеграційні процеси, що на них впливають, так і міжнародний вектор економічного розвитку в контексті входження України у глобальні ланцюжки доданої вартості.

1.3. Методологічні засади побудови структурно-логічної моделі дослідження детермінант економічного зростання

Однією з головних цілей моделювання є пояснення явищ, що відбуваються в рамках об'єкта дослідження. Наразі в наукових дослідженнях не існує єдиного підходу до класифікації моделей дослідження певних явищ, у т.ч. економічних. Можна лише констатувати, що з цією метою дослідниками використовувалися,

крім аналітичних і теоретичних моделей, про які йшлося у попередньому параграфі, також і інші види моделювання, серед яких: статистичне, лінгвістичне, інформаційне, комп'ютерне, економіко-математичне, картографічне, структурне, імітаційне, логічне тощо. Ключовою передумовою процесу моделювання є наявність певних знань та узагальнень стосовно об'єкта-оригіналу, які були здійснені у попередніх параграфах як стосовно економічного зростання і розвитку, так і стосовно детермінант і факторів, що на них впливають. Специфіка процесу моделювання передбачає вирішення питання щодо необхідної і достатньої міри схожості оригіналу та моделі. Вочевидь модель втрачає свій сенс у випадку повної тотожності з оригіналом, а її призначення полягає в тому, що модель відображає (відтворює, імітує) певні істотні риси об'єкта дослідження. Відповідно, для одного об'єкта можуть бути побудовані декілька «спеціалізованих» моделей, що концентрують увагу на певних рисах досліджуваного об'єкта або характеризують об'єкт із різним ступенем деталізації. Модель є одним із важливих інструментів економічного прогнозування, що визначає істотні характеристики об'єкта. У процесі формалізації моделі перебуває система співвідношень, що описують основні взаємозв'язки елементів економічної системи.

У моделях обчислювальної загальної рівноваги (*CGE-моделі* – *computable general equilibrium models*) уся економіка представлена набором економічних агентів (наприклад, домогосподарствами, фірмами, державою), при цьому в CGE-моделях поведінка всіх економічних агентів задається в явному вигляді⁴⁴. Оскільки CGE-моделі ставлять завдання щодо одночасного опису всієї економіки в комплексі (усіх економічних агентів, їх взаємодій, усіх ринків), до моделей застосовується термін General (загальні). При використанні цих моделей зазвичай передбачається, що домогосподарства максимізують корисність, а фірми максимізують прибуток та/або мінімізують витрати. Ціни чинять визначальний вплив на поведінку економічних агентів та структурні зміни в економіці. Також ці моделі можуть описувати і оптимізувати поведінку інших агентів (держави,

⁴⁴ Dixon P.B., Parmenter B.R. Computable general equilibrium modeling for policy analysis and forecasting Handbook of Computational Economics, Amsterdam, 1996, Volume 1, P. 3-85.

торговельних союзів, експортерів та імпортерів). CGE-моделі описують як рішення економічних агентів про купівлю/продаж товарів / факторів виробництва, так і визначають ціни товарів / факторів виробництва. При цьому ціни змінюються до тих пір, поки попит і пропозиція на всіх ринках товарів / факторів виробництва не урівноважаться. Тому такі моделі ще називають моделями загальної рівноваги. При цьому в моделі у явному вигляді вводиться гіпотеза про те, що на всіх ринках одночасно повинна існувати рівновага.

Параметри CGE-моделей оцінюються з використанням статистичних даних, до перелік яких також можуть включатися дані міжгалузевих балансів, матриці соціальних рахунків, еластичності заміщення окремих видів ресурсів, споживаних фірмами, та еластичності споживання домогосподарствами окремих товарів за доходом та ціною, а так само еластичність експорту за зовнішнім попитом. CGE-моделі дозволяють максимально повно врахувати положення економічної теорії при моделюванні поведінки економічних агентів і моделюванні формування рівноваги на усіх ринках, які було для цього виділено. Також CGE-моделі описують економіку в цілому як замкнуту цілісну систему, тобто враховують, яким чином зміна параметрів економічної діяльності однієї групи економічних агентів впливає на результати діяльності усіх інших. У рамках методичного підходу з використанням CGE-моделей максимально враховуються структурні аспекти економічного розвитку (не тільки структура виробництва і використання, а й також структура утворення доходів та інституційна структура економіки).

До недоліків цієї моделі слід віднести теоретичну передумову про рівновагу на ринках, де фірми працюють з нульовим прибутком. Однак, оскільки в реальності прибуток організацій відмінний від нуля і, як правило, є позитивним, у базах даних для побудови CGE-моделей прибуток відноситься до компенсації витрат капіталу, що спотворює роль цінового чинника. Також слід зазначити, що для побудови CGE-моделей використовуються спеціально підготовлені набори даних, де фактичні дані коригуються так, щоб базовий

період моделі описував рівноважний стан⁴⁵. Створення «штучних» баз даних для застосування CGE-моделей обумовлено тим, що розрахунок коефіцієнтів (або калібрування моделі) для базового періоду може бути зроблений, тільки якщо в цей момент часу економіка перебувала у стані рівноваги, чого насправді ніколи не спостерігається.

Крім того, передумова про рівноважний стан ринків не ув'язується з тими кризовими явищами, що відбуваються в реальному житті, та породжують таку поведінку економічних агентів, яка сильно відрізняється від їхньої поведінки у рівноважному стані. Це означає, що при втраті рівноваги в моделях CGE, що неминуче відбувається при зміні екзогенних змінних, немає надійних підстав вважати, що обов'язково буде досягнуто нової рівноваги. Водночас сама модель, її форми функціональних залежностей і коефіцієнти рівнянь спочатку розраховуються для рівноважного стану і нічого не скажуть про те, що буде з економікою за відсутності рівноваги. Досягнення рівноваги в моделях CGE не залежить від реального календарного часу. Може йтися тільки про два стани – до і після впливу екзогенних змінних, які можуть бути розділені годинами, місяцями або роками. Це не дає підстав говорити про те, за який час можна очікувати отримання ефектів, що передбачаються моделлю.

Підбір параметрів моделей CGE може здійснюватися шляхом калібрування. У цьому випадку параметри заданих функцій поведінки економічних агентів підбираються таким чином, щоб агреговані показники моделі (ВВП, кількість зайнятих та інші цільові показники) відповідали реальним даним. Інакше кажучи, форми залежностей фактично постулюються без опори на реальні дані. Як зазначають Хансен і Хекман⁴⁶, параметри функціональних залежностей у CGE-моделях часто засновані на дослідженнях у сфері мікроекономіки. Це означає, що співвідношення, отримані на мікрорівні, механічно переносяться на агреговані показники, що у багатьох випадках є некоректним і тому може спричинити серйозні помилки в оцінках.

⁴⁵ Grassini M. Rowing along the Computable General Equilibrium Modeling Mainstream Maurizio Grassini. *Studies on Russian Economic Development*. 2009. Vol. 20. No. 2; Petersen T. W. An introduction to CGE modeling and an illustrative application to Eastern European Integration with the EU. University of Copenhagen Working paper. 1997.

⁴⁶ Hansen L.P., Heckman J.J. The Empirical Foundation of Calibration. *The Journal of Economic Perspectives*. 1996. Winter.

Кількісні результати CGE-моделей залежать від обраних форм функціональної залежності, які визначаються не на основі статистичних даних, а на основі теоретичних уявлень про функціонування економіки. Це означає, що результати CGE-моделей можуть виявитися незалежними від фактично досліджуваних взаємодій в економіці у ретроспективному періоді⁴⁷. Крім того, результати обчислень істотним чином визначаються вибором форм функціональних залежностей, який більше базується на постулатах теоретичних концепцій, ніж на безпосередньо спостережуваних результатах економічного розвитку. Прикладом застосування CGE-моделей у моделюванні економічних процесів є The Michigan Model of World Production and Trade, що використовується для оцінки економічної інтеграції в рамках NAFTA, наслідків токійського раунду міжнародної торговельної лібералізації, ефектів інтеграції Євросоюзу і країн Східної Європи. До недоліків моделі її автори (D.Brown, A.Deardorff, R.Stern)⁴⁸ віднесли: 1) статичність; 2) невідповідність набору рівноважних умов реальній взаємодії між змінними; 3) невизначеність тимчасового горизонту; 4) неврахування дії таких факторів, як накопичення капіталу, зростання населення, зміни в технологіях.

Ще одним прикладом застосування CGE-моделей є GTAP Model (Global Trade Analysis Project). Як зазначають автори моделі⁴⁹, тільки ключові параметри моделі, такі як еластичності попиту та міжнародної торгівлі, були оцінені економетрично. Параметри інших економічних взаємодій були запозичені з економічної літератури. Результати, отримані за допомогою GTAP, не є прогнозами в загальноприйнятому розумінні цього слова, а скоріше є уявним експериментом з метою відповісти на питання про те, яким би міг бути світ за умови виконання заданих заходів економічної політики. Крім того, модель GTAP є не економетричною, а теоретичною. Її результати не можуть бути перевірені на історичних даних. Перевірка моделі може бути здійснена за оцінкою чутливості її

⁴⁷ McKittrick R.R. The econometric critique of computable general equilibrium modeling: the role of functional forms. *Economic Modeling*. 1998. 15.

⁴⁸ Brown D.K., Deardorff, A.V., Stern R.M. CGE Modeling and Analysis of Multilateral and Regional Negotiating Options. Research Seminar in International Economics. *School of Public Policy, The University of Michigan Discussion Paper*. 2001.

⁴⁹ Hertel T., Keeney, R., Ivanic M. and Winters Alan L. Distributional effects of WTO agricultural reforms in rich and poor countries. *Economic Policy*. 2007. April. P. 289–337.

параметрів до зміни екзогенних змінних, а симулювання історичних даних вимагатиме повторного балансування всієї бази даних моделі.

Гравітаційні моделі застосовуються для визначення і оцінки ключових факторів, які впливають на розвиток міжнародної торгівлі. Розвиток гравітаційних моделей почався з робіт Дж.Тінбергена і Дж.Андерсона⁵⁰. Як правило, пояснюючими чинниками у гравітаційній моделі виступають величини ВВП країн – торговельних партнерів, географічна відстань між країнами, що торгують, а так само додаткові фактори, що діють на рівні однієї країни або на двосторонньому. До додаткових чинників належать: співвідношення цін усередині країн; наявність або відсутність культурно-історичних відмінностей між країнами (наприклад, може враховуватися фактор спільної мови); схожість/відмінність/взаємодоповнюваність країн за наявними факторами виробництва, структурою випуску та витрат; наявність тарифних і нетарифних торговельних обмежень; рівень розвитку інфраструктури; наявність корупції та ін. Багато факторів, віднесених до групи інших, формалізуються за допомогою побудови штучних (інструментальних) змінних. У найбільш загальному вигляді гравітаційна модель для країн i та j має форму, представлену у рівнянні 1.1⁵¹.

$$\ln x_{ij} = \alpha * \ln(Y_i * Y_j) + \beta * \ln d_{ij} + \gamma \ln \tau_{ij} + \varepsilon_{ij} \quad (1.1)$$

де x_{ij} – експорт з i в j , $Y_i; Y_j$ – ВВП країн i та j , d_{ij} – відстань між i в j , τ_{ij} – витрати на здійснення двосторонньої торгівлі, які можуть включати складові як постійні, так і ті, що змінюються в часі.

До *переваг* гравітаційної моделі слід віднести те, що вона дозволяє у фактично єдиному рівнянні, у порівняно простій формі врахувати ключові фактори розвитку взаємної торгівлі між країнами. Крім стандартних економічних змінних використовуються при моделюванні зовнішньої торгівлі (величина ВВП, величина зовнішньоторговельних мит, транспортні витрати, валютні курси), гравітаційні моделі дозволяють враховувати вплив інституційних чинників, таких як: рівень державного регулювання економіки, культурні відмінності, рівень

⁵⁰ Tinbergen J. Shaping the World Economy: Suggestions for an International Economic Policy. New York : The Twentieth Century Fund, 1962; Anderson J. A Theoretical Foundation for the Gravity Equation. *American Economic Review*. 1979. Vol. 69. P. 106–116.

⁵¹ Jarreau J. Economic integration in the EuroMed: current status and review of studies. *CEPII*. WP No 2011-07.

розвитку інфраструктури, наявність і рівень корупції тощо. До *недоліків* слід віднести використання чинників, що прямо не відаються у офіційних статистичних даних (наприклад таких, як якість кредитної інфраструктури, ступінь втручання держави у ціноутворення, захищеність прав власності, рівень інституціонального розвитку тощо). Водночас побудова інструментальних змінних, які повинні відображати дію подібних факторів, виконується досить довільно і сильно залежить від суб'єктивних поглядів розробника. Внаслідок цього можна говорити, що ця модель більше за інші залежить від можливої некваліфікованості і/або ангажованості експертів. Ще один недолік полягає в тому, що гравітаційні моделі можуть відповісти на питання «що було би?», Однак на основі таких моделей не можна дати відповідь на питання «що буде?». Це пов'язано із тим, що гравітаційне рівняння саме по собі не вбудовано в систему рівнянь, що описують економіку. Іншими словами, відсутній зворотний зв'язок, що відображає вплив розвитку зовнішньої торгівлі на економічне зростання.

Моделі множинної регресії. За цього підходу оцінюється рівняння, яке пояснює динаміку ВВП. Форма функціональної залежності в цьому випадку близька до виробничої функції (у різних її модифікаціях). Тобто як змінні для пояснення динаміки ВВП використовуються показники задіяних факторів виробництва суспільного продукту (капітал, праця, науково-технічний прогрес) і штучно сконструйовані додаткові змінні, що відображають процеси інтеграції, інституціональні зміни тощо⁵². Після оцінки подібного рівняння на історичному періоді проводиться альтернативний розрахунок, у якому необхідна змінна залишається сталою в часі. Різниця між фактичними значеннями ВВП і розрахованими при сталій змінній є показником впливу процесів на динаміку ВВП.

Балансові моделі на основі таблиць «витрати-випуск». Серйозний внесок у становлення і розвиток моделей економічного розвитку вніс метод розрахунку

⁵² Badinger H. Growth effects of Economic Integration. The case of the EU Member States (1950-2000). *Research Institute for European Affairs University of Economics and Business Administration Vienna; Working Paper*. 2001. № 40. December; Cohen A.J., Harcourt G.C. Whatever Happened to the Cambridge Capital Theory Controversies? *Journal of Economic Perspectives*. 2003. Vol. 17. No 1. P. 199–214.

таблиць «витрати–випуск» В.Леонтьєва. Він поєднує теорії функціонування економічних систем, методи математичного моделювання, прийоми систематизації та оброблення економічної інформації. Модель міжгалузевого балансу включає систему показників, що характеризують співвідношення, структуру, зв'язок економіки і математичну модель, яка дозволяє вивчати взаємозв'язок економічних величин і будувати сценарії розвитку економіки. В економічній теорії попередниками міжгалузевого аналізу були «економічна таблиця» Ф.Кене, схеми суспільного відтворення К.Маркса, модель загальної економічної рівноваги Л.Вальраса, формула обчислення народногосподарських витрат В.Дмитрієва⁵³, в основі якої лежать ті ж «технічні коефіцієнти», що і в подальшій моделі В.Леонтьєва. Сучасні балансові моделі доповнюються економетричними моделями, що значно підвищує їх адекватність і точність прогнозів. Вибір для прогнозування таблиць «витрати–випуск» обумовлений, по-перше, наявною статистичною інформацією за значний проміжок часу, а по-друге, системою взаємопов'язаних матриць пропозиції ресурсів та їх використання, що відображають склад витрат і формування пропозиції кожного виду товарів і послуг та використання товарів і послуг у виробничому споживанні, кінцевому споживанні, валовому нагромадженні, експорті. Ці таблиці дають розгорнуту характеристику процесів відтворення та ілюструють взаємозв'язки між виробниками і споживачами та взаємозалежність між видами економічної діяльності⁵⁴. У таблицях «витрати–випуск» в явному вигляді виділяються витрати галузі на придбання продукції всіх інших галузей і факторів виробництва, які в сукупності становлять випуск галузі. З іншого боку, випуск галузі представлений як продаж виробленої продукції іншим галузям для проміжного споживання, а також домогосподарствам та іншим галузям для кінцевого споживання і валового нагромадження. Облік міжгалузевих потоків

⁵³ Дмитриев В.К. Экономические очерки. Москва: ГУ ВШЭ, 2001. 580 с.

⁵⁴ Leontief W. Quantitative Input and Output Relations in the Economic System of the United States. *Review of Economics and Statistics*. 1936. № 18(3). P. 105–125; Meade D.S. The U.S. Benchmark IO Table. History, Methodology, and Myths / World Inforum conference. Japan. 2010. URL: <http://www.inforum.umd.edu/papers/conferences/2010/Made.pdf>; Almon C. The Craft of Economic Modeling. Department of Economics, University of Maryland, USA, 2002.

продукції дозволяє будувати прогноз на основі припущень про швидкість і напрям змін у галузевих технологічних процесах.

У рамках міжгалузевої моделі з використанням таблиць «витрати–випуск» відслідковується розподіл галузевої доданої вартості через систему національних рахунків на кінцеве споживання продукції (домашніми господарствами, державним управлінням) та валове нагромадження основного капіталу в галузях народного господарства. Такий розподіл є фундаментальною балансовою рівністю, де величина створеної доданої вартості дорівнює кінцевому споживанню або валовому внутрішньому продукту як у ціновому, так і в натуральному вимірі. Наведена балансова рівність дозволяє повністю пов'язати динаміку цін як на проміжну продукцію, продукцію, що споживається домогосподарствами, цін на фактори виробництва і цін на імпортовану та експортовану продукцію. Сучасні міжгалузеві моделі не обмежуються статичною «леонтієвською моделлю» міжгалузевого балансу. Всі елементи кінцевого попиту ендогенізуються за рахунок побудови економетричних рівнянь для елементів використання ВВП у галузевому розрізі. Крім того, будуються рівняння, що описують потоки продукції, що спрямовуються з галузі в галузь. Інакше кажучи, фактично моделюються технологічні зрушення. Екзогенними параметрами в міжгалузевих моделях виступають параметри економічної політики і цільові показники сценарію розвитку. Міжгалузева модель фактично є моделлю рівноваги, оскільки врівноважує кількість і ціни виробленої та спожитої продукції. Крім того, моделі міжгалузевих балансів є динамічними, тобто поточний стан моделі визначається не лише базовою системою рівнянь, а й станом моделі у попередній проміжок часу. Наявність ретроспективних таблиць за звітні роки дозволяє відслідковувати кореляційні залежності між окремими показниками та знаходити коефіцієнти регресії для прогнозних років. Оцінка параметрів рівнянь здійснюється за допомогою економетричних процедур, на основі часових рядів. Недоліком використання міжгалузевих балансів є необхідність обґрунтування зміни технологічних характеристик виробництва у галузях економіки, що є досить трудомістким завданням. Також в умовах

постіндустріального суспільства швидка зміна технологій, поява нових професій та відмирання традиційних видів діяльності унеможливлюють застосування регресійних рівнянь при складанні довгострокових прогнозів. Швидка зміна технологій, яка призводить до економічних трансформацій, породжує нові фактори (актуальні детермінанти), що діють у межах фундаментальних детермінант економічного зростання.

З метою дослідження різних аспектів впливу і взаємозв'язку детермінант і факторів економічного зростання та розвитку доцільно використовувати такі моделі: модель дослідження («дерево») детермінант економічного зростання, структурно-логічну модель оцінювання детермінант економічного зростання, імітаційну модель та *модель ідентифікації напрямів впливу окремих детермінант та заходів щодо активізації їх впливу на певні сектори економічної системи.*

Необхідно відзначити, що вплив тієї чи іншої детермінанти на економічний розвиток може бути як позитивним, так і негативним – залежно від того, чи достатню кількість ресурсів і чи належної якості отримує система від цієї детермінанти. Звідси випливає наявність причинно-наслідкового зв'язку між системою та її елементами та між самими елементами (рис. 1.3).

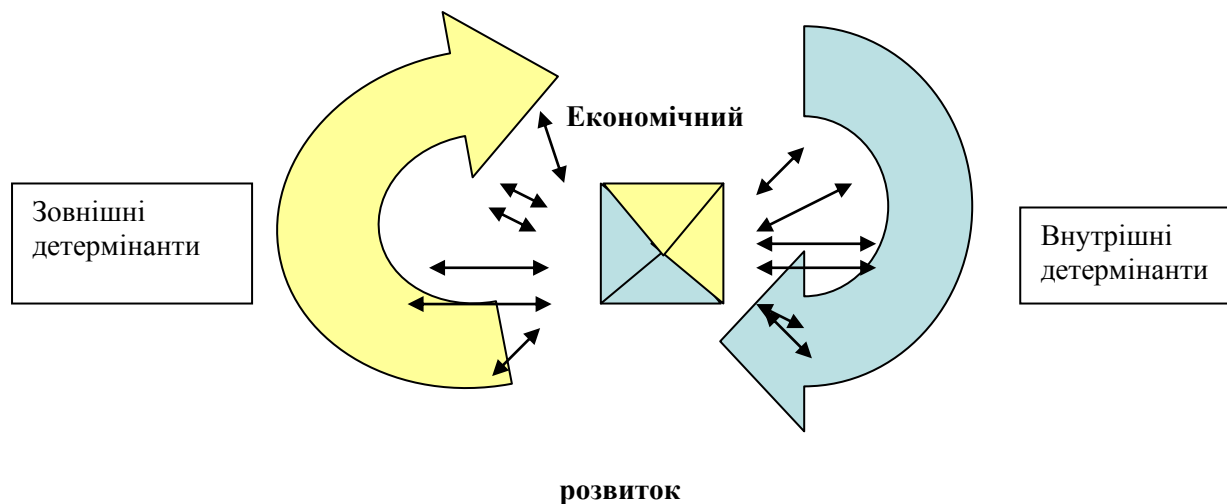

Рис. 1.3. Причинно-наслідковий зв'язок елементів системи

Джерело: розроблено авторами.

Двоїста природа детермінант економічного зростання проявляється у тому, що, з одного боку, детермінанти впливають на економічне зростання, а з іншого – є й інші детермінанти і чинники, які впливають на ці детермінанти.

Для дослідження цих взаємозв'язків доцільно застосовувати розроблену в процесі дослідження *модель дослідження («дерево») детермінант економічного зростання* (рис. 1.4), що дозволяє ідентифікувати та оцінити внутрішні можливості та канали поширення зовнішнього впливу на національну економіку, визначити можливі наслідки ендогенної та екзогенної складової та розробити засади переходу до економічного зростання. Ця модель дозволить охарактеризувати вплив національних та глобальних детермінант у взаємозв'язку з основними проблемами зміни структури економіки, її неоднорідності, ієрархії та пропорцій між окремими складовими.

Модель дослідження («дерево») детермінант економічного зростання дозволяє прослідкувати і формалізувати з різним рівнем деталізації – як на загальнонаціональному рівні, так і на рівні регіонів та у форматі зрізів окремих детермінант логіку процесу їх дослідження, що передбачає висвітлення: фундаментальних детермінант, детермінант, що актуалізуються на певному етапі суспільно-економічного розвитку, глобальних (зовнішніх) та національних (внутрішніх) факторів, які є передумовою дії актуальних детермінант, моделі зростання (що для кожної актуальної детермінанти доцільно представити у форматі відповідного сектора структурно-логічної моделі оцінювання детермінант економічного зростання), певних заходів, що мають бути здійснені для забезпечення досягнення цілей економічного зростання та розвитку, та ідентифікацію і характеристику показників, що характеризують розвиток загалом і зростання зокрема в рамках дії тих чи інших актуальних детермінант. Показники як результуючі індикатори здійснення тих чи інших заходів з метою активізації впливу національних і глобальних детермінант на економічне зростання і розвиток можуть варіюватися залежно від конкретних завдань, певного історичного періоду та специфіки окремих детермінант, відображаючи різні аспекти і вектори їх впливу на економічне зростання і розвиток.

Рис. 1.4. Модель дослідження («дерево») детермінант економічного зростання

Джерело: розробка авторів.

Показники економічного зростання і розвитку. Площини виміру економічного зростання найчіткіше представлені у дефініції економічного зростання, наведеній К.Макконелом та С.Брю⁵⁵, які пропонують визначати й оцінювати його двома способами: 1) як збільшення реального ВВП протягом певного періоду часу; 2) як збільшення протягом певного періоду часу реального ВВП у розрахунку на одну особу. Вченими зазначається, що перша дефініція є більш доречною для оцінки військово-політичного потенціалу, а для порівняння рівнів життя населення в окремих країнах та регіонах краще підходить показник обсягу виробництва на одну особу. Так пояснюється одна з головних причин популяризації в ХХ ст. теорії економічного зростання та її головного вимірника – ВВП: демонстрація і нарощування провідними країнами світу своїх військово-політичних переваг.

За рейтингом МВФ Україна у 2016 р. займала 64-те місце серед 188 країн світу за обсягами ВВП (87,2 млрд дол. США). На першому місці перебували США (18,6 трлн дол. США), на другому – Китай (11,4 трлн дол. США), на третьому – Японія (4,7 трлн дол. США); обсяг ВВП ЄС – 16,5 трлн дол. США⁵⁶. Важливо відзначити наявність *закономірності між питомою вагою відносної величини економіки країни у загальносвітовому обсязі ВВП та структурними особливостями економік цих країн*: у країнах з найбільшими питомою вагою ВВП у структурі світової економіки переважає сфера послуг порівняно з промисловістю і дуже маленькою є частка сільського господарства. Так, у найбільшій наразі економіці світу, частка якої у загальносвітовому ВВП з 2014 р. до 2016 р. зросла з 23,32 до 24,89%, питома вага сфери послуг становить 79,7% (порівняно з глобальним середнім рівнем 63,6%), тоді як частки сільського господарства та промисловості менші за середньосвітові показники (1,12 та 19,1% порівняно з 5,9 та 30,5% відповідно). Кожна ділянка поділена на три сектори для візуалізації внеску галузі у ВВП країни: темна ділянка – сфера послуг, світліша – промисловість, найсвітліша – сільське господарство (рис. 1.5).

⁵⁵ Макконелл К., Брю С. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Москва: Инфра-М, 1999. XXXIV. 974 с.

⁵⁶ World Economic Outlook Database / International Monetary Fund.. 2017. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/02/weodata/index.aspx>

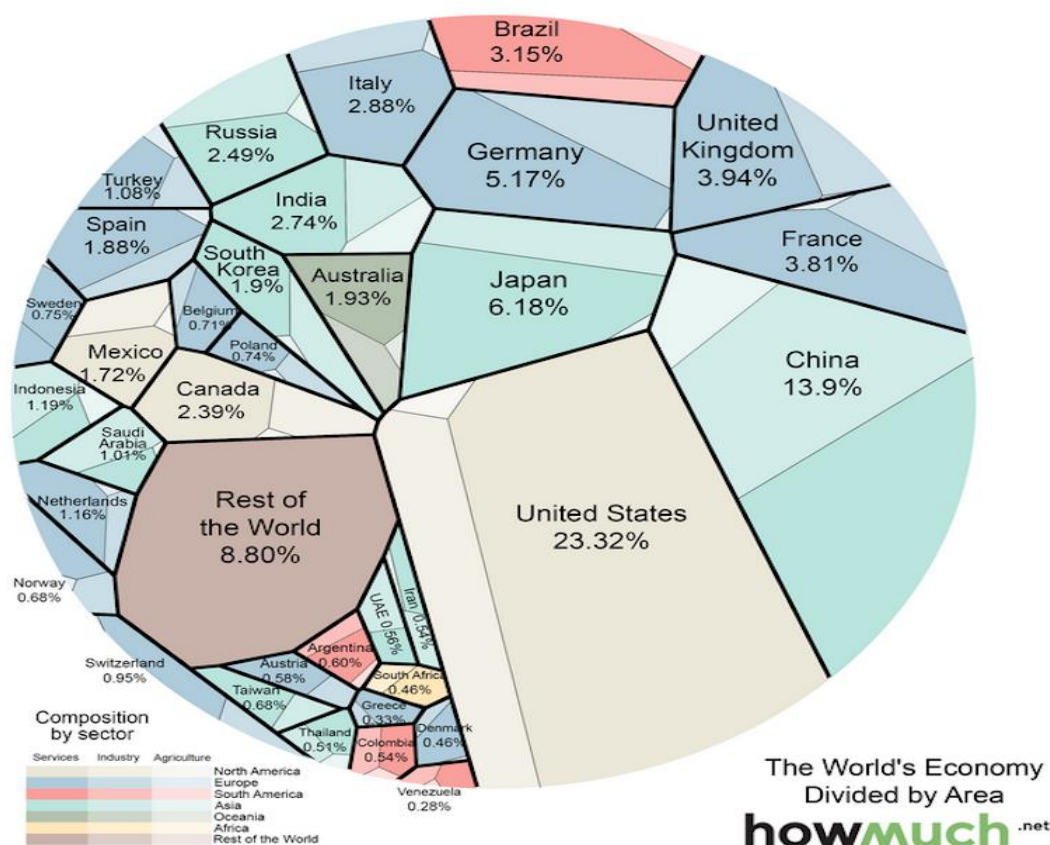

Рис. 1.5. Внесок країн в загальносвітовий ВВП у 2014 р.

Джерело: One Diagram That Will Change the Way You Look At the U.S. Economy / The World Bank. 2015. URL: <https://howmuch.net/articles/one-diagram-that-will-change-the-way-you-look-at-the-us-economy>

Економіка Китаю у цьому сенсі є винятком, однак частка сфери послуг поступово збільшується і в структурі економіки цієї країни одночасно із зростанням питомої ваги її ВВП у загальносвітовому обсязі – з 13,9% у 2014 р. до 15,27% (рис. 1.6).

Частка економіки України у виробництві глобального ВВП зменшилася з 0,17% у 2014 р. до 0,12% у 2016 р.⁵⁷. У галузевій структурі національного комплексу України сфера матеріального виробництва переважає сферу послуг (відповідно 2/3 і 1/3). У сфері матеріального виробництва переважають промисловість (71% вартості вироблених товарів) і сільське господарство (21%)⁵⁸.

⁵⁷ World Economic Outlook Database / International Monetary Fund. 2017. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/02/weodata/index.aspx>

⁵⁸ Загальна характеристика господарства України, економічний потенціал / Сайт «Академія». 2017. URL: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=2521>

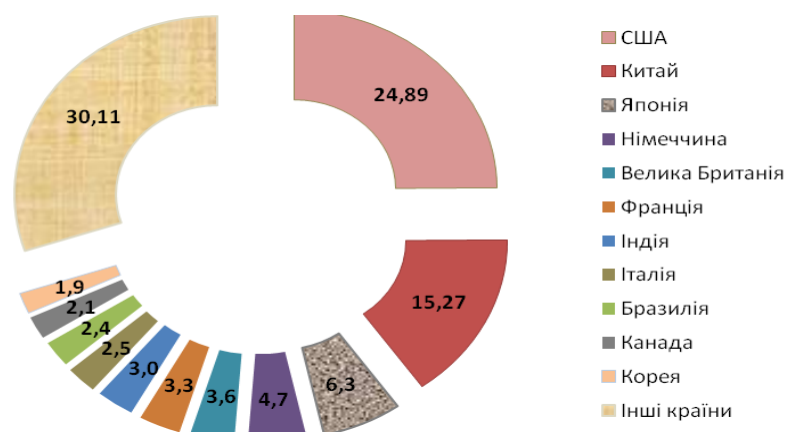
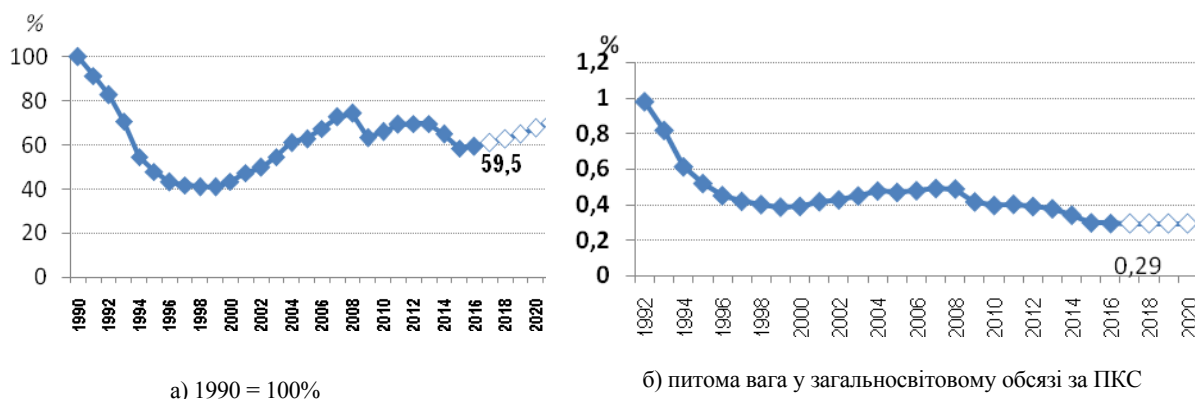

Рис. 1.6. Внесок країн в загальносвітовий ВВП у 2016 р.

Джерело: World Economic Outlook Database / International Monetary Fund. 2017. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/02/weodata/index.aspx>

А за обсягами ВВП на одну особу Україна в 2016 р., за даними МВФ, посідала 137-ме місце серед 188 країн світу. Цей показник в Україні дорівнював 2,05 тис. дол. США (для порівняння: в Люксембурзі – 105,8 тис. дол. США; Швейцарії – 79,6 тис. дол. США; Норвегії – 71,5 тис. дол. США; США – 57,3 тис. дол. США; Польщі – 12,3 тис. дол. США)⁵⁹. Обсяг ВВП в Україні наразі становить лише 59,5% відповідної величини 1990 р., навіть незважаючи на невелике збільшення цього показника протягом 2016 р. – на 0,9 в.п. (рис. 1.7а). А питома вага у загальносвітовому обсязі за ПКС у 2016 р. становить лише 0,29%, зменшившись з майже 1,0 % у 1992 р. (згідно з прогнозом МВФ ця величина для України залишиться незмінною – на рівні 0,29 % – до 2021 р.).

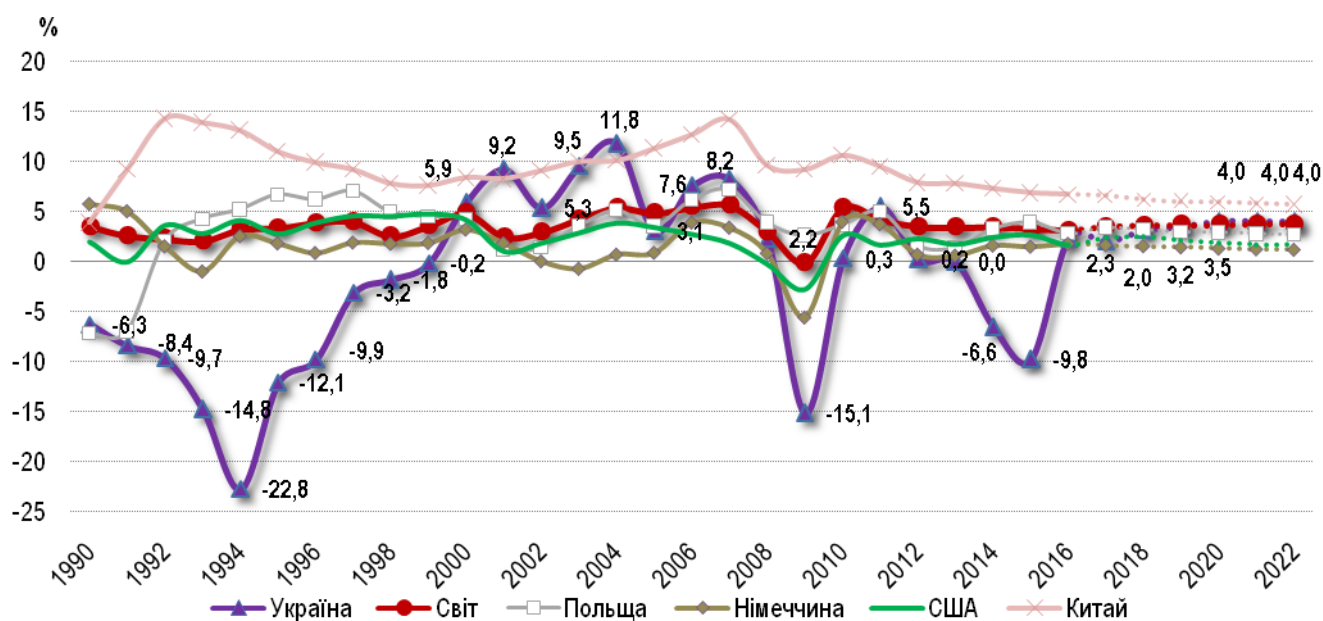
Примітки: з 2010 р. – за винятком АРК та м. Севастополь, з 2014 р. – на основі СНР 2008, з 2016 р. до 2021 р. – оцінка та прогноз МВФ.

Рис. 1.7. Динаміка зміни ВВП України

Джерело: World Economic Outlook Database / International Monetary Fund. 2017. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/02/weodata/index.aspx>; Economy & Growth / The World Bank. 2017. URL: <http://data.worldbank.org>

⁵⁹ World Economic Outlook Database / International Monetary Fund. 2017. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/02/weodata/index.aspx>

Упродовж 1990–2000 рр. темпи приросту ВВП в Україні були від’ємними, знизившись до -22,8% у 1994 р.⁶⁰, а починаючи з 2000 р. набули позитивних значень на тлі певного нерівномірного зростання обсягів цього показника, що змінилося різким падінням темпу приросту в 2009 р. (до -15,1%), невеликим зростанням у подальшому, і наступним зниженням темпу приросту ВВП у 2015 р. до -9,8% (рис. 1.8). Наразі після кризи 2014–2015 рр. економіка знову зростає, однак темпи відновлення економічного зростання є дуже скромними: темп приросту ВВП у 2016 р. становив 2,3%. А через негативний вплив на промислове виробництво недавньої торговельної блокади у східній частині України МВФ погіршив прогноз зростання економіки до 2,0% у 2017 р. та 3,2% у 2018 р. У 2019 р., згідно з прогнозом МВФ, темп приросту ВВП України становитиме 3,55%, а в 2020–2022 рр. – 4,0%⁶¹.

Примітка: з 2010 р. – за винятком АРК та м. Севастополь; з 2014 р. – на основі СНР 2008; з 2016 р. до 2021 р. – оцінка та прогноз МВФ.

Рис. 1.8. Темпи приросту реального ВВП в Україні та світі

Джерело: Розраховано авторами на основі: World Economic Outlook. Apr. 2017. Gaining Momentum? / International Monetary Fund. xvii p. 238 p.; Economy & Growth / The World Bank. 2017. URL: <http://data.worldbank.org>

⁶⁰ World Economic Outlook Database / International Monetary Fund.. 2017. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/02/weodata/index.aspx>

⁶¹ World Economic Outlook Apr. 2017. Gaining Momentum? / International Monetary Fund. 2017. xvii p. 238 p.

Слід зауважити, що погіршення прогнозу темпів економічного зростання для України відбувається одночасно із покращенням відповідного прогнозу глобальної економіки з 3,4 до 3,5% у 2017 р. унаслідок позитивних тенденцій у Європі, Азії та прискорення економічного зростання у США. Стосовно глобальних детермінант економічного зростання М.Обстфельд зауважив, що «глобальні ціни на сировинні товари з 2016 р. виросли, але перебувають на низькому рівні. Низка експортерів сировини переживає труднощі, зокрема країни Середнього Сходу, Африки та Латинської Америки».

Серед перешкод та ризиків для розвитку світової економіки було виділено обмеження темпів зростання продуктивності праці. Крім того зазначається, що ризики породжує макроекономічна політика США та Китаю. Зокрема, щодо США було зазначено, що «...федеральна резервна система готується до провадження жорсткішої монетарної політики шляхом скорочення власного балансу. Разом із відновленням американської економіки це створюватиме тиск у бік зростання вартості долара США, що може стати причиною труднощів для країн, які розвиваються, особливо тих, які мають жорстку прив'язку національної валюти до долара або значний борг, деномінований у доларі» (що дуже актуально і для України), а щодо економіки КНР, то «її бажане ребалансування триває, але економічне зростання залежить від внутрішнього кредитування, яке зростає настільки швидко, що може призвести до фінансової нестабільності, яка пошириться на інші країни». Іще одною вагомою групою ризиків/детермінант МВФ називає *політичні*, пов'язані зі скептичним ставленням політичних сил у окремих країнах до економічної інтеграції і із загрозами протекціонізму. Це свідчить про те, що глобальна економіка набирає обертів, але не можна бути впевненими, що кризовий період закінчився⁶².

Водночас у площині іншого виміру протягом 1990–2015 рр. обсяг ВВП України на одну особу в цінах 2010 р. знизився на 29% – з 3,98 тис. дол. США до 2,8 тис. дол. США, тоді як, приміром, у Польщі величина відповідного показника збільшилася на 144,9% (з 5,95 тис. дол. США до 14,6 тис. дол. США); Чехії – на

⁶² Шавалюк Л. МВФ покращив прогноз зростання глобальної економіки // Тиждень.ua. 19.04.2017. URL: <http://tyzhden.ua/News/190432>

50,2% (з 13,9 тис. дол. США до 20,96 тис. дол. США); США – на 41,8% (з 36,3 тис. дол. США до 51,5 тис. дол. США); Норвегії – на 48,9% (з 60,3 тис. дол. США до 89,7 тис. дол. США (рис. 1.9).

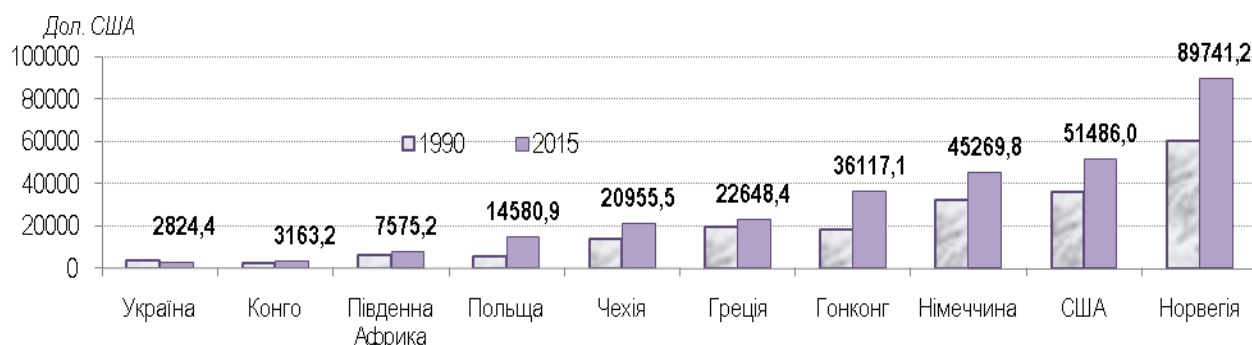

Рис. 1.9. Зміни обсягу реального ВВП (на одну особу в цінах 2010 р.) в Україні та країнах світу протягом 1990–2015 рр.

Джерело: розраховано авторами на основі: Economy & Growth / The World Bank. 2017. URL : <http://data.worldbank.org>

Різниця між обсягами ВВП на одну особу в Україні та інших країнах (як розвинених, так і тих, що на початку досліджуваного періоду за рівнем економічного розвитку/зростання наближалися до нашої держави, зокрема Польщі) є вражаючою. І навіть у Конго протягом 1990–2015 рр. обсяг ВВП на одну особу підвищився (на 14% – з 2,8 тис. дол. США до 3,2 тис. дол. США), що наразі перевищує величину відповідного показника в Україні.

Міжнародні стандарти вимірювання ВВП представлені у Системі національних рахунків⁶³. Крім безпосередньо ВВП у СНР відображається ряд похідних від нього показників, які також використовуються у процесі виміру економічного зростання. До таких показників, зокрема, належать:

– *валовий національний дохід*, який дорівнює ВВП мінус первинні доходи, сплачені нерезидентам, плюс первинні доходи, отримані від нерезидентів. Іншими словами, ВНД еквівалентний ВВП мінус податки та субсидії на продукти та імпорт, компенсації працівникам та дохід від власності, сплачений іншим країнам, плюс відповідні обсяги доходів, отримувані від решти світу. На відміну від ВВП, ВНД є концепцією не доданої вартості, а доходу. В Україні у 2015 р. обсяг ВНД

⁶³ На сьогоднішній день діють стандарти Системи національних рахунків 2008 р. (СНР-2008) [System of National Accounts 2008 / EC, IMF, OECD, UN, WB. New York, 2009. 662 p.], яка є оновленою версією Системи національних рахунків 1993 р. (СНР-93) і третім великим оновленням національних рахунків з 1952 р., коли Організацією з європейської економічної кооперації (ОСЕК) було вперше випущено Стандартизовану систему національних рахунків.

дорівнював 89,4 млрд дол. США і був на 1,2 млрд дол. США меншим за відповідну величину ВВП, яка становила 90,6 млрд дол. США⁶⁴;

– *валовий національний наявний дохід*, який дорівнює ВНД мінус поточні трансферти (крім податків за виключенням субсидій на продукти та імпорт), сплачені нерезидентам, плюс відповідні трансферти, отримані резидентами від решти світу. ВННД відображає обсяг доходу, що розподіляється на кінцеве споживання і заощадження. Динаміка структури ВННД в Україні засвідчує формування негативних тенденцій. На зміну збільшенню частки чистих національних заощаджень (ЧНЗ) відносно ВННД у 2000–2004 рр. на 10,9 в.п. – з 6,9 до 17,8% прийшло її істотне скорочення – до -1,97% у 2014 р.⁶⁵;

– *національні заощадження* – частка наявного доходу, яку не використано на кінцеве споживання і яку можна спрямувати на цілі фінансування нагромадження, тобто вона є джерелом фінансування інвестицій. Інше джерело інвестування – це капітальні трансферти, тобто одночасні надходження перерозподільчого характеру.

Серед вагомих *похідних від ВВП показників економічного зростання* слід відзначити також скориговані чисті заощадження (Adjusted Net Savings) та розрив ВВП (Output Gap). *Розрив ВВП* розраховується як різниця між фактичним ВВП та потенційним ВВП у відсотках від потенційного ВВП (рис. 1.10). Позитивний розрив ВВП називають інфляційним розривом, який свідчить, що зростання сукупного попиту випереджає зростання сукупної пропозиції, можливо, призводячи до інфляції. Негативний розрив ВВП називають рецесійним розривом, який, можливо, призводить до дефляції⁶⁶. Беручи до уваги невизначеності, які виникають у процесі кожної оцінки потенційного зростання, поточна практика у МВФ не вимагає використання стандартизованої методології, яка дозволяє визначати методологію, яка має бути застосована, з урахуванням специфічних факторів країни. Такий гнучкий підхід дозволяє фахівцям МВФ використовувати метод, який найбільше відповідає наявним економічним факторам та доступності даних. Оцінки потенційного ВВП передбачають

⁶⁴ Economy & Growth / The World Bank. 2017. URL: <http://data.worldbank.org>

⁶⁵ Національні рахунки України за 2000–2014 рр. / Держстат України. Київ, 2002–2016.

⁶⁶ Richard G. Lipsey and Alec Chrystal. *Economics*. Oxford University Press. 11th ed. January 2007. P. 423.

істотну кількість суджень та специфічної для кожної країни експертизи співробітників МВФ. Їх оцінки зазвичай представляються та обговорюються з національними органами влади⁶⁷. Підкреслюється, що оцінки потенційного ВВП великою мірою невизначені⁶⁸.

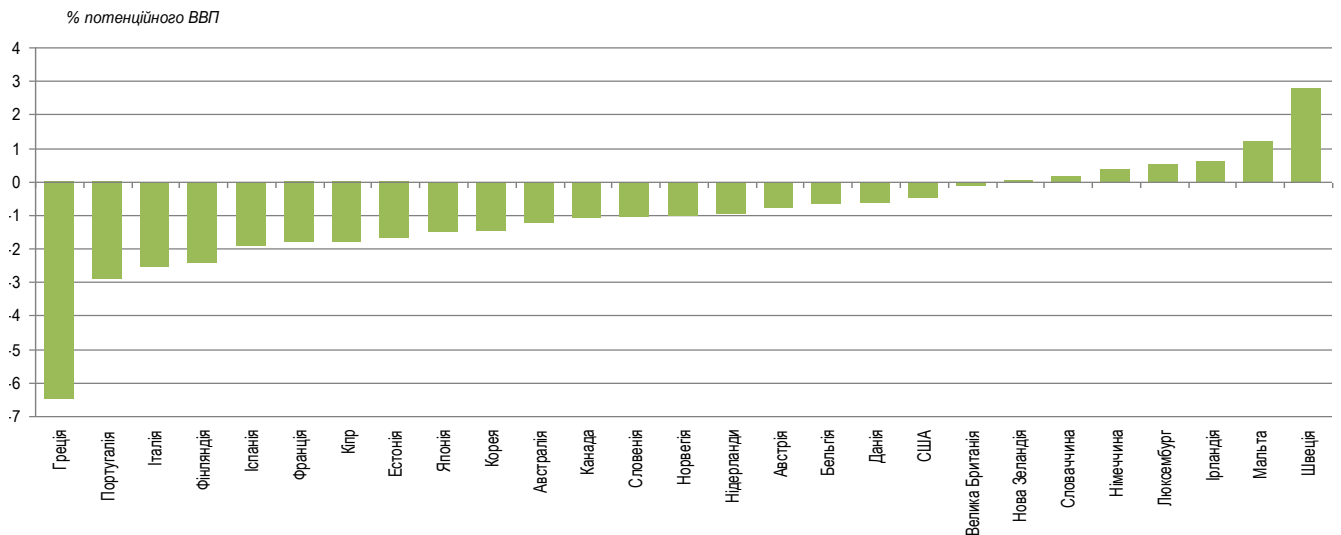

Рис. 1.10. Оцінки МВФ щодо розриву ВВП у 2016 р. у країнах з розвинутою економікою

Джерело: World Economic Outlook Database / International Monetary Fund. 2017 р. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/02/weodata/index.aspx>

Слід, однак, зауважити, що з початку використання ВВП та похідних від нього показників багато авторитетних економістів попереджали, що ВВП є «спеціалізованим інструментом», і що застосування його як індикатора загального добробуту може призводити до небезпечних помилок. Оскільки ВВП враховує тільки грошові операції, пов'язані з виробництвом та продажем товарів і послуг, цей показник заснований на принципово неповній картині соціальної та природної систем, у рамках яких існують людина і економіка. Особливу турбує той факт, що методика обчислення ВВП «заохочує» виснаження природних ресурсів, зараховуючи зменшення природного капіталу як дохід, незважаючи на те, що цим підривається основа аналогічних доходів у майбутньому. Крім того, економічна експансія, яка визначає зростання ВВП, веде до деградації екосистем, з якими

⁶⁷ У багатьох країнах для здійснення оцінок було використано виробничу функцію, однак із суттєвими варіаціями. Одна з таких варіацій зосереджена навколо визначення загальної продуктивності факторів (total factor productivity – TFP) у рамках виробничої функції. Для Великої Британії передбачається, що TFP зростає за постійним трендом, тоді як для Франції, Німеччини, Канади та Японії вона визначається як залишок від виробничої функції. Натомість у США для оцінки потенційного випуску використовується метод сегментованого тренду. Передбачається, що темпи приросту потенційного випуску змінюються за певних структурних зрушень, але залишаються константними між ними.

⁶⁸ Paula R. De Masi IMF Estimates of Potential Output: Theory and Practice, in Staff Studies for the World Economic Outlook. Washington: IMF, December 1997. P. 40–46.

пов'язане підтримання життя на планеті. Зростання ВВП у сучасному світі перетворилося на таку собі «магічну формулу» для вирішення всіх проблем. Ван ден Берг приходить до висновку, що «підтримка цього індикатора не має гарного обґрунтування, швидше вона заснована на догмі або, в кращому випадку, на звичці»⁶⁹.

Зокрема Комітет з природного капіталу Великої Британії зауважив про недоліки ВВП у своєму зверненні до уряду в 2013 р., зазначаючи, що ВВП «фокусується на потоках, а не на запасах. У результаті економіка може виснажити свої активи, водночас реєструючи високі рівні зростання ВВП, до точки, коли виснаженість активів призводить до неможливості подальшого зростання». Було наголошено на «очевидності того, що декларовані темпи зростання ВВП перевищують рівень стійкості темпів зростання. Необхідно використовувати масштабніші виміри благополуччя й багатства, оскільки існує небезпека, що короткострокові рішення, засновані виключно на тому, що наразі вимірюється за національними рахунками, може виявитися занадто дорогим у довгостроковій перспективі».

Зростає роль *альтернативних ВВП підходів і показників* до виміру рівня економічного розвитку, які, зокрема, включають: індекс людського розвитку (ІЛР)⁷⁰, національне багатство (НБ), різноманітні індекси та рейтинги⁷¹, серед яких – *індекс моніторингу реформ (iMoRe)*, призначений надавати комплексну оцінку зусиллям влади із впровадження реформ⁷². Слід зауважити, що продуктивність

⁶⁹ Van den Bergh J.C.J.M. The GDP paradox.. Journal of Economic Psychology. 2009. № 30(2). P. 117–135.

⁷⁰ Індекс людського розвитку (ІЛР), обчислюваний у рамках ПРООН, є найвідомішим міжнародним показником, який характеризує стан розвитку людських ресурсів країн світу на основі таких компонентів: очікувана тривалість життя при народженні, середня тривалість навчання, очікувана тривалість навчання та ВНД на одну особу. До 2009 р. у Звіті з людського розвитку (HDR) при проведенні розрахунків використовувався ВВП, а починаючи з 2010 р. цей компонент було замінено на ВНД. ІЛР є одним із найвідоміших у світі показників, які можна вважати альтернативою ВВП як інструменту виміру добробуту. Як зазначив Д. Гертнер у своїй статті в «Нью-Йорк Таймс»: «наразі лише один вимірник зміг подолати гегемонію мислення, сконцентрованого на зростанні. Цей вимірник – індекс розвитку людського потенціалу» [Gertner J. The rise and the fall of the GDP. The New York Times. 2010. May 10. URL: <http://www.nytimes.com>]. За ІЛР у 2015 р. Україна перебувала на 84-му місці серед 188 країн світу (для порівняння: Норвегія – на 1-му; Німеччина – на 4-му, США – на 10-му, Франція – на 21-му, Словенія – на 25-му, Чехія – на 28-му, Польща – на 36-му, Угорщина – на 43-му); [Human Development Report 2016. Human Development for Everyone / UNDP.. New York, 2016. ix p., 270 p.].

⁷¹ Серед них: індекс глобальної конкурентоспроможності, індекс легкості ведення бізнесу, істинний індикатор прогресу, індекс стійкого економічного добробуту, європейське обстеження якості життя, валове національне щастя, планетарний індекс щастя, індекс кращого життя ОЕСР, індикатори композитного багатства, індекс майбутньої орієнтації, індекс світового управління, індекс соціального прогресу, індекс процвітання та ін.

⁷² Індекс відслідковує зміни в регуляторному середовищі, які у разі їх імплементації, просунуть Україну вперед (або назад) на шляху до ліберальної, більш ефективної та менш корумпованої держави. Індекс розраховується на основі експертного опитування один раз на два тижні. Експерти надають свою оцінку змінам у регуляторному середовищі, які можна охарактеризувати як реформи. Індекс складається із п'яти компонентів, що відображають прогрес за такими п'ятьма напрямками реформ: державне управління та боротьба з корупцією, державні фінанси, монетарна політика та фінансові ринки, ринкова політика та зовнішня торгівля,

структурних реформ значною мірою залежить від ступеня економічного розвитку країн світу. У країнах з низьким рівнем доходу найбільш продуктивними структурними реформами є: фінансові, інфраструктурні, банківської системи та аграрні⁷³. А от у країнах із розвинутою ринковою економікою найбільшою є продуктивність структурних реформ технологічно-інноваційних, ринку праці, фінансових та інфраструктурних (рис. 1.11).

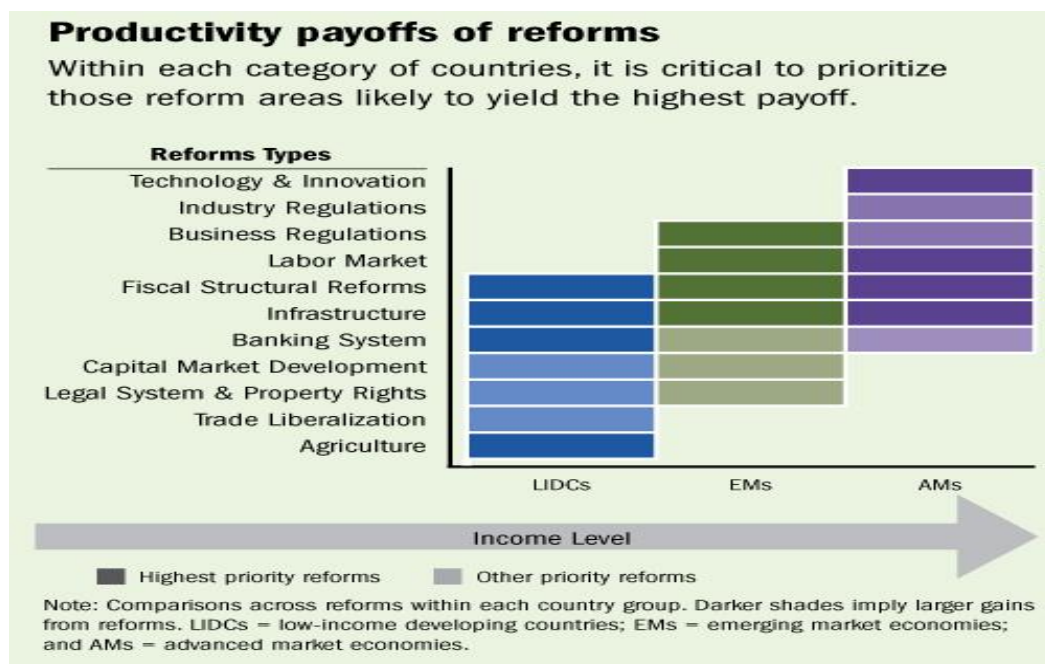

Рис. 1.11. Продуктивність реформ у країнах світу за групами

Джерело: IMF Survey: IMF Refines Analysis and Advice on Structural Reforms / International Monetary Fund. Nov. 9th, 2015.
URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2015/POL110915A.htm>

У вітчизняних фундаментальних і прикладних наукових дослідженнях, а також у практиці розроблення і реалізації реформ, спрямованих на покращення процесів розвитку та відновлення економічного зростання, доцільно застосовувати саме таку методологію визначення напрямів структурних реформ, що відповідає міжнародним стандартам і уявленням провідних експертів.

Швидка зміна технологій, яка зумовлює економічні трансформації, виникнення нових видів діяльності, зникнення окремих професій, породжує численні взаємозв'язки, які часто важко формалізувати для використання в класичних економічних моделях. Зокрема, це стосується вимірювання впливу на

основні макропоказники (ВВП, КСДГ, ВНОК тощо) розвитку територіальних громад чи розбудови громадянського суспільства. Поява нових економічних суб'єктів, які з мікрорівня впливають на макропроцеси в економіці (як, наприклад, агенції зі сприяння інвестицій здатні суттєво змінити обсяги прямих іноземних інвестицій у країну) спонукають шукати інші способи представлення сучасного світу, які полегшать подальшу формалізацію. Якщо 30–40 років тому основною проблемою для дослідника була нестача даних, яку намагались компенсувати побудовою регресивних залежностей та рекурентних зв'язків, припускаючи, що на певному проміжку економіка перебуватиме у певному сталому стані, то сьогодні маємо гігантський обсяг інформації, з якого потрібно відібрати певний набір даних, що є статистично значущим у певному періоді.

Оцінку актуальних детермінант економічного зростання України доцільно здійснювати на основі структурно-логічної моделі оцінювання детермінант економічного зростання з урахуванням кількісних і якісних змін в макроекономічній політиці за актуальними детермінантами, серед яких: капітал у широкому розумінні, у т.ч. людський, природно-ресурсний, основний, реформи, інвестиційна та інноваційно-технологічна політика, інституційне забезпечення розвитку малого та середнього бізнесу (МСБ), регіональна політика, входження української економіки в глобальні ланцюжки доданої вартості тощо (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Структурно-логічна модель оцінювання детермінант економічного зростання

Детермінанта	Пропоновані заходи	Очікуваний результат		Вплив на економічне зростання
		якісний	кількісний	
Капітал у широкому розумінні, у т.ч. людський, природно-ресурсний, основний
Реформи
Структурна політика
Промислова політика
Державне споживання
Конкурентоспроможність на зовнішніх ринках
Інвестиційна політика
Інноваційно-технологічна політика
Інституційне забезпечення розвитку МСБ
Регіональна політика
Входження України у глобальні ланцюжки доданої вартості

Джерело: розроблено авторами.

Іншими словами, у певний проміжок часу з'являються актуальні детермінанти, що породжуються основними фундаментальними детермінантами економічного зростання. При цьому, актуалізуючись, детермінанти змінюють показники економічного зростання, які у свою чергу можуть впливати на зміну самих актуальних детермінант. Наприклад, розбудова активного громадянського суспільства потребує контролю над діями влади → це спонукає громаду моніторити діяльність чиновників за допомогою індексу моніторингу реформ (IMoRe) → оприлюднення моніторингу сприяє підвищенню ефективності роботи чиновників → ефективна робота змінює економічні умови для зростання економіки та підвищення добробуту → нові умови створюють можливості для формування нових структур усередині громадянського суспільства. Таким чином, моніторинг діяльності влади сьогодні є активною детермінантою, що впливає на проведення економічних реформ. Запропонована модель сприятиме полегшенню формалізації нових факторів впливу на економіку для подальшого використання у класичних моделях як додаткових параметрів.

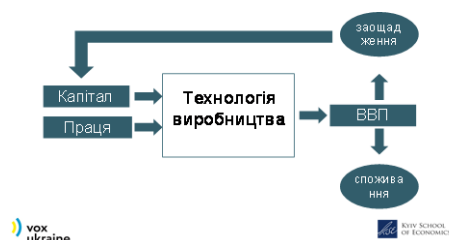
Оцінка впливу актуальної структури національних та глобальних детермінант на зростання національної економіки на основі зазначеної структурно-логічної моделі має стати ґрунтовною основою розроблення заходів економічної політики, орієнтованих на структурну трансформацію економіки України і забезпечення переходу до економічного зростання.

Додатки до розділу 1

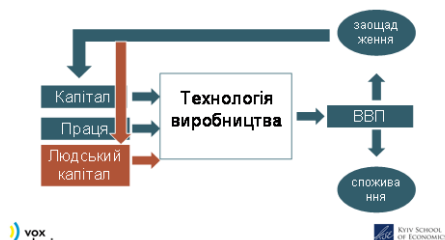
Додаток 1.1

Ретроспектива аналітичних моделей економічного зростання

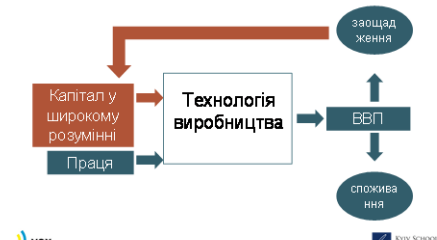
Проста модель Солоу

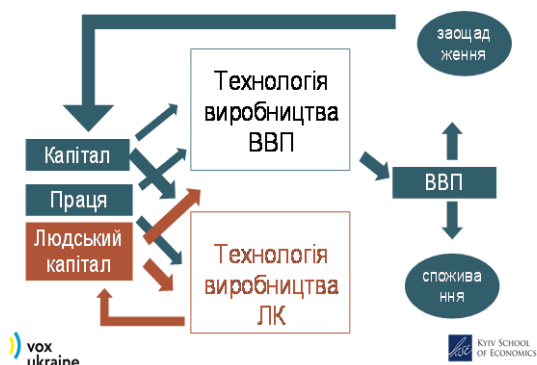
Модель із людським капіталом

Варіації на тему - 1

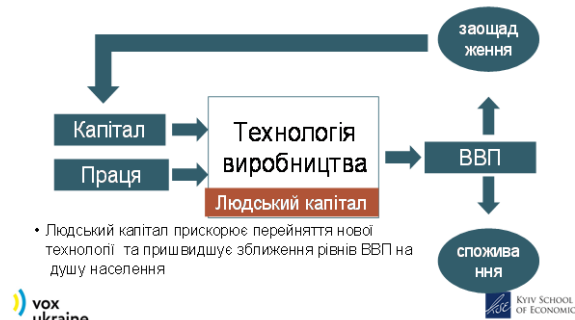

Варіації на тему - 2

Чи можна наздогнати перших? Ідея збігу

- Benhabib та Spiegel (1994) змоделювали людський капітал як частину технологічної зміни

- Людський капітал прискорює перейняття нової технології та пришвидшує зближення рівнів ВВП на душу населення

Джерело: Ханжин В. Людський капітал як чинник економічного зростання. *Сила знань*. Kyiv School of Economics, VoxUkraine, 2017. 30 с.

Додаток 1.2

Підходи до визначення складу детермінант економічного зростання

№	Джерело (автор, рік появи праці)	Ключові детермінанти економічного зростання, основні положення досліджень
1	Romer, 1986, 1990; Lucas 1988	Теорія ендогенного зростання: людський капітал та здатність до інновацій (інноваційний потенціал)
2	Romer, 1986; Lucas, 1988; Rebelo, 1991	Державна політика та інші фактори, включаючи людські ресурси забезпечують синергетичний ефект
3	Romer, 1990; Aghion and Hewitt, 1992; Grossman and Helpman, 1991	Нові знання, технічний прогрес, інновації
4	Fagerberg, 1987; Lichtenberg, 1992; Ulku, 2004	Істотний зв'язок між інноваціями, НДДКР та економічним зростанням
5	Lipset, 1959	Різні показники рівня життя населення
6	Ramsey, 1928; Solow, 1956; Swan, 1956; Cass and Koopmans, 1965	Рівень конвергенції. Чим нижчий початковий рівень ВВП, тим вищий прогнозований темп зростання
7	Lucas, 1988; Rebelo, 1991; Caballe and Santos, 1993; Mulligan and Sala-i-Martin, 1993;	Соціальна інфраструктура: поняття капіталу в неокласичній моделі розширюється від фізичних товарів, до включення людського капіталу в формах освіти, досвіду і здоров'я

№	Джерело (автор, рік появи праці)	Ключові детермінанти економічного зростання, основні положення досліджень
	Barro and Sala-i-Martin, 1995.	
8	Nelson and Phelps, 1966; Benhabib and Spiegel, [1994	На розвиток людського капіталу позитивно впливають іноземні технології
9	Arrow, 1962; Sheshinski, 1967	Відсутність тривалих поліпшень у технологіях, як негативний фактор, що у кінцевому підсумку призводить до припинення зростання ВВП
10	Robert J. Barro, 1991; Mankiw et al., 1992; Barro and Sala-i-Martin, 1995; Brunetti et al., 1998; Hanushek and Kimko, 2000	Освіта як детермінанта економічного зростання, освічене населення є одним із ключових факторів економічного зростання
11	Levine and Renelt, 1992; Benhabib and Spiegel, 1994; Topel, 1999; Krueger and Lindahl, 2001; Pritchett, 2001	Людський капітал як визначальна детермінанта економічного зростання
12	Marek Kunasz, 2009	Підприємницька діяльність як один із найбільш важливих факторів, що визначають конкурентно-спроможність суб'єктів економічної діяльності
13	Дослідження, в яких підтверджується позитивна кореляція: Dollar, 1992; Sachs and Warner, 1995; Edwards, 1998; Dollar and Kraay, 2000. Вчені, які критикують надійність цих результатів: Levine and Renelt, 1992; Rodriguez and Rodrik, 1999; Vamvakidis, 2002	Відкритість для торгівлі (відкритість зазвичай вимірюється часткою експорту у ВВП). Відкритість дозволяє експлуатацію порівняльних переваг, передачу технологій і поширення знань, збільшення масштабу і впливу конкуренції. Більша відкритість торгівлі підвищує темпи економічного зростання
14	Solow, 1956	Підкреслює важливість нагромадження капіталу
15	Rodrik, 2003; Snowdon, 2003; Acemoglu et al., 2005	Неекономічні (в загальноприйнятому сенсі) фактори, що впливають на економічні показники
16	Lewis, 1955; Ayres, 1962; Matthews, 1986; North, 1990; Shirley, 2005; Knack and Keefer, 1995; Mauro, 1995; Hall and Jones, 1999; Acemoglu et al., 2002, 2005; Rodrik et al., 2004; Rodrik, 2000; Easterly, 2001	Важлива роль інститутів у формуванні ефективної економічної системи*. Нова інституційна економіка підкреслює значну роль інститутів: за результатами емпіричного дослідження виділено п'ять ключових інститутів (право власності, регуляторні інститути, інститути для макроекономічної стабілізації, інститути для соціального страхування та інститути управління конфліктами; які не тільки прямо впливають на економічне зростання, а й на інші детермінанти зростання, такі як фізичний і людський капітал, інвестиції, технічні зміни і процеси економічного зростання. Автор доводить, що жоден із традиційних факторів не матиме ніякого впливу на економічні показники, якщо не буде стабільного і надійного інституційного середовища
17	Granovetter, 1985; Knack and Keefer, 1997 Granato et al., 1996; Huntington, 1996; Temple and Johnson, 1998; Inglehart and Baker, 2000; Landes, 2000; Zak and Knack, 2001; Barro and McCleary, 2003	Економічна соціологія робить акцент на важливості соціально-культурних чинників, зокрема, довіра є однією з таких детермінант. Різні соціально-культурні чинники також можуть впливати на зростання. Економіки, де панує довіра, як очікується, мають сильніші стимули до інновацій, більшу здатність до нагромадження фізичного капіталу та демонструють багатші людські ресурси, що в сукупності сприяє економічному зростанню. Кілька інших соціально-культурних чинників були розглянуті в літературі, наприклад, етнічний склад і неоднорідність, мова,

№	Джерело (автор, рік появи праці)	Ключові детермінанти економічного зростання, основні положення досліджень
		релігія, переконання, погляди і соціальні та етичні конфлікти, але їх вплив на економічне зростання, за результатами досліджень, є непрямим і потребує додаткового вивчення
1 8	Yeager, 1999	Соціальні та інституціональні ресурси: виявлено різні структурні перешкоди для зростання і розвитку, такі як проблеми права власності, трансакційні витрати, неефективна політика уряду, нерівність доходів, слабкі правові та бізнес-інститути, недосконалість ринків капіталу, культурні відмінності. Більшість із цих перешкод для розвитку є наслідком недостатності соціального капіталу
1 9	Helje Kaldaru and Eve Parts, 2008	Соціальні та інституціональні фактори економічного розвитку. В дослідженні, за даними 34 європейських країн, на макrorівні проаналізовано вплив соціального капіталу і пов'язаних з ним соціальних чинників на економічний розвиток. Соціальний капітал на макrorівні включає в себе різні аспекти інституційної якості й тісно пов'язаний з розподілом доходів і соціальною згуртованістю. Автори використовували аналіз головних компонент щоб згрупувати обрані раніше соціальні детермінанти економічного розвитку у три складові (людський і соціальний капітал, рівність доходів і перерозподіл); які разом становлять 64,4% варіації у початкових змінних. Наступний регресійний аналіз показав, що всі ці компоненти мають позитивний вплив на розвиток економіки, що вимірюється за індексом розвитку людського потенціалу
2 0	<p>Putnam, 1993; Fukuyama, 1995; Helliwell and Putnam, 1995; Knack and Keefer, 1997; Hjerpe, 2000; Zak and Knack, 1998; Beugelsdijk and Schaik, 2005 Almond and Verba, 1963; Putnam, 1993; Knack, 2002; Easterly and Levine, 1997</p> <p>Gastil, 1990; Kormendi and Meguire, 1985; Grier and Tullock, 1989; Scully, 1988</p> <p>Helliwell, 1994; Barro, 1996</p> <p>World Bank, 1997 Rodrik, 1997</p> <p>Knack and Keefer, 1995; Mauro, 1995</p> <p>Kaufmann and Kraay, 2002; Knack and Keefer, 1995; Chong and Calderon, 1997; Mauro, 1995</p>	<p>Емпірична робота на мікрорівні, показує, що, як правило, соціальна активність, довіра і громадське співробітництво пов'язані з більш вагомими економічними показниками. Теоретичне обґрунтування цих емпіричних результатів полягає у тому, що соціальний капітал сприяє економічному зростанню за рахунок зниження операційних витрат і ризиків – як наслідок, менше ресурсів може бути витрачено для офіційних контрактів і моніторингу. Крім цих мікроекономічних каналів впливу, суспільний соціальний капітал також може впливати на економічні показники за рахунок макрополітичних каналів. Емпіричні дані свідчать, що соціальний капітал на мікрорівні може сприяти зміцненню демократичних принципів управління, підвищити ефективність державного управління, вдосконалити якість економічної політики. Емпіричні дані також свідчать про прямий економічний ефект від соціального капіталу на макrorівні. Більшість проведених раніше досліджень показали, що громадські свободи позитивно впливають на зростання доходів на душу населення. Але на економічне зростання вони впливають тільки тоді, коли беруться до уваги темпи зростання інвестицій і рівня освіти, – це означає, що будь-який позитивний вплив демократії на економічне зростання може здійснюватися через нагромадження цих факторів. Останнім часом індекси Гастіла були доповнені або замінені кількома іншими показниками інституціонального середовища. Наприклад, Світовий банк увів індекс довіри як міру соціального капіталу, що позитивно пов'язаний з більш високим рівнем економічного зростання та інвестицій. Емпіричне дослідження Родріка показало, що індекс інституційної якості добре пояснює рейтинг серед країн Східної Азії за критерієм зростання продуктивності.</p> <p>Деякі дослідження показали, що суб'єктивні оцінки політичного ризику істотно впливають на зростання і приватні інвестиції. Кауфман і Краай визначили якість управління за шістьма показниками і виявили, що існує сильна та позитивна кореляція з</p>

№	Джерело (автор, рік появи праці)	Ключові детермінанти економічного зростання, основні положення досліджень
		доходами на душу населення між країнами. Багато авторів також визначили (за різними результатами) можливість зворотного причинно-наслідкового зв'язку між економічними показниками та інституційною якістю
2 1	Alesina and Perotti, 1996 Rodrik, 1998; Easterly, 1999 Knack, 1999, 2002 Knack and Keefer, 1997	Дослідження, присвячені етнічній ворожнечі й нерівності як джерел уповільнення зростання шляхом впливу на довіру, соціальну згуртованість та економічну політику (поляризація погіршує економічні показники). Виявлено, що нерівність доходів є джерелом політичної нестабільності, знижує рівень інвестицій і також економічного зростання. Знайдена позитивна кореляція між рівністю доходів і довірою в крос-країновому порівнянні. Дослідження також показало, що нерівність чинить сильний прямий вплив на ефективність державного управління та економічне зростання
2 2	Ritzen, Easterly and Woolcook, 2000	Дослідження виявило, що основні результати розвитку, ймовірно будуть пов'язані з країнами, які є соціально згуртованими і де ефективно функціонують державні інститути. Соціальна згуртованість має важливе значення для формування довіри, необхідної для реалізації реформ – громадяни повинні вірити, що короткострокові втрати, які неминуче виникають у процесі реформи компенсуються довгостроковими позитивними ефектами
2 3	Alesina et al., 2002, 2004; Easterly and Levine, 1997; Mauro, 1995; Collier, 2000; Alesina and Ferrara, 2004; Easterly and Levine, 1997; Alesina and Ferrara, 2004 Collier, 1998, 2000	Виявлено кореляцію між етнолінгвістичним фракціонуванням** та соціально-економічними показниками (такими як довгострокове зростання та якість управління). Досліджено економічні мотивації, що лежать в основі взаємовідносин між етнічним розмаїттям та економічними показниками. При праильних технологічних умовах, фракціонування може мати позитивний (чи менш негативний) ефект на виході при більш високому рівні розвитку. Показано, що етнічна неоднорідність гальмує зростання значно більш різко у країнах з меншою кількістю політичних свобод, вказуючи, що демократії краще вдається справлятися з етнічним розмаїттям. Поляризація разом із формальними інститутами впливає на темпи зростання, зокрема за рахунок їх впливу на довіру
	Zak and Knack, 1998	Показано, що нерівність доходів та розмірів території, дискримінація та корупція пов'язані зі значно нижчими темпами зростання, але вплив цих змінних на зростання слабшає, коли до уваги береться довіра
2 4	Lipset, 1959 Kormendi and Meguire, 1985; Scully, 1988; Grier and Tullock, 1989; Brunetti, 1997; Lensink et al., 1999; Lensink, 2001 Alesina et al., 1996	Співвідношення між політичними чинниками та економічними показниками. В дослідженні роблять висновок, що політичне середовище відіграє важливу роль в економічному зростанні. Політичне середовище зазвичай оцінюється за допомогою таких змінних, як політична стабільність і ступінь демократії. Політична стабільність дозволяє зменшити невизначеність, стимулювати інвестиції та випереджальне економічне зростання. Ступінь демократії також пов'язаний з економічним зростанням, хоча співвідношення є набагато складнішим, оскільки демократія може одночасно сповільнювати і підвищувати економічне зростання залежно від каналів, через які вона проходить
2 5	Gallup et al., 1999 Hall and Jones, 1999; Easterly and Levine, 2003; Rodrik et al., 2004; Sachs and Warner, 1997; Bloom and Sachs, 1998; Masters and McMillan, 2001; Armstrong and Read, 2004; Easterly and Levine,	Роль географічних чинників. Досліджувалися різні змінні (в тому числі широти, частини територій з виходом до моря, середні температури та опади, якість ґрунту та хвороби від екології). Ряд нещодавніх емпіричних досліджень, які підтверджують, що природні ресурси, клімат, рельєф, вихід до моря, мають безпосередній вплив на економічне зростання через вплив на (сільськогосподарську) продуктивність,

№	Джерело (автор, рік появи праці)	Ключові детермінанти економічного зростання, основні положення досліджень
	2003; Rodrik et al., 2004	економічну структуру, транспортні витрати і конкурентоспроможність. Проте інші альтернативні дослідження не виявили ніякого впливу географії на економічне зростання
2 6	Krugman, 1991; Fujita et al., 1999	Важливі висновки з проблем економічного зростання були забезпечені новою економічною географією, яка приділяє належну увагу до просторових характеристик розвитку (NEG): стверджується, що економічне зростання, як правило, має тенденцію до дисбалансу на користь розвинених країн. NEG в основному стосується місцезнаходження економічної активності, розвитку агломерацій і спеціалізації в регіональному масштабі.
2 7	Brander and Dowrick, 1994; Kalemli-Ozcan, 2002; Kormendi and Meguire, 1985; Kelley and Schmidt, 1995, 2000; Barro, 1997; Bloom and Williamson, 1998; Grier and Tullock, 1989; Pritchett, 2001 Grier and Tullock, 1989; Pritchett, 2001	Значну роль відіграє демографія. Тим не менш, багато демографічних аспектів залишаються сьогодні недослідженими. З тих, які були розглянуті, зростання населення, щільність населення, склад населення та міграції відіграють важливу роль у забезпеченні економічного зростання. Високі темпи зростання населення, можуть негативно впливати на економічне зростання, на коефіцієнт пенсійного навантаження, інвестиції та заощадження, поведінку та якість людського капіталу. Щільність населення, у свою чергу, може позитивно впливати на економічне зростання через поширення знань тощо. Не було підтверджено (сильну) кореляцію між економічним зростанням і демографічними тенденціями
2 8	Kormendi and Meguire, 1985; De Long and Summers, 1991; Levine and Renelt, 1992; Mankiw et al., 1992; Auerbach et al., 1994; Barro and Sala-i-Martin, 1995; Sala-i-Martin, 1997; Bond et al., 2001; Podrecca and Carmeci, 2001	Дослідження з вивчення взаємозв'язку між інвестиціями та економічним зростанням
2 9	Borensztein et al., 1998; Hermes and Lensink, 2000; Lensink and Morrissey, 2006	Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) як основне джерело трансферту технологій та економічного зростання
3 0	Kormendi and Meguire, 1985; Grier and Tullock, 1989; Barro, 1991, 1997; Easterly and Rebelo, 1993; Fischer, 1993; Barro and Sala-i-Martin, 1995 Fischer, 1993	Економічна політика та макроекономічні умови можуть встановлювати межі, в яких відбувається економічне зростання. Економічна політика може впливати на деякі аспекти економіки за рахунок інвестицій у людський капітал та інфраструктуру, поліпшення політичних і правових інститутів тощо. Макроекономічні умови вважаються необхідними, але недостатніми умовами для економічного зростання. Загалом стабільне макроекономічне середовище може сприяти зростанню, особливо ж за рахунок зниження невизначеності, тоді як макроекономічна нестабільність може негативно позначатися на економічному зростанні через вплив на продуктивність праці та інвестиції (наприклад, вищі ризики). Деякі макроекономічні чинники впливу на економічне зростання було визначено в літературі, але значна увага приділялася інфляції, фінансовій політиці, бюджетному дефіциту і податковому навантаженню
3 1	P. Arvanitidis, S. Pavleas, G. Petrakos. Determinants of economic growth: the view of the experts, 2009.	Найбільш значущими факторами економічного розвитку є: людський капітал (58%) і високі технології, інновації та R&D (НДДКР) (50%); стабільне політичне середовище (41%); безпека формальних інститутів – правової системи, права власності, податкової системи, фінансової системи (38%)—; розвинена інфраструктура (36%); високий ступінь відкритості торгівлі (35%); здатність до адаптації (33%); спеціалізація у сфері знань і капіталомістких галузях (27%); значні ПІІ (24%); вільна ринкова

№	Джерело (автор, рік появи праці)	Ключові детермінанти економічного зростання, основні положення досліджень
		економіка (тобто мінімальне державне втручання) (22%). При цьому природні ресурси, географія, демографія в десятку найважливіших факторів не потрапили
3 2	S. Hedlund, M. Lundahl, 1989	Ідеологія як детермінанта економічної системи
3 3	THE SOURCES OF ECONOMIC GROWTH IN THE OECD COUNTRIES	<p>У звіті представлено поглиблений аналіз того, що вситупало рушійною силою економічного зростання у країнах ОЕСР за останні десятиліття. Що можуть сказати недавні оцінки про зростання впливу від поширення ІКТ? Чому деякі країни змогли використати потенціал ІКТ технологій краще, ніж інші? Як впливає діяльність уряду на довгострокове зростання (в т.ч. за рахунок створення відповідних рамкових умов для інновацій і впровадження нових технологій)? Яку політику (макро- та структурну) слід проводити для стійкого довгострокового зростання?</p> <p>Джерела економічного зростання</p> <p>Встановлено, що інвестиції у фізичний і людський капітал мають важливе значення для зростання; обґрунтована макроекономічна політика істотно впливає на високі темпи зростання; загальний розмір державного сектора в економіці може перешкоджати зростанню, якщо він стає занадто великим, хоча цей висновок не є неоднозначним. Було виявлено, що деякі державні витрати сприяють економічному зростанню, у той час як високий рівень прямих податків (податки на заробітну плату і прибуток) не сприяють зростанню. R&D (НДДКР) діяльність бізнес-сектора має високу соціальну віддачу, а отже, сприяє економічному зростанню, але в цьому аналізі не було доказів позитивного ефекту від державних R&D (НДДКР). Дослідження показало, що фінансові ринки мають важливе значення для зростання, спрямовуючи ресурси на найбільш необхідні види діяльності, а також стимулюючи інвестиції.</p> <p>У результаті регресійного аналізу встановлено, що «вплив міжнародної торгівлі» є важливим фактором, що визначає продуктивність на одну працездатну особу. Цей результат підтверджує, що зростаюча глобалізація покращує економічні показники. Це свідчить про те, що всі країни ОЕСР повинні рухатися енергійно, щоб зменшити бар'єри в торгівлі. При цьому виникає питання про те, чи посилює торгівля зростання або чи сприяє інтенсивніше зростання розширенню торгівлі. Швидке зростання у країні, вимагає досить значних капітальних вкладень та приносить користь за достатньої кількості освічених працівників.</p> <p>Промисловість і мікродинаміка.</p> <p>Аналіз галузі починається з питання, яка частка зростання продуктивності у країнах ОЕСР є результатом зрушень між галузями. Історично це було важливо, тому що працівники переходили з робочих місць із низькою продуктивністю у сільському господарстві на робочі місця з вищою продуктивністю у промисловості і сфері послуг. Едвард Денісон стверджував, що це має важливе значення в бурхливому зростанні в Європі та Японії після Другої світової війни.</p> <p>У 1990-х роках, проте, зміни в промисловості були не настільки важливими для країн з високим рівнем доходів, таких як Франція, Німеччина, Італія, Велика Британія, Сполучені Штати або Японія. Майже вся різниця в загальних темпах зростання пояснюється відмінностями продуктивності в промисловості. Промисловий аналіз також показав, що відмінності у зростанні продуктивності по</p>

№	Джерело (автор, рік появи праці)	Ключові детермінанти економічного зростання, основні положення досліджень
		країнах в обробній промисловості не були великими. Однак той факт, що високотехнологічний сектор у США був більший, ніж у Європі, сприяв зростанню продуктивності праці в обробній промисловості загалом. Тести розроблялися для виявлення впливу промисловості на інші показники країни і додатково будувалися регресії для оцінки ролі R&D, корпоративної структури і системи виробничих відносин. Політичні наслідки – жорсткі параметри регулювання на товарному ринку та жорстке законодавство у сфері зайнятості негативно впливають на продуктивність праці у промисловості
3 4	ICT and Economic Growth: evidence from OECD countries, industries and firms, 2003	Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) є важливими з точки зору потенціалу, щоб сприяти більш швидкому зростанню і продуктивності на багато років вперед. У цій доповіді аналізується внесок ІКТ в економічну діяльність (внесок ІКТ в економічне зростання; вплив інвестицій в ІКТ; роль виробництва та використання ІКТ, ІКТ та конкуренції; вплив ІКТ на сукупне зростання продуктивності праці)
3 5	Determinants of economic growth: will data tell? By Antonio Ciccone and Marek Jarocinski, European Central Bank, 2008.	Дослідження показує цінність попередніх даних для виявлення закономірностей, кореляцій та прогнозування
3 6	Daron Acemoglu, Davide Ticchi, Andrea Vindigni. Emergence and Persistence of Inefficient States, 2006	Неефективність бюрократичної державної організації як важливий фактор уповільнення економічного розвитку.
3 7	Marek Dabrowski, Luc De Wulf. Economic Development, Trade And Investment In The Eastern And Southern Mediterranean Region, 2013; Couthino, 2012	Дослідження охоплює широкий спектр економічних і соціальних проблем: економічне зростання і макроекономічні проблеми, вплив арабської весни, факторів зростання у країнах MED11 (Алжирі, Єгипті, Ізраїлі, Йорданії, Лівані, Лівії, Марокко, Палестинській автономії, Сирії, Тунісі й Туреччині); торгівля та економічна інтеграція. Детермінанти МЕД торгових потоків, розвитку приватного сектора і ПП, індикатори від ділового та інвестиційного клімату, фактори прямих іноземних інвестицій, перспективи приватизації і розвитку приватного сектора, секторів, що мають особливе значення, соціальні детермінанти економічного розвитку (демографічні чинники, ринок праці і міграція, нерівність доходів, гендерна нерівність, освіта). Економетричний аналіз довгострокових чинників економічного зростання в MED11 країнах <i>Вплив арабської весни – порівняно з українською ситуацією.</i> Огляд досвіду країн, яким вдалося успішно перейти до демократії, передбачає, що зростання протягом перехідного періоду знизилося приблизно на 3%, але потім упродовж двох років відновилося до значень перехідного періоду. Знадобилося близько п'яти років інвестиційної активності для відновлення (MENA, 2011, с. 2).. Важливий висновок з цього аналізу – при правильній політиці падіння темпів зростання спостерігається в деяких країнах, MED11 може бути тимчасовим, і що довгострокове стійке економічне зростання може бути поновлено. Значний огляд літератури, в якому аналізується вплив ПП на економічне зростання, а також економетричні оцінки факторів, які пояснюють розвиток ПП в MED11. Сектори особливого значення як визначальні чинники зростання: транспортна інфраструктура, інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ)
3 8	Michael A. Clemens. Economics and Emigration: Trillion-Dollar	Міграційні процеси та їх вплив на економіку. Наскільки великі економічні втрати, викликані бар'єрами для еміграції? Досліджено

№	Джерело (автор, рік появи праці)	Ключові детермінанти економічного зростання, основні положення досліджень
	Bills on the Sidewalk? 2011	наслідки еміграції
3 9	Keith McLeod, Richard Fabling and David C Maré. Hiring new ideas: International migration and firm innovation in New Zealand, 2014.	Низька продуктивність була визначена як одна з важливих проблем у Новій Зеландії, а інновації розглядаються як ключовий механізм для поліпшення зростання продуктивності праці. Розуміння рушійних сил інноваційної діяльності є важливим кроком у напрямі поліпшення економічних показників Нової Зеландії. За оцінками ОЕСР, параметри політики Нової Зеландії повинні генерувати ВВП на душу населення на 20% вищий за середній показник по ОЕСР, тоді як у дійсності цифри Нової Зеландії більш ніж на 20% нижчі, ніж середні. Ці відмінності пояснюються слабкістю міжнародних зв'язків та недофінансуванням інновацій. Таким чином, для поліпшення економічних показників у Новій Зеландії інновація розглядається як ключовий механізм
4 0	Isabelle Sin, Richard Fabling, Adam Jaffe, David C. Maré, and Lynda Sanderson. Exporting, innovation and the role of immigrants. 2014.	Метою цього дослідження було вивчення кореляції на рівні фірми: а) між характеристиками співробітників (людський капітал) та експортним потенціалом компанії; б) міжнародне співробітництво та інновації
4 1	Bernhard Heitger, Property Rights and their Impact on the Wealth of Nations - A Cross-Country Study. 2003.	У цій роботі досліджується якість прав власності і довгострокового економічного зростання в міжнародному розрізі країн за 1975–1995 рр. Емпіричні дані свідчать, що вплив права власності на зростання є позитивним. Подвоєння в індексі якості прав власності зумовлює збільшення доходів на душу населення більш ніж удвічі. Крім того, права приватної власності також впливають на «традиційні» детермінанти економічного зростання. Автори вважають, що права власності лежать в основі будь-якої економічної діяльності, а економічна активність може бути ефективною, якщо забезпечити право приватної власності
4 2	North and Thomas, 1973	Автори стверджують, що ці «майже повсюдно цитовані» фактори зростання (інновації, освіта, нагромадження капіталу тощо) «... не є причинами зростання, вони є зростанням». Це питання, як і раніше, є відкритим: що прискорює їх нагромадження і що таке умовні технологічні зміни? В чому полягають кінцеві причини економічного зростання, тобто те, що є реальними зовнішніми важелями економічного розвитку?
4 3	Per Botolf Maurseth. Trade and development - a selective review, 2005, Norwegian Institute of International Affairs	У статті розглядаються літературні джерела з питань торгівлі та економічного зростання. Багато досліджень свідчать на те, що торгівля стимулює дохід і зростання. Багато досліджень критикуються за недоліки в методології. Незважаючи на методологічні суперечки, більшість доказів за точку зору, що торгівля стимулює зростання. Стверджується, що основним недоліком в літературі є те, що не відслідковується різниця між наслідками доступу на ринки в інших країнах та впливом ліберальної внутрішньої торговельної політики
4 4	1) William Easterly and Ross Levine. Tropics, Germs, and Crops: How Endowments Influence Economic Development, 2002. Center for Global Development. <i>The geography/endowment hypothesis</i> 2) Machiavelli, 1519; Montesquieu, 1750	1. Мета цього дослідження полягає в оцінці емпірично різних теорій про те, як географія, інститути, політика впливають на економічний розвиток. Згідно з гіпотезою географічних факторів, навколишнє середовище формує економічний розвиток, безпосередньо впливаючи на параметри виробничої функції (тобто певні здібності можуть сприяти технологічному ускладненню виробництва). 2. За гіпотезою географічних факторів навколишнє середовище безпосередньо впливає на якість земельних, трудових та виробничих технологій. 3. Порівняно з помірним кліматом у тропічних умовах, як правило,

№	Джерело (автор, рік появи праці)	Ключові детермінанти економічного зростання, основні положення досліджень
	<p>3) Kamarck, 1976; Diamond, 1997</p> <p>4) Sachs and Warner, 1995; 1997 <i>Institutions hypothesis</i> Engerman and Sokoloff, 1997; Sokoloff and Engerman, 2000; Acemoglu, Johnson, and Robinson, 2001; 2002; Kaufmann, 1999; North, 1990 <i>Policy hypothesis</i> Frankel and Romer, 1999, Frankel et al., 1996</p>	<p>погана урожайність, більш серйозні захворювання, і здібності/можливості, які не можуть ефективно використовувати виробничі технології, розроблені в більш помірних зонах. Дослідження Diamond (1997) свідчать про те, що мікроби і культури безпосередньо впливають на технологічний розвиток суспільства у довгостроковій перспективі.</p> <p>4. Особливі географічні умови – країна, що не має виходу до моря, не відкрита для торгівлі – обмежують здатність країни отримати доступ до великого економічного ринку, підривають її здатність використовувати ефект масштабу, а, отже, знижують ефективність виробництва. Мета цього дослідження – оцінити, які з поглядів на роль навколишнього середовища в економічному розвитку мають найбільше емпіричне обґрунтування.</p> <p>Розглядає колоніальні установи як екзогенно успадковані від Європи та прирівнює порівняльний успіх Сполучених Штатів та Канади до успадкування кращих інститутів та культурних норм з Англії</p>
4 5	<p>Robinson, 2001, 2005; North, 1981, 1990; 2) Sachs, 2003; 3) Lipset, 1960; 4) Glaeser, La Porta, Lopez-de-Silanes and Shleifer, 2004; Aidt and Dutta, 2008; Aidt and Dutta, 2008</p>	<p>Корупція та інші форми інституційної неефективності як негативні фактори економічного зростання (з використанням корпоративних даних для країн Центральної і Східної Європи та СНД). Одним з найбільш очевидних фактів про корупцію є те, що бідні країни, як правило, є найбільш корумпованими. Наявні дані на рівні країн доводять цю точку зору.</p> <p>1) В цілому інституційне середовище розглядається як фундаментальна складова економічного розвитку; 2) з інституційної точки зору географія – з огляду на її наслідки для природних ресурсів, здоров'я людини і відстані до ринків – є первинним фактором економічного розвитку; 3) з огляду на сильний емпіричний зв'язок між різними заходами та якістю інститутів, включаючи корупцію, і доходами на душу населення, цілком ймовірно припустити, що інститути загалом і масштаби корупції зокрема розвиваються відповідно до рівня доходу країни та диференціальних потреб, пов'язаних з різними етапами розвитку; 4) організаційні результати, включаючи корупцію, і рівень доходу на душу населення вирішальною мірою можуть залежати від нагромадженого людського капіталу</p>
4 6	<p>Edited by Ha-Joon Chang, Stranger than Fiction? Understanding Institutional Changes and Economic Development, 2007</p>	<p>Взаємозв'язок між інституційними змінами і економічним розвитком. Із середини 1990-х всі почали акцентувати увагу на ролі інститутів у економічному розвитку. Так МВФ і Світовий банк дійшли висновку, що інститути мають значення. МВФ робить великий акцент на реформуванні інститутів корпоративного менеджменту та управлінні банкрутством під час азійської кризи 1997 р., тоді як річний звіт Світового банку за 2002 р. спрямований на інституційний розвиток. Ми ще не знаємо, які інститути і у якій саме формі корисні для економічного розвитку та в якому контексті</p>
4 7	<p>Douglass C. North. Institutions, institutional change and economic performance // Cambridge University Press, 1990.</p> <p>Institutions and Economic Growth: An Historical Introduction // World Development, 1989, vol.17, no.9,</p>	<p>Наукове співтовариство протягом багатьох десятиліть шукає пояснення витокам та передумовам високоефективного економічного розвитку. Неокласична теорія, на думку Норта, наразі не може задовільно пояснити це явище, оскільки не розкриває проблему взаємної обумовленості інституційних змін і економічного зростання. Ця теорія виявилася нездатною виявити та інтерпретувати відмінності у функціонуванні суспільств та економік, у використанні ринкових механізмів як в окремо взятий момент часу, так і протягом деякого періоду. Підхід Дугласа Норта до економічного зростання йде набагато далі тих факторів, які</p>

№	Джерело (автор, рік появи праці)	Ключові детермінанти економічного зростання, основні положення досліджень
	p.1319–1332. Pergamon Press, 1989	беруть до уваги економісти-неокласики: він розглядає технологію, народонаселення, ідеологію, політику та інститути. Створюється нове розуміння тривалих успіхів і криз у суспільстві. Ця робота переслідує двояку мету: 1) виробити теоретичну схему для аналізу історично зумовлених перешкод на шляху економічного зростання; 2) спробувати застосувати цю схему для порівняння характеристик інституційного розвитку Англії та Іспанії на ранніх етапах історії цих держав і простежити, які наслідки мають відмінності їх інституційної структури для Північної і Латинської Америки.
4 8	Muhamad Ali. Islam and Economic Development in New Order's Indonesia (1967-1998), 2004 Felicia R. Lee, "Research Around the World Links Religion to Economic Development", The New YorkTimes, January 31, 2004	Розглядається взаємозв'язок між ісламом та економічним розвитком Індонезії в епоху Нового порядку (1967–1998). Мусульманські організації та їх лідери в цей час позитивно ставилися до економічного розвитку, їх релігійні вчення не стали перешкодою на шляху прогресу і модернізації. Однак усі підтримували економічний розвиток по-різному: деякі більш формально, інші більш предметно. Ця сумісність між релігією і економічним розвитком в Новому порядку збіглися з результатами інших досліджень – Роберта Дж.Барро і Рейчела МакКлері і які проаналізували близько 50 країн у період з 1981 р. по 1999 р. і виявили існування зв'язку між релігією і економічним розвитком
4 9	David Gold. Does Military Spending Stimulate or Retard Economic Performance? Revisiting an Old Debate, 2005	Наразі нарощування військової потужності знову підіймає старі дебати: військові витрати забезпечують економічне стимулювання за рахунок підвищення попиту і технологічних інновацій, або ж військові витрати гальмують економічні показники, оскільки вони відволікають ресурси від більш продуктивної діяльності. Ця праця спирається на масив даних за майже 50 років, і автор доходить висновку, що кожен варіант імовірний. Основний ефект військових витрат залежить від конкретних умов та загальних економічних тенденцій
5 0	Investopedia http://www.investopedia.com/terms/e/economicgrowth.asp#ixzz4UvjZo1m9	Є кілька шляхів стимулювання економічного зростання. Перший – це відкриття нових або кращих економічних ресурсів. Другий спосіб стимулювання економічного зростання – це збільшення робочої сили. Третій спосіб – це створення нових технологій або інших інвестиційних товарів. Останній більш вузькоспеціалізований.

*Відповідно до тлумачення North (1990; термін "інститути" стосується формальних правил, неформальних обмежень та їх комбінації, які разом формують рамкові умови в яких взаємодіють людьми.

** Етнолінгвістичне фракціонування включає етнічну, мовну та релігійну різноманітність суспільства (Alesina et al. 2002).

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

2.1. Динаміка і тенденції змін ВВП України в контексті євроінтеграційного вектора розвитку

Аналіз структурних зрушень доцільно починати з розгляду узагальнюючого макроекономічного показника валового внутрішнього продукту, динаміка якого відображає три глибокі кризи, які українська економіка пережила за період незалежності (рис. 2.1).

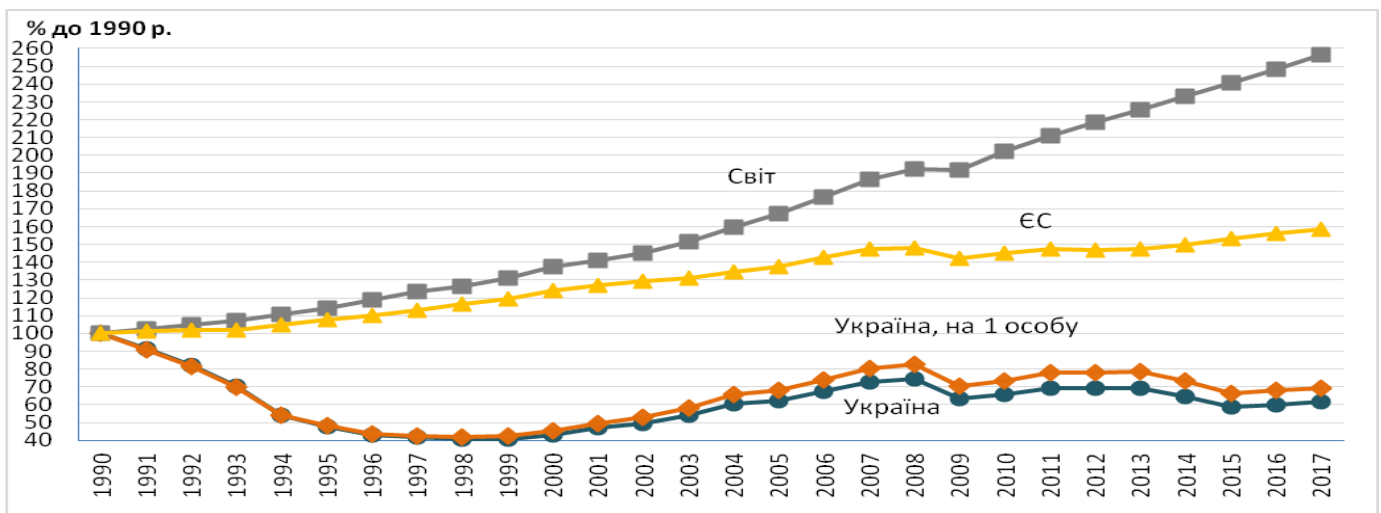

Рис. 2.1. Динаміка ВВП України, світу та країн ЄС-28, % до 1990 р.

Джерело: для груп країн світу – за даними International Monetary Fund, World Economic Outlook Database(<http://www.imf.org>); для України – за даними Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua/>)

Перша з них пов'язана з кардинальною трансформацією економіки, обумовленою переходом до ринкових відносин. Лібералізація зовнішньої торгівлі при утриманні завищеного курсу гривні до 1999 р., розрив економічних зв'язків у межах колишнього СРСР та низка інших чинників призвели до катастрофічного зниження ВВП (у 2,5 рази порівняно з 1990 р.). Період дев'ятирічного спаду виробництва з 2000 р. змінився його частковим дев'ятирічним відновленням, обумовленим зростанням світових цін на сировину, насамперед продукцію металургії. Це допомогло надати усій економіці країни поступального розвитку,

який тривав до 2008 р., а ВВП за цей період зріс в 1,8 раза, становивши у 2008 р. 74,4% від рівня 1990 р. та 82,7% у розрахунку на одну особу. Але відновити рівень розвитку 1990 р. так і не вдалося.

Унаслідок порушення основних макроекономічних пропорцій, зокрема різкого зростання (починаючи з 2005 р.) рівня споживання, збільшення залежності від зовнішніх ринків, скорочення зовнішнього попиту, дефіциту зовнішніх запозичень та неадекватної курсової політики країна виявилася надто вразливою до погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури і під час світової фінансової кризи понесла чи не найбільші втрати. У 2009 р. ВВП знизився на 15,1%, що було найгіршим показником серед країн СНД, а економіка країни була відкинута на чотири роки назад. Найбільших втрат у цей період зазнали будівництво, фінанси, переробна промисловість і торгівля. Часткове відновлення економіки протягом 2010–2012 рр. знову таки не дозволило їй досягти передкризового рівня, 2008 р.

Кризові явища, які відновилися у 2013 р., супроводжувалися розпочатою Росією ще восени 2013 р. торговельною війною, яка наступного року переросла у воєнний конфлікт. Окупація значної частини економічної території, розрив усталених економічних зв'язків, постійне скорочення доступу до ринку РФ та країн СНД, обмеження транзитних перевезень через територію РФ мали результатом скорочення ВВП за 2014–2015 рр. іще майже на 16%. Повільне відновлення економіки почалося лише у 2016 р., за його результатами ВВП зріс на 2% і у розрахунку на одну особу становив 68% від 1990 р., що відповідає рівню 2005 р. Відносно світового ВВП рівень України за роки незалежності знизився у 4,2 рази, а відносно країн ЄС – у 2,6 рази (табл. 2.1).

Порівняно з країнами ЄС-28 ВВП на одну особу за ПКС у більшості країн СНД залишився на рівні 1992 р. Найбільший рівень цього показника у 2016 р. відзначався у Росії та Казахстані (близько 65%), а також Азербайджані, Білорусі і Туркменістані (близько 45%). ВВП України становить 21% від ЄС-28, що дещо нижче від рівня Грузії та Вірменії. Серед країн СНД Україна зазнала найглибшого і найбільш тривалого спаду ВВП (-30% у 2016 р. порівняно з 1992 р.), унаслідок чого опустилася з 3-го до 8-го місця серед 12 країн. За цей період найбільшими темпами

зростання відзначалися країни Середньої Азії та Закавказзя. Економіка Туркменістану зросла у 5 разів, Вірменії, Узбекистану, Азербайджану – утричі, Таджикистану, Білорусі, Киргизії – удвічі. Найменше зросла економіка Росії – на 39% та Молдови – на 21%. Україна перемістилася з групи країн із середнім рівнем розвитку до країн, що розвиваються. Найглибшого спаду зазнала економіка України і серед країн СНД, які за період незалежності наростили обсяги виробництва у півтора рази. Це свідчить про незавершеність ринкового реформування та неефективну систему управління економікою України.

Таблиця 2.1

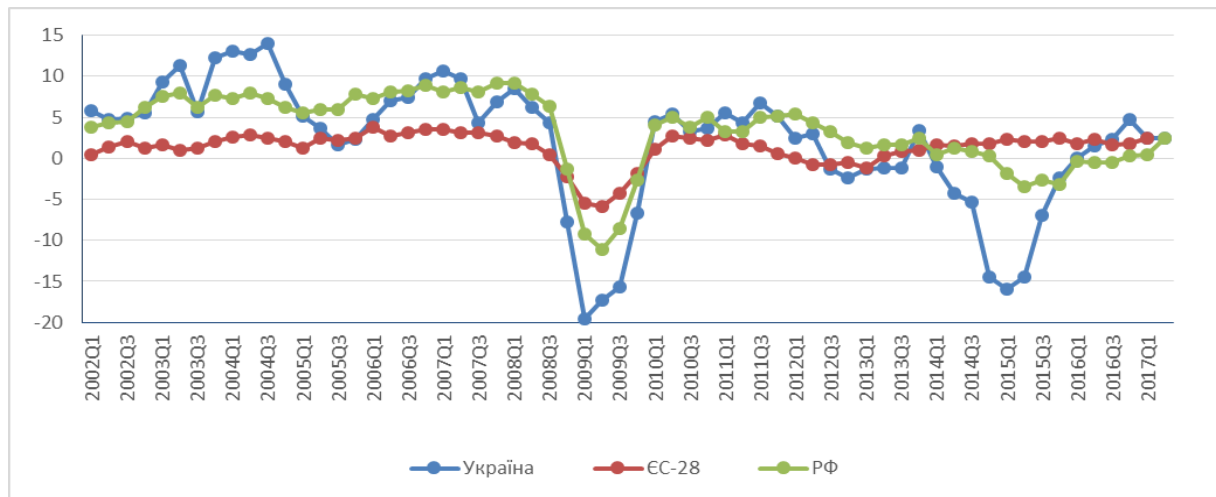
Динаміка ВВП України та країн СНД за ПКС на одну особу, % до ЄС-28

Країна	1992	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017 (прогноз)
Вірменія	8	8	9	16	19	22	23	23
Азербайджан	26	13	15	23	46	47	45	45
Білорусь	28	20	24	33	46	46	45	44
Грузія	8	8	11	15	20	25	26	27
Казахстан	42	33	34	50	60	68	65	64
Киргизія	10	6	7	7	8	9	9	9
Молдова	13	8	8	10	11	13	13	14
Росія	65	48	46	58	67	68	67	66
Таджикистан	7	4	4	5	6	7	8	8
Туркменістан	17	11	11	20	29	43	44	45
Україна	35	20	16	23	23	21	21	21
Узбекистан	10	8	8	9	12	16	16	17

Джерело: International Monetary Fund, World Economic Outlook Database. URL: <http://www.imf.org>

Впливовим чинником економічного стану в Україні стало також зростання її залежності від світової кон'юнктури, насамперед від динаміки економічного розвитку двох основних економічних центрів – Європейського Союзу та Російської Федерації, про що дає уявлення зіставлення темпів економічного розвитку за кварталами (рис. 2.2). Як показують наведені дані, динаміка розвитку України значною мірою залежить від динаміки розвитку країн ЄС і дедалі меншою мірою – від РФ, повторюючи перехід цими країнами нульових значень зростання з точністю до кварталу, наприклад, у IV кв. 2008 р., I кв. 2010 р., II і III кварталах 2012 р., III і IV кв. 2013 р. При цьому темпи зміни ВВП України (як позитивні, так і негативні) до початку агресії РФ були приблизно у 3,5 рази більшими за відповідні показники ЄС-28. З огляду на ці емпіричні співвідношення, відновлення зростання у країнах ЄС-28 у 2014 р. на 1,4% та у 2015 р. на 1,9% мало б, у разі відсутності російської

агресії, зумовити збільшення ВВП України принаймні на 10% за два роки. Насправді ж за 2014 р. економіка втратила 6,6%, а з урахуванням окупації АР Крим і м. Севастополь – 9,9% ВВП у 2014р. та 9,9% у 2015 р. що загалом становить 18,8%.

*Примітка:*¹⁾ – для України розрахунок за період 2002–2010рр. на основі даних за методологією СНР-1993, за 2011–2017рр. – за методологією СНР-2008 без урахування тимчасово окупованої території АРК та м. Севастополь.

Рис. 2.2. Темпи приросту реального ВВП України, країн ЄС-28 та РФ за кварталами, % до відповідного кварталу попереднього року

Джерело: для України – за даними Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua/>); для країн ЄС-28 – за даними Eurostat (<http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>); для РФ – за даними Росстату (<http://www.gks.ru/>).

Таким чином, загальні втрати ВВП України, включаючи оцінку можливого зростання, внаслідок російської агресії становили 28,8% ВВП. Отже, протягом адаптація України до світогосподарської економічної системи відбувалася неефективно, через що країна у пострадянський період не змогла віднайти вигідну економічну спеціалізацію в умовах глобалізації світогосподарської системи. Вагомою причиною кризових явищ в Україні було тривале утримання фіксованого курсу гривні. Уявлення про це дає зіставлення обмінних курсів валют, сальдо зовнішньоекономічної діяльності, резервів та валового зовнішнього борг України (рис. 2.3).

Після девальвації у 2009 р. курс гривні залишався незмінним до лютого 2014 р. Проте його стабільність була обумовлена не економічними чинниками, а відбувалася за рахунок скорочення золотовалютних резервів і нарощування зовнішнього боргу.

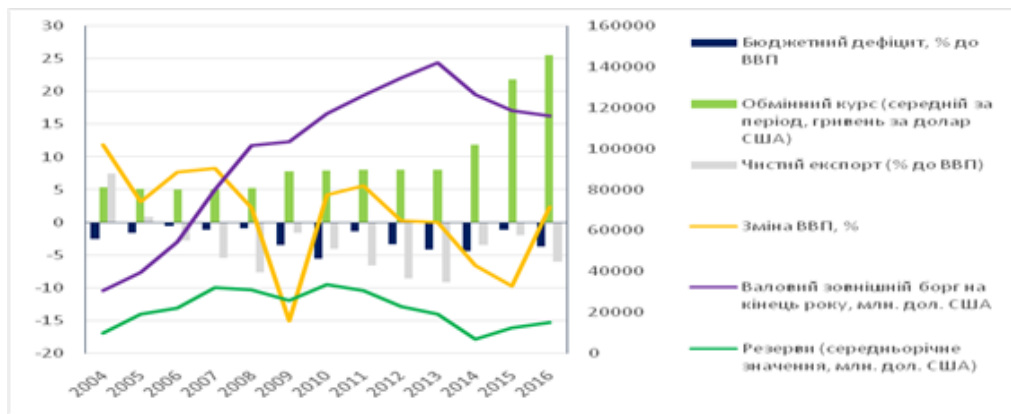

Рис. 2.3. Бюджетний дефіцит, обмінний курс, чистий експорт, зміна ВВП та валовий зовнішній борг України у 2004–2016 рр.

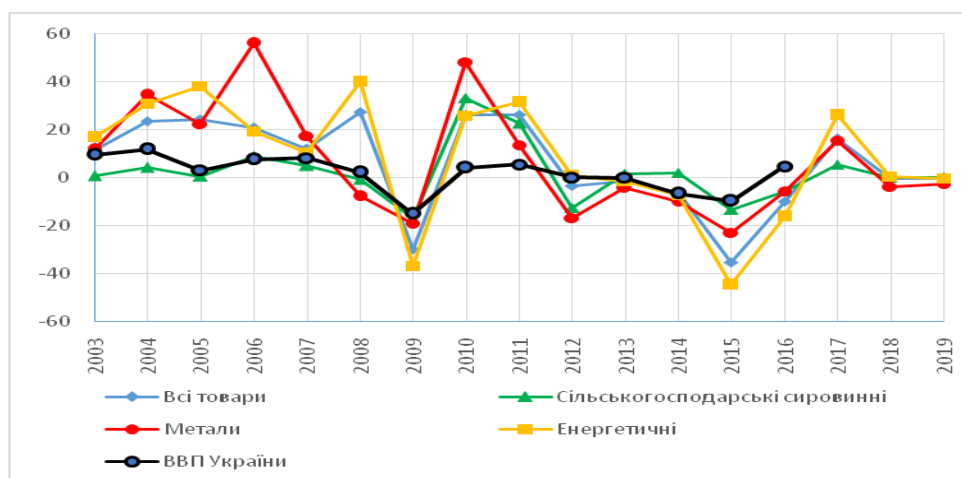
Джерело: за даними Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua/>); Національного банку України (<http://www.bank.gov.ua/>) та МВФ (<http://data.imf.org/>).

Протягом 1990-х років торговельний баланс України залишався помірно від’ємним і не створював великих небезпек для економіки. На початку 2000-х років – завдяки зростанню світових цін на природні ресурси – до 2006 р. він залишався позитивним. Проте вже з 2006 р. почалося скорочення зростання, а з 2008 р. на нього вплинула світова криза, коли від’ємне сальдо стало надзвичайно великим. Після 2009 р., завдяки девальвації гривні, намітилося відновлення економіки, яке вже з 2012 р. змінилося на триваюче й досі падіння. Експорт скорочувався, а імпорт зростав. Відповідно згорталася економічна діяльність.

Скорочення надходжень від зовнішньоекономічних операцій призвело до надмірного зростання бюджетного дефіциту в останні шість років. Для компенсації бюджетного дефіциту почали витрачатися валютні резерви, які були сформовані у попередні роки. Якщо у 2011 р. вони становили 30 млрд дол. США, то до січня 2015 р. їх залишилося 7,5 млрд. Аналогічна ситуація із запізненням на один рік виникла і в РФ, де відбувалася більш помірна девальвація, на призупинення темпів якої було витрачено третину золотовалютних резервів. Крім того, різко зростали обсяги зовнішніх запозичень України. Якщо у 2006 р. зовнішній борг становив 55 млрд дол., то у 2013 р. він зріс до 142 млрд дол. У 2014 р. Україна отримала 9 млрд дол. допомоги, а сплатила 14 млрд дол. як погашення боргів, таким чином гроші були використані не на соціальні допомоги або постачання для армії, а на сплату боргів попереднього уряду.

Важливим чинником, який впливає на ВВП України та інших країн

пострадянського простору, також є коливання світових цін та попиту на сировинні товари. Зокрема зміна ВВП України безпосередньо пов'язана зі зміною первинних цін на сировину (Primary Commodity Prices) (рис. 2.4).

**Рис. 2.4. Зміна первинних цін на сировину та ВВП України,
% до попереднього року**

Джерело: за даними Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua/>; Indices of Primary Commodity Prices, включаючи прогноз МВФ на 2017–2019pp. (<http://www.imf.org/external/np/res/commod/index.aspx>).

Чітко простежується кореляція між зміною світових цін на основні продукти українського експорту (метали та сільськогосподарську сировину) і зміною ВВП України. Варто зазначити, що зниження цін на ці товари розпочалося іще у IV кв. 2011 р., а стійке зниження ВВП України з III кв. 2012 р. Лише IV кв. 2013 р. показав зростання завдяки аномально високій продуктивності сільського господарства, що дозволило зберегти ВВП 2013 р. на рівні попереднього. У 2014 р. до несприятливих чинників додалася політична нестабільність та розпочата Росією війна, проте почалися вони вже за умов рецесії. При цьому ціни на енергетичні матеріали, які є основною складовою українського імпорту, почали знижуватись з II кв. 2012 р., відповідно рецесія у Росії та інших країнах СНД, які мають подібну сировинну спеціалізацію, почалася з певним запізненням. Так 2010 р. зростання ВВП Росії становило 4,5%, у 2011 р. – 4,3%, у 2012 р. – 3,4%, у 2013 р. – 1,3%, а у 2014 р. – лише 0,6%. З 2015 р. (табл. 2.1), спад ВВП спостерігався у Азербайджані, Білорусі, Казахстані, Росії, а зростання – у Грузії, Молдові, а з 2016 р. – в Україні. Жодна з валют країн СНД, яких не зачепили війна та санкції, у 2015 р. не показала позитивної динаміки.

Період 2000–2008 рр., коли спостерігалось швидке зростання цін на природні ресурси, отримав назву сировинного суперциклу через відхилення від звичайних циклічних коливань у попередні роки. Зведений індекс цін на сировинні товари (IMF, Bloomberg) демонстрував практично безперервну висхідну динаміку, збільшившись у 2,7 раза. Під час глобальної фінансової кризи 2008–2009 рр. ціни впали, проте швидко відновилися. Основними причинами такого стійкого зростання цін практично на всі основні сировинні товари є фундаментальні економічні закони, коли нееластична у короткостроковому періоді пропозиція не встигала за зростанням попиту (що, у свою чергу, було обумовлено індустріальним розвитком Китаю). З 2012 р. зведений індекс Bloomberg почав щорічно знижуватися. Це дало економістам привід оголосити про формальне закінчення сировинного суперциклу. До початку 2015 р. цей індекс повернувся на рівень 1991 р., після чого продовжив подальше поступове зниження. Як видно з рис. 2.4, у 2016–2017 рр. відбувається певне зростання цін, що обумовило відновлення зростання економіки України, проте на 2018 р. МВФ прогнозує уповільнення цінової динаміки, що може мати наслідком зниження темпів українського зростання. Таким чином, перспективи подальшого тривалого зростання цін на сировинні продукти відсутні. Тому єдиною можливістю для зростання економіки України залишається подолання структурної кризи шляхом інституційних змін, створення сприятливого для бізнесу клімату, зниження зарегульованості економіки, боротьби з корупцією та рейдерством.

Останні тенденції в українській економіці свідчать про певну стабілізацію і навіть певне зростання базових галузей економіки⁷⁴ (рис. 2.5): за оцінкою Державного комітету статистики України, в 2016 р. та 2017 р., після тривалої кризи, яка почалася ще у 2012 р., українська економіка продемонструвала прискорене зростання (одиниці виміру на осях діаграм).

⁷⁴ За даними Держстату України за 2016–2017 рр. (без урахування тимчасово окупованої території АРК, м.Севастополь та частини зони проведення АТО). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

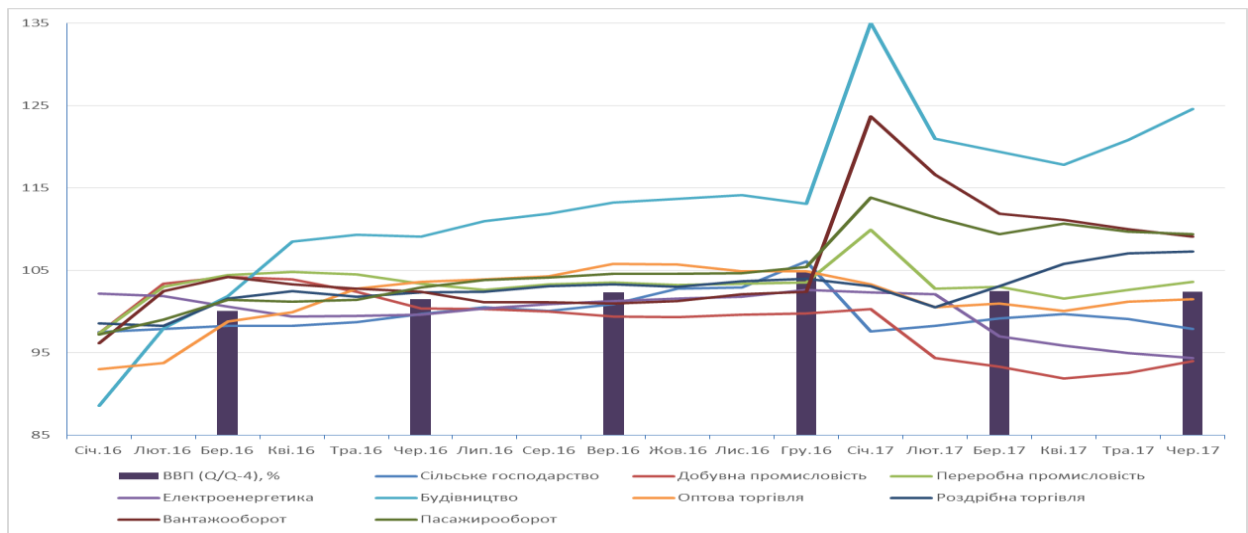

Рис. 2.5. Зміна фізичного обсягу базових галузей економіки у 2016–2017рр., наростаючим підсумком, % до відповідного періоду попереднього року.

Джерело: за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

На основі динаміки короткотермінових індикаторів можна зробити висновок, що економіка України переходить до зростання, проте наразі помітні *лише перші ознаки переходу до відновлення економіки*. Позитивним явищем є скорочення інфляції у поточному році та високе зростання у будівництві, транспорті та промисловості. Негативним явищем у цьому контексті є низькі реальні доходи населення, зокрема заробітна плата, що суттєво знижує зовнішній та внутрішній попит на українську продукцію. За прогнозом НБУ, з урахуванням ефекту від блокади (про що йшлося раніше) та сприятливої зовнішньої кон'юнктури, попередній прогноз економічного зростання у 2017 р. було погіршено з 2,8% до 1,9%. Натомість, НБУ очікує, що до кінця 2017 р. підприємства на підконтрольній Україні території зможуть переорієнтуватися на альтернативні джерела сировини та енергоресурсів і вже наступного року зможуть вийти на максимальне завантаження виробничих потужностей. Це зумовить те, що у 2018 р. економіка зростатиме швидше, ніж закладалося в січневий прогноз. За новими оцінками, реальний ВВП зросте на 3,2% у 2018 р. (січневий прогноз – 3,0%).

2.2. Структурні зрушення у пропорціях виробництва в Україні

За роки незалежності відбулося суттєве скорочення внеску в додану вартість галузей, що виробляють товари. При цьому скорочення частки доданої вартості відбувалося набагато швидшими темпами, ніж скорочення питомої ваги їхнього виробництва у випуску (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Питома вага випуску і ВДВ виробництва товарів у загальному виробництві України, % до всіх видів економічної діяльності

Джерело: за даними Держслужби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Випереджаюче зниження доданої вартості пояснюється її перерозподілом з виробничої діяльності на користь послуг, які забезпечують ринкову інфраструктуру і займають дедалі більш вагому частину у собівартості виробництва. Ця тенденція змінилася на зворотну лише з 2014 р. (табл. 2.2). На третину порівняно з 1990 р. знизилася частка промисловості, з неї переробної –

Таблиця 2.2

Структура валової доданої вартості за видами економічної діяльності, % до усіх видів економічної діяльності

Вид економічної діяльності	1990	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Сільське господарство	25,5	16,3	10,0	8,4	9,5	9,1	10,0	11,7	14,2	13,7
Промисловість, з неї переробна	37,4	33,0	29,7	25,6	25,6	25,1	23,0	23,5	23,3	24,6
Будівництво	8,0	4,1	4,4	3,7	3,5	3,2	2,9	2,7	2,3	2,5
Торгівля	5,0	9,9	13,8	16,2	17,2	16,6	16,5	16,9	16,2	16,4
Транспорт, готелі та ресторани	7,8	11,1	9,9	9,6	10,1	8,9	8,9	8,0	8,7	8,4
Фінансова діяльність	0,6	2,2	5,1	6,4	5,2	5,0	5,2	5,1	4,0	3,0
Операції з нерухомістю та ділові послуги	4,8	9,9	11,6	13,6	13,6	15,2	16,3	15,7	16,2	16,3
Державне управління	4,1	4,5	5,1	5,2	4,8	4,9	5,3	5,7	5,6	6,0
Освіта	3,2	4,8	5,2	5,6	5,3	5,9	6,1	5,5	5,0	4,6
Охорона здоров'я	2,4	2,8	3,4	4,0	3,7	4,1	3,8	3,3	3,3	2,8
Інші послуги	1,1	1,4	1,7	1,5	1,6	1,8	2,1	1,9	1,6	1,5

Джерело: за даними Держслужби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

більш ніж удвічі, утричі – будівництва (детальніше про тенденції розвитку промисловості йтиметься у розділі 5). Натомість уп'ятеро зріс внесок фінансової діяльності, утричі – торгівлі та ділових послуг, у півтора рази – державного управління та освіти.

Проте слід відзначити, що за останні три роки частка товарного виробництва збільшилася на 4,9 в.п., зокрема за рахунок сільського господарства (на 3,7 в.п.) та переробної промисловості (на 1,3 в.п.), тобто відбувся злам попередньої негативної тенденції. Російська агресія призвела до зростання частки діяльності з державного управління та оборони. А от частка послуг вагомо скоротилася. Зокрема, криза призвела до суттєвого скорочення частки фінансового сектора на 2,4 в.п., державних видатків – зниження частки освіти на 1,7 в.п., а охорони здоров'я – на 1,0 в.п. Найбільший внесок у ВДВ у 2016 р. був торгівлі (16,4%), переробної промисловості (14,2%), сільського господарства (13,7%), транспорту (7,7%), операцій з нерухомим майном (7,1%), добувної промисловості (6,4%), державного управління (6,0%), освіти (4,6%) та фінансової діяльності (3,0%). Зіставлення з країнами ЄС дозволяє визначити основні диспропорції, які склалися в економіці України з боку виробництва (рис. 2.7).

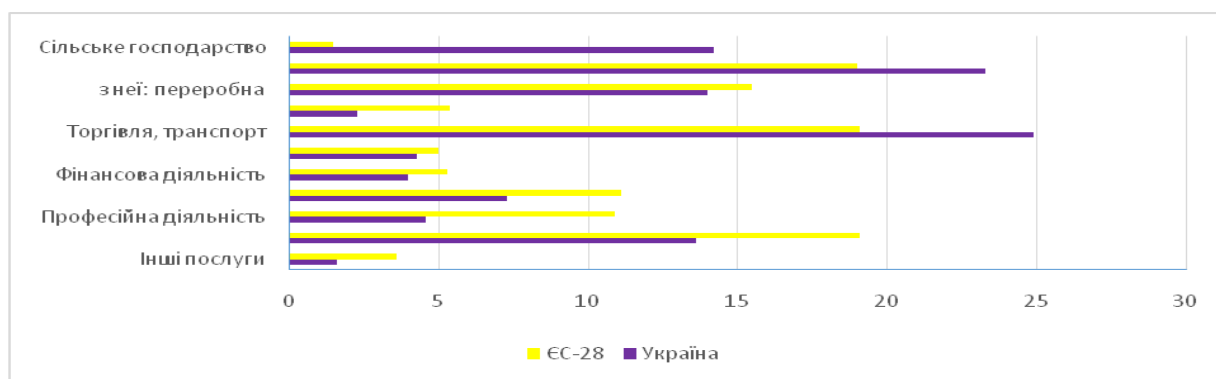

Рис. 2.7. Структура валової доданої вартості України та ЄС-28 за видами економічної діяльності у 2015 р., % до усіх видів економічної діяльності

Джерело: дані Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua/>); дані Євростату (<http://ec.europa.eu/eurostat/data/database/>).

У галузевій структурі доданої вартості України частка виробництва товарів зростає третій рік поспіль та у 1,6 раза переважає країни ЄС, де постійно зростає питома вага послуг (74,1% у 2015 р. – табл. 2.3). Найбільшими особливостями економіки України є перевищення частки сільськогосподарського виробництва (у 9,5 раза),

торгівлі та транспорту (на третину) та промисловості (на чверть), хоча внесок переробної промисловості є меншим за країни ЄС. У 2,5 рази нижчою є частка будівництва, професійної діяльності та інших послуг. Фінансова діяльність, яка на початку періоду перевищувала питому вагу у країнах ЄС, зараз має показники на третину менші, як і операції з нерухомістю.

Таблиця 2.3

Галузева структура валової доданої вартості України та ЄС-28,
% до усіх видів економічної діяльності

Галузь	2010	2013	2014	2015	2016
Україна					
ВДВ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	8,4	10,0	11,7	14,2	13,7
Промисловість	25,6	23,0	23,5	23,3	24,6
з неї: переробна	15,0	12,9	14,0	14,0	14,2
Будівництво	3,7	2,9	2,7	2,3	2,5
Торгівля, транспорт, готелі та ресторани	25,9	25,4	24,9	24,9	24,8
Інформація та телекомунікації	3,5	3,8	3,8	4,3	4,5
Фінансова та страхова діяльність	6,4	5,2	5,1	4,0	3,0
Операції з нерухомістю	6,0	7,4	7,2	7,3	7,1
Професійна діяльність	4,1	5,1	4,7	4,6	4,7
Державне управління, освіта, охорона здоров'я	14,9	15,1	14,5	13,6	13,5
Інші послуги	1,5	2,1	1,9	1,6	1,5
Європейський Союз					
ВДВ	100,0	100,0	100,0	100,0	
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	1,6	1,7	1,6	1,5	
Промисловість	19,2	19,3	19,1	19,0	
з неї: переробна	15,5	15,5	15,5	15,5	
Будівництво	5,8	5,3	5,4	5,4	
Торгівля, транспорт, готелі та ресторани	18,9	18,8	18,9	19,1	
Інформація та телекомунікації	4,9	4,9	4,9	5,0	
Фінансова та страхова діяльність	5,6	5,4	5,5	5,3	
Операції з нерухомістю	10,8	11,1	11,1	11,1	
Професійна діяльність	10,2	10,5	10,6	10,9	
Державне управління, освіта, охорона здоров'я	19,4	19,3	19,3	19,1	
Інші послуги	3,5	3,6	3,6	3,6	

Джерело: дані Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua/>); дані Євростату (<http://ec.europa.eu/eurostat/data/database/>).

Серед галузей, які у 2016 р. демонстрували зростання, варто відзначити будівництво (на 16,3%), сільське господарство (6,0%), інформатизацію (4,6%), операції з нерухомістю та адміністративне обслуговування (4,2%). Суттєвого

скорочення зазнали бюджетні галузі: освіта (-4,8%), охорона здоров'я (-4,1%) та мистецтво (-3,8%). У структурі ВВП дедалі більшу частку посідає сільськогосподарська діяльність (11,7%), яка майже зрівнялася з переробною промисловістю (12,0%) і торгівлею (13,9%). Тому саме сільськогосподарська діяльність у подальшому може стати основним драйвером економічного розвитку. Недоліком такого розвитку є нееластичність світового попиту на сільськогосподарську продукцію, що призводить до високої волатильності цін. На протилежному полюсі перебуває фінансова діяльність, яка 2016 р. зазнала катастрофічного скорочення (-15,7%), а її внесок до ВВП скоротився до 2,6%. На противагу цьому зросла роль державних фінансів, що знайшло відображення у зростанні податків на продукти до 15,4% ВВП. Характерно, що найвищою продуктивністю в Україні, як і в країнах ЄС, відзначаються послуги у сфері інформатизації, фінансів, нерухомості та професійної діяльності, хоча загальна продуктивність праці в Україні, навіть з урахуванням паритету купівельної спроможності уп'ятеро нижча за ЄС-28, попри те, що тривалість робочого тижня в Україні на 8 годин довша, ніж у країнах ЄС.

2.3. Структурні трансформації пропорцій кінцевого використання ВВП

Особливо помітні диспропорції в економіці України при розгляді основних складових кінцевого використання ВВП (табл. 2.4).

З 2005 р. по 2013 р. у структурі ВВП зростало фактичне споживання домашніх господарств, і лише з 2014 р. воно почало повертатися до економічно обґрунтованих пропорцій, яких, проте, іще не досягнуто. При цьому витрати державного управління на надання індивідуальних послуг у сфері освіти, охорони здоров'я та інших соціальних трансфертів у натуральній формі за темпами зростання випереджали прямі витрати домашніх господарств на споживання. Натомість колективні витрати державного управління на утримання державного апарату, армії, науки істотно скорочувалися і почали збільшуватися лише внаслідок після початку бойових дій у 2014 р.

Таблиця 2.4

Основні компоненти кінцевого використання ВВП України, % ВВП

Показник	1990	2000	2001	2005	2010	2013	2014	2015	2016
ВВП	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Фактичне кінцеве споживання домашніх господарств	63,7	68,6	69,2	70,0	76,5	84,7	82,9	78,1	65,3
З нього:	57,1	57,4	57,9	59,2	63,8	72,1	71,4	67,0	76,5
– кінцеві споживчі витрати домашніх господарств та НКООДГ									
– індивідуальні споживчі витрати сектора ЗДУ	6,6	11,2	11,3	10,8	12,7	12,6	11,5	11,1	11,2
Колективні споживчі витрати сектора ЗДУ	9,9	6,7	7,6	6,7	6,7	6,0	7,2	7,8	8,2
Валове нагромадження основного капіталу	23,0	19,7	19,8	21,9	17,0	16,9	14,2	13,5	15,2
Експорт товарів та послуг	27,7	60,3	50,7	47,7	47,1	43,0	48,6	52,6	49,3
Імпорт товарів та послуг (-)	28,7	55,4	49,3	46,9	51,1	52,2	52,1	54,5	55,5
Сальдо	-1,0	4,9	1,4	0,8	-4,0	-9,2	-3,5	-1,9	-6,2

Джерело: за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Ще більшого зниження, особливо з початком бойових дій, зазнало валове нагромадження основного капіталу. Динаміка обсягів експорту та імпорту була протилежною, що свідчить про формування економіки відкритого типу. При цьому, через тривале утримання фіксованого курсу національної валюти відносно долара США, вже з 2006 р. сальдо зовнішньої торгівлі набуло від’ємних значень, сягнувши у 2012–2013 рр. критичної межі (-8,7% та -9,2% відповідно), що, як засвідчує досвід 2008 р., коли воно становило -7,7%, а також Білорусі (2010 р. – 13,7%), призводить до необхідності різкої девальвації національної валюти.

Варто також відзначити, що у структурі експорту України половину становили продукція добувної промисловості, метали, продукція сільського господарства та харчової промисловості, а у імпорті - майже третину енергоносії, а 20% – продукція машинобудування. Варто відзначити, що девальвація гривні, яка відбувалася у 2014 р., лише частково сприяла вирівнюванню пропорцій споживання, хоча й суттєво – більш ніж удвічі – скоротила негативне сальдо зовнішньої торгівлі. Порівняння показників України з даними щодо країн ЄС та РФ підтверджує наявність цих диспропорцій в економіці (рис 2.8).

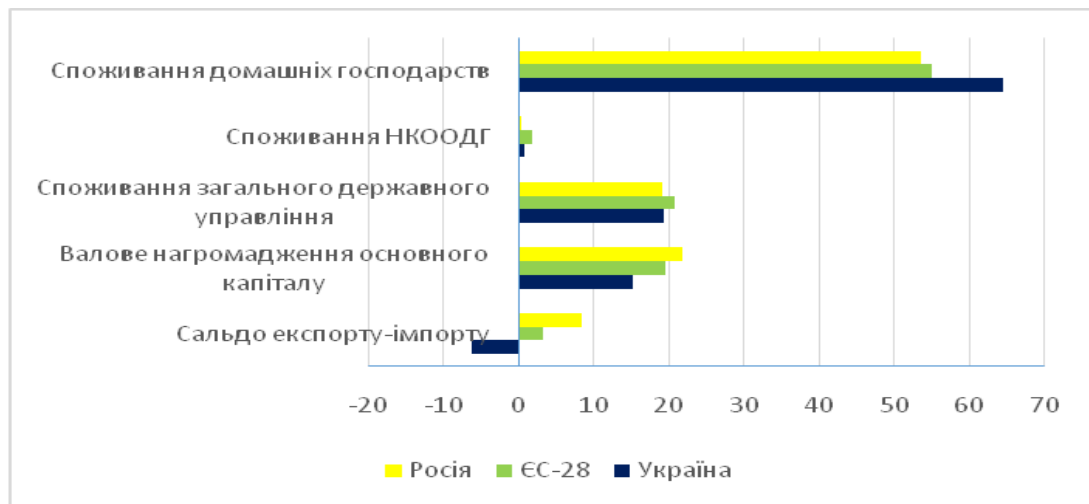

Рис. 2.8. Основні компоненти кінцевого використання в Україні, РФ (2016 р.), ЄС (2015 р.), % до ВВП

Джерело: за даними Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua/>); Євростату (<http://ec.europa.eu/eurostat/data/database/>); Росстату (<http://www.gks.ru/>).

Надзвичайно високий рівень кінцевих споживчих витрат домашніх господарств, який формується за рахунок значного негативного сальдо зовнішньої торгівлі та за низького рівня інвестицій, засвідчує утворення суттєвої диспропорції в економіці України. Пропорції використання ВВП, у період з 2005 р. по 2013 р. характеризувалися постійним зростанням витрат на кінцеве споживання домашніх господарств, частка яких у ВВП у 2013 р. зросла на 15,4 в.п. Надалі вона почала скорочуватися, проте й зараз суттєво перевищує показники ЄС та РФ.

Крім того, з 2009 р. збільшилися індивідуальні споживчі витрати загального державного управління, внаслідок чого фактичне індивідуальне споживання домашніх господарств зросло з 69% у 2000 р. до 85% ВВП у 2013 р., у 2016 р. зменшившись до 77% ВВП. Колективні державні витрати скоротилися до 6% у 2013р., проте з початком російської агресії зросли на 2,2 в.п. до 2016 р., а от валове нагромадження основного капіталу скорочувалося починаючи з 2009 р. (невелике його піднесення у 2012 р. було обумовлене розширенням будівництва до Євро-2012). У 2015 р. його частка скоротилася до найнижчого значення за всю історію України – 13,5%, проте стрімко почала відновлюватись у 2016 р.

Різкі коливання експорту та імпорту, які відбувалися після 2005 р. і були обумовлені девальвацією гривні (у 2008–2009 рр.), на певний час оздоровили

ситуацію. Проте масштаб девальвації виявився недостатнім і подальше утримання її фіксованого обмінного курсу знову призвело до утворення різких диспропорцій між експортом імпортом і появи катастрофічного від'ємного сальдо, яке у 2012–2013 рр. знов сягнуло критичного рівня -9% ВВП. Лише нова масштабна девальвація гривні у 2014 р. дозволила більш ніж удвічі скоротити цей розрив між експортом та імпортом. Незважаючи на триваючу девальвацію гривні, зростання від'ємного сальдо відновилося у 2016 р. Значною мірою це було пов'язано із скороченням удвічі порівняно з 2013 р. чисельності іноземців, які в'їжджають на територію України, та зниженням їхніх витрат через падіння внутрішніх цін відносно долара США, як це буде показано далі – у п. 4.3. Протягом 2001–2016 рр. відбулося зростання ВВП України на 39% (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Зміна обсягу та цін компонентів кінцевого використання ВВП

Показник	Включаючи АРК та м. Севастополь		Без АРК та м. Севастополя та частини зони АТО							Деф- лятор, 2000=100
	2001	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
ВВП	109	145	152	160	161	161	150	135	139	1013
Кінцеві споживчі витрати	109	158	205	228	245	258	242	204	206	778
у тому числі:										
домашніх господарств	109	177	244	283	306	328	300	238	242	689
НКООДГ	91	67	53	54	44	46	55	57	59	874
сектора загального державного управління	111	116	126	122	128	126	128	130	130	1185
у тому числі:										
індивідуальні споживчі витрати	104	108	116	113	120	122	114	110	109	1315
колективні споживчі витрати	122	130	142	139	141	131	154	170	172	1012
ВНОК	106	166	127	138	145	133	101	91	110	1037
Експорт товарів та послуг	98	125	104	107	101	93	80	69	68	1694
Імпорт товарів та послуг (-)	100	151	161	186	193	186	145	119	129	1096

Джерело: дані статистичних збірників «Національні рахунки України» за 2000–2015 рр./ Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Найбільшим зростанням обсягу характеризувалися споживчі витрати домашніх господарств, приріст яких перевищив приріст ВВП. На третину скоротився обсяг послуг некомерційних організацій, насамперед за рахунок зменшення діяльності соціально-культурних підрозділів підприємств. Складові

споживання загального державного управління рівномірно зростали до 2013 р., проте з початком бойових дій відбулося скорочення індивідуальних споживчих витрат на користь колективних. Набагато нижчим від ВВП виявилось зростання валового нагромадження основного капіталу, яке, досягши у 2015 р. мінімальних значень і незважаючи навіть на подальше вагоме зростання, у 2016 р. виявилось на рівні 2002 р. Обсяг експорту за розглянутий період скоротився на 32%, а от імпорту зріс в 1,3 раза.

Цінова складова ВВП за розглянутий період зросла у 10 разів, проте вона мала велику розбіжність за окремими компонентами. Найменше зросли ціни у кінцевому споживанні домашніх господарств (7 разів), що було обумовлено переважанням у складі споживання продуктів харчування та сільськогосподарської продукції вітчизняного виробництва, ціни на яку зростали нижчими темпами, а також переорієнтацією на імпортні товари, ціни яких зростали також більш повільно порівняно із товарами, спрямованими на експорт (11 разів порівняно з 17 разами). Найвищим виявилось зростання цін на індивідуальні споживчі послуги, які надаються загальним державним управлінням (у 13 разів). Отже, основним чинником формування такого високого дефлятора стало різке збільшення витрат на соціальні трансферти в натуральній формі та випереджаюче підвищення оплати праці працівників бюджетної сфери, які надають індивідуальні послуги (насамперед освіти та охорони здоров'я). Натомість, цінова складова для колективних послуг (державного управління, оборони, науки тощо) зростала нижчими темпами, лише у 2005–2006 рр. випередивши дефлятори індивідуальних послуг державного управління. Зростання цін валового нагромадження основного капіталу також дещо випереджало загальний дефлятор ВВП. Різко відрізнялися цінові тенденції експорту та імпорту. Як уже зазначалося, ціни на імпорт зросли у 11 разів, а на експорт – майже у півтора рази більше (у 17 разів). Це можна пояснити зміною паритетів купівельної спроможності гривні до долара США, тобто зростанням внутрішніх цін, перерахованих у доларах.

РОЗДІЛ 3

РИЗИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ

3.1. Основні тенденції розвитку інституційного сектора фінансових корпорацій в Україні

В умовах глобалізації посилюється вплив фінансового сектора на реальний сектор економіки, а фінансові кризи набувають глобального характеру. Перехід України від планової до ринкової економіки суттєво збільшив внесок фінансових корпорацій до економіки країни. Трансформація механізму господарювання обумовила прискорений розвиток банківських та страхових послуг. Загальною тенденцією зміни у виробництві України, яка спостерігалася з моменту набуття нею незалежності і до 2013 р., було *зростання частки виробництва послуг*, які забезпечують ринкову інфраструктуру, серед яких найвищими темпами зростали фінансові послуги⁷⁵. Зокрема у виробництві ВДВ частка фінансових корпорацій країни зросла з 0,6% у 1990 р. до 5,1% у 2005 р., що можна вважати обґрунтованим для ринкової економіки через відповідність рівню країн ЄС. Проте внесок фінансових корпорацій зростав і надалі, сягнувши максимального значення 7,8% у 2008 р. (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Внесок фінансової та страхової діяльності у ВДВ України, % до ВДВ

Роки	Товари	Послуги, крім фінансових	Фінансова та страхова діяльність	Роки	Товари	Послуги, крім фінансових	Фінансова та страхова діяльність
1990 ¹	71,1	28,3	0,6	2010 ³	37,7	55,9	6,4
1995 ¹	59,2	37,8	3,0	2011 ³	38,6	56,2	5,2
2000 ²	53,4	44,4	2,2	2012 ³	37,5	57,5	5,0
2005 ²	44,2	50,8	5,1	2013 ³	35,9	58,9	5,2
2006 ²	43,1	51,7	5,2	2014 ³	37,8	57,1	5,1
2007 ²	41,7	51,9	6,4	2015 ³	39,8	56,2	4,0
2008 ²	39,6	52,6	7,8	2016 ³	40,8	56,2	3,0
2009 ²	36,1	57,7	6,2				

Примітки: ¹ за методологією СНР 1993; ² за методологією СНР 2008; ³ за методологією СНР 2008 без урахування АРК та м. Севастополь.

Джерело: за даними Держстату України (Статистичні збірники «Національні рахунки України» за 1990–2015 рр., експрес-випуску «ВВП і ВНД України за 2016 рік». URL: <http://ukrstat.gov.ua/>

⁷⁵ Національні рахунки України за 2015 рік. Київ: Державна служба статистики України, 2017. 186 с.

Найбільших значень частка ВДВ фінансових корпорацій набувала у кризові періоди: гіперінфляції 1993 р. і 1994 р. – 10,2 та 8,1% відповідно та на початку фінансової кризи у 2008 р. – 7,8%. У країнах ЄС під час кризи 2009 р. внесок фінансової та страхової діяльності також зріс на 0,5 в.п. (з 5,2% у 2008 р. до 5,7% у 2009 р.), що свідчить про схожі тенденції, навіть з урахуванням меншого впливу кризи на країни ЄС. На тлі загального спаду істотно (на 4,9 в.п.) зросла частка товарів і скоротилася частка послуг, а фінансовий сектор зазнав найбільш болючого удару, знизившись із 5,2 в.п. у 2013 р. до 3,0 в.п. у 2016 р., що вже істотно нижче за рівень у країнах ЄС.

Варто також відзначити випереджаюче зростання цін на фінансові послуги. З 2000 р. до 2010 р. дефлятор валової доданої вартості фінансових послуг зріс у 8,8 раза, тоді як у виробництві товарів – лише у 3,6 раза. У подальшому ця тенденція докорінно змінилася. У період 2010–2016 рр. ціни у виробництві товарів збільшилися у 2,7 раза, а на фінансові послуги – лише у 1,5 раза (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Зміни фізичного обсягу та дефлятора фінансової та страхової діяльності, % до 2000 р.

Роки	Індекс фізичного обсягу ВДВ, % до 2000 р.				Дефлятор ВДВ, % до 2000 р.			
	Усього	Товари	Послуги, крім фінансових	Фінансова та страхова діяльність	Усього	Товари	Послуги, крім фінансових	Фінансова та страхова діяльність
2001	113	110	116	131	110	105	115	131
2005	150	138	159	238	179	162	193	262
2010 ¹	159	129	188	216	417	357	446	882
2011 ¹	166	139	196	201	467	398	506	902
2012 ¹	167	135	202	205	502	431	543	929
2013 ¹	168	131	206	221	529	449	579	935
2014 ¹	157	121	192	217	610	553	645	1016
2015 ¹	143	107	181	171	817	805	823	1230
2016 ¹	146	112	186	144	954	947	960	1315

Примітка: ¹ за методологією СНР 2008 без урахування АРК та м. Севастополь

Джерело: за даними Держстату України (Статистичні збірники «Національні рахунки України» за 1990–2015рр., експрес-випуску "Валовий внутрішній продукт за 2016 р."). URL: <http://ukrstat.gov.ua/>

Результатом стало зближення дефляторів на товари й послуги відносно 2000 р., та скорочення їхнього розриву з дефлятором на фінансові послуги. Отже, останніми роками відбувся злам попередньої тривалої тенденції до випереджаючого зростання фінансових послуг та були подолані структурні й

цінові диспропорції, які призводили до перерозподілу ВДВ зі сфери товарного виробництва на користь сфери фінансових послуг. Після досягнення пікових значень ВДВ у 2008 р., загалом сектор фінансових корпорацій зазнає скорочення навіть у поточних цінах, хоча цінова складова за цей період зросла в 1,4 раза.

Періодичні кризові явища в економіці обумовили значні коливання у складі інституційного сектора фінансових корпорацій. Відносно стабільну тенденцію до зростання частки валової доданої вартості мав НБУ, внесок якого у формування доданої вартості сектора фінансових корпорацій зріс з 1,9% у 2008 р. до 3,7% у 2014 р., проте вже 2015 р. скоротився до 3,2%, що було обумовлено консолідацією державних видатків у період кризи. Внесок інших депозитних корпорацій (комерційних банків) у період 2005–2009 рр. зріс з 49 до 79% доданої вартості фінансових корпорацій (за рахунок скорочення практично удвічі у цьому році внеску інших фінансових посередників та страхових корпорацій), надалі знизився майже на чверть, знов зріс у 2014 р. і повернувся до 59% у 2015 р. Страхові корпорації перебували у протифазі. Якщо у 2005 р. їхня частка становила 26% доданої вартості фінансових корпорацій, то у кризові 2009 р. і 2014 р. вона скорочувалася до 9 та 18% відповідно, проте згодом відновлювалася і у 2015 р. становила 25% доданої вартості цього інституційного сектора (табл. 3.3).

Зміна обсягу виробництва підсектора депозитних корпорацій обумовлена збільшенням або зменшенням (у кризові періоди з певним відтермінуванням відбувається масове банкрутство і закриття) кількості банків та зростанням різниці між відсотковими ставками за кредитами і депозитами. Динамічний розвиток другого за обсягами підсектора страхових корпорацій та недержавних пенсійних фондів пояснюється зростанням рівня невизначеності та збільшенням економічних, політичних та соціальних ризиків.

**Структура валової доданої вартості інституційного сектора фінансових корпорацій
за підсекторами, % до підсумку по сектору**

Роки	Національ- ний банк України	Депозитні корпорації, фонди грошового ринку, інвестиційні фонди	Інші фінансові посередники, крім страхових корпорацій та пенсійних фондів	Допоміжні та кептивні фінансові корпорації	Страхові корпорації та пенсійні фонди	Усього
2005	2,7	48,7	6,7	15,8	26,2	100
2006	2,9	61,0	6,3	6,3	23,5	100
2007	2,2	61,6	6,8	8,4	21,0	100
2008	1,9	64,2	9,1	6,8	18,0	100
2009	2,1	79,0	4,7	5,1	9,2	100
2010	2,3	69,8	5,8	9,9	12,1	100
2011	2,9	74,8	3,7	3,0	15,6	100
2012	3,5	59,1	8,5	8,8	20,2	100
2013 ¹	3,5	58,2	7,3	4,2	26,8	100
2014 ¹	3,7	72,1	3,4	3,0	17,7	100
2015 ¹	3,2	58,5	7,1	6,0	25,2	100

Примітка: ¹ за методологією СНР 2008 без урахування АРК та м. Севастополь.

Джерело: за даними Держстату України (Статистичні збірники «Національні рахунки України» за 2005–2016 рр.).

URL: <http://ukrstat.gov.ua/>

Різка девальвація гривні у 2014–2016 рр. і масові банкрутства банків підірвали довіру населення до фінансової сфери, насамперед до банківських організацій та недержавних пенсійних фондів, призвели до масового закриття депозитних рахунків та їхньої конвертації в іноземну валюту.

3.2. Ризики і перспективи функціонування фінансових корпорацій в економіці України

Валютна криза, пік якої припав на початок 2015 р., стала одним із основних чинників сучасної кризи банківського сектора. Штучне утримання завищеного курсу у 2014 р., як і під час попередніх криз 1998–1999 рр. та 2008–2009 рр., спровокувало різке скорочення валютних резервів і, врешті, різку (більш ніж удвічі) девальвацію гривні до 24,5 грн за долар США. Через девальвацію істотно зросли зовнішній борг України та витрати на його обслуговування, збільшилися потреби у зовнішніх запозиченнях для поповнення неефективно витрачених раніше золотовалютних резервів.

Для банківської сфери основними наслідками валютної кризи стало знецінення доларової оцінки активів більшості комерційних банків при збереженні доларової оцінки пасивів, які, як уже зазначалося, формувалися переважно за рахунок зовнішніх запозичень. Унаслідок цього суттєво погіршилися баланси банків, а відношення банківського капіталу до активів скоротилося з 15,1% у 2013 р. до 8,0% – у 2015 р. При цьому Національним банком України були майже удвічі (з 5,8% у 2014 р. до 11,7% у 2015 р.) підвищені резервні вимоги до банків та до розміру мінімального капіталу. Різко збільшилися (з 12,9% у 2013 р. до 30,45% у 2016 р.) «погані борги» банківської системи. Внаслідок розчищення банківської системи, проведеного НБУ починаючи з 2014 р., припинила роботу практично половина комерційних банків, де були розміщені депозити на суму понад 163 млрд грн. Протягом січня–квітня 2017 р. іще шість банків було визнано неплатоспроможними, зокрема з причин невиконання програм докапіталізації. Таке масове закриття банків вимагало істотних витрат на погашення їхньої заборгованості перед вкладниками. Фондом гарантування вкладів фізичних осіб було компенсовано лише 80 млрд грн, а понад 60 млрд грн надійшли з державного бюджету. Крім того, як зазначено у Меморандумі про економічну та фінансову політику з МВФ⁷⁶, для вирішення нагальної потреби в капіталі, що виникла в результаті збитків за позиками, пов'язаними з колишніми власниками банку, лише ПриватБанк було рекапіталізовано шляхом випуску державних облігацій у розмірі 117 млрд грн. Для порівняння, ВДВ усіх фінансових корпорацій у 2016 р. становила 60,8 млрд грн, тобто кошти, спрямовані на порятунок лише одного банку, дорівнювали результату дворічної діяльності усієї фінансової системи України.

Понад 73 млрд грн втратили від банкрутства банків підприємства. Близько 20 млрд грн – інші банки. Через неповну компенсацію вкладники позбулися значних сум заощаджень та в черговий раз втратили довіру до банківської системи. Як наслідок, депозити фізичних осіб, які у 2013 р. становили майже 30% ВВП, за два наступні роки скоротилися до 20%, а основним засобом заощадження

⁷⁶ Повідомлення Міністерства фінансів щодо публікації тексту Меморандуму про економічну та фінансову політику з МВФ. Київ: Міністерство фінансів України, 2017. С. 6.

населення стала готівкова іноземна валюта, сума якої оцінково становить близько 100 млрд дол. США, тобто є близькою до валового зовнішнього боргу України. Зростання відсоткових ставок істотно скоротило попит на банківські кредити. Після піку, досягнутого у 2008–2009 рр., коли кредити удвічі перевищували депозити, а для домашніх господарств – у 1,3 раза, надані банками кредити скорочувалися швидше за залучені депозити і наразі обсяг кредитів лише в 1,2 раза перевищує депозити, а для домашніх господарств сума наданих банками кредитів нині становить лише 37% від їхніх депозитів.

На сьогодні основними ризиками стабільного функціонування фінансової системи України, зокрема банківського сектора у її складі, є зовнішні ризики, внутрішні макроекономічні умови, ризики обумовлені діяльністю фіскального та реального секторів, ризики інвестування, домогосподарств, та ризики власне банківського сектора. Серед зовнішніх ризиків ключовими залишаються воєнний конфлікт на сході України, обмеження імпорту української продукції з боку РФ та зменшення переказів коштів українських мігрантів, а також висока волатильність світових цін на ключові товари українського експорту та імпорту.

Поліпшення внутрішніх макроекономічних умов протягом 2016 р., відновлення зростання ВВП, зниження інфляції та скорочення дефіциту державного бюджету сприяло стабільнішій роботі банківського сектора та зниженню ключових ризиків. На думку фахівців НБУ, цьому сприяло також помірне повернення вкладів домогосподарств та збільшення залишків коштів підприємств на рахунках унаслідок пожвавлення економічної активності, визнання реальної якості активів та виконання програм докапіталізації практично усіма великими банками⁷⁷.

У першій половині 2017 р. ключові ризики для фінансової стабільності були пов'язані з мінливими умовами зовнішньої торгівлі та ускладненим доступом до міжнародних ринків приватного капіталу. Негативно вплинуло на макроекономічну ситуацію обмеження транспортного сполучення з територією ОРДЛО та так звана «націоналізація» підприємств України, які перебували на цій території. Внаслідок

⁷⁷ Огляд банківського сектору / Національний банк України, 2017. Вип. 2. С. 1–10. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43633516>

цього у січні–квітні 2017 р. порівняно з відповідним періодом минулого року промислове виробництво знизилося на 2%, насамперед у Донецькій (-12,9%) та Луганській (-25%) областях. Скоротився приріст будівельних робіт та вантажних перевезень, а ВВП за I кв. порівняно з IV кв. 2016 р. з урахуванням сезонного фактора знизився на 0,3%. Таким чином у 2017 р. економічне зростання може бути нижчим за прогнозоване, що негативно вплине на відновлення реальних доходів населення.

Унаслідок кроків НБУ у I кв. 2017 р. частка державних банків за активами зросла до 55,1%, а за депозитами населення – до 60,9%⁷⁸. Подібне збільшення частки державного сектора має й негативний бік. Зокрема, надмірне кредитування компаній державного сектора, яке держбанки практикували протягом багатьох років, створює для банків ризики через високу концентрацію кредитів. Подібні позики обмежують можливості ефективних позичальників. Високим є ризик затримки з їхнім поверненням через регулярне виникнення у державних компаній труднощів із обслуговуванням і погашенням боргу, втрату керівництвом держпідприємств стимулу до нарощування ефективності роботи.

Падіння капіталу банків обумовлене їхньою тривалою збитковістю через падіння економіки, девальвацію гривні, скорочення обсягу кредитних портфелів та втрати довіри населення до банківської системи. Основними джерелами прибутків Національного банку стали відсоткові доходи від інвестування у державні цінні папери та курсові різниці, які утворилися при переоцінці активів і зобов'язань в іноземній валюті. Таким чином відбувається прихована емісія Державного бюджету, яка суперечить задекларованій політиці інфляційного таргетування за рахунок обмеження грошової маси. З іншого боку, комерційні банки не можуть розпочати кредитування реального сектора економіки через високі відсоткові ставки, встановлені НБУ. Проте, попри стабільно високі рівні негативно класифікованих кредитів, кредитний ризик банківського сектора поступово зменшується, що обумовлено певним відновлення платоспроможності

⁷⁸ Огляд банківського сектору / Національний банк України. 2017. Вип. 3. С. 1–10. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=48421100>

корпоративного сектора та домогосподарств. Поряд із цим, через суттєві втрати банків від погіршення якості активів, залишається високим ризик достатності капіталу. Практично подоланий негативний вплив різкої девальвації гривні на боргове навантаження позичальників, поступово знижується ризик прибутковості.

Тому основним завданням банківського сектора у 2017 р. стало відновлення кредитування економіки, насамперед галузей, орієнтованих на внутрішній попит, а також малого бізнесу. Цьому сприяло зменшення вартості кредитних ресурсів. Після паузи, спричиненої націоналізацією Приватбанку, ставки продовжили знижуватися. Відсоток за 12-місячними депозитами фізичних осіб за січень–квітень 2017 р. знизився до 15,7% річних у гривні та до 4,6% у доларах США⁷⁹. Драйвером зниження ставок за гривневими депозитами стала відсоткова політика державних банків. Вартість доларових депозитів населення оновила історичні мінімуми, передусім через низький попит на валютні ресурси в банках з іноземним капіталом.

Протягом I кв. банки активно залучали депозити населення: гривневі вклади зросли на 4,7%, меншою мірою зросли кошти, залучені від корпорацій. Значно зросли кошти бюджетів. Частка депозитів клієнтів у зобов'язаннях банків зросла до 74,9%. Накопичена банками ліквідність дала змогу повернути 5,3 млрд грн коштів НБУ. Після історично найвищого збитку у 2016 р., банківський сектор вийшов на прибуткову діяльність, отримавши 5,1 млрд грн прибутку в I кв.

На сьогодні зберігаються необхідні передумови для поступового відновлення банківського сектора та кредитування. Продовження економічного зростання, контрольована інфляція та помірна волатильність обмінного курсу сприяють зростанню попиту населення та бізнесу на банківські послуги. Зниження облікової ставки на 1 в.п. до 13% у середині квітня також сприятиме скороченню вартості кредитів для домогосподарств та корпорацій. База фондування банківського сектора залишатиметься стабільною, а середній термін депозитів зростатиме.

Після дворічного процесу очищення банківського сектора його надійність у цілому відновлено. Проте низька ефективність роботи державних банків наразі є ключовим викликом у банківському секторі, найбільші з яких потребують

⁷⁹ Дані з сайту ПриватБанку. URL: <https://privatbank.ua/>

докорінної зміни бізнес-моделей та розроблення довгострокових стратегій розвитку. Важливим кроком у цьому напрямі повинно стати внесення законодавчих змін, що дадуть змогу формувати незалежні, професійні наглядові ради та у разі необхідності оновити менеджмент банків. Ключовим завданням банківського сектора у 2017 р. залишалося відновлення кредитування виробничої сфери, насамперед галузей, орієнтованих на внутрішній попит, та малого бізнесу. Цьому мало сприяти очікуване зниження вартості кредитних ресурсів, що збільшить попит на фінансові послуги та зумовить прибутковість банківської діяльності після трьох років збитків. Негативним чинником залишається високий рівень негативно класифікованих кредитів.

3.3. Динаміка показників фінансових рахунків України

Згідно з даними фінансових рахунків, з 2006 р. до 2014 р. економіка України виступала позичальником коштів з-за кордону, що відповідає від'ємному сальдо платіжного балансу у цей період (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Фінансові рахунки України для економіки в цілому за 2005–2015 рр., млн грн

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹	2013 ¹	2014 ¹	2015 ¹
Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві											
Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-)	12197	-7190	-32026	-62783	-5909	-11819	-73084	-103108	-137625	-49879	1346
Чисте прийняття фінансових зобов'язань	354287	395706	815477	1301298	598862	734895	649472	565035	644249	741756	659720
Готівкові гроші та депозити	117096	65277	146446	130469	-37761	128493	86246	81022	151327	-190430	-144866
Цінні папери, крім акцій	27652	31674	83858	51823	53936	99964	62318	109876	173001	184429	104741
Кредити та позики	72305	148332	267542	466294	-88	46175	86989	16558	52897	-25896	-103125
Акції та інші види участі в капіталі	88798	77746	155070	228068	148755	124086	168061	114998	98248	250362	189180
Страхові технічні резерви	294	286	490	815	900	2131	3489	2938	1372	226	1027
Інша кредиторська заборгованість	48142	72391	162071	423829	433120	334046	242369	239643	167404	523065	612763
Зміни в активах											
Чисте придбання фінансових активів	366484	388516	783451	1238515	592953	723076	576388	461927	506624	691877	661066
Монетарне золото та спеціальні права запозичення	51	96	111	120	-146	-265	278	3028	2422	-842	458

Продовження табл. 3.4.

Готівкові гроші та депозити	169799	101480	229145	186701	33861	206842	158915	123781	140353	-220772	-7338
Цінні папери, крім акцій	30248	36327	86998	71164	44821	112266	53075	54932	83207	137800	138127
Кредити та позики	49960	104443	182253	372804	14258	-4218	64852	28605	97953	-81725	-254501
Акції та інші види участі в капіталі	50341	49213	105406	175867	111950	76086	108074	58100	62104	243024	96544
Страхові технічні резерви	294	286	490	815	917	2132	3529	2940	1370	269	1067
Інша дебіторська заборгованість	65791	96671	179048	431044	387292	330233	187665	190541	119215	614123	686709

Примітка: ¹ за методологією СНР 2008; ряд. "Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-)".

Джерело: за даними Держстату України (Статистичні збірники «Національні рахунки України» за 2005–2015рр.).

URL: <http://ukrstat.gov.ua/>

Це було обумовлено порушенням основних макроекономічних пропорцій між виробництвом та споживанням, а також утриманням фіксованого обмінного курсу гривні до долара США, що підтверджується тим, що у 2009 р., внаслідок девальвації обмінного курсу гривні з 4,5 до 8 дол. США, чисте запозичення скоротилося більш ніж удесятеро. У останній же кризовий період спостерігалось скорочення зобов'язань за депозитами та кредитами і скорочення активів у монетарному золоті. У 2014 р., так само – внаслідок різкої девальвації гривні, чисте запозичення скоротилося майже утричі, почали скорочуватися зобов'язання за депозитами і кредитами, але одночасно скоротилися й активи за цими статтями. Проте вже у 2015 р., уперше з 2006 р., економіка продемонструвала чисте кредитування (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Фінансові рахунки України для економіки в цілому за 2005–2015 рр., % до ВВП

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹	2013 ¹	2014 ¹	2015 ¹
Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві											
Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-)	2,8	-1,3	-4,4	-6,6	-0,6	-1,1	-5,6	-7,1	-9,0	-3,1	0,1
Чисте прийняття фінансових зобов'язань	80,3	72,7	113,1	137,3	65,6	67,9	49,9	38,7	42,3	46,7	33,2
Готівкові гроші та депозити	26,5	12,0	20,3	13,8	-4,1	11,9	6,6	5,6	9,9	-12,0	-7,3
Цінні папери, крім акцій	6,3	5,8	11,6	5,5	5,9	9,2	4,8	7,5	11,4	11,6	5,3
Кредити та позики	16,4	27,3	37,1	49,2	0,0	4,3	6,7	1,1	3,5	-1,6	-5,2
Акції та інші види участі в капіталі	20,1	14,3	21,5	24,1	16,3	11,5	12,9	7,9	6,5	15,8	9,5
Страхові технічні резерви	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3	0,2	0,1	0,0	0,1
Інша кредиторська заборгованість	10,9	13,3	22,5	44,7	47,4	30,9	18,6	16,4	11,0	33,0	30,8

Зміни в активах											
Чисте придбання фінансових активів	83,0	71,4	108,7	130,6	64,9	66,8	44,3	31,7	33,3	43,6	33,2
Монетарне золото та спеціальні права запозичення	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	-0,1	0,0
Готівкові гроші та депозити	38,5	18,6	31,8	19,7	3,7	19,1	12,2	8,5	9,2	-13,9	-0,4
Цінні папери, крім акцій	6,9	6,7	12,1	7,5	4,9	10,4	4,1	3,8	5,5	8,7	6,9
Кредити та позики	11,3	19,2	25,3	39,3	1,6	-0,4	5,0	2,0	6,4	-5,1	-12,8
Акції та інші види участі в капіталі	11,4	9,0	14,6	18,6	12,3	7,0	8,3	4,0	4,1	15,3	4,9
Страхові технічні резерви	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3	0,2	0,1	0,0	0,1
Інша дебіторська заборгованість	14,9	17,8	24,8	45,5	42,4	30,5	14,4	13,1	7,8	38,7	34,5

Примітка: ¹ за методологією СНР 2008.

Джерело: за даними Держстату України (Статистичні збірники «Національні рахунки України» за 2005–2015рр.).

URL: <http://ukrstat.gov.ua/>

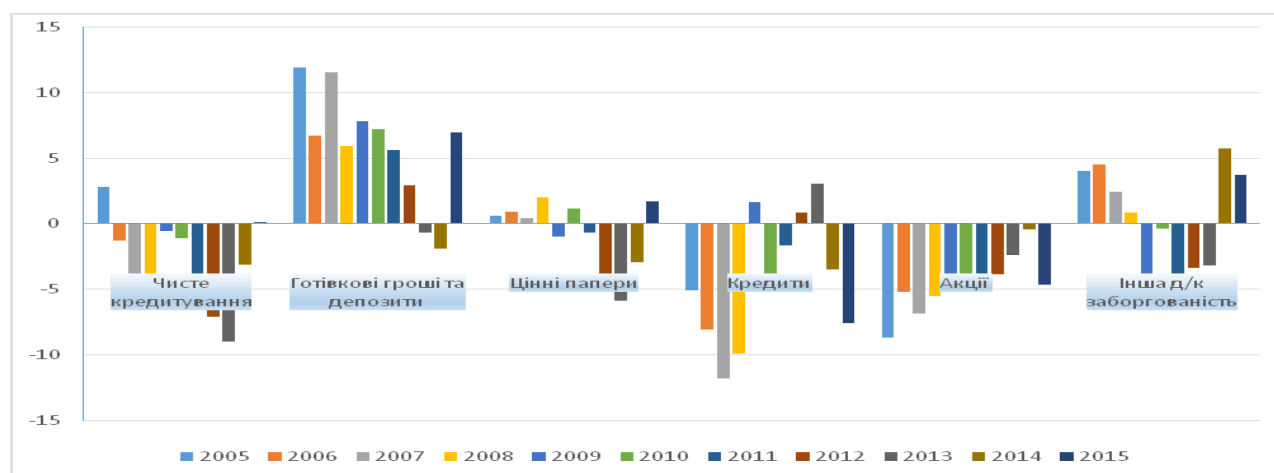
Ці дані відображають надмірне зростання прийняття фінансових зобов'язань у період до 2008 р., коли вони збільшилися до 137,3% ВВП. Основну роль у збільшенні зобов'язань відігравало зростання кредитів та позик, акцій та кредиторської заборгованості. У кризовому 2009 р. частка прийняття зобов'язань знизилася майже удвічі, а, враховуючи скорочення ВВП на 14,8%, – іще більше. Особливо характерним у цей період виявилось зниження кредитів та позик (які у 2008 р. становили майже половину ВВП) до нуля, надалі – до помірних значень, а з 2014 р. – до негативних показників. Після 2009 р. почала стрімко падати й інша кредиторська заборгованість, проте у 2014–2015 рр. вона знову зросла. У цей же період скорочувалися зобов'язання за депозитами і кредитами паралельно зі скороченням активів за цими статтями.

Основною відмінністю функціонування фінансової системи країн ЄС від України є збалансованість показників чистого кредитування / чистого запозичення, різниця між якими становить до 2% ВВП, що є результатом паритету експорту цих країн з імпортом, тоді як в Україні імпорт тривалий час істотно перевищував експорт, що обумовило постійно зростаючу потребу у зовнішніх запозиченнях, яка знижувалася лише після масштабних девальвацій гривні у 2008–2009 рр. та 2014–2015 рр. Також відмінністю є те, що чисте прийняття фінансових зобов'язань та чисте придбання фінансових активів у країнах ЄС не перевищувало 38% ВВП, натомість в Україні ці показники у 2010 р. становили майже 70%, а у 2008 р. –

навіть перевищували 137% ВВП. Після фінансової кризи спостерігалася тенденція до скорочення цих показників у країнах ЄС – до 22%, в Україні – до 33% .

Готівкові гроші та депозити у країнах ЄС суттєво скорочуються з 2013 р., а в Україні – з 2014 р. Випуск та придбання цінних паперів, крім акцій, у країнах ЄС також зазнали істотного скорочення у 2013 р. В Україні та Польщі обсяги випуску таких паперів були вищими за ЄС у цілому і їх випуск не зазнав такого істотного зниження у цей період, але скоротилося їхнє придбання, особливо вітчизняними інвесторами, що обумовило виникнення негативних значень у консолідованому рахунку як складової чистого запозичення. При цьому різко зросла кредиторська та дебіторська заборгованість. У країнах ЄС вона становить менше 4% ВВП, а в Україні сягнула понад третину придбання фінансових активів / прийняття фінансових зобов'язань, що свідчить про критичний стан взаєморозрахунків в економіці.

Починаючи з 2006 р. економіка України була чистим позичальником в інших країн світу, і ця залежність, хоча й дещо зменшена після фінансової кризи 2009 р., наростала до 2014 р., насамперед через продаж за кордон цінних паперів та акцій, а також збільшення чистої кредиторської заборгованості. Тривалий час збільшення готівкових грошей та депозитів виступало компенсатором збільшення чистого запозичення, проте з 2013 р. вони набули негативних значень (рис. 3.1).

Примітка: з 2012 р. – за методологією СНР 2008.

Рис. 3.1. Консолідовані показники фінансового рахунку за основними фінансовими інструментами, % до ВВП

Джерело: за даними Держстату України (Статистичні збірники «Національні рахунки України» за 2005–2015 рр.).
URL: <http://ukrstat.gov.ua/>

Структура фінансових рахунків за інституційними секторами економіки свідчить про роль, яку відіграє кожна з груп інституційних одиниць у перерозподілі фінансових активів та зобов'язань. Дані табл. 3.6 демонструють, що фінансові зобов'язання в економіці України приймають на себе в основному нефінансові та фінансові корпорації.

Таблиця 3.6

Секторна структура фінансових рахунків України за 2005–2015 рр.

Роки	Нефінансові корпорації	Фінансові корпорації	Сектор загального державного управління	Домашні господарства та НКООДГ	Уся економіка
Чисте прийняття фінансових зобов'язань, % до підсумку					
2005	43,2	40,7	10,2	5,8	100
2006	51,2	33,5	3,4	11,9	100
2007	45,5	40,9	4,1	9,6	100
2008	55,9	32,5	2,6	9,1	100
2009	74,6	6,9	17,1	1,5	100
2010	62,1	23,4	16,8	-2,4	100
2011	69,2	24,4	6,0	0,4	100
2012 ¹⁾	75,5	15,6	11,3	-2,4	100
2013 ¹⁾	58,2	27,5	12,8	1,5	100
2014 ¹⁾	90,1	-15,7	31,2	-5,6	100
2015 ¹⁾	86,7	4,1	22,0	-12,7	100
Чисте придбання фінансових активів, % до підсумку					
2005	33,4	40,3	9,5	16,9	100
2006	38,7	38	1,7	21,6	100
2007	37,2	44,8	3,0	14,9	100
2008	49,5	37,4	1,8	11,4	100
2009	64,9	10,7	11,1	13,3	100
2010	49	27	6,6	17,3	100
2011	51,4	26,6	-0,1	22,1	100
2012 ¹⁾	50,4	17,3	2,6	29,7	100
2013 ¹⁾	35,3	34,2	6,5	23,9	100
2014 ¹⁾	89,7	-16,5	28,8	-1,9	100
2015 ¹⁾	86,1	3,2	21,1	-10,4	100
Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-), % до ВВП					
2005	-7	0,7	-0,3	9,3	2,8
2006	-9,6	2,8	-1,3	6,8	-1,3
2007	-11	2,5	-1,3	5,3	-4,4
2008	-12	4,3	-1,3	2,4	-6,6
2009	-6,8	2,4	-4	7,7	-0,6
2010	-9,4	2,1	-7	13,2	-1,1
2011	-11,8	-0,4	-3	9,6	-5,6
2012 ¹⁾	-13,3	-0,6	-3,5	10,3	-7,1
2013 ¹⁾	-12,9	-0,3	-3,2	7,3	-9,0
2014 ¹⁾	-1,6	0,6	-2,3	1,8	-1,5
2015 ¹⁾	-0,1	-0,3	-0,3	0,8	0,1

Примітка: ¹⁾ за методологією СНР 2008.

Джерело: за даними Держстату України (Статистичні збірники «Національні рахунки України» за 2005–2015рр.).
URL: <http://ukrstat.gov.ua/>.

Починаючи з кризового 2009 р. відбулася суттєва трансформація цих пропорцій. Нефінансові корпорації значно збільшили частку прийняття на себе фінансових зобов'язань, а фінансові – знизили, особливо з 2014 р. Натомість сектор загального державного управління збільшив прийняття зобов'язань, а домашні господарства, навпаки, зменшили цей показник до незначних або навіть негативних (повернення зобов'язань) значень. У складі придбання фінансових активів участь нефінансових корпорацій була також досить значною, проте поступалася прийняттю ними на себе зобов'язань, а от для фінансових корпорацій до 2011 р. ця частка перевищувала узяті зобов'язання. Сектор загального державного управління різко наростив придбання фінансових активів у кризовому 2009 р., що свідчить про державну підтримку ним фінансового сектора економіки у цей період. Домашні господарства протягом до 2013 р. залишалися одним із основних покупців фінансових активів в економіці. Особливо визначним був 2014 р., коли приблизно 90% активів і пасивів припало на нефінансові корпорації, а близько 30% – на сектор загального державного управління, тоді як фінансові корпорації та домашні господарства різко скорочували активи й пасиви. Чисте кредитування показує, що основними кредиторами української економіки виступають домашні господарства та сектор «Інший світ» (з 2006 р. до 2014 р.), тоді як нефінансові корпорації, загальне державне управління, і починаючи з 2011 р. фінансові корпорації є позичальниками коштів.

Як свідчить зіставлення секторних структур України з країнами ЄС та Польщею, у цих країнах існує принципово інша система розподілу придбання фінансових зобов'язань за секторами економіки. Зокрема, у стабільні роки сектор нефінансових корпорацій приймає близько 20–30% зобов'язань, а сектор фінансових корпорацій удвічі більше – близько 50–70%. В Україні ж ситуація протилежна. Варто також відзначити удвічі вищу частку прийняття зобов'язань державою (20–30% порівняно з 11–12% в Україні) і набагато вищу участь домашніх господарств. Чисте придбання фінансових активів також характеризується у країнах ЄС та Польщі меншою участю нефінансових корпорацій при більш активному залученні до неї фінансових корпорацій. Зіставлення чистого кредитування показує, що у країнах ЄС загалом навіть нефінансові корпорації є кредиторами економіки, тоді як у Польщі та в Україні вони є позичальниками

фінансових ресурсів. Проте обсяги цих запозичень у Польщі у 3–6 разів нижчі, ніж в Україні. Фінансові корпорації, які в Україні з 2011 р. стали чистими позичальниками, у країнах ЄС залишаються кредиторами економіки. Запозичення державними органами є близькими до країн ЄС, а от домашні господарства до 2014 р. кредитували економіку України удвічі більше, ніж у країнах ЄС.

Розгляд фінансових рахунків за фінансовими інструментами дозволяє зробити висновки щодо їх участі у формуванні фінансових активів та прийнятті фінансових зобов'язань. Потоки готівкових грошей та депозитів до 2014 р. займали одне з основних місць серед фінансових інструментів – близько 30% придбаних активів, однак цей вид інструментів відчуває і найвагоміші коливання у кризові роки (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

**Структура фінансових інструментів України, ЄС-28 та Польщі,
% до чистого придбання фінансових активів**

Роки	Монетарне золото та спеціальні права запозичення	Готівкові гроші та депозити	Цінні папери, крім акцій	Кредити та позики	Акції та інші види участі в капіталі	Страхові технічні резерви	Фінансові деривативи та опціони працівників	Інша дебіторська заборгованість
Україна								
2005	0,0	46,3	8,3	13,6	13,7	0,1	...	18,0
2006	0,0	26,1	9,4	26,9	12,7	0,1	...	24,9
2007	0,0	29,2	11,1	23,3	13,5	0,1	...	22,9
2008	0,0	15,1	5,7	30,1	14,2	0,1	...	34,8
2009	0,0	5,7	7,6	2,4	18,9	0,2	...	65,3
2010	0,0	28,6	15,5	-0,6	10,5	0,3	...	45,7
2011	0,0	27,6	9,2	11,3	18,8	0,6	...	32,6
2012	0,7	26,8	11,9	6,2	12,6	0,6	...	41,2
2013	0,5	27,7	16,4	19,3	12,3	0,3	...	23,5
2014	-0,1	-31,9	19,9	-11,8	35,1	0,0	...	88,8
2015	0,1	-1,1	20,9	-38,5	14,6	0,2	...	103,9
ЄС-28								
2010	0,0	7,6	13,7	21,5	25,5	9,3	11,4	11,0
2011	0,0	33,9	9,7	15,9	18,1	4,8	11,5	6,1
2012	0,0	4,7	19,7	27,1	28,6	8,4	10,2	1,3
2013	-0,1	-134,1	-0,4	-51,5	174,5	45,2	56,1	10,3
2014	0,0	7,6	9,6	6,4	25,9	11,9	28,3	10,3
Польща								
2010	0,0	13,9	21,0	24,7	14,8	9,6	2,6	13,4
2011	0,0	29,0	12,6	28,9	9,7	7,2	0,0	12,7
2012	0,0	30,3	30,0	13,6	14,8	10,0	-2,2	3,4
2013	-0,1	14,4	13,7	18,4	27,0	10,3	-2,1	18,4
2014	-0,1	31,3	14,1	23,6	10,5	-37,3	1,8	56,0
2015	0,0	20,3	8,7	26,8	25,7	3,4	-1,5	16,5

Джерело: за даними Держстату України (Статистичні збірники «Національні рахунки України» за 2005–2015рр.).
URL: <http://ukrstat.gov.ua/>; дані для країн ЄС-28 та Польщі за даними Євростату: URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database/>

В Україні найбільш помітно це проявилось у 2008–2009 рр., коли обсяг залучення депозитів, порівняно з докризовим та післякризовим періодами, скоротився у п'ятеро а у 2014–2015 рр. узагалі набув від'ємних значень, що свідчить про більш тривалу кризу фінансового сектора. Певну кореляцію з депозитами проявляли в Україні цінні папери, які також скоротилися у 2008–2009 рр. приблизно удвічі, згодом відновивши свою частку, проте у 2014–2015 рр. вони навіть збільшилися. А от кредити мали іншу динаміку, сягнувши максимальних 30,1% на початку кризи у 2008 р. Надалі вони також суттєво скоротилися, сягнувши у 2010 р. навіть мінусових значень. Ця ситуація повторилася вже через рік, коли скорочення обсягу цінних паперів удвічі у 2011 р. призвело до зниження кредитів також удвічі у 2012 р. У 2013 р. їхня частка несподівано зросла, проте з 2014 р. вони набули значних від'ємних значень.

Подібна динаміка спостерігалася у 2013 р. у країнах ЄС, тоді як у Польщі їхній стан був стабільним. Отже пікові фази розвитку надання/залучення кредитів приблизно на рік-два відстають від фаз цінних паперів. Ринок акцій в Україні має відносно стабільні значення у складі придбання фінансових активів. Різкі коливання у 2013 р. обсягів фінансових інструментів для країн ЄС обумовлені значним скороченням наданих кредитів та залучених депозитів у цей період, що суттєво обмежило придбання фінансових активів. Інша дебіторська заборгованість в Україні досягла максимуму у кризовому 2009 р., відколи почала знижуватися, поступово набуваючи значень, притаманним країнам ЄС, проте 2014 р. знову відбувся її зростання і вона становила 90%, а у 2015 р. – понад 100% придбаних активів, що було обумовлено кризою неплатежів.

РОЗДІЛ 4

НАЦІОНАЛЬНЕ БАГАТСТВО УКРАЇНИ ЯК ПІДҐРУНТЯ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

4.1. Національні та глобальні детермінанти формування національного багатства як потенціалу відновлення економічного зростання

Однією з найважливіших актуальних детермінант економічного зростання є капітал у широкому розумінні, у т.ч. людський, природно-ресурсний, основний (капіталізована частина національного багатства⁸⁰), наявні ресурси економічного зростання. Справедливість і сталість використання ресурсів є ключовими детермінантами побудови шляху до більш безпечного, екологічно чистого та процвітаючого світу для усіх, як цілком слушно було визначено на конференції ООН зі сталого розвитку «Ріо +20»⁸¹ в 2012 р. у Ріо-де-Жанейро. А цілі сталого розвитку повинні бути відображені в національних стратегіях розвитку; на їх основі необхідно створити систему виміру успішності економічних перетворень, альтернативну ВВП⁸². Як конкретний крок на шляху до сталого розвитку багато країн світу об'єднали свої зусилля й на рубежі століть за результатами Саміту тисячоліття ООН схвалили Декларацію тисячоліття⁸³, погодивши сміливе бачення майбутнього. Цілі розвитку тисячоліття (ЦРТ), затверджені у Декларації тисячоліття, стали урочистою обіцянкою відстоювати принципи людської гідності, рівності та справедливості й позбавити світ від крайньої бідності. У ЦРТ, що включають вісім цілей і комплекс вимірних, прив'язаних до конкретних термінів завдань, був визначений план дій щодо вирішення найбільш нагальних проблем

⁸⁰ *Національне багатство* як потенціал соціально-економічного розвитку країни є сукупністю наявних у державі ресурсів, на які встановлено право власності держави, юридичних та фізичних осіб – резидентів певної країни, що використовуються або можуть бути використані для забезпечення реалізації економічних інтересів фізичних та юридичних осіб в цілях суспільного розвитку, за винятком непогашених зовнішніх фінансових зобов'язань. Принциповими ознаками елементного складу національного багатства є: високий ступінь суспільно-економічної значущості, економічна вимірюваність та можливість встановлення права власності. Див.: Бобух І.М. Пропорції та перспективи формування національного багатства України / НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. Київ, 2010. 372 с.

⁸¹ United Nations Conference on Sustainable Development «Rio +20» / United Nations. 2012. URL: <http://www.uncsd2012.org/>

⁸² Report of the United Nations Conference on Sustainable Development (Rio de Janeiro, Brazil 20–22 June 2012) / United Nations. 2012. P. 84. URL: <http://www.uncsd2012.org/content/documents/814UNCSD%20REPORT%20final%20revs.pdf>

⁸³ Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций/ Принята резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 года. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml

розвитку нашого часу, зокрема, зниження рівня бідності, розвитку освіти, припинення поширення ВІЛ/СНІДу та туберкульозу, захисту навколишнього середовища та сприяння гендерній рівності. Ще глибшого переосмислення наразі вимагають шляхи забезпечення економічного зростання, соціальної справедливості, захисту довкілля та раціонального використання ресурсів.

Сталий розвиток інтерпретується фахівцями Світового банку як забезпечення для наступних поколінь такої ж кількості можливостей чи навіть більше, ніж маємо ми; причому такі можливості вимірюються фондами капіталів, що формують основу благополуччя⁸⁴. Аналогічним є і визначення профільної Комісії ООН, якою було вперше представлено концепцію сталого розвитку (в 1987 р.); згідно з нею мета сталого розвитку – задовольняти потреби сучасного суспільства, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби⁸⁵. Теорія сталого розвитку є альтернативою парадигмі економічного зростання, яка ігнорує екологічну небезпеку від розвитку за екстенсивною моделлю.

Незважаючи на розбіжності у трактуванні сталого розвитку ця концепція часто «розмиває» лінії, штучно проведені між дисциплінами та ідеологіями, зводячи разом стейкхолдерів з широким спектром інтересів для обговорення майбутнього нашого суспільства і його місця у природі. Концепція сталого розвитку поєднує три аспекти (три стовпи сталості): економічний, соціальний та екологічний (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Триєдина концепція сталого розвитку

Джерело: Sustainable Development. URL: <http://www.thesustainableleader.org/sustainable-development/>

⁸⁴ Kunte A., Hamilton K., Dixon J., Clements M. Estimating National Wealth: Methodology and Results..., Washington, D.C.: The World Bank, 1998. 45 p.; Serageldin I. Sustainability and the Wealth of Nations: First Steps in an Ongoing Journey. *Environmentally Sustainable Development Studies and Monographs Series*. 1996. No. 5. Washington, DC : World Bank.. 21 p.

⁸⁵ Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future / UN. 1987. URL: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>

Зі сталим розвитком безпосередньо пов'язаний важливий напрям в економічній науці, який сформувався в останні два десятиліття, – *зелена економіка* – представники якого вважають, що економіка є і залежним компонентом природного середовища, в якому вона існує, і його частиною. До концепції зеленої економіки належать ідеї багатьох інших напрямів в економічній науці та філософії, таких як феміністська економіка, постмодернізм, ресурсорієнтована економіка, екологічна економіка, економіка довкілля, антиглобалістика, теорія міжнародних відносин та ін. *Теорія зеленої економіки базується на трьох аксіомах*: неможливо нескінченно розширювати сферу впливу в обмеженому просторі; неможливо вимагати задоволення нескінченно зростаючих потреб в умовах обмеженості ресурсів; все на поверхні Землі є взаємопов'язаним. Прихильники зеленої економіки критикують неокласичну школу за те, що в її межах природні та соціальні чинники зазвичай розглядають як екстерналії; в кращому разі їх вважають фіксованими і не аналізують в динаміці. Зелені економісти вважають економічне зростання непорозумінням, оскільки воно суперечить першій аксіомі. «Ростизм» (англ. – «*growthism*»), вважають прихильники зеленої економіки, порушує діяльність екосистеми. Зелені економісти зокрема пропонують встановити податок Тобіна у розмірі 1% від усіх міжнародних торгових угод та спрямовувати зібрані кошти бідним країнам з метою гальмування диференціації між розвиненими і не дуже розвиненими країнами, котра посилюється. Крім цього, пропонують використовувати категорію «природний капітал» (Natural capital) замість категорії «природні ресурси», що свідчить про пасивну роль природи в економіці.

Важливим кроком у напрямі трансформації діючих показників для відображення успіхів реалізації у країнах світу принципів сталого розвитку і зеленої економіки стало врахування екологічних факторів, обсягів природно-ресурсного виснаження та освітніх витрат у процесі обчислення заощаджень. З цією метою на основі чистих національних заощаджень фахівцями Світового банку розраховуються *скориговані чисті заощадження* (СЧЗ) шляхом додавання до чистих національних заощаджень витрат на освіту та віднімання обсягів

використання мінеральних, енергетичних та лісових ресурсів, а також збитків від викидів діоксиду вуглецю та від забруднення твердими відходами⁸⁶.

Слід зауважити, що обсяг скоригованих чистих заощаджень небезпідставно вважається фахівцями Світового банку важливою детермінантою змін у обсязі національного багатства (НБ) країн світу (однак з уточненням, що ці зміни сконцентровані у рамках природно-ресурсного капіталу)⁸⁷. СЧЗ є важливою складовою дотичних взаємозв'язку національного багатства та розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту та національного доходу.

Методика оцінювання впливу складових національного багатства на економічне зростання та розвиток держави має базуватися на комплексному поєднанні трьох основних аспектів їх взаємозв'язку та дотичних взаємного впливу: 1) впливу на зелене зростання через механізм формування скоригованих чистих заощаджень; 2) визначення ефективності використання капіталізованої частини національного багатства у продукуванні ВВП і зростанні його обсягів через встановлення рівня продуктивності НБ; 3) визнання важливості як задіяного, так і незадіяного національного багатства як потенціалу економічного розвитку / процвітання шляхом його ідентифікації як інтегрального показника сталого розвитку.

Протягом 1995–2016 рр. величина скоригованих чистих національних заощаджень в Україні була найменшою у 1999 р. (-13,0% ВНД) та у 2013 р. (-12,6% ВНД), дещо збільшившись – до 0,6% у 2015 р., однак залишаючись низькою порівняно з країнами ЄС та загальносвітовими значеннями внаслідок як низьких значень чистих національних заощаджень, так і досить істотної «коригуючої» частини показника СЧЗ, що, згідно з трактуванням сутності показника фахівцями Світового банку, є свідченням невідповідності економічних результатів принципам сталого розвитку: зменшуються запаси капіталу та скорочується майбутній суспільний добробут⁸⁸ (рис. 4.2).

Заощадження та капітальні трансферти утворюють джерела фінансування національних інвестицій. Вони складаються із таких елементів, як: валове нагромадження основного капіталу; приріст матеріальних оборотних коштів; чисте

⁸⁶ World Development Indicators 2016. Washington, D.C.: The World Bank, 2016. 156 p.

⁸⁷ The Changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development in the New Millennium. Washington, D.C.: The World Bank, 2011. xvi p., 221 p.

⁸⁸ World Development Indicators 2016. Washington, D.C.: The World Bank, 2016. 156 p.

придбання цінностей; витрати на купівлю землі, природних ресурсів та невироблених нематеріальних активів.

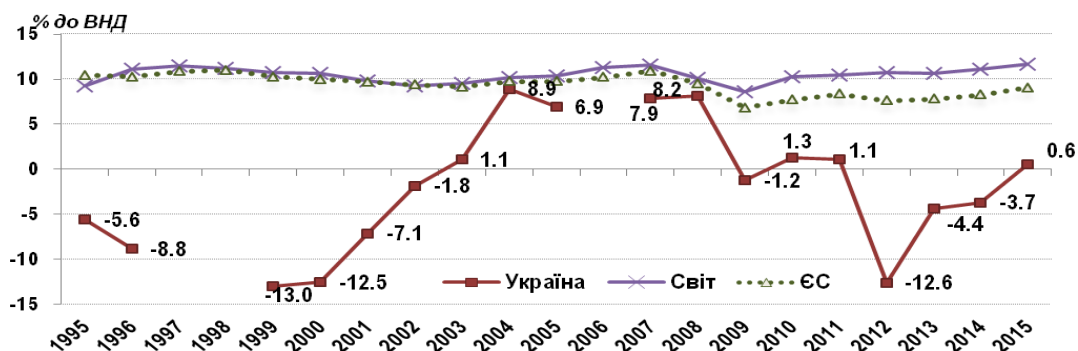

Рис. 4.2. Динаміка співвідношення СЧЗ в Україні, ЄС та світі, % до ВВП

Джерело: розраховано авторами на основі: Adjusted net savings, including particulate emission damage (% of GNI) / The World Bank. 2017. URL: <http://data.worldbank.org>

Перші три елементи інвестицій утворюють *валове нагромадження* як елемент кінцевого використання ВВП, безпосередньо впливаючи на обсяг національного багатства. Валові й чисті показники (національного доходу, заощадження, нагромадження та ін.) розрізняються між собою на величину обсягу споживання основного капіталу у відповідному періоді. Відносні обсяги як валових, так і чистих заощаджень в Україні є дуже низькими, дорівнюючи у 2015 р. по відношенню до ВВП 15,7 та 2,6% відповідно (рис. 4.3), що свідчить про катастрофічно низький обсяг внутрішніх інвестиційних ресурсів оновлення основного капіталу як елемента НБ.

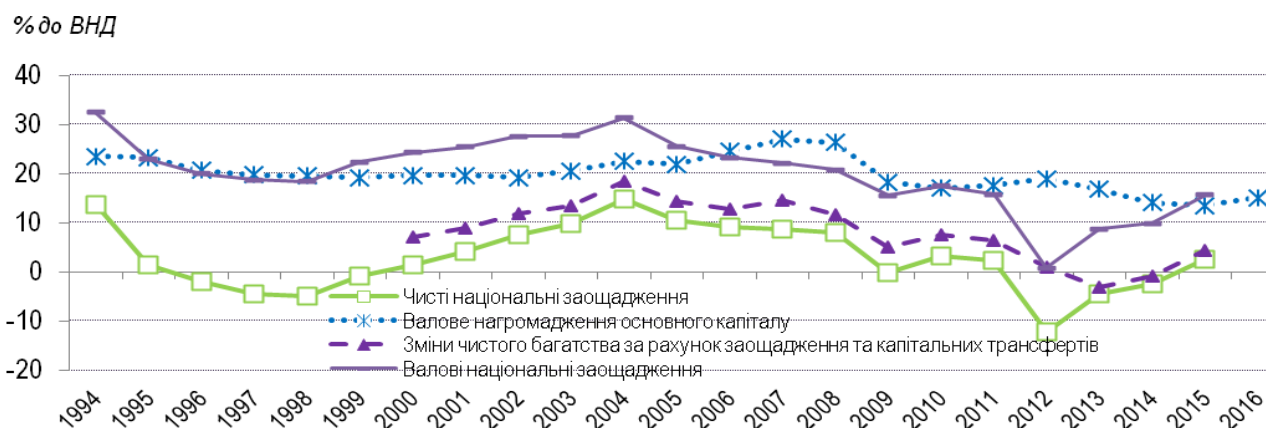

Рис. 4.3. Динаміка співвідношення ЧНЗ, ВНОК та змін чистого багатства за рахунок заощаджень та капітальних трансфертів в Україні, % до ВВП

Джерело: розраховано автором на основі: Зведені національні рахунки за I–IV кв. 2014 р. / Держстатслужба України. Київ, 2014–2015. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Національні рахунки України за 2013 р. / Держстатслужба України. Київ, 2014. 23 с.; Національні рахунки України за 2012 р. / Держстатслужба України. Київ, 2014. 151 с.; Національні рахунки України за 2011 р. / Держстатслужба України. Київ, 2013. 172 с.; Національні рахунки України за 1990–2000 рр. / Держстатслужба України. Київ, 2002. 394 с.; Adjusted net savings, including particulate emission damage (% of GNI) / The World Bank. 2017. URL Access mode: <http://data.worldbank.org>

Тоді як відсоткове співвідношення ЧНЗ та ВНД в Україні істотно зменшилося з порівняно високого рівня ЧНЗ відносно ВНД – 13,7% у 1994 р. до порівняно низьких значень у контексті міжкраїнових зіставлень – 2,6% у 2015 р. (рис. 4.4а), у розрахунку на одну особу обсяги чистих заощаджень в Україні протягом усього періоду 1994–2015 рр. залишалися дуже низькими. Зростання протягом 1998–2004 рр. у постійних цінах 2010 р. на 393,9 дол. США – з -5,2 до 388,7 дол. США надалі змінилося поступовим нерівномірним зменшенням – до -193,0 дол. у 2013 р. з незначним збільшенням до -102,4 дол. США у 2014 р. (для порівняння: у Норвегії в 2014 р. обсяг чистих заощаджень у міжнародних дол. США в постійних цінах 2010 р. на одну особу сягнув майже 20 тис. дол. США, у США дорівнював 1,3 тис. дол. США, а у Чехії – 491,3 дол. США) (рис. 4.4б).

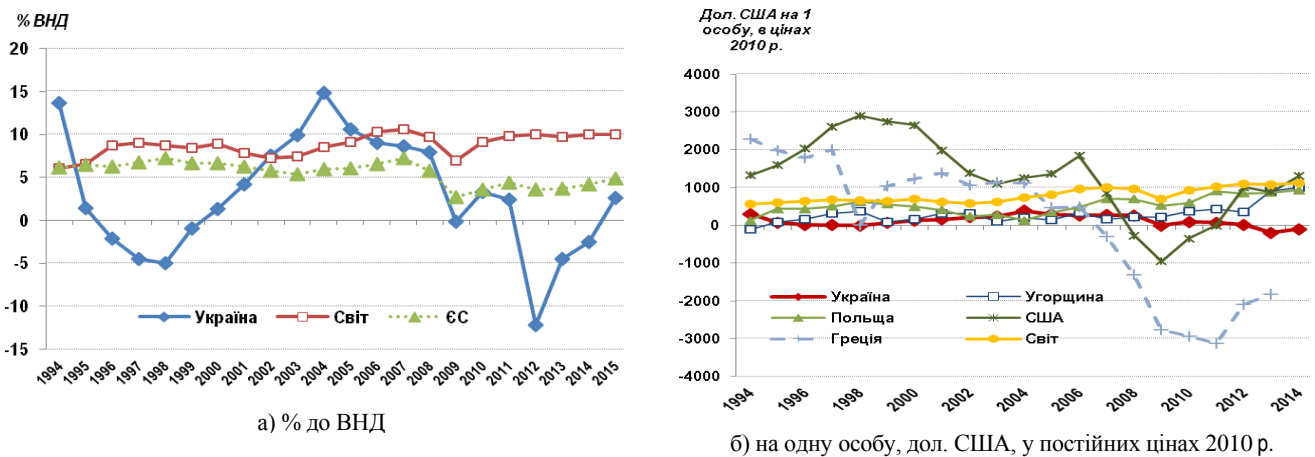

Рис. 4.4. Порівняльні обсяги чистих національних заощаджень відносно ВНД та на одну особу в Україні та інших країнах світу

Джерело: розраховано автором на основі: Economy & Growth / The World Bank. 2017. URL: <http://data.worldbank.org>

Урахування екологічних факторів, обсягів природно-ресурсного виснаження та освітніх витрат у процесі обчислення заощаджень стало важливим кроком у напрямі трансформації діючих показників для відображення успіхів реалізації в країнах світу принципів сталого розвитку. Однак ці показники відображають лише «потокові»⁸⁹ зміни величин відповідних показників, не враховуючи загального акумульованого і використаного обсягу ресурсів як потенціалу економічного

⁸⁹ Слід зауважити, що, незважаючи на переважання дотепер у практиці складання СНР «потокового» виміру характеристик економічного зростання, навіть у теперішніх основних щорічних таблицях СНР є відсилання до запасів ресурсів, які набувають дедалі більшого значення у світлі пошуків нових макроорієнтирів, альтернативних ВВП (зокрема, на конференції ООН зі сталого розвитку «Ріо +20» була зазначена важливість вивчення альтернатив ВВП саме у сфері виміру багатства й підкреслена необхідність урахування екологічних та соціальних факторів. Див.: United Nations Conference on Sustainable Development «Rio +20» / United Nations. 2012. URL: <http://www.uncsd2012.org/>

розвитку. Таким альтернативним показником має стати національне багатство, що, з одного боку, відображає ресурсний каркас економічного розвитку у вимірі запасів, у т.ч. наразі не задіяних, а збережених для майбутніх проектів і поколінь, а, з іншого – має набагато ширше, ніж у ВВП та похідних від нього показників, змістовне різностороннє наповнення. Водночас нового звучання набуває й сама проблема раціонального використання ресурсів, на якій наголошувалося на Саміті «Ріо +20»: для викорінення бідності, екологічних покращень та забезпечення інших принципів сталого розвитку раціонально мають використовуватися не лише природні, а й усі інші види ресурсів і загалом національне багатство країн світу як сукупність цих ресурсів⁹⁰.

Важливою складовою методики оцінки впливу елементів національного багатства як детермінант на економічне зростання має стати визначення ефективності використання капіталізованої частини національного багатства у продукуванні ВВП і зростанні його обсягів через встановлення рівня продуктивності НБ. Однак не менш вагомим є врахування унікальних характеристик категорії багатства, пов'язаних з можливістю врахування корисного ефекту від свідомо упущеного доходу внаслідок здійснення, зокрема, природоохоронних заходів, коли незадіяні виробничі можливості трансформуються у приріст багатства не у вигляді нагромадження частини виробленого продукту, а через відмову від його виробництва. Причому цінність елементів багатства не тільки не втрачаються, а навпаки, у результаті незалучення їх у виробничий процес збільшуються, оскільки НБ характеризує не тільки відтворювальний процес та, задіяний у ньому капітал, а й незадіяні ресурси соціально-економічного розвитку країни.

Для подальшого удосконалення вимірювання сталого розвитку необхідно розробити нову концепцію відображення процесів формування і використання заощаджень у СНР (у т.ч. й СЧЗ Світового банку), що враховуватиме різні аспекти процесу капіталоутворення, а не тільки ті, що стосуються основного капіталу, використання деяких видів природних ресурсів, забруднення навколишнього

⁹⁰ Бобух І.М. Пропорції та перспективи формування національного багатства України. .

середовища та освітніх витрат. А необхідність формування засад сталого розвитку вимагає більш різноаспектного трактування успішності цього процесу, ніж це передбачено можливостями потокових показників заощадження. Національне багатство країн світу як індикатор їх ресурсної забезпеченості має відігравати ключову роль у інтерпретації результатів і передумов економічного розвитку як інтегральний показник сталого розвитку. З цією метою можуть використовуватися, зокрема, співвідношення між капіталом як складовою НБ та незадіяним потенціалом, збалансованість формування різних видів капіталу, пропорції обсягів потокових показників зміни ресурсів відносно їх запасів. А потокові індикатори економічних змін (у т.ч. ВВП, ВНД, обсяги споживання, заощадження і нагромадження) повинні розглядатися у безпосередньому взаємозв'язку з обсягами і структурою національного багатства. Концепція заощадження та нагромадження у СНР та дослідженнях Світового банку має змінитися згідно з оновленою розширеною концепцією НБ і, відповідно, повинна відображати процеси заощадження та нагромадження за всіма видами капіталу, що входять до складу національного багатства: людського, природно-ресурсного, основного, соціального та екологічного, а також елементів фінансового капіталу, що впливають на обсяг НБ. Ці заходи сприятимуть формуванню надійного макроаналітичного каркасу для обґрунтування національних і міжнародних стратегічних рішень щодо поліпшення рівня життя людей і впровадження пріоритетів сталого розвитку.

Серед важливих чинників, які впливають на формування і розподіл національного багатства в Україні, визначаючи особливості НБ як детермінанти економічного зростання та розвитку, слід виділити такі:

Національні (внутрішні) вагомі чинники формування НБ: корупція, зокрема «приватизація» за безцінь природних ресурсів та основних засобів; недокапіталізація природних ресурсів, перерозподіл надмірної ренти у приватний сектор; використання значних обсягів міжнародних резервів на підтримку валютного курсу; недостатність мобільності студентів, викладачів, науковців; нерозвиненість мережі для стажувань і вивчення/запровадження зарубіжного досвіду в Україні; відірваність освіти від практики – роботи на підприємствах реального сектора; відсутність потужного правового захисту прав власності на

активи – складові НБ; мораторій на купівлю/продаж земель сільськогосподарського призначення; екологічні загрози внаслідок, зокрема, значних масштабів забруднення навколишнього середовища твердими відходами різного ступеня небезпеки, великих обсягів викидів парникових газів, адже «високовуглецеве зростання не відповідає вимогам сталого розвитку»⁹¹.

Глобальні (зовнішні) детермінанти формування НБ: перерозподіл фінансових ресурсів: фінансові трансферти (безповоротні), зокрема, гранти, прощення боргу та ін.; безконтрольне виведення капіталу в офшорні зони; «псевдоіноземні» інвестиції; вивіз за безцінь природних ресурсів як сировини для подальшого виробництва за кордоном з високим ступенем переробки і наступним імпортуванням в Україну за набагато вищими цінами; низькотехнологічний експорт готової продукції за демпінговими цінами; нецільове використання коштів міжнародних фінансових організацій, анексія АРК та конфлікт на сході України, що спричинив, зокрема, вагомі втрати активів як складової НБ. Зокрема у додатковому листі про наміри керівництва держави Україна до МВФ від 29 березня 2017 р. зазначається, що загострення конфлікту на сході України і посилення дій, спрямованих проти нашої національної та економічної безпеки, *включаючи втрату контролю над активами українських компаній, розташованих на територіях, непідконтрольних українському уряду, і розірвання ланцюжків постачання товарів, прийняття РНБО України рішення тимчасово припинити торгівлю із непідконтрольними Україні територіями* призведе до того, що темпи зростання у 2017 р. будуть майже на 1 в.п. нижчими, ніж прогнозувалося раніше (2,0% замість раніше прогнозованих 2,9%⁹²).

Розглядаючи чинники і детермінанти економічного зростання та розвитку, необхідно зауважити, що аспекти, пов'язані з національним багатством України як детермінантою економічного зростання, як і інші детермінанти, можуть чинити і позитивний, і негативний вплив на економічне зростання та розвиток. Негативні моменти проявляються зокрема у феномені, який назвали «ресурсне прокляття» (

⁹¹ Damages from greenhouse gas emissions will have an impact on future well-being and on the sustainability of individual countries and the world. Accordingly, as argued in *World Development Report 2010*, the development process itself must be transformed, because high-carbon growth is no longer sustainable / World Bank. 2010.

⁹² Порошенко П., Гройсман В., Данилюк О., Гонтарева В. Додатковий лист про наміри від 29 березня 2017 р. / IMF country report No 17/83 – April 2017. Kyiv. P.12–13.

наявність зворотного зв'язку між забезпеченістю країни сировинними ресурсами та її економічним зростанням), оскільки наша держава відноситься до країн зі значним природно-ресурсним потенціалом. За результатами розрахунків фахівців Світового банку, обсяг нематеріального капіталу України на одну особу в 2005 р. дорівнював 15,5 тис. дол. США, що становить 52,8% загального обсягу НБ на одну особу, а частка природного капіталу, виробленого капіталу та чистих іноземних активів в Україні у структурі НБ становила відповідно 23,5%; 24,7 та -1,1%⁹³. Структура національного багатства України за цими даними загалом відповідає структурі НБ у країнах з низьким і середнім доходом й істотно відрізняється від відповідної структури у країнах з високим рівнем доходу, у т.ч. країнах – членах ОЕСР, де частка природного капіталу в десятки разів менша (2,5 та 1,9% відповідно), а нематеріального капіталу – навпаки, більша (80,5 та 81,5% відповідно). Загалом значне переважання природного капіталу у структурі НБ (як, наприклад у Анголі, де його частка у 2005 р. становила 96%), як правило, є наслідком низького рівня ВВП у цих країнах, бо вони отримують украй низьку віддачу від свого виробленого, людського та інституційного капіталу, що є ознакою «ресурсного прокляття»⁹⁴, в свою чергу призводячи до негативного впливу на економічне зростання. В Україні ця загроза виражена менше, ніж у африканських країнах, однак, вочевидь, є гострішою, ніж у переважній кількості країн з високими рівнями доходів, у т.ч. країн – членів ОЕСР⁹⁵.

Обсяг природно-ресурсної ренти по відношенню до ВВП в Україні, за даними Світового банку⁹⁶, протягом 1987–2015 рр. істотно перевищував відповідні показники багатьох країн світу, підвищившись з 1987 р. до 2008 р. на 7,9 в.п. – до 9,6% і зменшившись у подальшому до 3,9% у 2015 р., тоді як, приміром, у Греції, Швеції, США, Польщі та світі загалом у 2015 р. це співвідношення було в рази меншим, дорівнюючи 0,09%; 0,4; 0,29; 0,85 та 1,73% відповідно (рис. 4.5). Тому подолання наслідків «ресурсного прокляття» є одним із найактуальніших завдань

⁹³ The Changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development in the New Millennium. Washington, D.C.: The World Bank, 2011. xvi p., 221 p.

⁹⁴ Auty R. M. Resource Abundance and Economic Development. Oxford : Oxford University Press, 2001. 356 p.

⁹⁵ Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток / НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Київ, 2015. 304 с.

⁹⁶ Природно-ресурсна рента за дефініцією фахівців Світового банку є різницею між вартістю відповідного виду ресурсу як продукції за світовими цінами (виробленої протягом року) і виробничими витратами. Див.: The Changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development in the New Millennium. Washington, D.C.: The World Bank, 2011. xvi p., 221 p.].

вітчизняної соціально-економічної політики з прискорення темпів економічного зростання та забезпечення засад для сталого розвитку в Україні.

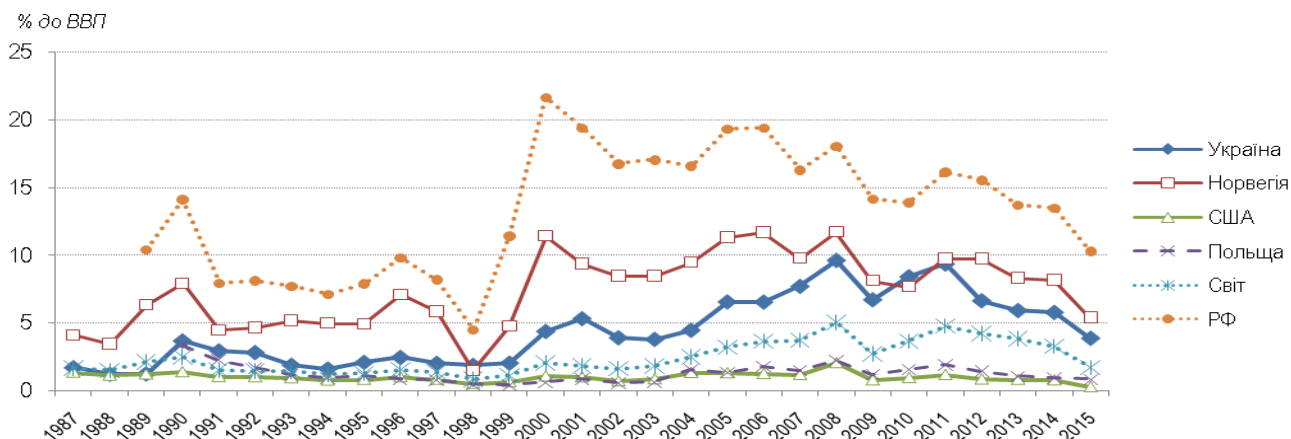

Рис. 4.5. Порівняльна динаміка співвідношення природно-ресурсної ренти та ВВП в Україні, Польщі, Греції, Швеції та США, %

Джерело: розраховано автором на основі: Economy & Growth / The World Bank. 2017. URL: <http://data.worldbank.org>; Environment / The World Bank. 2017. URL: <http://data.worldbank.org>, The Changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development in the New Millennium. Washington, D.C.: The World Bank, 2011. xvi p., 221 p.

Однак у ряді країн, зокрема Норвегії та Росії, величина співвідношення природно-ресурсної ренти з ВВП упродовж майже всього періоду 1987–2015 рр. була набагато більшою, ніж в Україні. Так, протягом 1989–2000 рр. у Норвегії ця величина збільшилася майже втричі – з 4,12 до 11,46%, з наступними піками у 2006 р. (11,72%) та 2008 р. (11,73%), далі поступово нерівномірно зменшившись до 5,41% у 2015 р. А в Росії максимальним значення цього показника було в 2000 р. (21,66%), зменшившись протягом 2000–2011 рр. на 11,35 в.п. – до 10,31%. Причому в Росії більшими, ніж в Україні, є як обсяги природно-ресурсної ренти, так і негативні наслідки її наявності. Передусім це обумовлено нижчими стимулами для інвестування розвитку людського потенціалу й у т.ч. капіталу, оскільки великі обсяги ренти у добувних галузях провокують невиробничу активність із її перерозподілу, що, у свою чергу, пригнічує розвиток економічних інститутів. Левова частка національних заощаджень поглинається добувними секторами, кількість висококваліфікованих місць у яких є непропорційно малою порівняно з обробними секторами промисловості.

У контексті підвищення продуктивності використання природно-ресурсного капіталу як складової національного багатства в Україні надважливим є

використання позитивного досвіду Норвегії з подолання перепон «ресурсного прокляття»⁹⁷. Застосування цього досвіду в Україні може сприяти зменшенню потоку зловживань у процесі перерозподілу природно-ресурсної ренти і перетворенню «прокляття» у благо. Згідно із законом норвезьке нафтове багатство є суспільною власністю, і держава через податки та платежі акумулює майже 80% нафтової ренти. Через Стабілізаційний фонд і Фонд майбутніх поколінь держава інвестує нафтові доходи в іноземні цінні папери, зокрема для того, щоб забезпечити рівний доступ поточних і майбутніх поколінь до нафтового багатства країни, а також для запобігання поточного перегріву економіки. В Україні, використовуючи цей досвід, потрібно створити систему акумулювання та перерозподілу коштів від використання природно-ресурсного потенціалу на реформування системи освіти, спрямованої на розвиток нових видів виробництва, притаманних ері суцільної інформатизації та побудови економіки знань.

4.2. Ресурси та інструменти розвитку науково-освітньої складової людського потенціалу як підґрунтя забезпечення нової якості економічного зростання

Однією з найважливіших детермінант економічного зростання і розвитку є людський капітал як капіталізована частина людського потенціалу. Передумовою активізації впливу цієї детермінанти, формування сприятливих умов для забезпечення дієвих структурних змін в економіці України і досягнення якісно нового рівня економічного зростання є створення ринку науково-освітніх послуг на європейських засадах.

Науково-освітня складова людського капіталу непокоїла багатьох дослідників ще з тих часів, як Т.Шульц уперше запропонував термін «людський капітал»⁹⁸, а Г.Беккер перевів його на мікрорівень, визначивши як сукупність навичок, знань і умінь людини⁹⁹. Ці питання досліджували також багато інших вчених. Серед них зокрема і Й.Бен-Порат – запропонував враховувати індивідуальну здатність до

⁹⁷ Світогосподарська диспропорційність: особливості, тенденції, вплив на економіку України / НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Київ, 2012. 152 с.

⁹⁸ Schultz T. Investments in Human Capital. *The American Economic Review*. March 1961. № 51 (1). P. 9–27.

⁹⁹ Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education . Chicago, London: The University of Chicago Press, 1992. 361 p.

навчання¹⁰⁰. Теоретично класичною на сьогоднішній день вважається методика оцінки людського капіталу Дж.Кендрика, згідно з якою при визначенні величини нагромаджених інвестицій в людину за методом «безперервної інвентаризації» враховуються, наприклад, витрати на отримання певної спеціальності, перепідготовку та підвищення кваліфікації¹⁰¹. Також слід відзначити, що кількість років навчання багато років є незмінною складовою індексу розвитку людського капіталу ПРООН¹⁰². Стає очевидним, що значний вплив науково-освітньої сфери на економічний розвиток і зростання вже ні в кого не викликає сумніву. Однак дедалі більшої актуальності набувають невирішені дотепер питання ресурсного забезпечення необхідних перетворень цієї сфери в Україні, визначення маркерів сутнісного реформування і створення ринку науково-освітніх послуг як детермінанти прискорення економічного зростання.

Євроінтеграція для українських вчених – це виклик. Однак це й унікальне вікно можливостей. Як правило, євроінтеграція в Україні розглядається як потужний чинник розвитку для виробників певних видів продукції. В першу чергу – з точки зору можливостей їх включення до глобальних ланцюжків доданої вартості на світових ринках. Однак при цьому поза увагою часто залишається той факт, що науковці та освітяни теж є виробниками науково-освітніх послуг і також мають вмонтовуватися до глобальних ланцюжків доданої вартості на світовому ринку. Відповідно головними питаннями є: «У чому цінність української частини доданої вартості в сфері науки і освіти для світової спільноти?» і «Як створити в нашій країні ринок науково-освітніх послуг на європейських засадах?». Для успішної детермінації економічного зростання трансформації у науково-освітній сфері мають бути не поверхневими, а сутнісними. Цінності, розуміння напрямів розвитку, шляхів формування комунікацій та розбудови науково-освітньої сфери в Україні та європейських державах наразі є абсолютно різними. *Псевдоринок* науково-освітніх послуг, який наразі процвітає в Україні (з купівлі-продажу готових псевдонаукових робіт), спотворює, дискредитує і зводить нанівець можливості ефективного

¹⁰⁰ Ben-Porath Y. The Production of Human Capital and the Life Cycle of Earnings. *The Journal of Political Economy*, 1967. Vol. 75. № 4. Part 1. P. 352–365.

¹⁰¹ Кендрик Дж. Экономический рост и формирование капитала. *Вопросы экономики*. 1976. № 1. С. 15–29.

¹⁰² Human Development Report 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience / United Nations Development Program. 2014. 227 p.

розвитку цієї сфери в нашій державі та здатність зайняти гідне місце на глобальному ринку науки і освіти. В Україні є значний попит на дипломи і сертифікати, але бракує попиту на знання, навички і компетенції.

Справжній ринок науково-освітніх послуг – один із «провалених» ринків¹⁰³ на території України, на ньому не відбувається ефективного розподілу товарів, послуг та ресурсів. На справжньому ринку науково-освітніх послуг у розвинених країнах за гарних фахівців відбувається запекла боротьба на ринках науково-освітніх послуг розвинених країн між провідними університетами світу. Українські освітні й наукові заклади наразі не є суб'єктами цієї боротьби, бо не здатні запропонувати гідні умови для їхньої праці та професійного розвитку. Так само й українські фахівці – виробники науково-освітніх послуг не беруть повноцінної участі у цій боротьбі.

В Україні вкрай низьким є рівень ресурсної забезпеченості створення ринку науково-освітніх послуг на європейських засадах. Україна посідає перше місце у списку найбідніших країн Європи з добробутом пересічного дорослого у 1437 дол. США. Про це свідчать дані рейтингу швейцарського банку Credit Suisse. Лідером рейтингу є Швейцарія, де середній статок дорослого становить 576 тис. дол. США. А у Ісландії, Норвегії, Великій Британії, Швеції та Люксембурзі статок дорослого громадянина вищий за 300 тис. дол. США. У 2015 р. загальна сума «світового багатства» досягла 250 трлн дол. США. При цьому половина багатств світу тепер зосереджена в руках усього 1% населення¹⁰⁴.

Склалася парадоксальна ситуація: Україні потрібні інвестиційні ресурси для економічного розвитку, однак вона не може та/або не хоче прийняти зовнішні фінансові ресурси у великих масштабах у вигляді інвестицій. Бо для цього потрібно змінюватися, реформувати економічну систему, систему соціального забезпечення, екологічні принципи життєдіяльності, а також – змінювати поведінкові шаблони, що є чи не найважчим.

¹⁰³ «Market failures» – ситуація, за якої ринок не може досягти ефективного розподілу товарів, послуг та ресурсів. В Україні багато таких «провалених ринків». Але найбільш важливий з них – ринок освіти. Сьогодні студенти і аспіранти вкрай недооцінюють важливість якісної освіти та вироблення навичок індивідуалізму і творчості.

¹⁰⁴ Україна – найбідніша країна Європи: рейтинг банку Credit Suisse. *Європейська правда*. 2015. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/10/20/7039733/>

Потужним зовнішнім джерелом ресурсів, у т.ч. фінансових, є рамкова програма ЄС Horizon 2020 (загалом – 79 млрд євро). Для отримання можливості ефективного перерозподілу частини цих коштів на цілі суспільного розвитку в Україні слід максимально наблизити напрями вітчизняних наукових досліджень і освітніх ініціатив до пріоритетів Horizon 2020 (Europe 2020): Передова наука («Excellent Science»), Лідерство у промисловості («Industrial Leadership»), Соціальні виклики («Societal Challenges»), Поширення передового досвіду та розширення участі («Spreading Excellence & Widening Participation»), Наука з суспільством і для суспільства («Science with and for Society»), Євроатом («Euratom») (рис. 4.6).

Рис. 4.6. Пріоритети стратегії «Europe 2020: Europe's growth strategy» та рамкової програми «Horizon 2020»

Джерело: Europe 2020: Europe's growth strategy / European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013. 12 p.; Horizon 2020 / The EU Framework Programme for Research and Innovation. URL: <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/>

Частка проектів за участю України у загальній кількості проектів, які реалізуються через Horizon 2020, з 2015 р. збільшилася на 0.13 в.п., однак залишається дуже низькою, станом на 27.04.2017 р. дорівнюючи лише 0,36% – 56 проектів із загальносвітової кількості 15699 (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

**Частка України у загальній кількості правомочних проектів Horizon 2020
станом на 27.04.2017 р.**

станом на 27.04.2017 р.

Напрямок	Кількість проектів				% України у загальносвітовому обсязі проектів за напрямками
	загальносвітова		за участю України		
	од.	%	од.	%	
Усі	15699	100,0	56	100,0	0,36
Передова наука	7855	50,04	18	32,1	0,23
Лідерство у промисловості	5542	35,30	8	14,3	0,14
Соціальні виклики	4577	29,15	29	51,8	0,63
Поширення передового досвіду та розширення участі	171	1,09	1	1,8	0,58
Наука з суспільством і для суспільства	72	0,46	1	1,8	1,39
Євроатом	29	0,18	1	1,8	3,45

Джерело: розраховано автором на основі: Community Research and Development Information Service / CORDIS – 2017. URL: <http://cordis.europa.eu/>

Специфіка світових і європейських наукових проектів істотно відрізняється від суто українських наукових проектів і досліджень. Звідси й різна структура проектів, які реалізуються в рамках програми «Горизонт 2020» у світі й в Україні: у світі – понад половину проектів – 50,04% – припадає на секцію «Передова наука», тоді як в Україні переважає структурна частка проектів, які виконуються за напрямом «Соціальні виклики» (51,8%). Кількість проектів за участю України є мізерною порівняно з кількістю проектів, що реалізуються за участю розвинених країн. Так, за участю Польщі в рамках Horizon 2020 наразі реалізується 637 проектів, Греції – 965, Німеччини – 3628, Великій Британії – 4569 проектів (рис. 4.7).

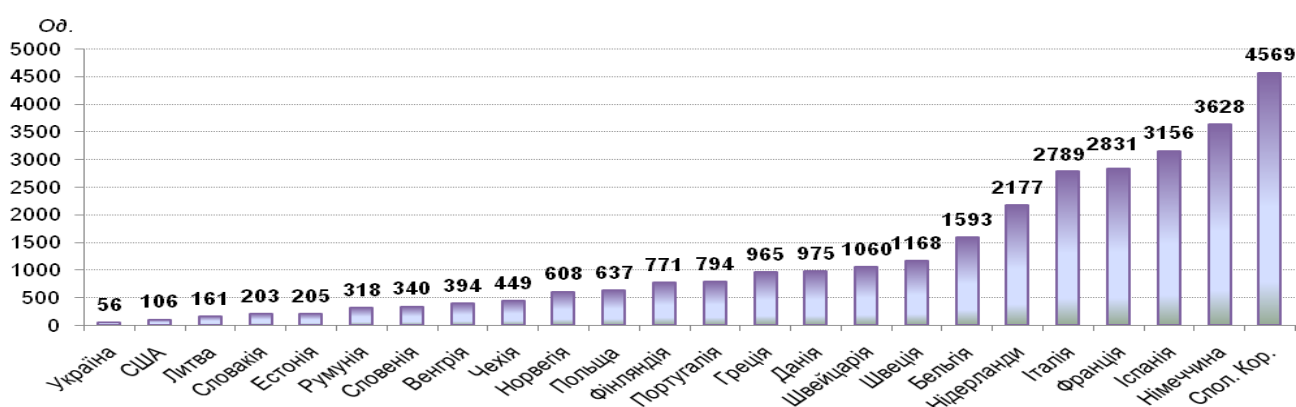

Рис. 4.7. Кількість правомочних проектів за участю України та інших країн в рамках Horizon 2020 станом на 27.04.2017 р.

Джерело: розраховано автором на основі: Community Research and Development Information Service / CORDIS – 2017. URL: <http://cordis.europa.eu/>

Порівняно із Сьомою рамковою програмою (FP7) відбулися зміни у структурі кількості правомочних проектів, які реалізуються в Horizon 2020 – у бік збільшення питомої ваги проектів за участю розвинених країн світу. Найбільшою залишилася питома вага кількості правомочних проектів за участю Великої Британії: у Horizon 2020 вона становить 29,10%, збільшившись на 14,98 в.п. з часів реалізації проектів у рамках FP7 (рис. 4.8). Частка проектів за участю України залишилася низькою, несуттєво збільшившись – з 0,19 до 0,36%.

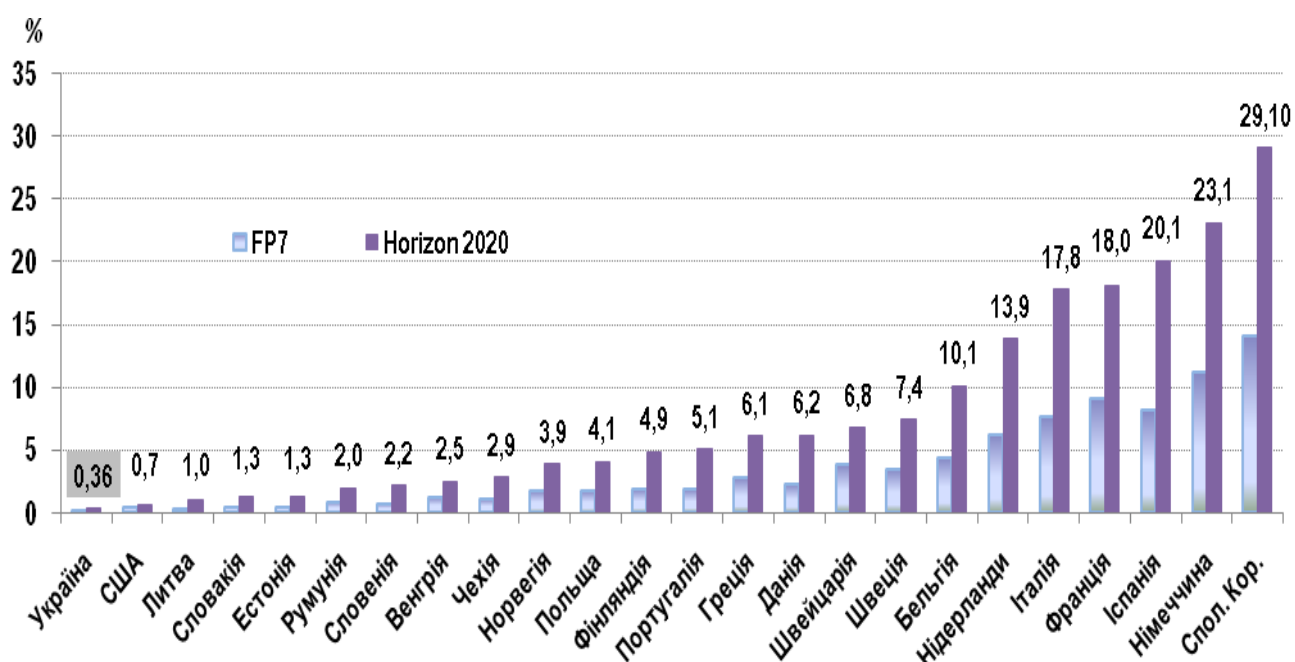

Рис. 4.8. Частка кількості проектів за участю окремих країн у загальній кількості правомочних проектів FP7 та Horizon 2020 станом на 27.04.2017 р.

Джерело: розраховано автором на основі: Community Research and Development Information Service / CORDIS – 2017. URL: <http://cordis.europa.eu/>

29 з 56 проектів Horizon 2020 в Україні наразі реалізуються за напрямом «Соціальні виклики» (табл. 4.2). Причому питома вага кількості проектів за участю України у загальносвітовій кількості проектів за цим напрямом становить 0,63%, а найбільше проектів за участю України реалізується у сфері безпечної, чистої та ефективної енергетики – 8 од.

Таблиця 4.2

Структура кількості правомочних проектів за участю України, що реалізуються в рамках напрямку «Соціальні виклики» рамкової програми Horizon 2020 станом на 27.04.2017 р.

Напрямок	Загальна кількість проектів, од.	Кількість/питома вага проектів за участю України	
		од.	%
Соціальні виклики	4577	29	0,63
Здоров'я, демографічні зміни та благополуччя	908	1	0,11
Продовольча безпека, сталий розвиток сільського і лісового господарства, морські, річкові дослідження і біоекономіка	1324	4	0,30
Безпечна, чиста і ефективна енергетика	954	8	0,84
Розумний, зелений і інтегрований транспорт	970	3	0,31
Дії зі збереження клімату, навколишнього середовища, ефективного використання ресурсів та сировини Climate	529	6	1,13
Європа у мінливому світі – інклюзивне, інновативне та рефлексивне суспільство	317	6	1,89
Безпека суспільства – захист свободи і безпеки Європи та її громадян	279	1	0,36

Джерело: розраховано автором на основі: Community Research and Development Information Service / CORDIS – 2017. URL: <http://cordis.europa.eu/>

До того ж слід зауважити, що з наукових напрямів «економіка» – найменш популярний – її частка становила лише 3% у «Діях Марії Склодовської-Кюрі» в Україні у РП7. Для порівняння: природничі науки становили 33%, фізика – 13%, хімія – 10%.

Питома вага України в обсязі фінансування проектів за її участю, що наразі реалізуються в рамках Horizon 2020, станом на 27.04.2017 р. варіюється від 0% (у проекті BELLA-S1) до 100% – за проектами «xBeam», «EUWaste», «PVCLOUD» (рис. 4.9).

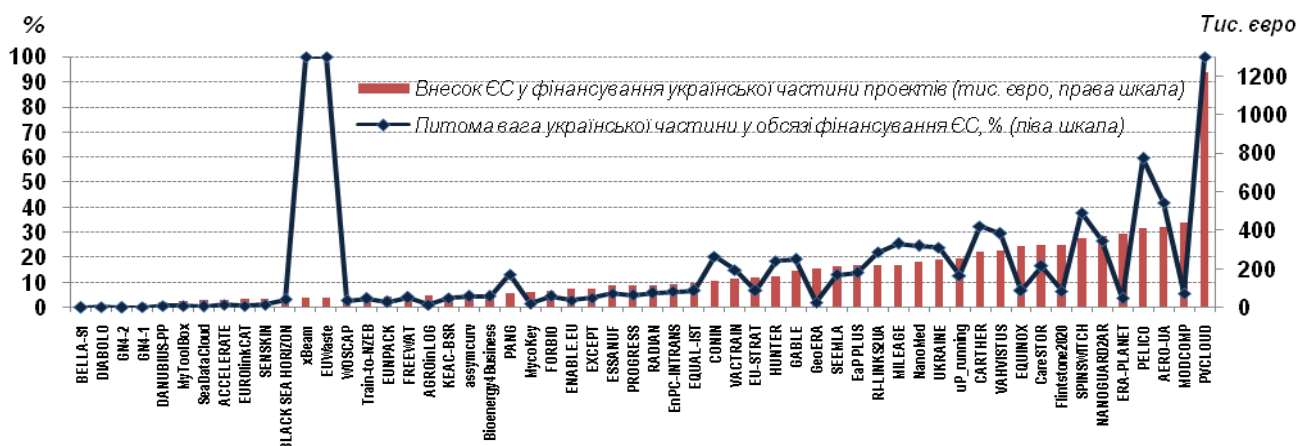

Рис. 4.9. Внесок ЄС у фінансування української частини проектів, тис. євро (права шкала) та структура української частини проектів, % (ліва шкала) станом на 27.04.2017 р.

Джерело: розраховано автором на основі: Community Research and Development Information Service / CORDIS – 2017. : URL: <http://cordis.europa.eu/>

Досить цікавими спільними рисами останніх трьох проектів є те, що вони реалізовані з використання спеціалізованого інструменту програми «Горизонт 2020» для МСП (*Horizon 2020 dedicated SME Instrument*) та їх координатором і єдиним учасником є українська сторона, представлена однією організацією, відповідно: ЗАО «НВО «Червона Хвиля», ТОВ Фірма «Інститут екології людини - ІНЕКО», ТОВ «Політеда Клауд» (Polyteda Cloud). Останній проект – «PVCLOUD» – став рекордсменом з обсягу залучених українською організацією коштів у рамках проектів Horizon 2020 – 1,2 млн євро і першим проектом за участю України в рамках Фази 2 (*Phase 2*), спеціалізованого інструменту для МСП (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Фази спеціалізованого інструменту Horizon 2020 для МСП

	Фаза #1	Фаза #2	Фаза #3
Фінансування надається для:	вивчення та оцінки технічної здійсненності та комерційного потенціалу інноваційного прориву, який компанія хоче використовувати і комерціалізувати	інноваційних проектів, підкріплених доброякісним стратегічним бізнес-планом (потенційно розробленим і частково профінансованим за рахунок фази #1 інструменту для МСП)	Комерціалізація – підтримка для подальшого розвитку інвестиційної готовності, пов'язуючи з приватними інвесторами і клієнтами через брокерську діяльність, допомога в застосуванні для подальшого фінансування ризиків ЄС, а також ряд інших заходів із підтримки інновацій і послуг, пропонованих через Enterprise Europe Network (EEN).
Типи активностей	Оцінка ризику, дизайн або ринкові дослідження, дослідження інтелектуальної власності; кінцева мета полягає у поставці на ринок нового продукту, послуги або процесу, можливо, за рахунок інноваційного застосування існуючих технологій, методологій або бізнес-процесів; проект має здійснюватися відповідно до бізнес-стратегії, націленої на внутрішнє зростання або розширення транснаціональних бізнес-можливостей	Макетування, мініатюризація, масштабування, дизайн, перевірка працездатності, тестування, демонстрації, розробки пілотних ліній, перевірки для реплікації на ринку, в тому числі інших заходів, спрямованих на забезпечення інноваційної інвестиційної готовності та зрілості для ринкового сприйняття	
Результати	Техніко-економічне обґрунтування (технічне та комерційне), в тому числі бізнес-план; якщо за результатами виконання проекту буде зроблено висновок, що розроблена інноваційна концепція має потенціал для розвитку до рівня інвестиційної готовності/зрілості ринку, але вимагає додаткового фінансування з метою комерціалізації, МСП може претендувати на підтримку в рамках Фази #2.	Новий продукт, процес або послуга, що готова протистояти конкуренції на ринку; бізнес-інноваційний план, включаючи докладну стратегію комерціалізації та фінансовий план з урахуванням виходу на ринок (наприклад, про те, як залучити приватного інвестора, якщо це релевантно)	
Запропонований обсяг фінансування	50 000 євро, що має становити 70% загальної вартості проекту	500 тис. – 2,5 млн євро, що, як правило, має дорівнювати 70% загальної вартості проекту	

Продовження табл. 1.3.

Проекти за участю України		
Назва проекту	«xBeam», «EUWaste»	«PVCLOUD»
Координатор проекту	ЗАО «НВО «Червона Хвиля» (Україна), ТОВ Фірма «Інститут екології людини –ІНЕКО»(Україна)	ТОВ «Політеда Клауд» (Україна)
Термін реалізації проектів	з 01.02.2017 р. до 31.07.2017 р., з 01.03.2016 р. до 31.08.2016 р.	з 01.01.2017 р. до 31.12.2018 р.
Загальна вартість проекту	71 429 євро, 71 429 євро	1 744 125 євро
Внесок ЄС	50 000 євро, 50 000 євро	1 220 887,50 євро
Коучинг		
Паралельно фазам 1 і 2 пропонується додатковий коучинг МСП у сфері інновацій та розвитку бізнесу з метою: – підвищення інноваційного потенціалу компанії; – узгодження проекту з ідентифікованою стратегією розвитку бізнесу; – розвитку комерційного/економічного впливу і довгострокової стійкості.		

Джерело: SME Instrument / Horizon 2020. The EU Framework Programme for Research and Innovation. 2017. URL: <http://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/h2020-section/sme-instrument>

Стартап Polyteda Cloud в рамках проекту «PVCLOUD» має на меті розробку програмного забезпечення для перевірки інтегральних мікросхем перед їх виробництвом, пропонуючи інноваційне рішення і бізнес-модель на основі хмарних обчислень для заводів напівпровідників, підвищуючи економічну ефективність їх діяльності, що знижує бар'єр входження для малих компаній. Клієнтам (як виробникам мікроелектроніки, так і розробникам мікросхем) пропонується перехід від застарілої моделі «CAPEX» (що передбачає використання дорогого апаратного і програмного забезпечення) до моделі «OPEX» з використанням загальних хмарних ресурсів на основі принципу pay-per-use. Проектом передбачена комерціалізація розробки на європейському ринку. Одним із головних KPI проекту є інтеграція продукту Polyteda Cloud у системі як мінімум трьох європейських заводів мікроелектроніки¹⁰⁵.

Загальна вартість проектів за участю України станом на 27.04.2017 р. становить 364,5 млн євро; внесок ЄС у фінансування цих проектів – 236,7 млн євро, а на українську частину проектів припадає майже 9,67 млн євро (4,1% від внеску ЄС у фінансування проектів) (табл. 4.4).

¹⁰⁵ Community Research and Development Information Service / CORDIS – 2017. URL: <http://cordis.europa.eu/>; Красномовец П. Украинский стартап Polyteda Cloud получил 1,2 млн евро от ЕС / АІН. 2016. URL: <https://ain.ua/2016/12/07/polyteda-cloud-poluchil-1-2-mln>

Таблиця 4.4

Структура фінансування правомочних проектів за участю України, що реалізуються в рамках Horizon 2020, та питома вага України у фінансуванні проектів за її участю станом на 27.04.2017 р.

№	Назва проекту	Загальна вартість проекту, тис. євро	Внесок ЄС, тис. євро		Структура української частини проектів, %	Питома вага України у фінансуванні проектів за її участю, %
			у фінансуванні проектів за участю України	у фінансуванні української частини проектів		
1	MILEAGE	864,0	864,0	220,5	2,3	25,5
2	EQUAL-IST	1857,2	1857,2	123,5	1,3	6,6
3	Bioenergy4Business	1540,7	1540,7	68,2	0,7	4,4
4	FREEWAT	1583,9	1411,2	56,0	0,6	4,0
5	DANUBIUS-PP	3996,4	3996,4	28,2	0,3	0,7
6	EUROlinkCAT	7348,1	7348,1	42,5	0,4	0,6
7	KEAC-BSR	1665,0	1665,0	63,0	0,7	3,8
8	ENABLE.EU	3337,4	3337,4	95,7	1,0	2,9
9	Train-to-NZEB	1426,3	1426,3	51,6	0,5	3,6
10	WOSCAP	2018,0	1990,1	51,4	0,5	2,6
11	BLACK SEA HORIZON	1499,5	1499,5	46,5	0,5	3,1
12	SeaDataCloud	9999,7	9999,7	37,3	0,4	0,4
13	SEEMLA	1629,9	1629,9	211,2	2,2	13,0
14	DIABOLO	4999,0	4734,6	10,2	0,1	0,2
15	ERA-PLANET	52361,4	11000,0	384,6	4,0	3,5
16	MyToolBox	5243,1	4997,7	32,9	0,3	0,7
17	VACTRAIN	999,5	999,5	148,8	1,5	14,9
18	RADIAN	1996,7	1996,7	115,0	1,2	5,8
19	EU-STRAT	2665,1	2292,2	153,8	1,6	6,7
20	EXCEPT	2497,4	2497,4	96,5	1,0	3,9
21	SPINSWITCH	954,0	954,0	360,0	3,7	37,7
22	EaP PLUS	1569,1	1569,1	216,3	2,3	13,8
23	ACCELERATE	3325,8	3325,8	37,5	0,4	1,1
24	VAHVISTUS	1111,5	990,0	292,5	3,0	29,5
25	EnPC-INTRANS	1922,9	1922,9	121,9	1,3	6,3
26	AERO-UA	1000,0	1000,0	418,4	4,4	41,8
27	GeoERA	31303,0	10000,0	203,8	2,1	2,0
28	NanoMed	972,0	972,0	238,5	2,5	24,5
29	CONIN	684,0	684,0	139,5	1,5	20,4
30	EUNPACK	2495,7	2495,7	54,2	0,6	2,2
31	PELICO	688,5	688,5	409,5	4,3	59,5
32	GABLE	1320,7	997,8	190,9	2,0	19,1
33	UKRAINE	1429,3	1034,2	248,2	2,6	24,0
34	GN4-1	44177,4	25000,0	19,6	0,2	0,1
35	BELLA-S1	12448,5	10000,0	0,0	0,0	0,0
36	RI-LINKS2UA	999,9	999,9	219,8	2,3	22,0
37	MycoKey	6431,4	5000,0	80,0	0,8	1,6
38	NANO GUARD2AR	1386,0	1386,0	369,0	3,8	26,6
39	PROGRESS	2359,2	2358,2	115,0	1,2	4,9
40	SENSKIN	3883,0	3883,0	45,2	0,5	1,2
41	xBeam	71,4	50,0	50,0	0,5	100,0
42	EUWaste	71,4	50,0	50,0	0,5	100,0
43	HUNTER	873,0	873,0	162,0	1,7	18,6
44	AGROinLOG	6385,7	5935,7	60,3	0,6	1,0
45	FORBIO	1941,6	1941,6	86,8	0,9	4,5
46	assymcurv	202,5	202,5	67,5	0,1	4,4
48	Flintstone2020	4996,2	4996,2	324,4	3,4	6,5
49	PANG	580,5	580,5	76,5	0,8	13,2
50	PV CLOUD	1744,1	1220,9	1220,9	12,7	100,0

51	CareSTOR	2675,9	1953,1	323,9	3,4	16,6
52	CARTHER	891,0	891,0	288,0	3,0	32,3
53	GN4-2	95904,0	59000,0	16,3	0,2	0,03
54	uP_running	1992,9	1992,9	254,3	2,6	12,8
55	MODCOMP	9398,4	7980,0	442,6	4,6	5,5
56	EQUINOX	4678,3	4678,3	316,1	3,3	6,8
Усього:		364451,1	236744,4	9669,5	100,0	4,1

Джерело: розраховано автором на основі: Community Research and Development Information Service / CORDIS – 2017. URL : <http://cordis.europa.eu/>

Досить цікавим є розподіл суми фінансування української частини правомочних проектів Horizon 2020 – 9,7 млн євро – за підприємствами, установами та організаціями, що є співвиконавцями проектів з української сторони – як за схемою фінансування (*funding scheme*), так і за типом активності (*activity type*) (додаток 4). Станом на 27.04.2017 р. найменшим серед усіх українських підприємств та установ є обсяг фінансування ЄС участі Національного лісотехнічного університету України – 10,2 тис. євро, найбільшу суму отримало зазначене вище ТОВ «Політеда Клауд» – 1,2 млн євро, а медіаною є сума 90 тис. євро, яку отримав «Центр матеріалознавства» (рис. 4.10).

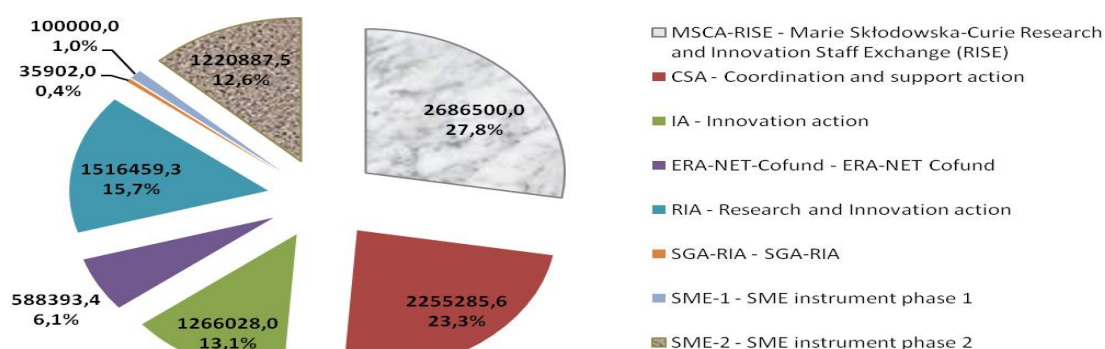

Рис. 4.10. Структура внеску ЄС у фінансування українських підприємств/установ, що беруть участь у проектах Horizon 2020, станом на 27.04.2017 р. за схемами фінансування, %

Джерело: розраховано автором на основі: Community Research and Development Information Service / CORDIS – 2017. URL: <http://cordis.europa.eu/>

Слід зауважити, що серед 57 українських підприємств та установ, що наразі беруть участь у проектах Horizon 2020, 3 (один з яких – НАНУ) є співвиконавцями у трьох правомочних проектах, а вісім – у двох проектах. Найбільший обсяг фінансування був здійснений у рамках «Дій Марії Склодовської-Кюрі» (MSCA-RISE) – 27,8% (2,69 млн євро) та «Координації і підтримки» (CSA) – 23,3% (2,26 млн євро) (рис. 4.11). На інструмент підтримки МСП Фаза 2 припадає лише 13,1% обсягу фінансування, однак необхідно зважати на те, що в цьому випадку йдеться про один проект, тоді як через MSCA-RISE фінансується 12 проектів, а CSA – 17 проектів (рис. 4.12).

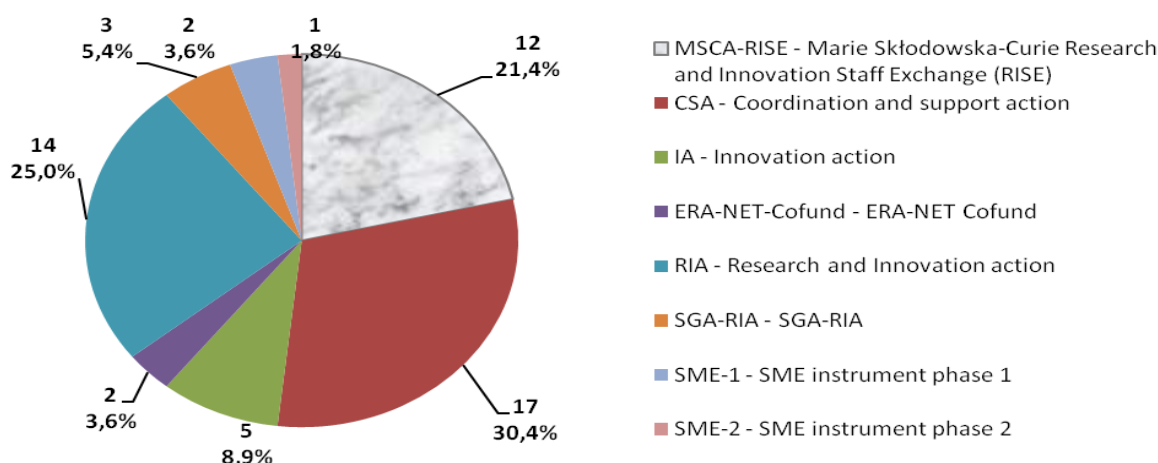

Рис. 4.12. Структура кількості проектів Horizon 2020 з українськими учасниками за схемами фінансування станом на 27.04.2017 р.

Джерело: розраховано автором на основі: Community Research and Development Information Service / CORDIS – 2017. URL: <http://cordis.europa.eu/>

У проектах MSCA-RISE задіяно 14 українських установ і підприємств, які отримали фінансування від 49,5 тис. євро («НВП «Технологіка») до 409,5 тис. євро (ТОВ НВП «СНАМІН») (рис. 4.13). Саме в рамках схеми фінансування MSCA-RISE концентрація проектів, у яких здійснюються наукові дослідження, є найвищою (див. додаток 4). За результатами здійсненого моніторингу та аналізу можна зробити висновок, що українські підприємства та установи беруть участь у наукових дослідженнях у рамках проектів Horizon 2020 переважно у сфері фізики та хімії.

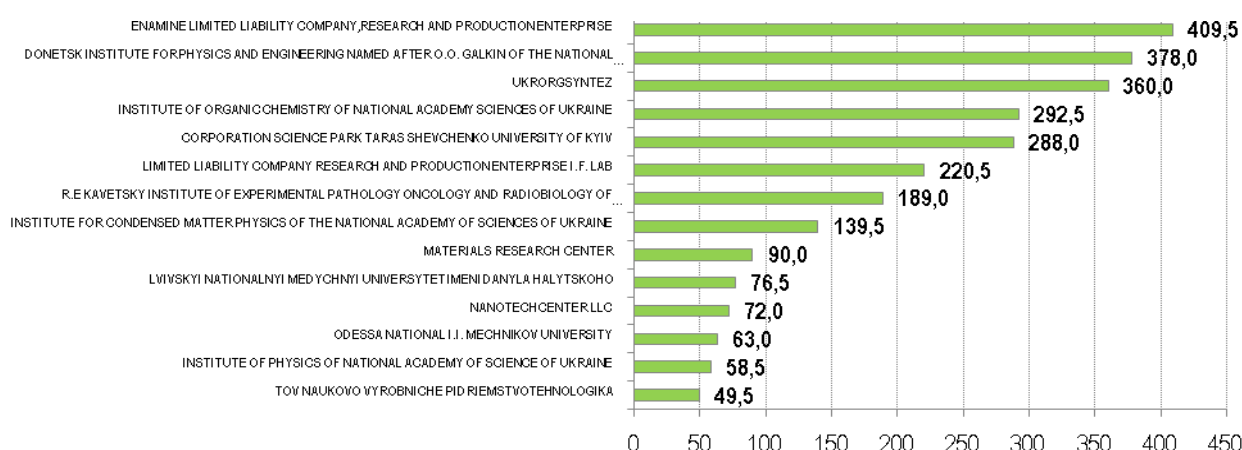

Рис. 4.13. Розподіл внеску ЄС у фінансування українських підприємств/установ, що беруть участь у проектах Horizon 2020, станом на 27.04.2017 р. за схемою фінансування MSCA-RISE - Marie Skłodowska-Curie Research and Innovation Staff Exchange (RISE), тис. євро

Джерело: розраховано автором на основі: Community Research and Development Information Service / CORDIS – 2017. URL: <http://cordis.europa.eu/>

Досить цікавим у цьому сенсі є розподіл фінансування в рамках «Координації та підтримки» (CSA), саме за яким фінансуються проекти, у яких бере участь

НАНУ (три проекти, загальна отримана сума – 243,2 тис. євро) та ДУ «Інститут економіки і прогнозування НАНУ» (проект «Black Sea HORIZON», 46,5 тис. євро) (рис. 4.14).

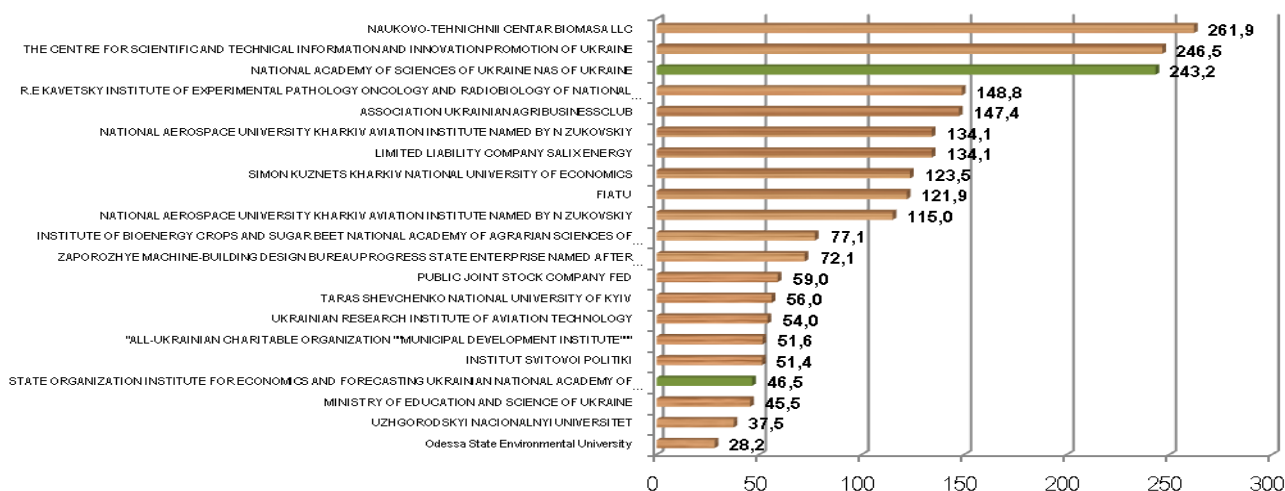

Рис. 4.14. Розподіл внеску ЄС у фінансування українських підприємств/установ, що беруть участь у проектах Horizon 2020, станом на 27.04.2017 р. за схемою фінансування CSA – Coordination and support action, тис. євро

Джерело: розраховано автором на основі: Community Research and Development Information Service / CORDIS – 2017. URL: <http://cordis.europa.eu/>

Проекти в рамках «Координації та підтримки» є дуже важливими, оскільки спрямовані на просування і підтримку певних ідей і цінностей, однак під час їх виконання участь у здійсненні наукових досліджень не передбачається. За видами діяльності установ і підприємств, у структурі фінансування ЄС за проектами Horizon 2020 переважають приватні прибуткові підприємства – понад 54% (5,2 млн євро) (рис. 4.15).

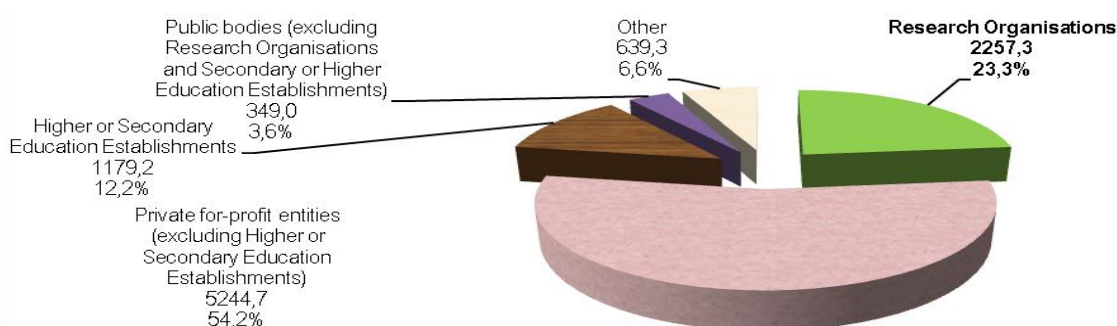

Рис. 4.15. Структура фінансування за видами діяльності українських підприємств/установ, що беруть участь у проектах Horizon 2020, станом на 27.04.2017 р., тис. євро, %

Джерело: розраховано автором на основі: Community Research and Development Information Service / CORDIS – 2017. URL: <http://cordis.europa.eu/>

На дослідницькі організації припадає 23,3% (2,26 млн євро) від загальної суми виділених ЄС українським співвиконавцям проектів Horizon 2020 коштів (рис. 4.16), найбільше з яких виділено «Інституту космічних досліджень НАНУ» (499,6 млн євро).

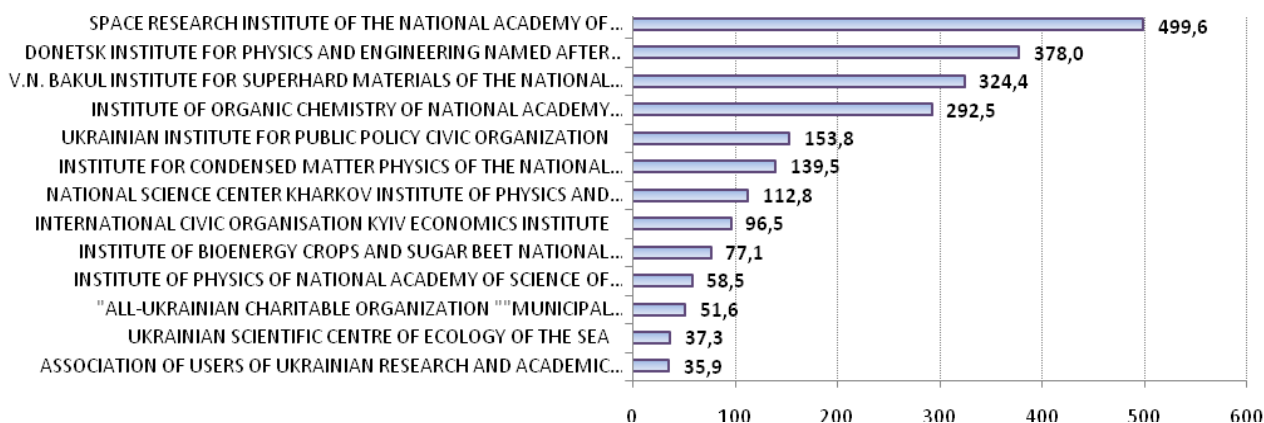

Рис. 4.16. Розподіл фінансування українських дослідницьких установ (*Research Organizations*), що беруть участь у проектах Horizon 2020, станом на 27.04.2017 р., тис. євро, %

Джерело: розраховано автором на основі: Community Research and Development Information Service / CORDIS – 2017. URL: <http://cordis.europa.eu/>

А структурна частка коштів, виділених ЄС у рамках проектів Horizon 2020 установам вищої та середньої освіти, дорівнювала станом на 27.04.2017 р. 12,2%: від 10,2 тис. євро Національному лісотехнічному університету України до 249,1 тис. євро Державному аерокосмічному університету ім. М.Є.Жуковського «Харківський авіаційний інститут». Серед установ вищої та середньої освіти (*Higher or Secondary Education Establishments*) – НАН України та ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАНУ» (рис. 4.17).

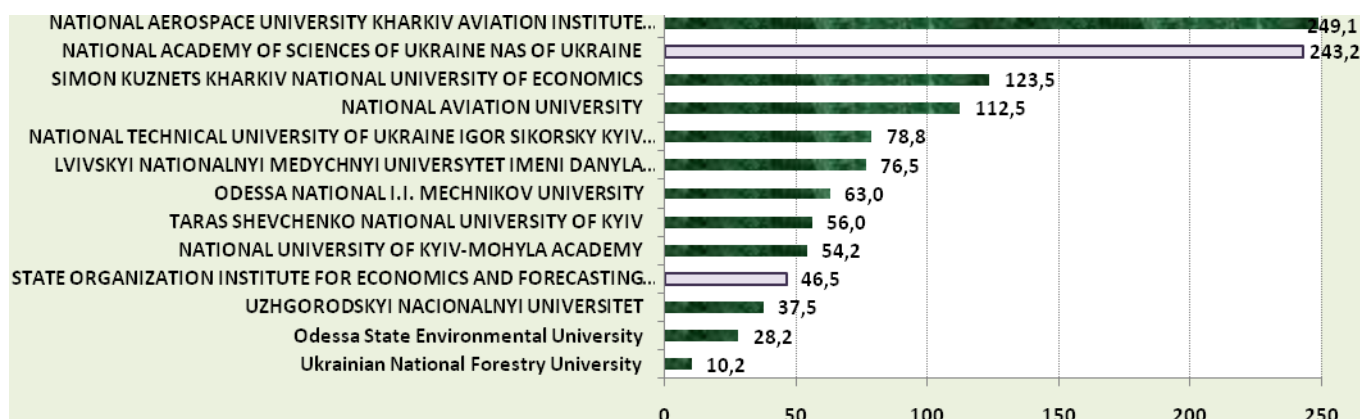

Рис. 4.17. Структура фінансування українських установ вищої та середньої освіти (*Higher or Secondary Education Establishments*), що беруть участь у проектах Horizon 2020, станом на 27.04.2017 р., тис. євро, %

Джерело: розраховано автором на основі: Community Research and Development Information Service / CORDIS – 2017. URL: <http://cordis.europa.eu/>

Фундаментальні наукові дослідження в форматі Horizon 2020 є надзвичайно складними для України. На нинішньому етапі українські вчені неспроможні брати участь у фундаментальних наукових світових і європейських проектах як провідні фахівці. Специфіка світових і європейських наукових проектів істотно відрізняється від суто українських наукових проектів і досліджень. *Важливо забезпечити глибинні зміни у самій суті організації і проведення наукових досліджень, забезпечити перехід від «Desk Study» до «Field Study»* (рис. 4.18).

Рис. 4.18. Глибинні трансформації у суті організації і проведення наукових досліджень в Україні

Джерело: розроблено автором.

Ці зміни в Україні зможуть забезпечити тільки ті, хто буде систематично, докладуючи усіх зусиль, працювати над *підвищенням свого кваліфікаційного рівня, самоосвітою, налагодженням міжнародних комунікацій і розвитком творчих навичок*. І тоді неможливе стане можливим. Важливо забезпечити глибинні трансформації у самій суті організації і проведення наукових досліджень.

Одними з основних бар'єрів на шляху створення ринку науково-освітніх послуг в Україні є низький рівень заробітної плати та високий рівень корумпованості. Міжкраїнові зіставлення дозволили виявити, що заробітна плата і рівень корумпованості перебувають у обернено пропорційній залежності: чим менший рівень заробітної плати – тим більший рівень корумпованості (рис. 4.19).

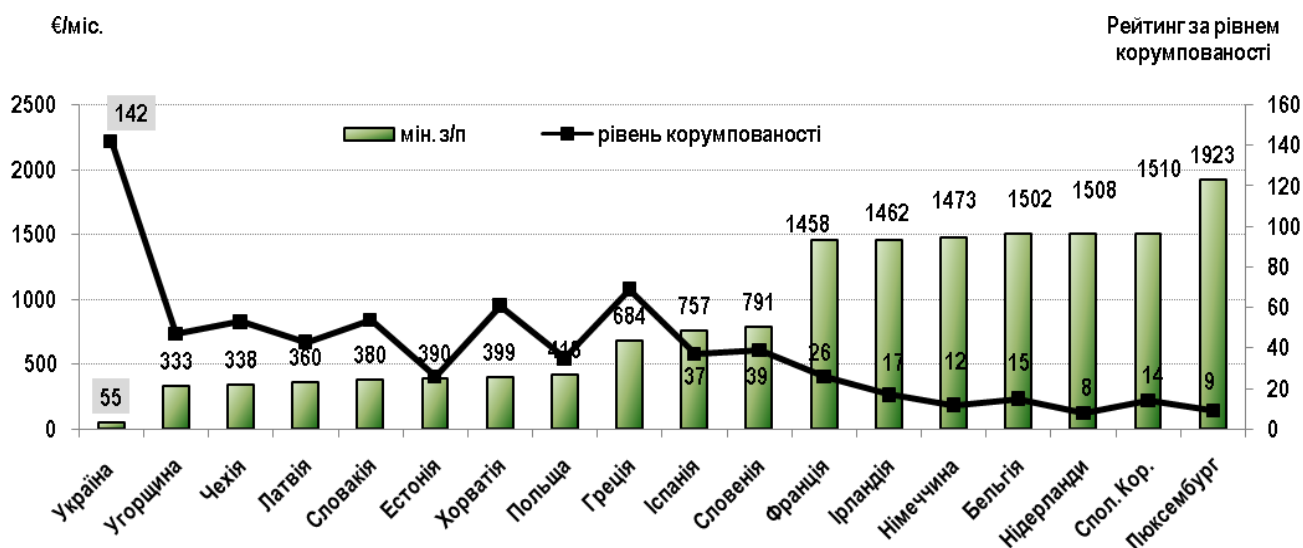

Рис. 4.19. Мінімальна заробітна плата (ліва шкала) та рівень корупційності (права шкала) в Україні та країнах ЄС у 2015 р.

Джерело: розраховано автором на основі Minimum wage statistics / Eurostat. 2015. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Minimum_wage_statistics; Глобальна порівняльна таблиця CPI 2014 / Transparency International. 2015. URL : <http://ti-ukraine.org/corruption-perceptions-index-2014/global-table.html>; Мінімальна зарплата (Україна) / Минфин. Финансовый портал. 2015. URL: <http://index.minfin.com.ua/index/salary/>; Офіційний курс гривні щодо іноземних валют / Національний банк України. Офіційне інтернет-представництво. 2015. URL: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/curmetal/detail/>

Низька заробітна плата висококваліфікованих працівників, яка традиційно декларувалася як конкурентна перевага українського суспільства при розвитку міжнародної співпраці, наразі є не перевагою, а перешкодою. Фахівці з рівнем заробітної плати 7000 євро/міс. погано сприймають українських колег із заробітною платою 100 євро/міс. як конкурентоспроможних фахівців. Вони не вважають їх спроможними виконувати якісні дослідження саме внаслідок такого низького рівня оплати праці. Цей перекис частково виправлений у результаті переговорного процесу з представниками Horizon 2020, однак до сьогодні немає ніяких офіційних документів, які підтверджують право українців закладати у проекти розрахункові суми оплати за місяць, які більш-менш наближені до середньоєвропейського рівня.

Це питання залишається дуже важким та неприємним моментом при проведенні переговорів з іноземними партнерами, які досить часто вимагають офіційного підтвердження розміру посадових окладів українських науковців. З 1 вересня 2015 р. їх розмір становить 55–182 євро/міс, залежно від тарифного розряду.

Також бар'єром є те, що рівень використання сучасних інформаційних технологій в Україні є наднизьким. Зокрема, за даними UNCTAD лише 6,7% підприємств сектора бізнес-послуг (що включають сферу досліджень і розробок), використовують комп'ютери для навчання співробітників (порівняно з 40% у Хорватії та 50% у Польщі). І лише 31% українських підприємств цієї сфери постійно використовують Internet у своїй діяльності, що є більше ніж утричі меншою величиною порівняно з 99% у Польщі та 100% у Чехії, Хорватії та інших країнах (рис. 4.20).

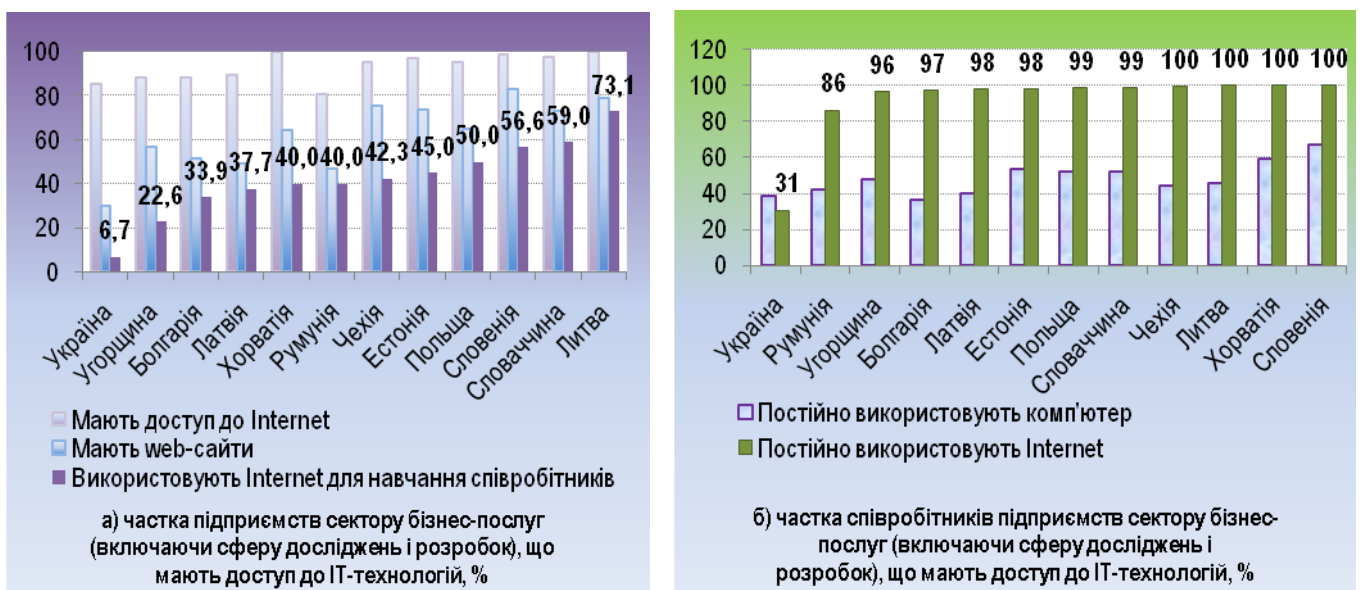

Рис. 4.20. Рівень використання сучасних інформаційних технологій в Україні та інших країнах

Джерело: Core indicators on ICT use in business by enterprise size class, annual, 2003–2014 / UNCTADstat. 2015. URL: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=16951>

Це безпосередньо пов'язано з високим рівнем бюрократизації – великою кількістю документів з мокрими печатками, які вимагають бухгалтерії вітчизняних установ при освоєнні коштів Horizon 2020. Зокрема це стосується договорів з координаторами Horizon 2020. Це є архаїкою для європейського діловодства і навіть у ключових положеннях функціонування Horizon 2020 AGA – Annotated Model Grant Agreement – наголошено, що координатор не зобов'язаний надавати паперові копії договорів бенефіціарам проекту («The coordinator is not obliged to

distribute hard copies of the GA and Accession Form to the other beneficiaries. All documents are available in the Participant Portal»¹⁰⁶).

Для створення в Україні ринку науково-освітніх послуг на європейських засадах необхідно забезпечити:

– налагодження взаємодії підприємництва, наукової та освітньої сфер у рамках євроінтеграційних пріоритетів. Вдалим варіантом взаємодії освітньої, наукової та підприємницької сфер, який доцільно використати в Україні, є успішно функціонуючі в Польщі «Бюро кар'єри» при університетах, зокрема «Академічне бюро кар'єри» («*Akademische Biuro Karier*») Університету інформатики та мистецтв (Wyższa Szkoła Informatyki i Umiejętności), м. Лодзь, Польща. Основна мета «Академічного бюро кар'єри» полягає у сприянні отриманню студентами робочих місць, розвитку практичних навичок та організації стажування для студентів та випускників, а також надання їм можливостей отримання професійної кваліфікації;

– підвищення якості освіти і наукових досліджень;

– сприяння переорієнтації на стратегічні проекти: консорціуми в рамках Horizon 2020 створюються на довгострокову перспективу, а не «ситуативно», як прийнято в українському бізнес-середовищі, з метою отримання миттєвої вигоди;

– зростання ролі «field study» у наукових дослідженнях (на першому етапі доцільним є розвиток системи надання *аутсорсингових послуг* науково-освітнім установам організаціям та підприємствам країн ЄС у рамках таких проектів для акумулювання коштів на проведення власних подальших розробок);

– запровадження культури самоосвіти і освіти впродовж життя;

– сприяння отриманню знань через інструменти неформальної освіти (зокрема законодавчо узгодити можливість урахування сертифікатів, отриманих за результатами іспитів після прослуховування онлайн курсів як альтернативи оцінок за іспит після прослуховування аналогічних курсів студентами в університетах);

– стимулювання розвитку творчих навичок, прояву індивідуальних здібностей, талантів людей;

¹⁰⁶ Annotated Model Grant Agreement. Version 2.1 (30 October 2015) / Horizon 2020: The EU Framework Programme for Research and Innovation. 2015. P. 334.

– підвищення рівня розуміння студентами та аспірантами того, що знання, які вони отримають, допоможуть у майбутній кар’єрі.

Відповідні зміни необхідно внести і в українське законодавство з питань науки та освіти, зокрема в ухвалений 26 листопада 2015 р. Закон України «Про науку і науково-технічну діяльність»¹⁰⁷. Змінювати необхідно саму філософію закону і підходи до організації наукової діяльності. Те ж стосується і проекту МОН Закону України «Про освіту»¹⁰⁸, де задекларовано європейські принципи та цінності розвитку освітньої сфери.

Сутність цих принципів в ЄС та Україні трактується зовсім по-різному. Наприклад, принцип *автономності* дозволяє освітнім закладам у країнах ЄС бути повноправними потужними суб’єктами ринку науково-освітніх послуг, передбачаючи надання освітнім і науковим установам прав самостійного визначення назв і переліків спеціальностей, за якими проводиться підготовка фахівців згідно з потребами ринкового середовища та забезпечення зіставності результатів навчання за різними спеціальностями на різних освітніх та наукових рівнях за «освітніми ефектами» та навичками, якими має володіти фахівець у своїй професійній діяльності.

Натомість, згідно з проектом Закону України «Про освіту», автономність є суто декларативною. Вітчизняні стандарти освіти відповідно до цього проекту мають розроблятися відповідно до Національної рамки кваліфікацій, а якість освітніх програм визначатися у процесі їх акредитації державними органами влади, а не у процесі узгодження і співпраці з майбутніми роботодавцями, які приймають або не приймають на роботу фахівців з відповідною освітою, отриманою в тих чи інших навчальних закладах, як це відбувається у країнах ЄС.

Аналогічною є й ситуація з *принципами Болонського процесу*, про необхідність реалізації яких українці чують буквально на кожному кроці, однак «віз і нині там». Важливим є не декларативне, а реальне впровадження головних принципів Болонського процесу, таких як:

¹⁰⁷ Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26.11.2015 р. / офіц. сайт Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55843

¹⁰⁸ Проект Закону України «Про освіту» / офіц. сайт Міністерства освіти і науки України URL: <http://mon.gov.ua/citizens/zv%E2%80%99yazki-z-gromadskisty/gromadske-obgovorennya.html>

- *мобільність студентів;*
- *мобільність викладачів і науковців;*
- *взаємне визнання освітніх документів.*

(Україна наразі перейшла одразу до третього пункту, залишивши поза увагою найголовніші перші два пункти).

І наприкінці – найголовніше: реформи в країні повинні бути системними і, поряд з освітньо-науковою сферою, мають охоплювати усі сфери життєдіяльності людей. Люди з гарною освітою будуть ефективно працювати на благо України, тільки якщо для цього існуватимуть певні можливості, зокрема: розвинена інфраструктура, прозорі стабільні «правила гри», захист права власності, мінімальний простір для корупції, високий рівень культури налагодження комунікацій, у т.ч. сфері розробки/реалізації проектів за міжнародними програмами, чисте навколишнє середовище, відповідний рівень доходів, доступ до ресурсів, високий рівень особистої відповідальності та свідомості у суспільстві.

Україні необхідними є структурні реформи: податкової, банківської, судової, пенсійної систем, системи соціального забезпечення, створення вільної конкуренції, зменшення можливостей для корупції, створення адекватного інституційного середовища, інфраструктури тощо, прозорі та рівні умови для ведення економічної діяльності, що є ключовою передумовою становлення сприятливого інвестиційного середовища, створюючи підґрунтя для забезпечення нової якості економічного зростання в Україні.

Додаток до розділу 4

Розподіл фінансування українських підприємств та установ, що беруть участь у проектах Horizon 2020, станом на 27.04.2017 р.

#	Організація	Проект	Обсяг фінансування EU українського підприємства установи	Сума на проект (EU part)	Funding scheme	Title	Дії в рамках проекту	Сфера діяльності за проектом	Activity Type
1	INSTITUTE FOR CONDENSED MATTER PHYSICS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE	CONIN	139500	684000	MSCA-RISE - Marie Skłodowska-Curie Research and Innovation Staff Exchange (RISE)	Effects of confinement on inhomogeneous systems	Наукові дослідження	Фізика	Research Organisations
2	ZAPOROZHYE MACHINE-BUILDING DESIGN BUREAU PROGRESS STATE ENTERPRISE NAMED AFTER ACADEMICIAN A.G. IVCHENKO	AERO-UA	72125	1000000	CSA - Coordination and support action	Strategic and Targeted Support for Europe-Ukraine Collaboration in Aviation Research	Координація і підтримка	Аерокосмічний сектор	Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
3	PUBLIC JOINT STOCK COMPANY FED		59000						Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
4	UKRAINIAN RESEARCH INSTITUTE OF AVIATION TECHNOLOGY		54000						Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
5	NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE NAS OF UKRAINE		99125						Higher or Secondary Education Establishments
6	NATIONAL AEROSPACE UNIVERSITY KHARKIV AVIATION INSTITUTE NAMED BY N ZUKOVSKIY		134125						Higher or Secondary Education Establishments
7	FIATU	EnPC-INTRAN	121943.6	1922870.85	CSA - Coordination	Capacity Building on Energy Performance	Координація і підтримка	Енерго-ефектив-	Private for-profit entities (excluding Higher or

#	Організація	Проект	Обсяг фінансування EU українського підприємства установи	Сума на проект (EU part)	Funding scheme	Title	Дії в рамках проекту	Сфера діяльності за проектом	Activity Type
		S			and support action	Contracting in European Markets in Transition		ність	Secondary Education Establishments)
8	SPACE RESEARCH INSTITUTE OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE AND THE NATIONAL SPACE AGENCY OF UKRAINE	ERA-PLANET	384600	11000000	ERA-NET-Cofund - ERA-NET Cofund	The European network for observing our changing planet	Спостереження	Екологічні спостереження та інформаційні системи	Research Organisations
9	LIMITED LIABILITY COMPANY STREAMOZONE	MycoKey	80000	5000000	RIA - Research and Innovation action	Integrated and innovative key actions for mycotoxin management in the food and feed chain	Інновації	Продовольча безпека	Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
10	NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV-MOHYLA ACADEMY	EUNPA CK	54218	2495674	RIA - Research and Innovation action	Good intentions, mixed results – A conflict sensitive unpacking of the EU comprehensive approach to conflict and crisis mechanisms	Наукові дослідження	Економіка	Higher or Secondary Education Establishments
11	UKRAINIAN INSTITUTE FOR PUBLIC POLICY CIVIC ORGANIZATION	EU-STRAT	153750	2292221.75	RIA - Research and Innovation action	EU-STRAT - The EU and Eastern Partnership Countries: An Inside-Out Analysis and Strategic Assessment	Наукові дослідження	Економіка	Research Organisations
12	R.E KAVETSKY INSTITUTE OF EXPERIMENTAL PATHOLOGY ONCOLOGY AND RADIOBIOLOGY OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE	VACTRAIN	148750	999475	CSA - Coordination and support action	TWINNING ON DNA-BASED CANCER VACCINES	Твіннінг	Біомедицина	Other
13	INSTITUTE OF PHYSICS OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCE OF UKRAINE	assymcurv	58500	202500	MSCA-RISE - Marie Skłodowska-Curie Research	The influence of the cell membrane asymmetry and curvature on the functioning of membrane	Наукові дослідження	Фізика	Research Organisations

#	Організація	Проект	Обсяг фінансування EU українського підприємства установи	Сума на проект (EU part)	Funding scheme	Title	Дії в рамках проекту	Сфера діяльності за проектом	Activity Type
14	MATERIALS RESEARCH CENTER		9000		and Innovation Staff Exchange (RISE)	proteins and the transport of therapeutic compounds			Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
15	DONETSK INSTITUTE FOR PHYSICS AND ENGINEERING NAMED AFTER O.O. GALKIN OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE	NANO GUARD2 AR	216000	1386000	MSCA-RISE - Marie Skłodowska-Curie Research and Innovation Staff Exchange (RISE)	NANOMATERIALS-BASED INNOVATIVE ENGINEERING SOLUTION TO ENSURE SUSTAINABLE SAFEGUARD TO INDOOR AIR	Наукові дослідження	Фізика	Research Organisations
16	MATERIALS RESEARCH CENTER		81000						Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
17	NANOTECHCENTER LLC		72000						Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
18	DONETSK INSTITUTE FOR PHYSICS AND ENGINEERING NAMED AFTER O.O. GALKIN OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE	HUNTER	162000	873000	MSCA-RISE - Marie Skłodowska-Curie Research and Innovation Staff Exchange (RISE)	Advanced Humidity to Electricity Converter	Наукові дослідження	Фізика	Research Organisations
19	SPACE RESEARCH INSTITUTE OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE AND THE NATIONAL SPACE AGENCY OF UKRAINE	PROGRESS	114967.5	2358230.5	RIA - Research and Innovation action	Prediction of Geospace Radiation Environment and solar wind parameters	Промислові технології	Екологічні спостереження та інформаційні системи	Research Organisations

#	Організація	Проект	Обсяг фінансування EU українського підприємства установи	Сума на проект (EU part)	Funding scheme	Title	Дії в рамках проекту	Сфера діяльності за проектом	Activity Type
20	NAUKOVO-TEHNICHNII CENTAR BIOMASA LLC	Bioenergy4Business	68186.25	1540713.75	CSA - Coordination and support action	Uptake of Solid Bioenergy in European Commercial Sectors (Industry, Trade, Agricultural and Service Sectors) – Bioenergy for Business	Підтримка і просування (часткової) заміни викопного палива	Біоенергетика	Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
21	Ukrainian National Forestry University	DIABOLO	10233.75	4734594.5	RIA - Research and Innovation action	Distributed, integrated and harmonised forest information for bioeconomy outlooks	Створення системи отримання сумісної інформації про лісові ресурси	Стале лісівництво	Higher or Secondary Education Establishments
22	STATE ORGANIZATION INSTITUTE FOR ECONOMICS AND FORECASTING UKRAINIAN NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES	BLACK SEA HORIZON	46456.25	1499503.75	CSA - Coordination and support action	Enhanced bi-regional STI cooperation between the EU and the Black Sea Region	Координація і підтримка	Розвиток кооперації	Higher or Secondary Education Establishments
23	NATIONAL AVIATION UNIVERSITY	UKRAINE	112500	1034227	IA - Innovation action	Ukraine Replication, Awareness and INnovation based on EGNSS	Сприйняття інновацій	ЄГНСС	Higher or Secondary Education Establishments
24	NATIONAL TECHNICAL UNIVERSITY OF UKRAINE IGOR SIKORSKY KYIV POLYTECHNIC INSTITUTE		78750						Higher or Secondary Education Establishments
25	STATE SPACE AGENCY OF UKRAINE		56963						Public bodies (excluding Research Organisations and Secondary or Higher Education Establishments)
26	UZHGORODSKYI NACIONALNYI UNIVERSITET	ACCELERATE	37511	3325755	CSA - Coordination and support action	ACCELERATING Europe's Leading Research Infrastructures	Розвиток дослідницької інфраструктури світового класу	Біоматеріали	Higher or Secondary Education Establishments

#	Організація	Проект	Обсяг фінансування EU українського підприємства установи	Сума на проект (EU part)	Funding scheme	Title	Дії в рамках проекту	Сфера діяльності за проектом	Activity Type
27	ASSOCIATION OF USERS OF UKRAINIAN RESEARCH AND ACADEMIC NETWORK URAN	GN4-1	19646	25000000	SGA-RIA - SGA-RIA	GN4-1 Research and Education Networking - GEANT	Імплементація GEANT	GEANT	Research Organisations
28	LIMITED LIABILITY COMPANY RESEARCH AND PRODUCTION ENTERPRISE I.F. LAB	MILEAGE	220500	864000	MSCA-RISE - Marie Skłodowska-Curie Research and Innovation Staff Exchange (RISE)	Microelements in Life Expectancy and Aging	Наукові дослідження	Мікро-елементи у старінні	Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
29	SIMON KUZNETS KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF ECONOMICS	EQUALIST	123500	1857217.5	CSA - Coordination and support action	Gender Equality Plans for Information Sciences and Technology Research Institutions	Координація і підтримка	Гендерна рівність	Higher or Secondary Education Establishments
30	TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV	FREEWAT	56000	1411162.5	CSA - Coordination and support action	FREE and open source software tools for WATER resource management	Координація і підтримка	Менеджмент водних ресурсів	Higher or Secondary Education Establishments
31	FIRMA INSTYTUT ECOLOGII LIUDYNY-INEKO	EUWaste	50000	50000	SME-1 - SME instrument phase 1	Ecological Utilization of Waste	Техніко-економічне обґрунтування	Екологічна утилізація сміття	Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
32	Odessa State Environmental University	DANUBIUS-PP	28187.5	3996405	CSA - Coordination and support action	PREPARATORY PHASE FOR THE PAN-EUROPEAN RESEARCH INFRASTRUCTURE DANUBIUS-RI "THE INTERNATIONAL CENTRE FOR ADVANCED STUDIES ON RIVER-SEA SYSTEMS	Координація і підтримка	Дослідницька інфраструктура	Higher or Secondary Education Establishments
33	INTERNATIONAL CHARITABLE FUND OMNI-NET FOR CHILDREN	EUROlinkCAT	42495	7348072.75	RIA - Research and Innovation action	EUROlinkCAT: Establishing a linked European Cohort of Children with Congenital Anomalies	Створення реєстрів	Діти з вродженими аномаліями	Other

#	Організація	Проект	Обсяг фінансування EU українського підприємства установи	Сума на проект (EU part)	Funding scheme	Title	Дії в рамках проекту	Сфера діяльності за проектом	Activity Type
34	UKRAINIAN SCIENTIFIC CENTRE OF ECOLOGY OF THE SEA	SeaData Cloud	37250	9999737.5	RIA - Research and Innovation action	SeaDataCloud - Further developing the pan-European infrastructure for marine and ocean data management	Розвиток дослідницької інфраструктури світового класу	Менеджмент інформації щодо морів та океанів	Research Organisations
35	ODESSA NATIONAL I.I. MECHNIKOV UNIVERSITY	KEAC-BSR	63000	1665000	MSCA-RISE - Marie Skłodowska-Curie Research and Innovation Staff Exchange (RISE)	Knowledge Exchange and Academic Cultures in the Humanities: Europe and the Black Sea Region, late 18th – 21st Centuries	Наукові дослідження	Дослідження знання і культурного обміну у XVIII—XXI ст.	Higher or Secondary Education Establishments
36	CENTRE FOR GLOBAL STUDIES STRATEGY XXI	ENABLER.EU	95687.5	3337416.25	RIA - Research and Innovation action	Enabling the Energy Union through understanding the drivers of individual and collective energy choices in Europe	Підтримка енергетичного союзу	Індивідуальний та колективний енергетичний вибір	Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
37	INSTITUTE OF BIOENERGY CROPS AND SUGAR BEET NATIONAL ACADEMY OF AGRARIAN SCIENCES OF UKRAINE	SEEMLA	77097.5	1629883.75	CSA - Coordination and support action	Sustainable exploitation of biomass for bioenergy from marginal lands in Europe	Надійна і стала експлуатація біомас	Біомаса та біоенергетика	Research Organisations
38	LIMITED LIABILITY COMPANY SALIX ENERGY		134086.25						Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
39	ALL-UKRAINIAN CHARITABLE ORGANIZATION "MUNICIPAL DEVELOPMENT INSTITUTE"	Train-to-NZEB	51562.5	1426333.75	CSA - Coordination and support action	Train-to-NZEB: The Building Knowledge Hubs	Створення мережі тренінгових і консультаційних центрів	Енергоефективність, NZEB - nearly-zero energy buildings	Research Organisations

#	Організація	Проект	Обсяг фінансування EU українського підприємства установи	Сума на проект (EU part)	Funding scheme	Title	Дії в рамках проекту	Сфера діяльності за проектом	Activity Type
40	INSTITUT SVITOVOL POLITIKI	WOSCAP	51361	1990114.25	CSA - Coordination and support action	Whole-of-Society Conflict Prevention and Peacebuilding	Координація і підтримка	Підвищення спроможності до попередження конфліктів	Other
41	NATIONAL SCIENCE CENTER KHARKOV INSTITUTE OF PHYSICS AND TECHNOLOGY	ESSANUF	112750	2053913	RIA - Research and Innovation action	European Supply of Safe Nuclear Fuel	Розвиток технологій	Підвищення безпеки енергопостачання і постачання ядерного палива	Research Organisations
42	AGRO LV LIMITED	MyTool Box	32937.5	4997660.75	RIA - Research and Innovation action	Safe Food and Feed through an Integrated ToolBox for Mycotoxin Management	Розвиток партнерства	Продовольча безпека	Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
43	UKRORGSYNTEZ	SPINSWITCH	360000	954000	MSCA-RISE - Marie Skłodowska-Curie Research and Innovation Staff Exchange (RISE)	Multifunctional Spin Crossover Materials	Створення мережі для досліджень	exchange programme of seven research teams	Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
44	NATIONAL AEROSPACE UNIVERSITY KHARKIV AVIATION INSTITUTE NAMED BY N ZUKOVSKIY	RADIAN	115000	1996662.5	CSA - Coordination and support action	Facilitating Collaboration in ReseArch and Development to Foster Further Innovation in European AeroNautics	Сприяння співробітництву в дослідженнях та розвитку	Аеронавтика	Higher or Secondary Education Establishments
45	NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE NAS OF UKRAINE	EaP PLUS	76187.5	1569078.75	CSA - Coordination and support action	STI International Cooperation Network for Eastern Partnership Countries – PLUS	Координація і підтримка	Стимулювання кооперації між	Higher or Secondary Education Establishments

#	Організація	Проект	Обсяг фінансування EU українського підприємства установи	Сума на проект (EU part)	Funding scheme	Title	Дії в рамках проекту	Сфера діяльності за проектом	Activity Type
46	THE CENTRE FOR SCIENTIFIC AND TECHNICAL INFORMATION AND INNOVATION PROMOTION OF UKRAINE		140125					дослідниками	Public bodies (excluding Research Organisations and Secondary or Higher Education Establishments)
47	INTERNATIONAL CIVIC ORGANISATION KYIV ECONOMICS INSTITUTE	EXCEPT	96500	2497414.75	RIA - Research and Innovation action	Social Exclusion of Youth in Europe: Cumulative Disadvantage, Coping Strategies, Effective Policies and Transfer	Створення передумов більшої залученості молоді на ринку праці	Ринок праці	Research Organisations
48	INSTITUTE OF ORGANIC CHEMISTRY OF NATIONAL ACADEMY SCIENCES OF UKRAINE	VAHVISTUS	292500	990000	MSCA-RISE - Marie Skłodowska-Curie Research and Innovation Staff Exchange (RISE)	Integrative development of smart drug-vector nanostructures for adaptive delivery to target cells	Розвиток міжнародної наукової співпраці	Нано-структури	Research Organisations
49	ENAMINE LIMITED LIABILITY COMPANY, RESEARCH AND PRODUCTION ENTERPRISE	PELICO	409500	688500	MSCA-RISE - Marie Skłodowska-Curie Research and Innovation Staff Exchange (RISE)	Peptidomimetics with photocontrolled biological activity	Наукові дослідження	Хімія	Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
50	STATE RESEARCH AND DEVELOPMENT ENTERPRISE STATE INFORMATION GEOLOGICAL FUND OF UKRAINE	GeoERA	203793.45	10000000	ERA-NET-Cofund - ERA-NET Cofund	Establishing the European Geological Surveys Research Area to deliver a Geological Service for Europe	To integrate the GSO's information and knowledge on subsurface energy, water and raw material resources	Геологія	Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)

#	Організація	Проект	Обсяг фінансування EU українського підприємства установи	Сума на проект (EU part)	Funding scheme	Title	Дії в рамках проекту	Сфера діяльності за проектом	Activity Type
51	R.E KAVETSKY INSTITUTE OF EXPERIMENTAL PATHOLOGY AND RADIOBIOLOGY OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE	NanoMed	189000	972000	MSCA-RISE - Marie Skłodowska-Curie Research and Innovation Staff Exchange (RISE)	Nanoporous and Nanostructured Materials for Medical Applications	Розвиток міжнародної наукової співпраці	Медицина	Other
52	TOV NAUKOVO VYROBNICHE PIDRIEMSTVOTEHNOLOGIKA		49500						Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
53	INTERNATIONAL CLINIC OF REHABILITATION LLC	GABLE	190916.25	997767.5	IA - Innovation action	GAmification for a BEtter Life	highly innovative online service platform to personalise games to enhance the living adjustment of people with CP	Інноваційні технології реабілітації хворих	Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
54	ASSOCIATION OF USERS OF UKRAINIAN RESEARCH AND ACADEMIC NETWORK URAN	BELLA-S1	0	10000000	SGA-RIA - SGA-RIA	BELLA-S1 Building Europe Link with Latin America	To strengthen connectivity to Latin America	Розвиток інфраструктури для дослідницької та освітньої спільноти	Research Organisations
55	MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE	RI-LINKS2 UA	45516.25	999933.75	CSA - Coordination and support action	Strengthening Research and Innovation Links towards Ukraine	Support and enhance the integration of Ukraine to the European Research Area	Eurointegration of Ukraine	Public bodies (excluding Research Organisations and Secondary or Higher Education Establishments)
56	NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE NAS OF UKRAINE		67906.25						Higher or Secondary Education Establishments

#	Організація	Проект	Обсяг фінансування EU українського підприємства установи	Сума на проект (EU part)	Funding scheme	Title	Дії в рамках проекту	Сфера діяльності за проектом	Activity Type
57	THE CENTRE FOR SCIENTIFIC AND TECHNICAL INFORMATION AND INNOVATION PROMOTION OF UKRAINE		106406.25						Public bodies (excluding Research Organisations and Secondary or Higher Education Establishments)
58	STATE ENTERPRISE STATE ROAD SCIENTIFIC RESEARCH INSTITUTE NAMED AFTER M. P. SHULGIN	SENSKIN	45200	3883041.63	RIA - Research and Innovation action	'SENsing SKIN' for Monitoring-Based Maintenance of the Transport Infrastructure (SENSKIN)	Моніторинг транспортної інфраструктури	Транспортна інфраструктура	Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
59	JOINT STOCK COMPANY NVO CHERNOVA HUILYA	xBeam	50000	50000	SME-1 - SME instrument phase 1	xBeam 3D Metal Printing	Market research, detailed user analysis, business model and a business plan	Metal additive manufacturing	Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
60	ASSOCIATION UKRAINIAN AGRIBUSINESSCLUB	AGROin LOG	60328.75	5935714.89	IA - Innovation action	Demonstration of innovative integrated biomass logistics centres for the Agro-industry sector in Europe	Demonstration of Integrated Biomass Logistic Centres (IBLC) for food and non-food products, evaluating their technical, environmental and economic feasibility.	Three agro-industries in the fodder (Spain; olive oil production (Greece) and cereal processing (Sweden) sectors	Other
61	NAUKOVO-TEHNICHNII CENTAR BIOMASA LLC	FORBIO	86812.5	1941581.25	CSA - Coordination and support action	Fostering Sustainable Feedstock Production for Advanced Biofuels on underutilised land in Europe	Координація і підтримка	Біоенергетика	Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
62	LIMITED LIABILITY COMPANY APOWERCAP, LLC APOWERCAP	CareSTOR	323925	1953124	IA - Innovation action	Market Uptake of Sustainable and Competitive Carbons for Energy Storage	Інноваційні технології	Ultra-cheap Capacitive Energy Storage	Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)

#	Організація	Проект	Обсяг фінансування EU українського підприємства установи	Сума на проект (EU part)	Funding scheme	Title	Дії в рамках проекту	Сфера діяльності за проектом	Activity Type
63	V.N. BAKUL INSTITUTE FOR SUPERHARD MATERIALS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES	Flintstone2020	324375	4996180	RIA - Research and Innovation action	Next generation of superhard non-CRM materials and solutions in tooling	Наукові дослідження	Фізика	Research Organisations
64	LVIVSKYI NATIONALNYI MEDYCHNYI UNIVERSYTET IMENI DANYLA HALYTSKOHO	PANG	76500	580500	MSCA-RISE - Marie Skłodowska-Curie Research and Innovation Staff Exchange (RISE)	Pathogen and Graphene	Наукові дослідження	Медицина	Higher or Secondary Education Establishments
65	LIMITED LIABILITY COMPANY POLYTEDA CLOUD	PVCLOUD	1220887.5	1220887.5	SME-2 - SME instrument phase 2	Innovative Cloud-Based PV Workflow for Semiconductor Foundries	Розвиток інноваційних технологій	Інформаційні технології	Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
66	CORPORATION SCIENCE PARK TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY OF KYIV	CARTHER	288000	891000	MSCA-RISE – Marie Skłodowska-Curie Research and Innovation Staff Exchange (RISE)	Carbon-based nano-materials for theranostic application	Наукові дослідження	Фізика, хімія	Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
67	ASSOCIATION OF USERS OF UKRAINIAN RESEARCH AND ACADEMIC NETWORK URAN	GN4-2	16256	59000000	SGA-RIA - SGA-RIA	GN4-2 Research and Education Networking - GEANT	Імплементація GEANT	GEANT	Research Organisations
68	NAUKOVO-TEHNICHNII CENTAR BIOMASA LLC	uP_running	106950	1992920	CSA - Coordination and support action	Take-off for sustainable supply of woody biomass from agrarian pruning and plantation removal	Координація і підтримка	Біоенергетика	Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
69	ASSOCIATION UKRAINIAN AGRIBUSINESSCLUB		147365						Other
70	YUZHNOYE DESIGN OFFICE NAMED AFTER MIKHAIL YANGEL	MODCOMP	442645	7980036.25	IA - Innovation action	Modified cost effective fibre based structures with improved multi-functionality and	Інноваційні технології	Develop novel fibre-based materials	Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)

#	Організація	Проект	Обсяг фінансування EU українського підприємства установи	Сума на проект (EU part)	Funding scheme	Title	Дії в рамках проекту	Сфера діяльності за проектом	Activity Type
						performance			
71	YUZHNOYE DESIGN OFFICE NAMED AFTER MIKHAIL YANGEL	EQUINOX	316095	4678345	RIA - Research and Innovation action	A novel process for manufacturing complex shaped Fe-Al intermetallic parts resistant to extreme environments	Наукові дослідження	Фізика	Private for-profit entities (excluding Higher or Secondary Education Establishments)
x	x	x	9669455,8	236744370,9	x	X	x	x	x

Джерело: Community Research and Development Information Service / CORDIS – 2017. URL: <http://cordis.europa.eu/>

РОЗДІЛ 5

ДЕРЖАВНЕ ЗАМОВЛЕННЯ І ДЕТЕРМІНАНТИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ В АКТИВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ТА ПЕРЕСТРУКТУРУВАННІ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

5.1. Детермінанти формування динаміки та політика розбудови промислового сектора

Упродовж останньої чверті століття промисловий сектор України зазнав суттєвих, переважно деструкційних, трансформаційних змін, що значною мірою вплинули на ситуацію в інших галузях економіки, сформували відверто негативні явища в інституційному устрої країни, зумовили перманентність і масштабність соціальних потрясінь з негативними соціально-демографічними і воєнно-політичними наслідками. Ці зміни проявились не лише і не стільки у фізичному скороченні обсягів випуску продукції і зайнятості у галузі, а насамперед у деградації її технологічної, виробничої та організаційної структури, що загалом, за критеріями ЮНІДО¹⁰⁹, характеризується як деіндустріалізація.

Це явище характерне для світової економіки у цілому, від нього потерпають практично усі розвинені країни Заходу і країни з перехідною економікою, проте причини деіндустріалізації в них суттєво різняться між собою залежно від технологічного рівня виробництва, рівня доходів, продуктивності праці. Для розвинених країн з високими технологічним рівнем виробництва, доходами і продуктивністю, характерна т.з. «зріла» деіндустріалізація, де виробництво під впливом НТП зміщується у високотехнологічні сектори¹¹⁰, даючи поштовх прискореному розвитку наукоємних і логістичних послуг, від яких безпосередньо залежить зростання продуктивності та інноваційності самого виробництва, а також ефективність управління ланцюжками постачань його продукції на ринки. В країнах з перехідною економікою, а також слаборозвинених країнах, для яких

¹⁰⁹ The Role of Technology and Innovation in Inclusive and Sustainable Industrial Development Industrial Development Report 2016. P. 28–30. URL: https://www.unido.org/fileadmin/user_media_upgrade/Resources/Publications/EBOOK_IDR2016_FULLREPORT.pdf

¹¹⁰ Там само.

характерні технологічно відстале примітивне виробництво, низькі доходи та продуктивність праці, відбувається т.з. «передчасна» деіндустріалізація, коли виробництво заміщується послугами, не пов'язаними з підвищенням його ефективності, – торгівлею, орендою, ремонтом, фінансовими послугами тощо. Основною кількісною ознакою деіндустріалізації першого і другого типів є зменшення внеску промисловості й відповідне розширення сфери послуг у створенні ВВП. Упродовж 1980–2014 рр. частка промисловості скоротилась у розвинених країнах з 28,3 до 18,5% ВВП, у країнах з перехідною економікою – з 38,3 до 28,2%, тоді як внесок послуг збільшився відповідно з 61,6 до 75% та з 42,1 до 53,1% (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

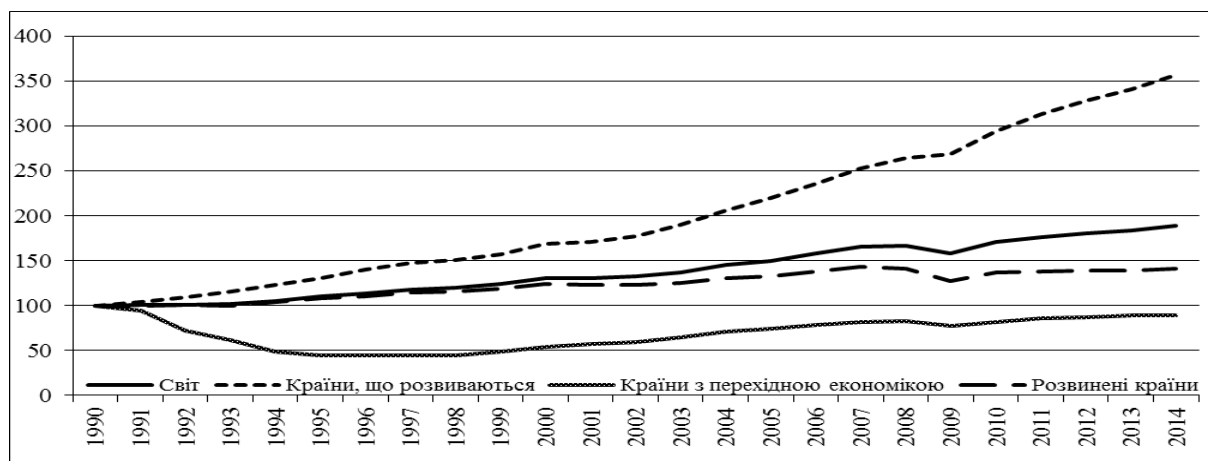
**Валова додана вартість за групами країн світу
за видами економічної діяльності, % до ВВП**

Країни / Види діяльності	1970	1980	1990	1995	2000	2005	2010	2014
Світ								
Сільське, лісове та рибне господарство, мисливство	9,5	6,9	5,2	4,0	3,5	3,4	4,1	4,5
Промисловість	30,7	30,6	26,0	24,3	23,4	23,1	23,7	23,8
з неї: Переробна промисловість	25,7	22,5	20,6	18,9	17,2	16,9	16,7	16,5
Будівництво	6,6	6,8	6,4	5,9	5,5	5,6	5,6	5,7
Послуги	53,3	55,6	62,4	65,8	67,7	67,9	66,6	66,0
Країни, що розвиваються								
Сільське, лісове та рибне господарство, мисливство	24,4	16,2	14,5	11,5	9,9	9,2	9,2	8,9
Промисловість	27,5	34,8	31,1	29,2	31,1	33,5	32,5	31,3
з неї: Переробна промисловість	15,1	14,9	18,7	17,1	15,5	21,1	21,1	20,2
Будівництво	5,5	6,9	5,8	6,0	5,5	5,6	6,4	6,7
Послуги	42,6	42,1	48,6	53,4	53,5	51,6	51,8	53,1
Країни з перехідною економікою								
Сільське, лісове та рибне господарство, мисливство	16,5	11,4	17,6	10,5	10,0	7,0	5,4	5,7
Промисловість	38,0	38,3	29,2	30,0	31,7	31,7	28,8	29,2
з неї: Переробна промисловість	37,6	37,8	28,7	21,1	21,2	18,2	14,9	15,3
Будівництво	7,8	7,9	8,9	8,5	6,3	5,8	6,7	7,4
Послуги	37,8	42,5	44,3	51,0	51,9	55,5	59,1	57,7
Розвинені країни								
Сільське, лісове та рибне господарство, мисливство	4,4	3,4	2,5	2,0	1,6	1,4	1,4	1,4
Промисловість	30,0	28,3	24,7	23,0	21,1	19,5	18,9	18,5
з неї: Переробна промисловість	26,0	23,0	20,7	19,3	17,6	15,6	14,5	14,1
Будівництво	6,6	6,6	6,4	5,8	5,5	5,6	5,0	5,0
Послуги	59,0	61,6	66,5	69,3	71,8	73,5	74,7	75,0

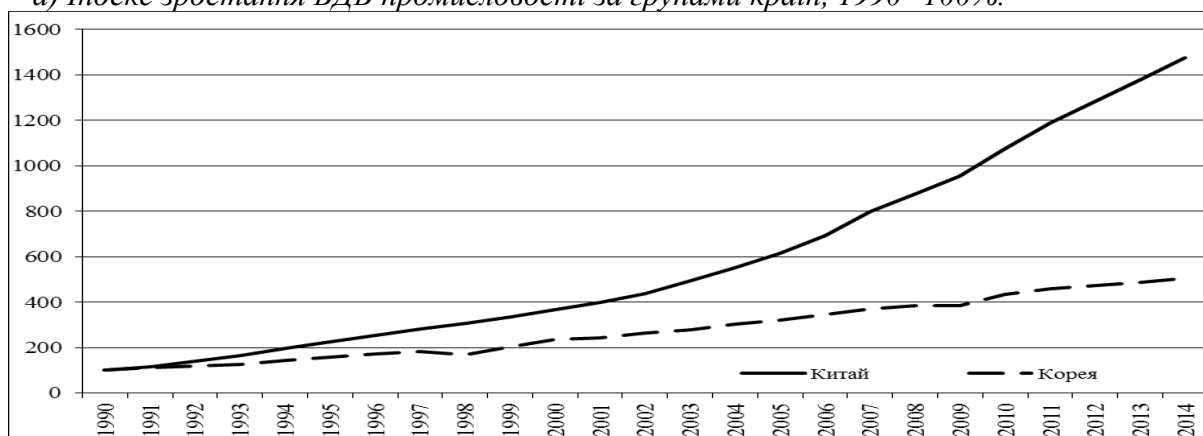
Джерело: за даними UNCTAD. URL: <http://unctad.org/en/Pages/statistics.aspx>

Водночас для країн, що розвиваються, насамперед з Південно-Східної Азії, навпаки, характерна швидка індустріалізація. Вона проявляється не стільки у зміні співвідношення між промисловістю та послугами на користь першої, скільки у

значно вищих темпах нарощування промислового виробництва порівняно з іншими групами країн. Зокрема, до кінця 2014 р. ВДВ промисловості для зазначених країн зросла у 3,5 рази від рівня 1990 р., тоді як у розвинених країнах в 1,9 раза, а в країнах з перехідною економікою показник взагалі становив лише 89,6% від базового року. Справжній індустріальний прорив продемонстрували Китай і Корея, обсяги виробленої ВДВ промисловості в цих країнах зросли за 25 років відповідно в 15 та 5 разів, Китай став беззаперечним лідером світового промислового виробництва, посівши перше місце починаючи з 2011 р. і витіснивши з нього США. У 2014 р. Китаєм створювалась п'ята частина (21,8%) світової ВДВ промисловості, тоді як Сполученими Штатами – 16,6%. Загалом упродовж 1990–2014 рр. частка країн, що розвиваються, у ВДВ світової промисловості зросла з 21,1 до 50,8%, тоді як розвинених країн зменшилась з 74,5 до 45,4%, а країн з перехідною економікою – з 4,4 до 3,8% (рис. 5.1, табл. 5.2).

а) Індекс зростання ВДВ промисловості за групами країн, 1990=100%.

б) Індекс зростання ВДВ промисловості Китаю та Кореї, 1990=100%.

Рис. 5.1. Динаміка зростання валової доданої вартості за групами країн світу та окремими країнами

Джерело: за даними UNCTAD. URL: <http://unctad.org/en/Pages/statistics.aspx>

**Розподіл валової доданої вартості світової промисловості
між групами країн, у поточних цінах**

Групи країн	1970	1980	1990	2000	2010	2014
<i>Млрд дол. США</i>						
Світ	1002,8	3622,1	5696,3	7436,6	14807,0	17607,4
Країни, що розвиваються	154,5	916,5	1202,6	2132,4	6749,2	8942,2
Країни з перехідною економікою	170,8	385,1	252,0	105,0	534,0	663,8
Розвинені країни	677,5	2320,5	4241,7	5199,1	7523,8	8001,4
<i>Відсотків до підсумку</i>						
Світ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Країни, що розвиваються	15,4	25,3	21,1	28,7	45,6	50,8
Країни з перехідною економікою	17,0	10,6	4,4	1,4	3,6	3,8
Розвинені країни	67,6	64,1	74,5	69,9	50,8	45,4

Джерело: за даними UNCTAD. URL: <http://unctad.org/en/Pages/statistics.aspx>

У розрізі основних детермінант, виділених ЮНІДО, що забезпечили розвиток промислового виробництва та його динаміку в світі, варто звернути увагу на суттєві відмінності у ступені їх впливу в означених групах країн (рис. 5.2).

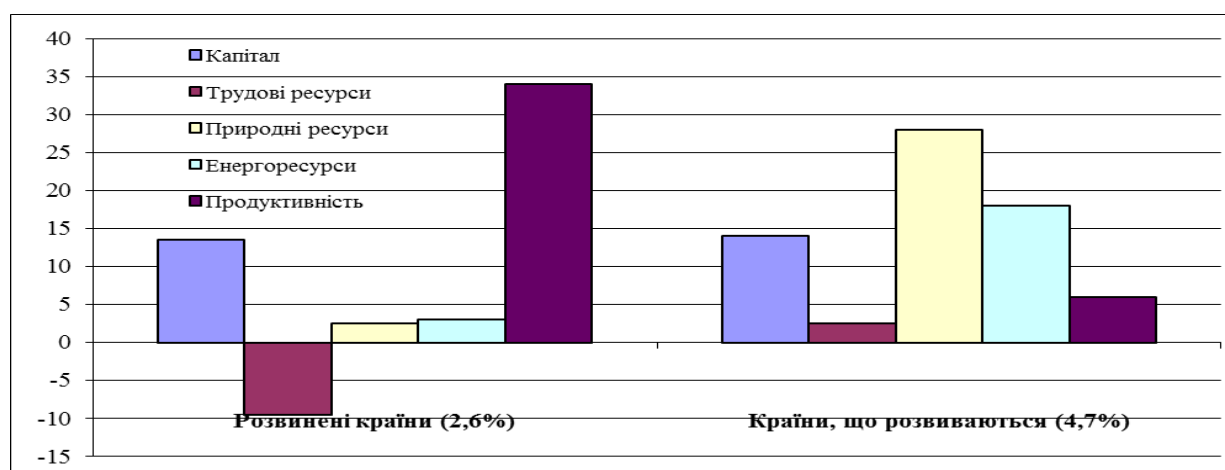

Рис. 5.2. Середньорічні темпи зростання переробної промисловості в 1995–2007 рр. та його основні детермінанти в розвинених країнах та країнах, що розвиваються, %

Джерело: Отчет о промышленном развитии – 2016. Роль технологий и инноваций во всеохватывающем и устойчивом промышленном развитии. Обзор / ЮНИДО. Вена, 2015. 61 с. С. 11.

У країнах, що розвиваються, зростання відбувається переважно за рахунок капітальних інвестицій, природних та енергетичних ресурсів, а в розвинених країнах – за рахунок підвищення продуктивності праці, використовуючи при цьому трудо- та ресурсоощадні технології, що дозволяють збільшувати обсяги

виробництва без збільшення обсягів використання трудових, енергетичних і природних ресурсів¹¹¹.

Одночасне співіснування взаємно протилежних тенденцій – індустріалізації країн, що розвиваються, та деіндустріалізації розвинених країн, – загалом змінило баланс сил у світовій економіці – з'явилися нові світові лідери і центри світового економічного і політичного впливу, на світових ринках суттєво зросла конкуренція нових індустріальних лідерів. Зростання розвинених країн Заходу уповільнилось, знизився загальний рівень зайнятості, сфера послуг не змогла повністю «поглинути» працівників, вивільнених з промисловості. Це суттєво загостило соціальні проблеми розвинених країн. На цьому тлі невиправданий випереджаючий розвиток у них фінансового сектора порівняно з реальним у 1990-ті та на початку 2000-х років дав поштовх глобальній фінансовій кризі у 2007–2008 рр. Від неї насамперед постраждали деіндустріалізовані країни ЄС та експортно-сировинні країни з перехідною економікою, тоді як нові індустріалізовані країни, що розвиваються, її практично не відчули. Стійкість останніх до подібних криз та спроможність швидко долати їх наслідки підштовхнули й експертне середовище, і уряди розвинених країн, докорінно переглянути своє ставлення до індустріальної складової своєї економіки, визнавши цю складову ключовим драйвером її подальшого стабільного, сталого й одночасно інклюзивного розвитку на новій технологічній основі.

Країни Євросоюзу та Сполучені Штати поставили собі завдання модернізувати власне промислове виробництво й відновити своє лідерство на світовому ринку, роблячи ставку на «просунуту» наукомістку переробну промисловість (advanced manufacturing). Американська адміністрація на чолі з Д.Трампом у 2017 р. оголосила ініціативи щодо відродження промисловості країни і подолання масштабного безробіття внаслідок деіндустріалізації, суть яких полягає у відновленні політики протекціонізму та відмові від занадто ліберальних умов зовнішньої торгівлі США. Американським урядом ставиться питання про запровадження економічних стимулів, насамперед податкових, до повернення

¹¹¹ ЮНИДО. Отчет о промышленном развитии – 2016. Роль технологий и инноваций во всеохватывающем и устойчивом промышленном развитии. Обзор. Вена, 2015. 61 с. С. 10.

американськими корпораціями назад у країну виведених з неї раніше виробництв (re-shoring). Крім того планується перегляд умов участі США за низкою зовнішньоторговельних угод як з окремими країнами, так і в рамках міжнародних торговельних союзів і організацій, зокрема і в СОТ.

Євросоюз у стратегії «Європа 2020. Стратегія гармонійного, стійкого та всеохоплюючого зростання» запланував збільшити частку промисловості з нинішніх 16 до 20% ВВП, відвівши галузі роль ключового елемента нової моделі зростання економіки ЄС. Промислова політика віднесена до однієї з семи головних ініціатив європейської стратегії. За мету політики визначено створення найкращих умов для збереження і розвитку сильної, конкурентоспроможної та диверсифікованої виробничої бази Європи, а також підтримування переходу виробничих секторів до більшої енергетичної та ресурсної ефективності¹¹². Політика реіндустріалізації або неоіндустріалізації ЄС передбачає суттєве розширення частки високотехнологічного сектора і розвиток виробництв «зеленої економіки», що мають забезпечити не лише високу продуктивність праці, але й максимально збільшити частку доданої вартості, створеної в кордонах Євросоюзу. Тому особлива увага акцентується на важливості розміщення виробничих потужностей у межах національних юрисдикцій. Це також позитивно впливатиме на зростання ефективності господарської діяльності та зайнятості в інших сферах економіки, стимулюватиме науково-технічний прогрес та генерацію інновацій¹¹³.

Таким чином постіндустріальна парадигма розвитку, що домінувала в розвинених країнах в останні десятиліття XX ст., поступово заміщується парадигмою «промислового ренесансу»¹¹⁴, виводячи на передній план виробництво високотехнологічних наукомістких матеріальних продуктів, без якого

¹¹² Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth / European Commission. 2002. COM(2010) 2020 final

¹¹³ Промисловість ЄС, створюючи лише 16% ВВП, забезпечує 65% сукупного обсягу витрат на НДДКР і майже 50% витрат на інновації, що здійснюються у країнах спілки. Інноваційна активність великих промислових підприємств вдвічі вища за активність великих підприємств в інших секторах економіки. Діяльність сфери послуг та інших секторів економіки значною мірою залежить від попиту промисловості на свою продукцію. В Євросоюзі в 1 євро випуску продукції промисловості міститься 34 центи, що мають походження з інших секторів. Крім того, промисловість формує попит на висококваліфіковані трудові ресурси, підтримує ринки праці в інших секторах економіки. Див.: *Industry as a growth engine in the global economy. Final Report* / Institut der deutschen Wirtschaft Köln. Cologne: IW Consult GmbH, IW Köln, 2013. P. 13.

¹¹⁴ Промышленная политика и управление развитием промышленности в условиях системных дисбалансов: концептуальные основы / НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. Донецк, 2013. С. 90–91.

інформаційна та фінансова складові розвитку економіки уже не можуть забезпечити їй ефективність та конкурентоспроможність. Отримання нових технологій і продуктів у країнах ЄС та США напряду пов'язується із інтенсифікацією та збільшенням масштабів наукових досліджень, поліпшенням координації та об'єднанням зусиль науки та виробництва на засадах концепції «потрійної спіралі», доведенням обсягів фінансування наукових досліджень та розробок у середньостроковій перспективі до рівня 3% ВВП. Акценти державної підтримки й, відповідно, державної політики розвитку промисловості за таких умов зміщуються зі сфери організації виробництва на сферу досліджень і розробок для виробництва, що пов'язано із надзвичайною капіталомісткістю та ризикованістю останніх при відносному здешевленні процесу створення самого виробничого об'єкта чи запуску у виробництво нового продукту. Тому говорити про зменшення і зникнення державної підтримки промислового розвитку немає підстав, навпаки, вона, змінюючи свою форму і сферу прикладання, за масштабами лише збільшується. Це і є одна з ключових відмінностей сучасної моделі промислової політики від попередніх в умовах «зрілої» стадії третьої і початку «висхідної» стадії четвертої промислових революцій у розвинених країнах.

Україна як країна, що тісно включена у глобальний економічний простір, не зможе відгородитись від його впливу на свою господарську систему. Проте немає підстав стверджувати, що цей вплив спричинятиме лише позитивний ефект. Зокрема, з моменту початку входження України у глобальну економіку, який розпочався 25 років тому, абсолютна більшість країн світу наростила обсяги промислового виробництва, проте в Україні воно не лише скоротилося, становивши (без урахування тіньового сектора) у 2016 р. лише 72% від рівня 1990 р. (рис. 5.3), але й зазнало суттєвих деструктивних структурних змін (рис. 5.4), повністю протилежних тим, що відбулися у світовій промисловості. Суттєво збільшилося структурне безробіття через вивільнення зайвих працівників з промисловості, проте не з причин підвищення її технологічності та продуктивності праці у виробництві, як це відбулося на Заході, а внаслідок фізичної ліквідації тисяч унікальних, у т.ч. високотехнологічних промислових підприємств у процесі т.з. «пристосування» економіки до ринку.

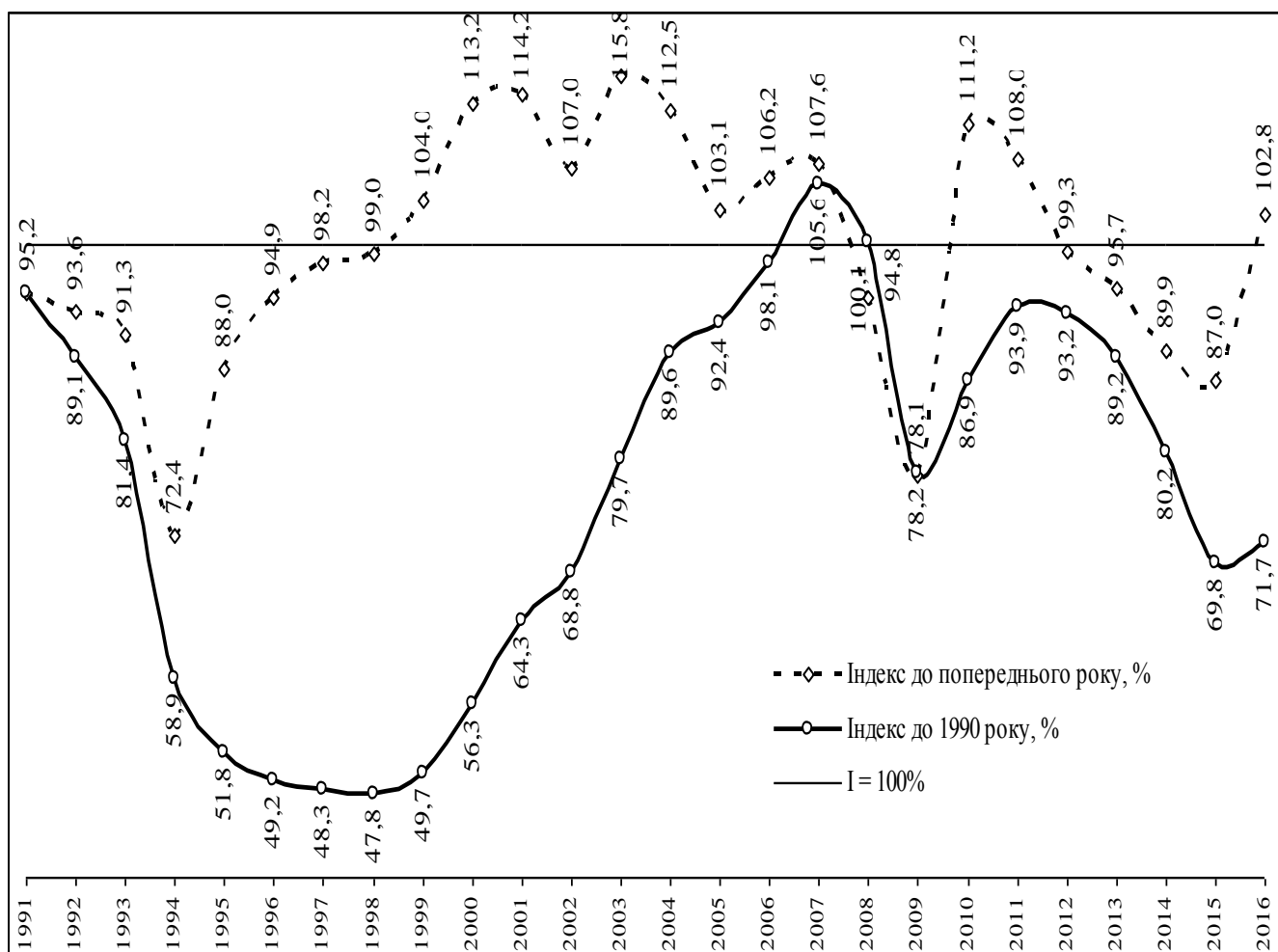

Рис. 5.3. Динаміка зростання промисловості України у 1991–2016 рр., %
Джерело: за даними Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>

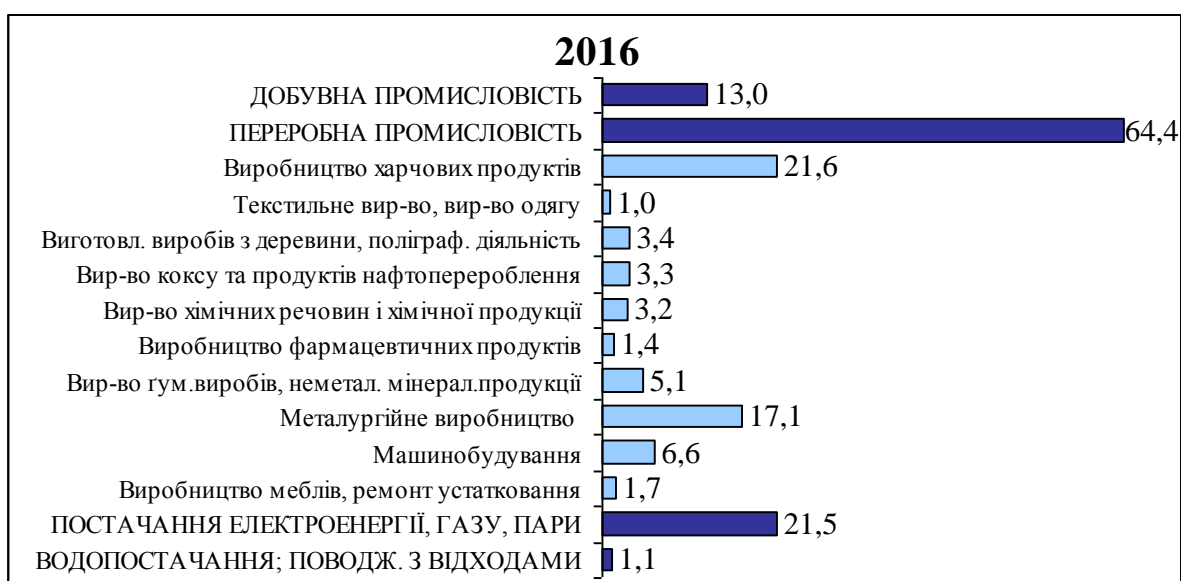
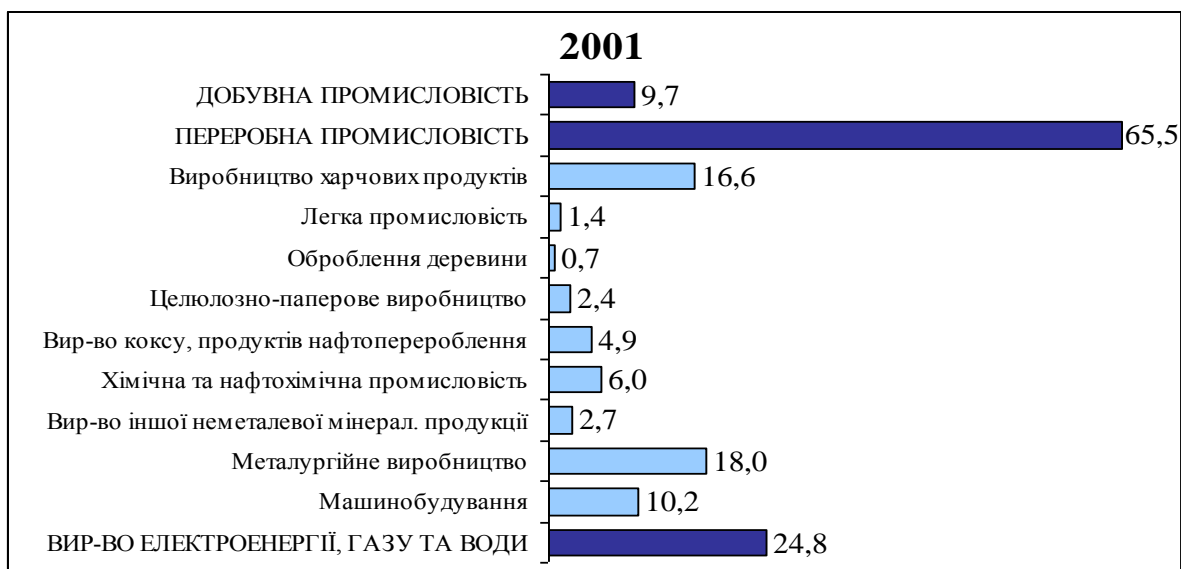
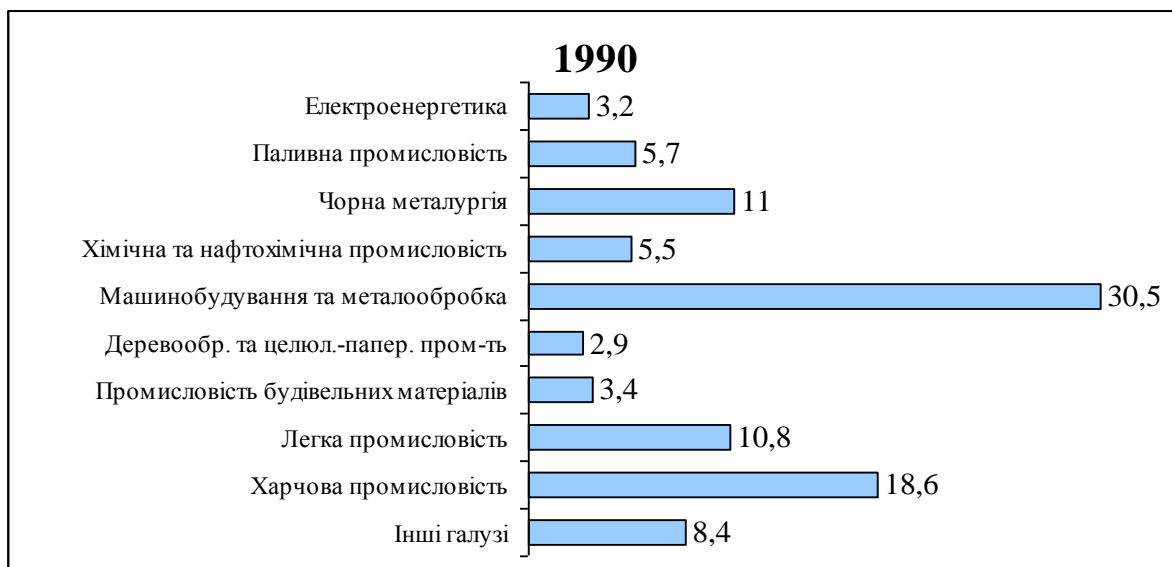

Рис. 5.4. Структура промислового виробництва України за галузями (1990 р.) та видами економічної діяльності (2001 р., 2016 р.), %

Джерело: за даними Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>

Очевидно, що причини деградації вітчизняної промисловості за останню чверть століття не варто списувати лише на неминучі загальні труднощі переходу від планової до ринкової економіки, оскільки, наприклад, Китай, переслідуючи ту ж саму мету створення ринкової економіки, у своєму розвитку рухався у протилежному порівняно з Україною напрямі і за той же період з напівфеодальної відсталої країни перетворився на індустріального лідера світу. Для пояснення такого вітчизняного «феномена» доцільно розглянути основні детермінанти, що, з одного боку, зумовили його появу, а з іншого – можуть стати визначальними для відновлювального реконструктивного розвитку промисловості у перспективі. До цих детермінант, на наш погляд, варто віднести: інституційно-політичні, організаційно-управлінські, зовнішньоекономічні, структурно-виробничі, інноваційно-технологічні, фінансово-інвестиційні, соціальні. Причому зазначені детермінанти однаковою мірою слід розглядати як під кутом зору їх виникнення у глобальному середовищі з подальшою ретрансляцією свого впливу на вітчизняну економіку, так і з точки зору їх походження всередині самої країни. Вони тісно взаємопов'язані та взаємозалежні у формуванні нинішнього стану і характеристик промисловості.

Інституційно-політичні детермінанти розвитку промисловості чверть століття тому відіграли і нині продовжують відігравати роль каталізатора перетворень у країні, оскільки стосувалися перетворень у системі відносин власності та полягали у зміні формальних і неформальних норм, що регулювали стосунки між суб'єктами з приводу їх претензій на обмежені ресурси і на доходи від їх використання. Зміна форм власності, за висновками О.Барановського та В.Сіденка, «супроводжувалася численними недоліками концептуального, нормативно-правового, організаційно-методологічного, економічного, судово-проводжувального, інформаційного характеру, ...здійснювалася часто тіньовими, а нерідко кримінальними методами, ...фактично не контролювалася державою»¹¹⁵. Різновекторність та неузгодженість реформування різних складових інституту

¹¹⁵ Барановський О., Сіденко В. Проблеми власності та легалізації капіталів і доходів в Україні. *Національна безпека і оборона*. 2004. № 2. С. 4.

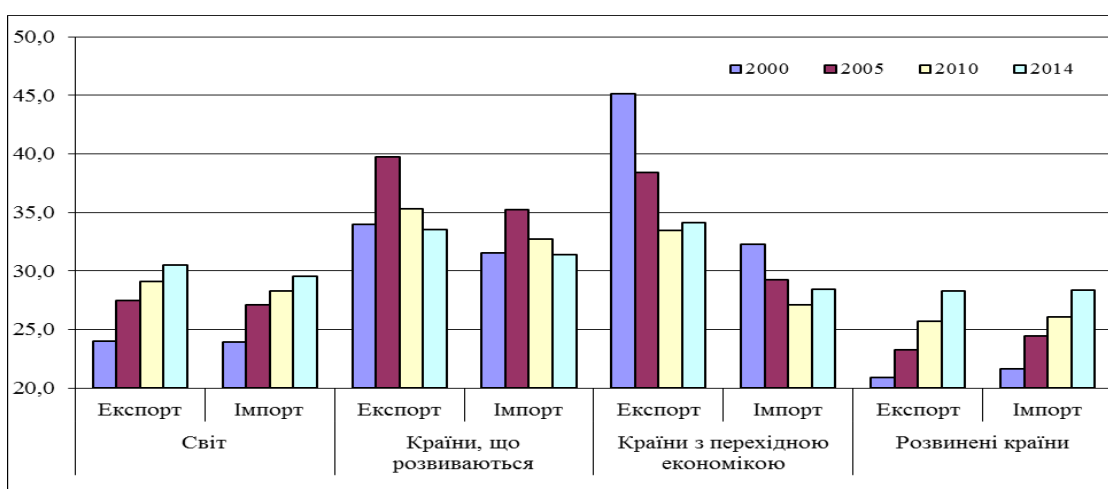
власності, пов'язаних не тільки і не стільки зі зміною її форм¹¹⁶, а також неврахування ряду очевидних несприятливих обставин, що його супроводжували, не створили у суб'єктів належної мотивації для саморозвитку та взаємовигідної взаємодії у наступні десятиліття.

Інституційно-політичні детермінанти розвитку країни тісно переплетені із *організаційно-управлінськими детермінантами*, як на макро-, так і на мікрорівні. У структурі виконавчої влади немає єдиного органу, відповідального за розвиток промисловості та проведення промислової політики. Управління галуззю розпорошене між окремими міністерствами та відомствами, створеними за галузевим чи функціональним принципом та у тісній кореляції зі спеціалізацією окремих олігархічних бізнес-груп. Зокрема, у 2012 р. було ліквідовано Міністерство промислової політики, його функції передані нечисленному департаменту Міністерства економічного розвитку і торгівлі, яке апріорі не може охопити усю галузь. Водночас є окреме Міністерство енергетики і вугільної промисловості, тоді як частка цих двох галузей у структурі випуску промисловості становить близько 30%. Слід також зауважити, що усі надані державою пільги, на відміну від пільг, які надаються суб'єктам господарювання в розвинених країнах, не переслідували мету зростання загальної ефективності виробництва та його продуктивності, а, навпаки, дозволяли забезпечувати його високу прибутковість, не вкладаючи кошти у модернізацію і підвищення технологічного рівня. Тим самим, замість технологічного розвитку і вдосконалення структури, виробництво країни загалом отримувало подальше технологічне відставання.

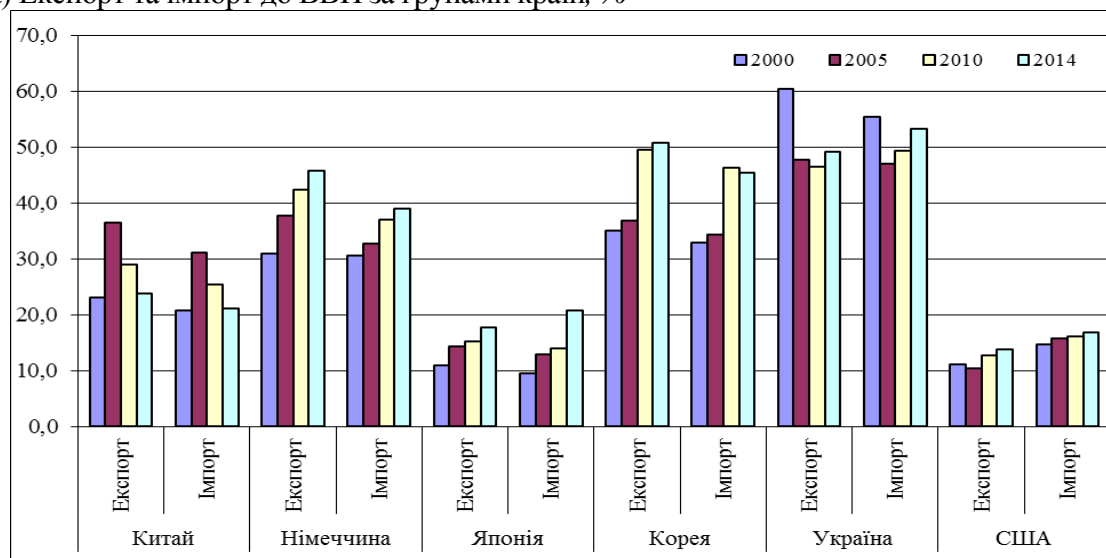
Інституційно-політичні та організаційно-управлінські детермінанти, з одного боку, сформували модель взаємовідносин України із зовнішнім світом, але водночас їх характеристики значною мірою самі формувались під впливом *зовнішньоекономічних детермінант*. За офіційними даними ЮНКТАД українська економіка є однією з найбільш відкритих у світі з часткою експорту та імпорту у ВВП близько 50%, причому з переважанням останнього над першим (рис. 5.5). У 2010 р. вітчизняний експорт становив 46,5% ВВП, імпорт – 49,3%, у 2014 р.,

¹¹⁶ Як приклад можна навести неспроможність і марні спроби держави створити ефективну податкову систему (як один із елементів інституту власності у частині перерозподілу доходів в суспільстві) впродовж останніх двох десятиліть, яка б стимулювала розвиток бізнесу і не мотивувала його до роботи в «тіні».

відповідно 49,2 та 53,2% ВВП. Для порівняння, у світовій економіці у 2014 р. експорт становив 30,5% ВВП, імпорт – 29,5%, в розвинених країнах – 28,3 та 28,4%, в країнах, що розвиваються – 33,5 і 31,4%. Навіть в економіках США та Китаю, які вважаються вітчизняним експортним середовищем найбільш відкритими у світі, частка експорту становила 13,8 та 23,7% ВВП, а імпорту – 16,8 та 21% відповідно. Проте навіть за такої низької порівняно з українською економікою відкритістю внутрішнього ринку, адміністрація США на чолі з Д.Трампом вважає, що це шкодить американській економіці та ставить питання про посилення захисту внутрішнього ринку від іноземних конкурентів.

а) Експорт та імпорт до ВВП за групами країн, %

б) Експорт та імпорт до ВВП за окремими країнами, %

Рис. 5.5. Відкритість економік країн за показниками співвідношення експорту та імпорту до ВВП, %

Джерело: за даними UNCTAD. URL: <http://unctad.org/en/Pages/statistics.aspx>

Унаслідок своєї надмірної орієнтації на зовнішні ринки динаміка розвитку вітчизняної економіки і виробництва стали жорстко прив'язаними до циклів світової кон'юнктури на товари, що становлять основні статті українського експорту, – недорогоцінні метали та вироби з них, а також зернові культури (див. рис. 2.4 розділу 2). Така залежність свідчить не стільки про проциклічний і стратегічно невизначений характер вітчизняної економічної політики, скільки про неефективність обраних засобів її регуляторного впливу в усіх сегментах організації вітчизняного виробництва і ведення суб'єктами господарської діяльності.

За останніх 15 років товарна структура вітчизняного експорту та імпорту зазнала помітних змін, проте не на краще: зросла аграрно-сировинна складова експорту і промислова високотехнологічна складова імпорту (рис. 5.6, 5.7). Якщо у обсягах експорту в 2001 р. частка недорогоцінних металів становила 41,3%, а аграрної продукції 8,4%, у 2010 р. – 33,7 та 14,3%, то у 2016 р. аграрна продукція становила вже понад третину (35,3%), а частка недорогоцінних металів скоротилась до 23%. У обсягах імпорту вдвічі зменшилась частка мінеральних продуктів, з 42,6% у 2001 р. до 21,6% у 2016 р., і на третину зросла частка машинобудівної продукції, з 21,5 до 29,1%. Зміщення у товарній структурі експорту та імпорту є сукупним результатом дії як внутрішніх інституційно-політичних і структурно-виробничих чинників, так і зовнішніх політико-економічних, а з 2014 рр. і воєнно-політичних чинників. Внутрішні інституційно-політичні чинники, про які йшлося вище, зумовили викривлення інвестиційної мотивації суб'єктів господарювання, зробили інвестиційну діяльність непривабливою і занадто ризикованою – як з точки зору загострення дилеми вибору пріоритетів вкладання капіталу (на розвиток об'єктів виробництва чи на їх захист від неправомірних посягань сторонніх суб'єктів), так і з точки зору суттєвого обмеження переважній кількості суб'єктів можливостей доступу до інвестиційних ресурсів і подальшого розпорядження отриманими прибутками.

Рис. 5.6. Товарна структура експорту з України у 2001–2016 рр., %

Джерело: за даними Державної служби статистики України. URL : <https://www.ukrstat.gov.ua>

Рис. 5.7. Товарна структура імпорту в Україну у 2001–2016 рр., %

Джерело: за даними Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>

Структура промислового виробництва у країні трансформувалась відповідно до умов та обмежень внутрішнього ринку і запитів зовнішнього (див. рис. 5.4.). Якщо у 1990 р. найбільшою у випуску промислової продукції була частка машинобудування (30,5%), харчова промисловість перебувала на другій позиції (18,6%), далі слідували чорна металургія (11%) та легка промисловість (10,8%), то до 2016 р. ситуація кардинально змінилась: першу позицію у переробній промисловості посіло виробництво харчових продуктів (21,6%), на другу сходинку перемістилося металургійне виробництво (17,1%), а машинобудування скоротилося до свого мінімуму за 25 років (6,6%), чималою мірою через воєнні дії на сході країни, внаслідок яких Україна втратила не лише частину своєї території, а і значну частину свого промислового і експортного потенціалу, що на них припадали. За даними Мінекономрозвитку України, частка Криму, Донецької і Луганської областей у загальному обсязі експорту українських товарів внаслідок окупації знизилася з 26,6% у 2013 р. до 10,4% у 2015 р. У період з 2014–2015 рр. експорт з Донецької обл. зменшився на 70%, з Луганської – на 93%, експортні втрати за цей період становили 12,9 млрд дол. США, або близько 5,7% ВВП України. Внаслідок перелічених обставин змінилась не лише географія вітчизняних експорту та імпорту, але й їх товарна структура. Якщо у 2000 р. на країни СНД припадало 30,6% вітчизняного експорту та 57,5% імпорту, на країни ЄС (28) – відповідно 31,4 та 29%, а на країни Азії – 23,9 та 6%, то у 2015 р. збільшилась частка експорту в ЄС до 34,1%, імпорту – до 40,9%, у країни Азії – до 32,5 та 19,3%, тоді як з країнами СНД обсяги торгівлі різко скоротилися, відповідно, до 20,5 та 27,9%.

Тісно пов'язаними з інституційно-політичними є й *фінансово-економічні та інноваційно-технологічні детермінанти розвитку промисловості*. Невирішеність проблем захисту прав власності паралізує кредитні відносини та є основною причиною нарощування сурогатних боргів промислових підприємств. Водночас високий рівень недовіри до банківської системи не дозволяє замінити суб'єктам цю форму боргового фінансування на банківське кредитування. Формування галузевої структури інвестицій загалом та прямих іноземних інвестицій зокрема повністю корелює із моделлю сировинної експортної спеціалізації вітчизняної

економіки, причому в останні роки – із переходом від переважно індустріально-аграрної до переважно аграрної спеціалізації. Впродовж 2001–2016 рр. частка сільського господарства у загальних обсягах інвестицій в економіці зросла майже втричі – з 5 до 13,8%, промисловості – зменшилась з 42 до 33% (рис. 5.8). У самій промисловості найбільшою у цей період залишалась частка виробництва харчових продуктів – близько 16% загального обсягу інвестицій галузі, збільшилась частка металургії – з 10 до 13%, при незмінно малій частці галузей машинобудування – близько 6%.

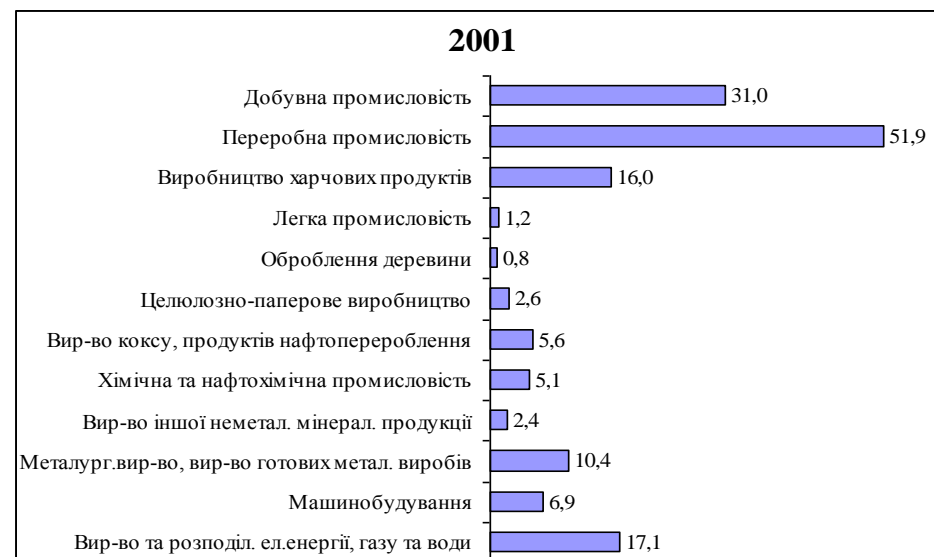
Слід зазначити, що проблема зміни структури інвестицій у промисловості у бік зростання частки високотехнологічних галузей глибокої переробки, пов'язана не лише із винайденням для цього додаткових обсягів ресурсів і зниженням інституційних ризиків інвесторів, а й, по-перше, із зміною джерельної бази інвестицій, а по друге, із суттєвим розширенням внутрішнього споживчого ринку цієї продукції насамперед за рахунок відмови не стільки від аналогічної іноземної продукції, що на ньому домінує, скільки із відмовою від сформованого поведінкового стереотипу у споживачів щодо безумовного віддання переваги саме іноземній, а не вітчизняній продукції. А *інноваційна детермінанта* розвитку українського суспільства виявилась де-факто нівельованою насамперед інституційно-політичною детермінантою і комерціалізації соціуму на інноваційних засадах, як відзначає В.Геєць, не відбулося¹¹⁷. Відповідно наука в Україні перестала розглядатися державою і бізнесом як головна умова розвитку економіки та добробуту суспільства. Прикладна галузева і виробнича складові науково-технічної діяльності у вигляді галузевих НДІ і заводських дослідницьких лабораторій в Україні практично зникли. Академічна наука перетворилась в уявленні держави на «утриманку», видатки на яку, за висловом В.Гейця, розглядаються як ніщо інше ніж форма «соцзабезу» для тих, хто в ній працює¹¹⁸. Детальніше про інвестиційні та інноваційно-технологічні детермінанти йтиметься у розділі 6.

¹¹⁷ Геєць В. Інституційна обумовленість інноваційних процесів у промисловому розвитку України. *Економіка України*. 2014. № 12. С. 8.

¹¹⁸ Там само. С. 9.

а) Структура капітальних інвестицій в економіці, %

б) Структура капітальних інвестицій в промисловості, %

Рис. 5.8. Структура капітальних інвестицій в економіці та промисловості України у 2001 р., 2016 р., %

Джерело: за даними Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>

Ендогенізація промислового розвитку та його модернізаційні пріоритети. За своєю спрямованістю політика розбудови промисловості повинна бути соціально ендогенною, зорієнтованою насамперед на задоволення внутрішніх потреб країни за рахунок розбудови диверсифікованого власного виробництва глибокої переробки. При формуванні галузевої і технологічної структури промисловості слід виходити із перспективної, вигідної для країни спеціалізації у глобальному, європейському та внутрішньому вимірі, ураховуючи наявні ресурси, внутрішні та зовнішні ризики й загрози, в тому числі економічного, енергетичного, воєнного, екологічного характеру. *Україна може спеціалізуватися:*

- по відношенню до глобальної економіки – як виробник і постачальник якісних продуктів харчування глибокої переробки;

- у регіональному вимірі – як головний транс'європейський міжнародний транзитер у напрямках «Захід–Схід» та «Північ–Південь», провідний лікувально-оздоровчий та науково-технологічний центр Європи;

- у внутрішньому вимірі – як ефективна держава – соціальний архітектор і менеджер для власного населення, що гарантує йому доступне комфортне житло, високоякісне доступне медичне обслуговування, розвинену комунальну і соціальну інфраструктуру, якісну освіту, гарантоване робоче місце з достатнім рівнем оплати праці, екологічно безпечні умови життя.

Структурне вдосконалення виробництва доцільно здійснювати за такою тактичною схемою:

- орієнтація на конкретні сегменти внутрішнього і зовнішнього ринків, де вітчизняні товаровиробники мають або можуть дістати протягом короткого проміжку часу конкурентні переваги та забезпечити спеціалізацію країни, спираючись на внутрішні сприятливі умови і державну підтримку, наприклад, може використовуватися політика активного імпортозаміщення і протекціонізму, зокрема у сфері виробництва електроенергії з альтернативних джерел, біогазу, біоетанолу тощо;

- вертикально інтегровані компанії, засновані на державній власності, насамперед державні холдинги і науково-виробничі об'єднання, слід використати як «агентів» модернізації, ініціаторів та основних виконавців великих галузевих і

міжгалузових проектів у високотехнологічних секторах, що має змінити структуру виробництва й наблизити її до параметрів передових індустріально розвинених країн світу. Такі суб'єкти мають замикати на собі міжгалузеві технологічні ланцюжки й виступати «точками зростання», створюючи мультиплікативний ефект зростання економічної та інноваційної активності в суміжних виробництвах;

– активне впровадження вітчизняних науково-технічних розробок та використання можливостей, які надає Угода про асоціацію з ЄС у частині науково-технічного співробітництва.

Важливим аспектом стимулювання виробництва є запровадження ефективного державного і громадського контролю за діяльністю природних енергетичних, транспортних і комунальних монополій у частині формування ними тарифів. Держава повинна, з одного боку, забезпечити повну прозорість і незалежний аудит при встановленні тарифів, а з іншого – мати можливість обмежувати і накладати мораторій на їх зростання у періоди загального спаду виробництва. Вдосконалення системи державного управління промисловістю має відбуватись у напрямі запровадження принципів проектного менеджменту при розробленні та проведенні промислової політики. Це створить підґрунтя для формування в Україні сучасного промислового комплексу, здатного дати адекватну відповідь на існуючі ризики та виклики розвитку країни.

5.2. Державне замовлення у світі та особливості його контрактації в системі механізмів зростання економіки

Державне замовлення як форма державного господарювання (державного підприємництва) в розвинених країнах виступає невід'ємною складовою державного регулювання економіки, у т.ч. й у сфері промисловості. Ефективність державного замовлення слугує індикатором ефективності державного управління в цілому. Державний ринок, який представляє собою обсяг усіх товарів, робіт і послуг, що замовляються і закупаються державою, є частиною національного ринку країни. Його розмір виступає основним індикатором для оцінки масштабів

державного сектора в економіці¹¹⁹. У більшості розвинених країн Заходу він перебуває в межах від 20 до 30% ВВП. Наприклад, у США його обсяг дорівнює третині ВВП¹²⁰, а витрати федерального уряду на закупівлю продукції, за оцінками проф. Дж.Стігліца, сягають близько 40% видатків федерального бюджету¹²¹. З усієї номенклатури товарів і послуг, що виробляються в країні, близько 95% позицій використовуються у державному споживанні.

В Україні державне замовлення законодавчо віднесено до основних засобів регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання¹²². Його застосування в економіці в цілому та деяких її сферах регламентовано рядом законодавчих і підзаконних актів¹²³. Державне замовлення визначається законом як «засіб державного регулювання економіки шляхом формування на контрактній (договірній) основі складу та обсягів товарів, робіт і послуг, необхідних для забезпечення пріоритетних державних потреб, розміщення державних контрактів на їх поставку (закупівлю) серед підприємств, організацій та інших суб'єктів господарської діяльності України всіх форм власності»¹²⁴. Такий підхід приховує ряд внутрішніх суперечностей і обмежень, що не дозволяють проявитись зараз і розвинути у перспективі регулюючій функції цього інструменту, формують у політиків і господарників ставлення до нього як до рудименту чи пережитку, успадкованому від радянської планової економіки.

По-перше, держзамовлення розглядається як засіб задоволення не суспільних, а державних потреб, тобто відбувається звуження або навіть підміна предметної сфери застосування інструменту – від потреб суспільства в цілому до потреб лише держави. По-друге, з усього спектра не специфікованих

¹¹⁹ Рубвальтер Д.А. Формирование государственного рынка и механизмы его регулирования. *Экономическая наука современной России*. 2001. № 1. С. 94.

¹²⁰ Рубвальтер Д.А. О разработке Федеральной контрактной системы Российской Федерации. *Власть*. 2010. № 4. С. 5.

¹²¹ Государственно-частное партнерство в условиях инновационного развития экономики / под ред. А.Г. Зельднера, И.И. Смотрицкой. М. ИЭ РАН, 2012. С. 98.

¹²² Господарський кодекс України № 436-IV від 16 січня 2003 р. Стаття 12. Засоби державного регулювання господарської діяльності; Стаття 13. Державне замовлення. URL: <http://rada.gov.ua>.

¹²³ ЗУ «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб» від 22 грудня 1995 р. № 493/95-ВР. *Відомості ВРУ*. 1996. № 3; ЗУ «Про державне оборонне замовлення» від 3 березня 1999 р. № 464-XIV. *Відомості ВРУ*. 1999. № 17; ЗУ «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» від 20 листопада 2012 р. № 5499-VI. *Голос України*. 2013. 4 січня. № 2; ЗУ «Про видавничу справу» від 5 червня 1997 р. №318/97-ВР. *Відомості ВРУ*. 1997. № 32. Стаття 26-1. Державне замовлення на випуск видавничої продукції.

¹²⁴ Абзац другий частини першої статті 1 ЗУ «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб».

законодавством державних потреб виокремлюються, причому також чітко, не специфіковані, «пріоритетні державні потреби». Останні витлумачуються, з одного боку, занадто розмито, як «потреби України в товарах, роботах і послугах, необхідних для розв'язання найважливіших соціально-економічних проблем, підтримання обороноздатності країни та її безпеки, створення і підтримання на належному рівні державних матеріальних резервів, реалізації державних і міждержавних цільових програм», а з іншого – цілком конкретно, як «потреби ... для... забезпечення функціонування державних органів, що утримуються за рахунок Державного бюджету України»¹²⁵. Визначення обсягів і складу державного замовлення та пріоритетних державних потреб віднесено до компетенції Кабміну. За відсутності будь-якого нормативно закріпленого науково-методичного обґрунтування вибору пріоритетів останній робить це на власний розсуд. Встановлені у законодавстві за його поданням пріоритетні напрями формування державного замовлення¹²⁶ де-факто значною мірою такими не є. Вони не узгоджуються із пріоритетами, закріпленими в стратегічних і програмних документах країни, не співвідносяться з найважливішими державними цільовими

¹²⁵ Абзац перший частини першої статті 1 ЗУ «Про державне замовлення...».

¹²⁶ До пріоритетних напрямів формування державного замовлення згідно із законодавством віднесено:

- розроблення новітніх технологій у сфері науки і техніки та забезпечення розвитку матеріально-технічної бази науки; виконання завдань щодо розвитку земельної реформи та охорони земель; виконання завдань щодо розвитку культури, у тому числі надання інформаційних послуг, проведення реставраційно-ремонтних робіт на об'єктах, що є пам'ятками культурної спадщини, створення фільмів та аудіовізуальних програм, закупівля творів образотворчого, драматичного та музичного мистецтва, створення нових вистав, концертних та циркових програм; випуск друкованої продукції; поставка продукції медичного та соціального призначення, у тому числі лікарських засобів та імунобіологічних препаратів, медичного обладнання та продукції, що виробляється підприємствами громадських організацій інвалідів, суб'єктами малого підприємництва, підприємствами установ виконання покарань, іншими підприємствами, створеними для забезпечення виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби; поставка дорогоцінних металів; приріст видобутку запасів корисних копалин, проведення топографо-геодезичних та сейсмічних робіт; інші напрями, визначені державними цільовими програмами, законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України (Частина друга «Порядку формування та розміщення державних замовлень...»). Див.: Постанова Кабінету Міністрів України «Про Порядок формування та розміщення державних замовлень на поставку продукції для державних потреб і контролю за їх виконанням» від 29 лютого 1996 р. № 266. URL: <http://rada.gov.ua>;
- послуги оборонного призначення, продукція оборонного призначення, роботи оборонного призначення (пункти 8–10 статті 1 Закону України «Про державне оборонне замовлення»);
- підготовка фахівців, підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів, підготовка робітничих кадрів; підвищення кваліфікації та перепідготовка кадрів (Частина третя «Порядку формування державного замовлення на підготовку фахівців...»). Див.: Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку формування державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» від 15 квітня 2013 р. № 306. URL: <http://rada.gov.ua>;
- висвітлення діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування засобами масової інформації; поставки (закупівлі) для пріоритетних державних потреб сільськогосподарської продукції і продовольства (Частина четверта статті 1 Закону України «Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб»).

програмами, а тому, за висновками Рахункової палати України, практично не мають впливу на розвиток економіки і задоволення суспільних потреб¹²⁷.

Критерії формування держзамовлення загальнодекларативні і характеризуються розмитістю трактування, не мають кількісного виразу, не спрямовані на досягнення конкретного результату й не дають змоги забезпечити ефективне використання бюджетних коштів, а тому непридатні до застосування¹²⁸. Так, зі 120 державних (цільових) програм лише третину враховано при формуванні держзамовлення у 2009–2010 рр., а соціальні програми, спрямовані на боротьбу зі СНІДом, туберкульозом, онкологічними захворюваннями, подоланням бідності, взагалі не знайшли відображення у державному замовленні як пріоритетні¹²⁹, хоча й визнані такими відповідною постановою Кабміну. У зв'язку з цим не можна не погодитись із жорстким висновком контролерів Рахункової палати, що функціонування інституту держзамовлення в країні фактично перетворено на профанацію.

У загальній структурі запланованого держзамовлення, зокрема у 2007–2016 рр. левову частку (від 78 до 98%) становило замовлення на підготовку фахівців, науково-педагогічних та робітничих кадрів (без урахування державного оборонного замовлення) (табл. 5.3). Інші напрями мали незначні обсяги. В середньому за період їхня частка була в межах від 0,6% (проведення земельної реформи та забезпечення охорони земельних ресурсів) до 4,2% (одержання приросту запасів корисних копалин та топографо-геодезичні роботи), в тому числі незначною, із середнім значенням за період близько 1,9%, залишалась частка держзамовлення на такий важливий з точки зору майбутнього країни захід, як розробка новітніх технологій за пріоритетними напрямами науки і техніки. У структурі планових видатків Державного бюджету держзамовлення (без урахування оборонного) коливалось у межах 5,3–7,3%. Тому, з огляду на таку структуру та мізерні обсяги замовлення, не має підстав стверджувати, що цей

¹²⁷ Держзамовлення перетворено на профанацію / Рахункова палата України. 2010. 13 грудня. URL: http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/printable_article/16732768.

¹²⁸ Серед затверджених «розмитих» і «декларативних» критеріїв формування держзамовлення, як приклад, можна навести: «вплив на підвищення освітнього потенціалу населення України», «задоволення потреб усіх сфер суспільного життя України фахівцями», «вплив на підвищення культурного рівня населення України» тощо. Див.: Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження критеріїв формування державного замовлення на поставку продукції для державних потреб» від 3 жовтня 2005 р. № 314. URL: <http://rada.gov.ua>

¹²⁹ Державне замовлення є – державницьке бачення відсутнє / Рахункова палата України. 2009. 8 квітня. URL: http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/printable_article/1412541

інструмент чинив стимулюючий вплив на зростання сукупного попиту в економіці країни та доходів її суб'єктів, а також позитивно впливав на формування динаміки і структури промислового виробництва.

Згідно із законодавством державний контракт, що укладається між замовником і виконавцем, визначає стандартні економічні та правові зобов'язання сторін, які прописуються в звичайних господарських угодах між суб'єктами господарювання і стосуються ціни, обсягів і строків поставки, схем оплати. На відміну від держконтрактів, які застосовуються в розвинених країнах, наприклад, у США та країнах Євросоюзу, вітчизняний контракт не передбачає особливих умов щодо стимулюючого чи регулюючого впливу на діяльність суб'єктів – підрядників контракту щодо виконання ними певних соціальних зобов'язань по відношенню до своїх працівників та/чи регіональних громад, екологічних зобов'язань, зобов'язань щодо залучення на правах субпідряду суб'єктів малого і середнього бізнесу, суб'єктів з депресивних регіонів, суб'єктів-нерезидентів, використання продукції іноземного походження при виконанні контрактів тощо. На відміну від розвинених країн в Україні відсутня типологія державних контрактів. У вітчизняній практиці не розроблена і не застосовується бібліотека типових контрактів на кшталт американських чи британських у розрізі різних видів продукції, робіт і послуг.

Законодавчо передбачені лише чотири типові державні контракти – для виконання державного оборонного замовлення¹³⁰ і державного замовлення на виробництво і розповсюдження теле- та радіопрограм¹³¹. За своїм змістовним наповненням ці контракти мало чим відрізняються один від одного, а з точки зору гарантованого виконання сторонами умов контракту вони надають замовникам право їх переглядати, особливо щодо зміни розмірів фінансового забезпечення і умов оплати із прив'язкою до стану Державного бюджету. Контракти не передбачають жодних жорстких санкцій у разі порушень сторонами своїх зобов'язань. Така «гнучкість» не створює у виконавців достатніх стимулів до своєчасного та якісного виконання державного замовлення.

¹³⁰ Постанова КМУ «Питання державного оборонного замовлення» від 27 квітня 2011 р. № 464. *Офіційний вісник України*. 2011. № 34. С. 27.

¹³¹ Постанова КМУ «Про затвердження Положення про державне замовлення на виробництво і розповсюдження теле- та радіопрограм» від 13 липня 2004 р. № 918. *Офіційний вісник України*. 2004. № 28. Т. 1. С. 196.

Таблиця 5.3

Планові обсяги державного замовлення в Україні у 2006–2016 рр.*

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
	тис. грн										
Державне замовлення, усього	9898822,4	12118507,5	16876452,1	18433507,3	22388758,7	19104239,6	21897509,6	22147329,5	20515308,6	26022050,0	21756018,9
в т.ч.:											
Державне замовлення на закупівлю товарів, виконання робіт, надання послуг, усього	2524199,7	2553887,0	2771545,0	2343070,7	2691805,2	1827669,0	2891172,6	1813278,5	0,0	20255,1	30929,8
в т.ч.:									0,0	0,0	0,0
у сфері культури	422655,5	488510,9	643776,4	426435,6	593349,5	644572,4	786314,0	864835,4	0,0	0,0	0,0
випуск друкованої продукції	186409,0	197094,9	219219,4	223012,1	276152,3	182285,5	319961,8	323605,5	0,0	0,0	0,0
постачання дорогоцінних металів	9225,0	9409,5	20000,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
одержання приросту запасів корисних копалин та топографо-геодезичні роботи	846492,8	647150,0	713450,0	676276,5	1081831,0	523550,7	1023550,7	198682,5	0,0	0,0	0,0
постачання продукції соціального призначення	304037,2	398862,4	445155,2	312895,2	468328,2	274626,0	477219,0	205949,6	0,0	0,0	0,0
проведення земельної реформи та забезпечення охорони земельних ресурсів	56503,0	68522,6	79134,6	482733,2	7758,5	13415,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
закупівля зернових культур та інших продовольчих товарів	400000,0	400000,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
розроблення найважливіших новітніх технологій за пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки та розвиток матеріально-технічної бази наукової і науково-технічної діяльності	298877,2	344336,7	650809,4	221718,1	264385,7	189219,1	284127,1	220205,5	0,0	20255,1	30929,8
Державне замовлення на підготовку фахівців, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів (післядипломна освіта), усього	7374622,7	9564620,5	14104907,1	16090436,6	19696953,5	17276570,6	19006337,0	20334051,0	20515308,6	26001794,9	21725089,1
Довідково: затверджені видатки Державного бюджету (згідно із законами про ДБ за відповідні роки)	140199363,7	174631522,2	253207875,1	274156440,7	307748182,9	342690347,5	413605316,0	419843834,9	441587118,6	581760845,2	681460758,2

Продовження таблиці 5.3

	% до підсумку										
Державне замовлення, усього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
в т.ч.:											
Державне замовлення на закупівлю товарів, виконання робіт, надання послуг, усього	25,50	21,07	16,42	12,71	12,02	9,57	13,20	8,19	0,00	0,08	0,14
в т.ч.:											
у сфері культури	4,27	4,03	3,81	2,31	2,65	3,37	3,59	0,0	0,0	0,0	0,0
випуск друкованої продукції	1,88	1,63	1,30	1,21	1,23	0,95	1,46	0,0	0,0	0,0	0,0
постачання дорогоцінних металів	0,09	0,08	0,12	0,00	0,00			0,0	0,0	0,0	0,0
одержання приросту запасів корисних копалин та топографо-геодезичні роботи	8,55	5,34	4,23	3,67	4,83	2,74	4,67	0,0	0,0	0,0	0,0
постачання продукції соціального призначення	3,07	3,29	2,64	1,70	2,09	1,44	2,18	0,0	0,0	0,0	0,0
проведення земельної реформи та забезпечення охорони земельних ресурсів	0,57	0,57	0,47	2,62	0,03	0,07	0,00	0,0	0,0	0,0	0,0
закупівля зернових культур та інших продовольчих товарів	4,04	3,30	0,00	0,00	0,00			0,0	0,0	0,0	0,0
розроблення найважливіших новітніх технологій за пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки та розвиток матеріально-технічної бази наукової і науково-технічної діяльності	3,02	2,84	3,86	1,20	1,18	0,99	1,30	0,0	0,0	0,08	0,14
Державне замовлення на підготовку фахівців, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів (післядипломна освіта), усього	74,50	78,93	83,58	87,29	87,98	90,43	86,80	91,81	100,00	99,92	99,86
Державне замовлення у видатках Державного бюджету	7,06	6,94	6,67	6,72	7,28	5,57	5,29	5,28	4,65	4,47	3,19

* Без оборонного замовлення.

Джерело: Постанови КМУ: «Про державне замовлення на закупівлю товарів, виконання робіт, надання послуг для державних потреб» за відповідні роки (від 12 травня 2007 р. № 726; від 17 квітня 2008 р. № 443; від 22 квітня 2009 р. № 384; від 29 грудня 2010 р. № 1249; від 22 червня 2011 р. № 673; від 1 серпня 2012 р. № 689; від 14 серпня 2013 р. № 591); «Про державне замовлення на підготовку фахівців, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів (післядипломна освіта) для державних потреб» за відповідні роки (від 7 липня 2007 р. № 892; від 9 липня 2008 р. № 633; від 5 червня 2009 р. № 563; від 14 липня 2010 р. № 580; від 29 червня 2011 р. № 709; від 17 травня 2012 р. № 583; від 20 травня 2013 р. № 362; від 11 червня 2014 р. № 212; від 1 липня 2015 р. № 462; від 6 липня 2016 р. № 408); «Про державне замовлення на науково-технічну продукцію у 2015 році» від 5 серпня 2015 р. № 559; «Про державне замовлення на науково-технічні (експериментальні) розробки та науково-технічну продукцію у 2016 році» від 27 липня 2016 р. № 476; Закони України «Про Державний бюджет України» за відповідні роки.

В Україні інститут державного замовлення та інститут державних закупівель відокремлені один від одного та автономні. Хоча виконання держзамовлення і відбувається шляхом розміщення державних контрактів серед виконавців, вибір яких здійснюється згідно із Законом України «Про здійснення державних закупівель», проте це лише окремий випадок функціонування системи держзакупівель. Це слідує принаймні з того, що зазначений закон визначає державну закупівлю як «придбання замовником товарів, робіт і послуг за державні кошти», а розгорнутий перелік усіх коштів, що належать до державних, включає майже два десятки – 18 – позицій, серед яких, у тому числі, виокремлюються кошти державного замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб і кошти державного оборонного замовлення¹³². Лівова частка державних коштів, за які здійснюється придбання (закупівля) продукції органами влади, державними установами і організаціями, державними фондами, ніяким чином не пов'язана із державним замовленням. Наприклад, у 2007–2012 рр. у загальній сумі коштів на закупівлі переважна частка – 60–80% – припадала на закупівлі державних підприємств і господарських товариств із державною часткою понад 50%, кошти бюджетів усіх рівнів становили 20–30%, кошти державних та місцевих цільових і соціальних фондів, Пенсійного фонду перебували в межах 1%. Водночас кошти державного замовлення взагалі не знайшли відображення у відповідній звітності Держстату через свою мізерність.

Діюча в Україні система державних закупівель заслуговує чимало нарікань як з позицій організації, так і з позицій сумісності із завданнями регуляторного і стимулюючого впливу держави на діяльність окремих суб'єктів та економіку в

¹³² Див.: Пункти 3–4 частини першої статті 1 Закону України «Про здійснення державних закупівель» від 10 червня 2010 р. № 2289-VI. Згідно із зазначеним Законом «державні кошти – кошти Державного бюджету України, бюджету АРК та місцевих бюджетів, кошти Національного банку України, державних цільових фондів, Пенсійного фонду України, кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування, кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, кошти, передбачені Законом України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності", кошти установ чи організацій, утворених у встановленому порядку державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями чи органами місцевого самоврядування, кошти державних та місцевих фондів, кошти державного оборонного замовлення, кошти державного замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб, кошти державного матеріального резерву, кошти Аграрного фонду, кошти Фонду соціального захисту інвалідів, кошти, які надаються замовникам під гарантії Кабінету Міністрів України, Ради міністрів АРК та органів місцевого самоврядування за кредитами, позиками, які надаються іноземними державами, банками, міжнародними фінансовими організаціями або на умовах співфінансування разом з іноземними державами, банками, міжнародними фінансовими організаціями».

цілому. Проте, якщо питання організації постійно перебуває в центрі уваги урядовців та експертів, то питання впливу практично не розглядається. Між тим обсяги державних коштів, які щорічно витрачаються на закупівлі, доволі значні, у 2010–2012 рр. вони становили третину ВВП (31–33%), а у 2013–2015 рр. – 10–15% (табл. 5.4).

Таблиця 5.4

Обсяги і структура державних закупівель товарів, робіт і послуг в Україні

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
<i>Млн грн.</i>									
Фактичні видатки на закупівлі за договорами, укладеними у звітному періоді та у попередні роки, що виконуються, всього	-	-	-	337675,5	430715,5	445153,5	228122,1	198192,3	217502,7
здійснені із застосуванням процедур закупівель	106744,3	118927,2	76037,1	102188,3	226634,7	259189,3	125277,6	78658,8	112112,1
здійснені без застосуванням процедур *	-	-	-	235487,2	204080,8	185964,2	102844,5	119533,5	105390,6
<i>% до ВВП</i>									
Фактичні видатки на закупівлі за договорами, укладеними у звітному періоді та у попередні роки, що виконуються, всього	-	-	-	31,2	33,1	31,6	15,6	12,5	10,9
здійснені із застосуванням процедур закупівель	14,8	12,5	8,3	9,4	17,4	18,4	8,6	5,0	5,6
здійснені без застосуванням процедур	-	-	-	21,8	15,7	13,2	7,0	7,5	5,3
<i>% до підсумку</i>									
Фактичні видатки на закупівлі за договорами, укладеними у звітному періоді та у попередні роки, що виконуються, всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
в тому числі:									
здійснені із застосуванням процедур закупівель	-	-	-	30,3	52,6	58,2	54,9	39,7	51,5
здійснені без застосуванням процедур	-	-	-	69,7	47,4	41,8	45,1	60,3	48,5
в тому числі за процедурами закупівель:									
відкриті торги	46,0	42,1	60,1	61,8	62,1	38,9	49,2	51,5	48,8
Редукції	1,3	2,1	0,9	0,6	x	x	x	x	x
торги з обмеженою участю	1,2	1,0	1,7	1,1	x	x	x	x	x
двоступеневі торги	0,8	0,8	0,7	0,6	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0
запити цінових пропозицій	3,3	1,6	2,3	2,3	0,7	0,3	0,4	0,8	0,7
попередня кваліфікація учасників					1,0	0,5	0,5	0,4	0,5
закупівлі в одного учасника	47,4	52,4	34,3	33,6	35,9	60,2	49,9	47,2	x
електронний реверсивний аукціон	x	X	X	x	x	x	0,0	0,0	x
переговорна процедура закупівлі	x	X	X	x	x	x	x	x	50,0
Фактичні видатки за договорами, укладеними у звітному періоді**	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у тому числі на закупівлі:									
Товарів	67,0	70,8	63,9	83,6	63,7	65,7	58,1	61,4	55,5
Робіт	22,3	18,5	15,8	5,2	13,7	8,2	7,5	5,8	11,8
Послуг	10,7	10,7	20,4	11,2	22,6	26,1	34,4	32,8	32,7

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Загальна сума коштів на закупівлі за договорами, укладеними у звітному періоді**	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у тому числі:									
Державного бюджету України	19,3	16,8	22,8	11,9	11,2	12,3	22,3	20,2	23,7
бюджету Автономної Республіки Крим	0,1	1,4	0,2	0,2	0,4	0,5	0,3	0,0	x
місцевих бюджетів	11,5	13,5	13,0	8,3	9,0	8,2	16,2	16,4	23,4
Національного банку України	0,3	0,2	0,2	0,4	0,4	0,3	0,7	0,8	0,6
державних цільових фондів, державних та місцевих фондів	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,1
Пенсійного фонду	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3	0,3	0,8	0,8	0,8
загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду соціального захисту інвалідів	0,9	1,0	0,4	0,5	0,4	0,4	1,6	5,4	0,3
державних кредитних ресурсів	5,2	1,4	0,0	0,2	0,0	0,0	0,7	0,4	0,1
державних, казенних, комунальних підприємств	12,4	11,2	29,8	21,9	19,9	20,9	25,0	15,0	35,0
господарських товариств, в яких державна або комунальна частка акцій перевищує 50%	50,1	54,3	33,4	56,4	58,3	57,0	32,5	40,9	16,0
Довідково: ВВП України, у фактичних цінах, млн грн	720731	948056	913345	1082569	1302079	1408889	1465198	1586915	1988544

* У 2007–2009 рр. фактичні видатки на закупівлі, здійснені без застосування відповідних процедур, не обліковувались Держстатом України.

** Дані за 2007–2009 рр. лише по закупівлях, здійснених за відповідними процедурами

Джерело: за даними Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>; «Проведення процедур закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти в Україні». URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Загалом слід відзначити, що державний ринок і державне споживання чинять чималий вплив на стан і структуру економік розвинених країн, даючи поштовх до розвитку промисловості. Держава через збільшення витрат на закупівлі певних продуктів стимулює загальне зростання виробництва і ВВП. Суть цього механізму полягає в тому, що суб'єкти, отримавши кошти від держави у вигляді оплати за поставлені товари чи надані послуги, збільшують свої витрати на основі власної граничної схильності до споживання, запускаючи тим самим процес мультиплікації доходу в економіці через механізм міжгалузевих зв'язків з іншими суб'єктами. У такий спосіб держава дає імпульс для економічного зростання у періоди рецесій та криз або коли потрібно сформувати певні нові сфери чи види діяльності.

Завдання підтримування розвитку промисловості на інноваційній основі, а також розв'язання соціальних проблем ставлять перед західними урядами питання

щодо ефективного використання бюджетних коштів при формуванні державного замовлення і здійсненні закупівель, особливо за умов постійних кризових спадів і рецесій. У зв'язку з цим у рамках, зокрема, Європейського Співтовариства, в останнє десятиліття розвивається так звана система «*sustainable procurement*» (державні закупівлі в цілях стійкого розвитку) як щодо поточних витрат на суспільні потреби, так і реалізації довгострокових проектів¹³³. У цій системі акцент зроблено на застосуванні стимулюючих засобів до державних замовників щодо дотримання ними трьох базових принципів – ефективності, екологічності та соціальної корисності товарів, робіт і послуг, що закуповуються, з точки зору всього суспільства. Ця концепція передбачає як традиційні форми співробітництва між державою-замовником і бізнесом-підрядником на основі регламентованих контрактних стосунків, так і більш складні для будівництва та управління суспільно значимими інфраструктурними та соціальними об'єктами, що оформляються так званими контрактами «нового покоління». Під останніми розуміють довгострокові угоди, укладені між публічною та приватною сторонами з метою залучення інвестицій в інфраструктуру, що передбачають справедливий розподіл ризиків між ними і забезпечують виконуваність зобов'язань публічної сторони щодо здійснення платежів приватній стороні протягом усього строку дії угоди¹³⁴.

Серед контрактів «нового покоління» особливої уваги заслуговують, зокрема, *контракти життєвого циклу* (КЖЦ). Їхніми ознаками є¹³⁵: охоплення всіх трьох етапів життя об'єкта – проектування, будівництва, експлуатації; взяття приватною стороною на себе всіх проектних і технічних рішень щодо будівництва і експлуатації об'єкта й відповідних ризиків, пов'язаних з цим; залучення приватною стороною фінансування під проект через спеціально створену проектну компанію; здійснення публічною стороною (державою) платежів тільки з моменту початку експлуатації об'єкта у вигляді гарантованої плати за сервіс упродовж усього

¹³³ Смотрицкая И.И. Государство как субъект контрактных отношений в условиях формирования инновационной экономики. *ЭТАП. Экономическая теория, анализ, практика*. 2011. № 6. С. 61–63.

¹³⁴ Ревзина О.В. Соглашения государственно-частного партнерства «нового поколения». *Государственно-частное партнерство. Практика. Проблемы. Перспективы*. Москва: Центр развития инфраструктурных проектов, 2011. С. 116.

¹³⁵ Государственно-частное партнерство в условиях инновационного развития экономики. С. 100–103.

періоду дії контракту й залежно від якості збудованого об'єкта та виконання ним функціональних вимог, передбачених контрактом. КЖЦ дозволяють розвивати інфраструктуру за рахунок позабюджетних джерел фінансування із відкладеним навантаженням на бюджет, що є суттєвою перевагою таких контрактів порівняно із традиційними договорами підряду на будівництво чи концесійними угодами.

Однією з переваг концесії порівняно із договором підряду є зняття з публічної сторони фінансового навантаження при створенні інфраструктури та взяття приватною стороною на себе ризику окупності інвестованих коштів. Проте концесія можлива лише за наявності рентабельного комерційного навантаження на об'єкт. Коли такого навантаження немає, вона неприваблива для приватного інвестора і застосовувати її недоцільно. За таких умов КЖЦ вигідно відрізняються від концесії тим, що дозволяють створювати інфраструктурні об'єкти, які не можуть бути платними. При цьому доходи інвестора формуються за рахунок відрахувань держави з бюджету за надання відповідного сервісу. Такі контракти вигідні як державі, що значно підвищує ефективність використання бюджетних коштів, так і інвестору, який отримує довгостроковий державний контракт, що не містить ризику втрати попиту. КЖЦ стимулюють приватних інвесторів до якісного будівництва і сервісу об'єкта, оскільки сервісні платежі держави напряму залежать від відповідності об'єкта функціональним характеристикам, закладеним у контракті¹³⁶.

Поряд із КЖЦ у світовій практиці активно застосовується ще один різновид контрактів «нового покоління» – *довгострокові партнерські договори*, також спрямовані на підвищення ефективності бюджетних витрат¹³⁷. Найбільшого поширення вони набули у Франції, де їхнє застосування було законодавчо закріплено у 2004 р. За цим договором держава в особі свого уповноваженого органу делегує приватному партнеру на строк, що визначається терміном окупності

¹³⁶ Вдалим прикладом застосування КЖЦ у державному господарюванні може слугувати досвід Великої Британії. Уряд Об'єднаного Королівства з 1992 р. реалізує програму «Приватна фінансова ініціатива», якою скасовано обмеження щодо використання приватного капіталу для фінансування об'єктів державної власності, а також передбачено ряд стимулюючих заходів щодо залучення бізнесу у сферу надання суспільних послуг за умови передачі йому частини ризиків. Див.: Зусман Е.В. Контракты жизненного цикла: законодательство зарубежных стран. Предложения для России. *Государственно-частное партнерство. Практика. Проблемы. Перспективы*. Москва: Центр развития инфраструктурных проектов, 2011. С. 180.

¹³⁷ Смотрицкая И.И. Государство как субъект контрактных отношений в условиях формирования инновационной экономики. С. 62–63.

проекту, надання «глобальної послуги» щодо фінансування та будівництва об'єктів інфраструктури, управління ними, їхньої експлуатації та технічного обслуговування, надання інших послуг в інтересах держави. Такий договір, на відміну від держзамовлення, передбачає механізм розподілу ризиків між сторонами. Перша несе ризики попиту на послугу, друга – ризики будівництва, управління та експлуатації об'єкта, ризики якості послуг. Партнерські договори вимагають ретельного планування державою обсягів та видів послуг, надання яких делегуватиметься приватній стороні. Перевагами використання цих договорів є: оптимізація здійснюваних інвестицій в інфраструктуру за рахунок зниження вартості об'єкта та його обслуговування; фінансова прозорість бюджетних витрат; скорочення строків реалізації проектів, оскільки отримання платежів у розстрочку починається з часу введення об'єкта в експлуатацію; забезпечення якості проекту за рахунок зобов'язань приватної сторони щодо його технічного обслуговування і прив'язки оплати до якості об'єкта¹³⁸. Світові тенденції державного господарювання та залучення на контрактній основі приватного бізнесу як підрядника виявляють чимало спільного для багатьох країн. Зокрема, таке господарювання здійснюється через спеціально створені інститути, що регламентують особливості господарських відносин з цього приводу. В багатьох країнах ОЕСР для забезпечення суспільних потреб використовуються технології управління єдиним циклом планування, розміщення і виконання державного замовлення на контрактній основі в рамках спеціально створеного інституту – державної (федеральної) контрактної системи (ДКС, ФКС). Вона виступає господарським механізмом реалізації державного замовлення, унормовуючи стосунки на державному ринку між державою та бізнесом. *ФКС – це сукупність процедур та правил, що формують єдиний технологічний цикл забезпечення суспільних потреб, зокрема, регулюють процеси обґрунтування та планування держзамовлення, його розміщення та виконання на основі укладання державних контрактів на постачання товарів, робіт, послуг у рамках виконання публічних зобов'язань держави та закріплених стратегічних*

¹³⁸ Ревзина О.В. Соглашения государственно-частного партнерства «нового поколения». С. 120.

*пріоритетів розвитку країни*¹³⁹. Структурними елементами ФКС, які у сукупності забезпечують її функціонування, є адміністративно-управлінський механізм, спеціальна правова база, відмінна від звичайного господарського, цивільного, бюджетного і податкового законодавства, державний ринок товарів і послуг, державні матеріальні та фінансові ресурси, єдине інформаційне середовище для пошуку виконавців, вибору типу контрактів, моніторингу цін на товари та послуги, що замовляються державою, ведення бази даних завершених та виконуваних контрактів із висвітленням результатів щодо них.

Окрім відзначених, контрактні системи окремих країн реалізують інші специфічні для кожної з них функції. Для України представляє чималий інтерес досвід застосування цих систем закордоном у реалізації держзамовлення для задоволення суспільних потреб і стимулювання економічного розвитку.

5.3. Вектори удосконалення інституту державного замовлення в Україні

Основний вектор удосконалення інституту державного замовлення в Україні доцільно спрямувати на створення державної контрактної системи, як її нормативна модель можуть бути використані передові зразки таких систем у розвинених країнах Заходу. Як приклад спеціального органа державного управління, незалежного від функціональних замовників, може розглядатись Управління з контрактної політики при Адміністрації Президента США. Здійснення відповідних прогностичних оцінок та усебічне обґрунтування потреб знижує ризики казнокрадства і урядового марнотратства.

Водночас існує необхідність гармонізації та збалансування суспільних, державних і відомчих потреб. Це пов'язано із відсутністю в Україні контрактного права як окремого напрямку правової системи, а також із відсутністю статусу юридичних осіб у правових публічних утворень, зокрема самої держави, регіонів, міст, що породжує, як звертають увагу експерти, систему колективної

¹³⁹ Федеральная контрактная система: аналит. информ / Министерство экономического развития Российской Федерации. URL: <http://www.economy.gov.ru/wps/wcm/connect/economylib4/mer/activity/sections/strategicPlanning/system/>

безвідповідальності за досягнення цільових соціально-економічних ефектів розрізнених замовлень¹⁴⁰. Перспективним є формування та реалізація стратегічних партнерських угод, комплексних контрактних планів та інших форм контрактації в цілях досягнення сукупних ефектів за рахунок інтеграції ресурсів, комплексного планування та синхронізації політики та заходів різних рівнів влади.

Однак слід мати на увазі, що державна контрактна економіка відрізняється від контрактної економіки у сфері бізнесу. Метою останньої є досягнення комерційних ефектів учасників контракту при можливості передачі в аутсорсинг фінансових ризиків. Результатом державних контрактів є задоволення суспільних і державних потреб при неможливості аутсорсингу соціальних і політичних ризиків. Тому сфера державної контрактної економіки потребує інституційного врегулювання балансу інтересів не двох, а трьох її сторін, якими є замовник, підрядник та суспільство, представлене у вигляді незалежних від держави спеціально уповноважених громадських організацій.

Також існує проблема забезпечення балансу потреб та очікувань суспільства, з одного боку, та можливостей влади їх задовольнити через створення умов для ефективної господарської діяльності суб'єктів із доступом до необхідних для цього ресурсів – з іншого. Тобто слід визначитись із тим, наскільки, у який спосіб, за яких умов і які потреби суспільства можуть бути задоволені державою за рахунок відповідного адміністрування організації та використання результатів господарської діяльності суб'єктів аби у суспільства не виникли невиправдано завищені очікування та утриманські настрої. З іншого боку слід пам'ятати, що прерогативою й одночасно проблемою влади є делегування їй прав та відповідальності у забезпеченні балансу інтересів держави, бізнесу та суспільства, при тому, що виконавча влада може виступати і суб'єктом, і об'єктом регулювання. Обидві ці обставини ставлять питання необхідності оцінки

¹⁴⁰ Степашин С.В. Об институциональных развилках формирования федеральной контрактной системы. Выступление Председателя Счетной палаты Российской Федерации на «круглом столе» на тему «Институциональные проблемы становления федеральной контрактной системы в Российской Федерации» (Москва, 4 июня 2012 г.). URL: <http://www.ach.gov.ru/ru/chairman/?id=987>

ефективності діяльності влади у сфері держзамовлення і держзакупівель зовнішніми органами державного і суспільного контролю.

Важливим з точки зору забезпечення контролю над ефективністю державних закупівель є надання права (й відповідних механізмів) населенню та бізнесу мати безперешкодний доступ до інформації щодо витрачання їхніх коштів, сплачених у вигляді податків, на стадії виконання контракту до отримання кінцевих результатів. По суті йдеться про можливість моніторингу, зовнішнього контролю і аудиту ефективності використання бюджетних коштів на всіх етапах контрактації та рівнях кооперації замовників і підрядників державних контрактів.

Урахування перелічених аспектів у законодавстві дозволить підвищити якість державного управління у сфері держзамовлення і держзакупівель, відкрити суспільству можливості впливати на діяльність держави, контролювати витрачання ним коштів при мінімізації політичних і соціальних ризиків. Відповідне законодавство може бути представлене єдиним зведеним законом (кодексом) або блоком законів щодо державного замовлення. Сфера їх дії має охоплювати усі етапи технологічного циклу реалізації замовлення, а саме: прогнозування суспільних потреб і планування замовлення; розміщення замовлення через тендерну процедуру визначення підрядників та укладання з ними державного контракту; виконання замовлення; проведення моніторингу, аудиту та контролю процесу виконання контракту; приймання кінцевих результатів. Законодавче охоплення усіх етапів технологічного циклу закладе основи для формування в Україні цілісної державної контрактної системи. Основними принципами організації її діяльності мають стати: відкритість і прозорість інформації про систему; забезпечення конкуренції та заборона дискримінації підрядників; професіоналізм замовників і підрядників, стимулювання розвитку та інновацій, відповідальність за результати забезпечення суспільних і державних потреб та ефективність здійснення закупівель.

Відкритість і прозорість інформації має бути забезпечена шляхом її розміщення та вільного доступу до неї всіх суб'єктів у єдиній державній інформаційній системі, розташованій на офіційному сайті. Ця система має забезпечити, з одного боку, формування, оброблення, зберігання, та надання даних

учасникам контрактної системи, з іншого – контроль у режимі реального часу за процесом виконання замовлення та отриманими результатами порівняно із запланованими. Єдина інформаційна система може містити такі основні блоки даних, як: плани закупівель та інформацію щодо їхньої реалізації; реєстр державних контрактів; реєстр недобросовісних підрядників; бібліотеку типових контрактів; результати моніторингу, аудиту та контролю у сфері закупівель; звіти замовників про здійснені закупівлі; каталог товарів, робіт і послуг для забезпечення суспільних і державних потреб; інтерактивну інформацію про ціни, що складаються на товарних ринках, у розрізі товарів, робіт і послуг, що закуповуються. Базою для створення такої інформаційної системи може слугувати нині існуюча система електронних закупівель «Prozorro», проте вона має бути суттєво удосконалена з точки зору відповідності вище переліченим вимогам.

Поряд із державним слід забезпечити дієвий громадський контроль за дотриманням законодавства у сфері держзамовлення і держзакупівель. Права на його здійснення повинні мати як рядові громадяни, так і громадські об'єднання та об'єднання юридичних осіб. До переліку прав названих об'єднань доцільно включити можливості: розробляти пропозиції щодо удосконалення контрактної системи та ініціювати внесення змін до відповідного законодавства; отримувати за запитом повний доступ до інформації про закупівлі та хід виконання контрактів, якщо вона не становить державну таємницю; здійснювати незалежний моніторинг закупівель та оцінку їхньої ефективності; мати право знайомитися з пропозиціями учасників торгів, бути присутніми під час їх розкриття при закупівлі соціально значимих товарів та послуг (продуктів харчування для шкіл, дитсадків, лікарень, медикаментів та медичного обладнання для державних закладів охорони здоров'я, і т.ін.), мати право відхиляти пропозиції у випадку виникнення претензій щодо якості продукції, яка пропонується учасниками; звертатись до державних контролюючих органів щодо проведення додаткових контролюючих заходів і у випадку виникнення підозр про зловживання чи порушення; звертатись до правоохоронних органів у випадку виявлення дій суб'єктів закупівель, що мають ознаки злочину.

Можливість ефективного виконання контролюючих функцій як державними органами, так і громадськістю, має бути забезпечена створенням і веденням відповідного державного реєстру контрактів та державного реєстру недобросовісних підрядників (постачальників). Ведення першого з названих реєстрів доцільно покласти на Держказначейство України. В реєстр контрактів має бути внесена інформація про: найменування замовника, підрядника і субпідрядників; джерела фінансування контракту; спосіб визначення підрядника; дату укладання контракту та строки його виконання; об'єкт закупівлі, ціну контракту, ціну одиниці товару, роботи чи послуги, ідентифікаційний код закупівлі, країну походження виробника товару; зміни до контракту (якщо такі були); виконання контракту, в т.ч. про його оплату та нараховані неустойки у разі неналежного виконання його умов сторонами; розірвання контракту із зазначенням причин; документ (акт) про приймання товару, роботи, послуги.

Внесення інформації про підрядників та субпідрядників є доцільним не лише з точки зору забезпечення належного контролю за ходом виконання контракту, але й з міркувань виявлення, обмеження або взагалі уникнення практики залучення до виконання контрактів підприємств-посередників («фірм-прокладок»), про які йшлося вище. Окремо в реєстр слід включити підрозділ із оригінальними повними текстами усіх укладених контрактів – виконуваних, завершених, тих, що плануються до виконання. Винятком можуть бути випадки, коли предметом контрактів є продукція, що належить до категорії державної таємниці згідно із законодавством. Зазначена інформація повинна подаватись замовником одразу після укладання контракту.

Реєстр недобросовісних підрядників доцільно створити для мінімізації у майбутньому залучення до виконання контрактів суб'єктів, які себе дискредитували при реалізації попередніх підрядів. Ведення цього реєстру слід покласти на орган виконавчий влади, уповноважений здійснювати контроль у сфері закупівель. У реєстр доцільно включати інформацію про учасників закупівель, що відмовились укласти контракти, а також про підрядників, з якими контракти були розірвані за рішенням суду або у випадку односторонньої відмови

замовника від співпраці з цим підрядником через істотні порушення останнім умов контракту. Інформація має вноситись як про юридичних осіб, так і про фізичних осіб – засновників та керівників компаній. Внесення інформації про фізичних осіб обумовлюється доцільністю обмежити участь у контрактах навіть тих фірм, які себе формально не запламували, але їхніми власниками і директорами виступають особи, які дискредитували себе унаслідок діяльності інших фірм, що їм належать. Ці кошти можуть стати чи не найбільшим реальним ресурсом у країні, який держава має спрямувати на розбудову власної економіки.

РОЗДІЛ 6

ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНІ ТА ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

6.1. Інвестиційна політика як детермінанта відновлення економічного зростання

Однією з головних умов подолання кризових явищ в економіці України та переходу до економічного зростання є забезпечення економіки (передусім – середньо- і високотехнологічних виробництв реального сектора) необхідними інвестиційними ресурсами. Це потребує створення та активного державного регулювання системи механізмів, метою яких є гарантування потенційним інвесторам привабливості та стабільності умов діяльності в країні. Таким чином актуалізується здійснення цілеспрямованої інвестиційної політики, сутність якої полягає в розробленні стратегії, тактики і механізмів реалізації економічних інтересів держави у сфері інвестицій для забезпечення економічного зростання. Необхідність формування виваженої державної політики у сфері інвестицій підтверджена позитивним досвідом як економічно розвинених країн, так і країн, які порівняно нещодавно стали привабливими об'єктами інвестування.

Структурні, інвестиційні та технологічні характеристики економіки України свідчать про її значне відставання від параметрів як розвинених країн західної Європи, так і східно- та центральноєвропейських країн, трансформація економічних систем яких дозволила їм значно підвищити рівень конкурентоспроможності на світових ринках. Країни Центральної і Східної Європи (ЦСЄ) – Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина, Словенія – подолали значний шлях з трансформації державної інвестиційної політики, результатом якого стало формування сприятливого для вітчизняних та зарубіжних інвесторів економічного і правового середовища, зростання позицій у провідних міжнародних інвестиційних рейтингах і, відповідно, залучення значного обсягу інвестицій. Результати порівняння позицій цих країн та України за основними індексами, що

характеризують інвестиційний клімат, демонструють кардинальне відставання вітчизняних показників. Зокрема, оцінка експертами Глобального індексу конкурентоспроможності стадій розвитку країн на основі аналізу факторів, що лежать в його основі¹⁴¹, свідчить, що з 2010 р. Україна належить до групи країн з середнім рівнем розвитку (*efficiency driven economy*), коли економічне зростання базується на підвищенні ефективності традиційних галузей виробництва та зростанні якості продукції. Серед країн ЦСЄ до найвищого рівня розвитку економічних систем, при якому економічний розвиток визначається переважно інноваційними чинниками (*innovation driven economy*) перебувають Чехія, Словаччина та Словенія. Угорщина та Польща у 2015 р. перебували на перехідній стадії від другого до третього рівня розвитку економіки. Різниця у рівнях конкурентоспроможності між вітчизняною та європейськими економіками зумовлена тим, що економічний розвиток забезпечувався не інтенсивними, а, переважно, екстенсивними засобами.

Найбільш поширеними механізмами залучення і підтримки інвестицій у країнах ЦСЄ є такі: стабільний податковий режим, низькі податкові ставки, наявність податкових пільг та кредитів; території зі спеціальним економічним статусом та регіональні (місцеві) програми розвитку, які повністю або частково фінансуються з Європейського фонду регіонального розвитку; полегшення доступу підприємств до фінансування або надання прямої грошової допомоги на поворотній чи безповоротній основі у формі кредитів, субсидій, грантів¹⁴².

Ще однією важливою складовою комплексу заходів зі стимулювання інвестування в умовах обмеженості фінансових ресурсів є зосередження державної політики на кількох *пріоритетних (цільових) напрямках*, відповідно до потенціалу національної економіки. До числа таких секторів державної підтримки у країнах Східної Європи входять, як правило, новітні види діяльності та виробництва останніх технологічних укладів, зокрема, у:

¹⁴¹ The Global Competitiveness Report 2015–2016 / World Economic Forum, Geneva, 2015. 403 p. URL: <http://weforum.org>

¹⁴² FDI ATLAS. London: The Financial Times Ltd, 2014. URL: <http://www.fdiatlas.com/area/europe>

– *Чехії* – нанотехнології та створення новітніх матеріалів, автомобільна промисловість, аерокосмічна галузь, розвиток відновлюваних джерел енергії, науки про життя, виробництво високотехнологічного устаткування, ІКТ, електроніка, надання бізнес-послуг та створення дата-центрів;

– *Польщі* – автомобілебудування, авіаційна промисловість, біотехнології, надання бізнес-послуг, ІКТ, електроніка, виробництво харчових продуктів, відновлювальна енергетика, дослідження і розробки;

– *Угорщині* – ІКТ, науки про життя та фармацевтика, медичні технології, автомобільна промисловість, туристична індустрія, надання бізнес-послуг, виробництво харчових продуктів, електроніка, логістика;

– *Словаччині* – автомобільна промисловість, аерокосмічна промисловість, електротехніка, ІКТ та зв'язок, розвиток технологічних, сервісних та кол-центрів, деревообробна, хімічна промисловість та машинобудування;

– *Словенії* – виробництво автомобілів, електрообладнання та електроніки, машинобудування та металообробка, хімічна та фармацевтична промисловість, ІКТ, логістика, деревообробна промисловість¹⁴³.

Урядом кожної з цих країн запроваджено ряд специфічних державних і державно-приватних механізмів залучення інвестицій і підтримки інвестиційних проектів. У Чехії основна увага приділена підтримці інвесторів через надання грантів на створення нових робочих місць і покриття витрат на навчання, здійснених протягом перших трьох років реалізації інвестиційного проекту в галузях обробної промисловості. Також новостворені юридичні особи можуть бути повністю звільнені від податків на прибуток юридичних осіб на строк до 5 років, а ті, що вже здійснюють виробництво, але збільшують обсяг інвестицій – частково звільнені від таких податків з максимальним обсягом до 60% витрат (табл. 6.1).

¹⁴³ Більш детальна інформація про стимулювання розвитку пріоритетних секторів у кожній країні міститься на офіційних сторінках спеціальних державних органів, які залучають та підтримують інвесторів: у Чехії (<http://www.czechinvest.org/en/target-sectors>), Польщі (<https://www.paih.gov.pl/sectors>), Угорщині (<https://hipa.hu/main#sectors>), Словаччині (<http://www.sario.sk/en/invest/sector-overview>), Словенії (<https://www.investslovenia.org/industries/>).

Таблиця 6.1

**Узагальнена матриця державної допомоги, що надається у Чеській Республіці відповідно до Акту про інвестиційні стимули
(застосовуються з 01.05.2015 р.)**

Тип діяльності	Тип інвестиційних стимулів		Критерії відповідності		Витрати, які підлягають відшкодуванню	Максимальний розмір підтримки для великих підприємств
	Звичайні інвестиції	Стратегічні інвестиції	Звичайні інвестиції	Стратегічні інвестиції		
Промислове виробництво	Зниження податку на корпоративні доходи на період до 10 років. Надання коштів у формі гранту на створення робочих місць загальним обсягом до 300 тис. крон.	Виключення зі стандартних стимулів: надання коштів у формі гранту на придбання активів обсягом до 10% прийнятних витрат (до 1,5 млрд. крон)	Мінімальний розмір внесених інвестицій має становити від 50 до 100 млн крон залежно від регіону, з яких не менше 50% – інвестовані у нове обладнання, а також створено не менше 20 нових робочих місць	Мінімальний розмір внесених інвестицій має становити від 500 млн крон, з яких не менше 50% – інвестовані у нове обладнання, а також створено не менше 500 нових робочих місць	Вартість активів, у яких нове обладнання має становити 50% прийнятних витрат	25% витрат, які підлягають відшкодуванню (крім Праги)
Технологічні центри (дослідження і розробки)	Надання коштів у формі гранту на навчання та перенавчання працівників обсягом до 50% витрат інвестора на ці цілі.	Виключення зі стандартних стимулів: надання коштів у формі гранту на придбання активів обсягом до 10% прийнятних витрат (до 0,5 млрд крон)	Мінімальний розмір внесених інвестицій має становити від 10 млн крон, з яких не менше 50% – інвестовані у нове обладнання, а також створено не менше 20 нових робочих місць	Мінімальний розмір внесених інвестицій має становити від 200 млн крон, з яких не менше 50% – інвестовані у нове обладнання, а також створено не менше 100 нових робочих місць	Вартість активів, у яких нове обладнання має становити 50% прийнятних витрат або дворічний обсяг витрат на заробітну плату новим працівникам	25% витрат, які підлягають відшкодуванню (крім Праги)
Центри бізнес-послуг та підтримки бізнесу	Відміна податку на нерухомість у спеціальних індустріальних зонах на строк до 5 років	X	Кількість створених нових робочих місць: Software/IT-девелопмент – 20 загальний сервісний центр – 70; високотехнологічний сервісний центр – 70; центр обробки даних – 20; центр підтримки клієнтів – 500	X	Вартість активів, у яких нове обладнання має становити 50% прийнятних витрат або дворічний обсяг витрат на заробітну плату новим працівникам	25% витрат, які підлягають відшкодуванню (крім Праги)

Джерело: Investment incentives / Business and Investment Development Agency CzechInvest. URL: <http://www.czechinvest.org/data/files/incentives-matrix-for-2h-2016-web-5205-en.pdf>

Детальний розгляд інвестиційної політики Чеської Республіки представлений у додатку 6.1.

В Угорщині основними механізмами підтримки інвесторів також є надання безповоротних субсидій на навчання і створення робочих місць та податкові пільги. Субсидії на навчання становлять 25–90% витрат інвесторів (до 2 тис. євро), для створення робочих місць – до 3–5 тис. євро на кожне нове робоче місце. Щодо податкових пільг, то зменшення бази оподаткування корпоративним податком є найбільшим у випадку здійснення інвестором діяльності у сфері досліджень і розробок, а якщо інвестиційний проект реалізується в університеті або державному науково-дослідному інституті, таке зменшення може становити 300% прямих витрат на дослідження і розробки.

У Словаччині поширене надання Банком розвитку Словаччини банківських гарантій по фінансових кредитах, що використовуються для купівлі, реконструкції та модернізації матеріальних активів (землі, нерухомості, інструментів та обладнання, сільськогосподарських тварин тощо), у т.ч. відновлення інфраструктури в регіонах, купівлі нематеріальних активів (нових технологій). Детальний розгляд досвіду Словаччини щодо залучення і підтримки інвесторів у пріоритетні галузі економіки представлений у додатку 6.2.

У Словенії широко використовуються гранти на працевлаштування окремих груп безробітного населення (наприклад, віком до 25, старших за 50 років, студентів, випускників тощо) – база оподаткування податком на прибуток зменшується на суму, що становить до 70% валової заробітної плати. Також діють численні програми щодо надання кредитних ліній для малого та середнього бізнесу, новостворених підприємств, мікрокредитування. Місцеві органи влади можуть пропонувати особливі стимули для інвесторів на індивідуальній основі, зокрема, спеціальні тарифи на користування промисловими об'єктами або інженерними мережами, податкові канікули щодо сплати місцевих податків.

У Польщі найбільш поширеними механізмами залучення іноземних інвестицій є: надання грошових грантів з державного бюджету, які включають фінансову підтримку нових інвестицій і створення нових робочих місць,

звільнення – за певних умов від корпоративного прибуткового податку та податку на нерухомість; спеціальні економічні зони для залучення інвестицій у розвиток певних регіонів. Так, умовами для ведення бізнесу в межах спеціальних економічних зон є: вкладена сума інвестицій має бути не менша за 100 тис. євро, при цьому частка власного капіталу підприємця – не менша за 25%; капіталовкладення повинні освоюватися протягом не менше п'яти років з дня завершення проекту (три роки для малих і середніх підприємств); робочі місця на новостворених об'єктах повинні зберігатися протягом не менше п'яти років з дня прийняття на роботу (три роки для малих і середніх підприємств)¹⁴⁴.

Основними заходами, що дозволили Польщі покращити показники умов ведення бізнесу, були такі:

- широке запровадження сучасних електронних технологій створення, обробки документів та обміну ними у таких сферах, як реєстрація власності (комп'ютеризація земельного кадастру, введення нової системи управління реєстром обтяжень власності на землю та іпотечного реєстру), митні процедури, сплата податків (через електронні платіжні системи);

- внесення змін у порядок банкрутства і реорганізації підприємств щодо спрощення судових процедур і розширення прав кредиторів, оновлення переліку документів, які повинні бути додані до заяви про банкрутство, а також шляхом надання кредиторам права приймати обтяжені фінансовими зобов'язаннями претензії у разі ліквідації підприємства;

- спрощення процедур започаткування бізнесу шляхом усунення вимоги щодо реєстрації нових компаній у Національній інспекції з праці та Національній санітарній інспекції;

- спрощення порядку отримання дозволів на будівництво за рахунок виключення вимоги отримання геотехнічної документації на земельну ділянку.

Особливі заходи держави для залучення інвесторів у Польщі представлені у *додатку 6.3*.

¹⁴⁴ Investing in Poland. Featuring trendbook 2014. Warsaw: Business journal group, PwC Polska, 2013. 150 p. URL: <http://pl.pwc.com>

На сьогодні першочергового вирішення потребують такі важливі проблеми підвищення інвестиційної привабливості України, як:

- подолання корупційної складової економічних відносин;
- модернізація законодавчої бази у таких напрямках регулятивної діяльності держави, як податковий, митний, земельні відносини, антимонопольна політика;
- імплементація у вітчизняне законодавство успішного міжнародного досвіду регулювання діяльності малих і середніх підприємств;
- кардинальна перебудова існуючої формальної системи державних гарантій захисту приватних інвестицій та створення дієвих механізмів вирішення корпоративних і комерційних спорів.

Практика реалізації інвестиційної допомоги держави у країнах ЦСЄ свідчить, що при формуванні системи заходів для підтримки інвесторів, тобто наповненні поняття «національний інвестиційний клімат» практичним змістом, необхідно враховувати такі чинники, як інвестиційний потенціал країни; необхідність адресної підтримки проектів у пріоритетних секторах і видах діяльності через запровадження спеціальних інструментів державної допомоги цим галузям; спрямування державної підтримки на подолання диспропорцій у розвитку регіонів; забезпечення модернізації і розширення транспортної, енергетичної, телекомунікаційної інфраструктури.

Враховуючи досвід країн ЦСЄ для *стимулювання припливу інвестицій у національну економіку* система відповідних заходів державної підтримки інвесторів має включати такі складові.

1. *Перелік пріоритетних для забезпечення економічного зростання країни видів економічної діяльності* нормативно закріплений у програмних документах уряду. Необхідно зазначити, що в усіх країнах ЦСЄ до пріоритетних віднесено інноваційно насичені (високотехнологічні) промислові види діяльності (автомобіле- та авіабудування, біотехнології і фармацевтику, виробництво електроніки, електротехніки та комп'ютерної техніки), енергетику (відновлювані джерела енергії, енергоощадні технології), а також галузі нематеріального виробництва – науково-дослідні й дослідно-конструкторські роботи, розробку

програмного забезпечення, високотехнологічні послуги (технологічні, сервісні та кол-центри). Загальна кількість таких пріоритетів зазвичай не перевищує п'яти.

Щодо визначення *пріоритетних (цільових) напрямів державної політики підтримки інвесторів*, то, враховуючи потенціал вітчизняної економіки, рівень привабливості окремих її галузей для вітчизняних та іноземних інвесторів, реалізацію переваг Угоди про асоціацію України з ЄС, можна запропонувати як пріоритетні для інвестування такі види діяльності:

- АПК, що наразі є безумовним лідером серед найбільш перспективних для іноземних інвесторів секторів економіки, збільшення обсягів виробництва у якому забезпечить як потреби внутрішнього ринку, так і збільшення обсягів експорту;

- енергетика – для України повною мірою актуальна суперечність між обмеженістю доступних енергетичних ресурсів та високою потребою у них, яке ускладнюється застарілим енергетичним господарством у регіонах та надзвичайно високим рівнем енергоспоживання у промисловості. З іншого боку, наявний значний потенціал розвитку альтернативної енергетики;

- ІКТ – трудовресурсний та науково-технічний потенціал України у цій галузі є значним, що підтверджується таким показником, як кількість ІТ-спеціалістів, за яким вона увійшла в першу п'ятірку країн світу. Особливими чинниками привабливості ІТ-сектора для інвесторів є: можливість стрімкого зростання проєктів у максимально короткі строки, затребуваність високотехнологічних проєктів у світі, їх висока ліквідність, відсутність територіальної прив'язки та високий рівень мобільності основних фондів і робочої сили, низький рівень проникнення «тіньових» схем, які підтримуються корумпованими чиновниками та поширені у традиційних галузях промисловості. Зазначені чинники зумовлюють достатньо низький рівень ризику в цьому секторі порівняно з реальним сектором в умовах економічної кризи і воєнних дій.

- автомобілебудування – перевагами галузі автомобілебудування України є: сусідство з основними автомобільними кластерами – Центральною Європою, Росією, Туреччиною; інфраструктурні можливості країни (за індексом

ефективності логістики Україна посідає 41-ше місце у світі); високий рівень кваліфікації робочої сили та конкурентний рівень заробітних плат; наявність спеціального режиму давальницької сировини, який досить вигідний при виробництві автокомпонентів; відносно невисокий рівень податків порівняно з європейськими;

– транспортна інфраструктура, зокрема, будівництво автомобільних доріг та створення мережі логістичних центрів.

Видами економічної діяльності, які можуть розглядатися як «друга черга» для залучення інвестицій, є: роздрібна торгівля, авіа- та суднобудування, аутсорсингові послуги та центри надання бізнес-послуг, туризм.

2. Перелік пріоритетних для забезпечення економічного зростання країни регіонів. Як правило, більш вагомую є підтримка інвесторів, які ведуть діяльність у депресивних регіонах, а у найбільш економічно стійких регіонах (зокрема столичних) вона взагалі може не надаватися. Детальніше засоби фасилітації діяльності іноземних інвесторів у регіонах розглядатимуться в розділі 8.

3. Запровадження вичерпних переліків критеріїв і вимог до інвесторів для прийняття рішень відповідних органів щодо надання їм підтримки.

4. Запровадження фінансових інструментів, спрямованих на здешевлення інвестиційних ресурсів у сферах ресурсо-, енергозбереження та високотехнологічних видах діяльності, участь держави у співфінансуванні науково-дослідних проектів.

Найбільший економічний ефект щодо залучення іноземних інвестицій може бути досягнутий у разі використання досвіду країн ЦСЄ у вітчизняній державній інвестиційній політиці за напрямками: а) запровадження прямої державної фінансової допомоги у формі субсидування для створення нових робочих місць, перенавчання та підвищення кваліфікації працівників, залучення молодих працівників; б) застосування спеціальних пільгових умов оподаткування для підприємств певних видів діяльності, які будуть визначені як пріоритетні, у разі здійснення крупних інвестицій у розширення та/або модернізацію виробництва; в) розширення сфери застосування державно-приватного партнерства як механізму

підтримки інвестиційних проектів в інфраструктурних галузях та у житлово-комунальному господарстві.

6.2. Вплив інноваційної та технологічної детермінант на економічне зростання України

Виклики, що постали перед Україною, актуалізують необхідність підвищення ролі сучасних технологій та виробництв, без яких Україні буде вкрай важко досягти високих темпів економічного розвитку і скоротити існуюче відставання від провідних країн, оскільки в сучасній світовій економіці визначальним фактором конкурентоспроможності держави є рівень її науково-технічного та інноваційного розвитку. В сучасному глобальному середовищі саме стан високотехнологічної діяльності визначає конкурентоспроможність національної економіки. На сьогодні перед Україною стоїть завдання посилення високотехнологічної складової у структурі внутрішнього виробництва шляхом удосконалення системи державного регулювання розвитку високотехнологічної діяльності та оптимального вибору політики стимулювання розвитку сфери високих технологій.

За експертними оцінками, у розвинених країнах від 50 до 90% зростання ВВП обумовлюється інноваційним та технологічним прогресом, інновації є обов'язковою умовою та основною рушійною силою розвитку всіх секторів промисловості. Водночас в Україні, яка має потужний природний і людський потенціал і відносно значний рівень витрат на наукову і науково-технічну діяльність (у 2005–2015 рр. – 4,4–11,2 млрд грн, або 1,1–0,7% ВВП), частка реалізованої промислової інноваційної продукції була незначною (в 2007–2015 рр. – 5,6–3,8%). На глобальному ринку за останні десять років витрати на науку зростають вищими темпами, ніж світова економіка. Середньосвітовий показник

наукоємності ВВП за останніми даними Світового Банку становить 2,2%¹⁴⁵ У найбільш розвинених країнах світу витрати на наукові дослідження становлять від 2 до 4% ВВП. Зокрема, наукоємність ВВП Швеції – 4,6%, Японії – 3,1%. Високі показники також у США – 2,8%, Німеччини – 2,5%, Франції – 2,2%; показник Російської Федерації – 1,2%¹⁴⁶. У розвинених країнах основна частина доданої вартості концентрується у сфері створення нових технологій. Виробництво переходить з IV технологічного укладу в V і навіть у VI. Це свідчить про становлення інноваційної та інформаційної парадигм економічного розвитку. У розвинених країнах на частку передових або вдосконалених технологій припадає до 80% приросту ВВП з використанням машинної технології¹⁴⁷.

Як зазначалося у розділі 5, у структурі експорту України переважає низько- і середньотехнологічна продукція (рослинна, харчова, мінеральна, метали). Для того щоб забезпечити конкурентоспроможність національної економіки у довгостроковому періоді, необхідно організувати процес формування узгодженого бачення технологічного майбутнього України усіма учасниками цього процесу: держави, бізнесу, науки, суспільства та спільними зусиллями реалізовувати поставлені цілі. Ключова роль в організації зазначеного процесу належить державі, тому розв'язання проблеми подальшого розвитку високотехнологічної діяльності має вирішальне значення з точки зору перспективи становлення в Україні інноваційної моделі розвитку національної економіки.

Підтримка інноваційної діяльності, зокрема стимулювання інвестицій у дослідження та розробки, є ключовим елементом Лісабонської стратегії, ухваленої країнами – членами ЄС, а її головна мета полягає у збільшенні сукупних інвестицій в НДДКР (R&D) до рівня 3% від ВВП до 2010 р. Сьогодні у сфері інноваційної політики основною політичною стратегією Європейського Союзу є *«Широкобазисна інноваційна стратегія для ЄС»*, запроваджена у 2006 р., яка визначає шляхи поєднання інновацій промислового походження та інновацій

¹⁴⁵ The World Bank Data: Research and development expenditure (% of GDP). URL: <https://data.worldbank.org/indicator/gb.xpd.rsdv.gd.zs>

¹⁴⁶ OECD data. Gross domestic spending on R&D. URL: <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm>

¹⁴⁷ Левинсон А.Г. О среднем классе в конце прекрасной эпохи. *Вестник общественного мнения*. 2008. № 6, С. 53–64.

суспільного походження з конкурентоспроможністю та державною політикою на всіх рівнях як ключового елемента оновленої Лісабонської стратегії. Стратегія виділяє десять пріоритетних заходів у дорожню карту дій на національному та європейському рівнях. Іншим інструментом встановлення пріоритетів високого рівня є *Інноваційна стратегія ОЕСР*, спрямована на забезпечення взаємного посилення політик та рекомендацій для поживлення інноваційної діяльності як на загальноєвропейському, так і на національному рівнях¹⁴⁸.

Наразі основою всієї системи планування в ЄС є Бачення до 2050 р.¹⁴⁹, загальне по Союзу, за сферами діяльності та країнами – членами ЄС. Бачення визначає довгострокові пріоритети і встановлює стратегічні цілі. Для реалізації пріоритетів і цілей у середньостроковій перспективі, як зазначалося у розділі 4, діє стратегія «Європа 2020»¹⁵⁰. *Майже в усіх країнах – членах ЄС відповідальними за визначення політики щодо НТРІ є щонайменше два міністерства. Найчастіше це міністерства економіки (або фінансів чи розвитку), які в основному відповідають за інноваційну політику та стратегії, та міністерства освіти та науки, що зазвичай займаються питаннями освіти та наукових досліджень.* Інші міністерства відіграють важливу роль у системі НТРІ, але зазвичай орієнтовані на певний сектор, наприклад міністерства, що займаються питаннями таких галузей, як охорона здоров'я, охорона довкілля, сільське господарство та транспорт. Світовий досвід реалізації завдання щодо знаходження місця інноваційно-технологічної компоненти у структурі загальнодержавного устрою наведено у *додатку 6.4*.

Відповідно до системи індикаторів розвитку, розробленої Світовим банком, інноваційно-технологічна детермінанта (ІТД) складається з таких елементів, як: інноваційний потенціал; інноваційна спроможність; якість науково-дослідних

¹⁴⁸ Інноваційна політика: європейський досвід та рекомендації для України. Т. 1: Ключові особливості інноваційної політики в якості основи для розробки заходів з сприяння інноваціям, що спрямовують Україну до заснованої на знаннях конкурентоспроможної економіки - порівняння ситуації в ЄС і Україні. Проект ЄС «Вдосконалення стратегій, політики та регулювання інновацій в Україні». Київ: Фенікс, 2011. 214. с. С. 58–59, 89–92, 203.

¹⁴⁹ Global Europ 2050 / Directorate-General for Research and Innovation Socio-economic Sciences and Humanities. 2012. URL: <http://europa.eu>
¹⁵⁰ Стратегія «Європа 2020». URL: https://europa-kolleg-hamburg.de/fileadmin/user_upload/documents/Study_Papers/SP_13_04_Hoepker.pdf

установ; витрати підприємств на НДДКР; державні закупівлі високотехнологічної продукції; забезпеченість науковим персоналом; кількість патентів¹⁵¹.

Як зазначалося вище, оцінити ту чи іншу детермінанту можливо стосовно конкретної економіки та порівнюючи національні економіки між собою. Аналіз динаміки рейтингових позицій України¹⁵² за показниками інноваційно-технологічної детермінанти (рис. 6.1) свідчить про нестабільність інноваційного розвитку національної економік, що в свою чергу свідчить про відсутність єдиної, комплексної, виваженої стратегії інноваційно-технологічного розвитку на державному рівні.

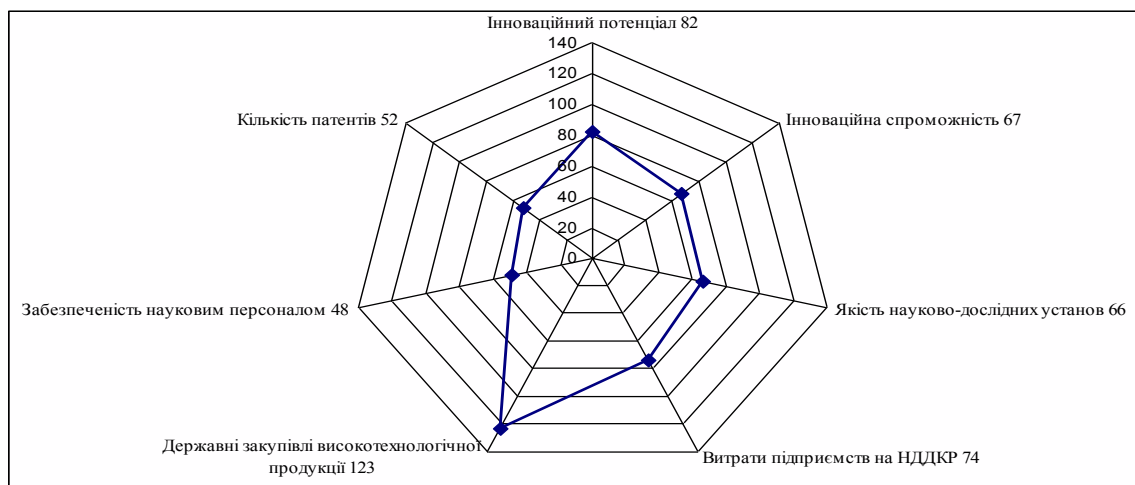

Рис. 6.1. Фактори, що визначають рівень інноваційного розвитку країни та місце України у міжнародному інноваційному рейтингу 144 економік

Джерело: The Global Competitiveness Report 2014–2015: Full Data Edition / World Economic Forum. Geneva, 2014.

На рівні підприємства набір складових ІТД деталізується (рис. 6.2), а ранжування цих складових відбувається від найбільшого до найменшого значення відповідно до ступеня негативного впливу, який чинить складова на інноваційний розвиток підприємства. Представлені дані – результат обстеження інноваційної діяльності на промислових підприємствах¹⁵³. Основа піраміди – це фактори, які перешкоджають найбільше (частка підприємств, які зазначили фактор, % від загальної кількості обстежених підприємств). Як видно з рис. 6.2, найбільш важливим бар'єром у інноваційної діяльності для вітчизняних підприємств є брак

¹⁵¹ World Development Indicators / World Bank. Various years. Washington, D.C.: World Bank. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/26447>

¹⁵² The Global Competitiveness Report 2014–2015: Full Data Edition / World Economic Forum. Geneva, 2014. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf

¹⁵³ Обстеження інноваційної діяльності відповідно до стандартів ЄС (EIS) / Держстат України. 2007.

фінансових ресурсів. Водночас неготовність самих підприємств до інновацій як фактор, що перешкоджає інноваційній діяльності, назвали 15,5% підприємств (на вершині піраміди).

Світовий досвід свідчить, що вплив науково-технічного потенціалу на прискорення соціально-економічного розвитку країни відбувається лише тоді, коли наукоємність ВВП перевищує 0,9% ВВП. Інакше втрачається економічна функція науки. Особливого значення інноваційні процеси на основі впровадження передових науково-технічних досягнень набули останнім часом – у період подолання кризи та відновлення економічного зростання. Зокрема, у США поставлено мету довести витрати на дослідження і розробки до рекордного для країни рівня – понад 3% ВВП, аби зберегти технологічне та економічне лідерство у світі. Ці інвестиції спрямовуються на розробку проривних технологій, які забезпечать прогрес технологічного базису економіки на наступні десятиліття. Тож провідні країни світу, а слідом і деякі пострадянські країни нарощують обсяги фінансування науки задля активізації зростання національних господарств.

На тлі інтенсифікації наукової діяльності у ЄС та найближчих країнах-сусідах в Україні панують тенденції до скорочення наукової і науково-технологічної активності. Нині наукоємність ВВП впала нижче за критичний рівень (0,9%) і становить 0,73%. Знижуються й інші показники, в тому числі питома вага реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промислового виробництва: 7% у 2002 р., 4,8% у 2009 р., 3,3% у 2012 р., 2,5% у 2014 р., 1,4% у 2015 р. Переважну частку реалізованої інноваційної продукції становила продукція з низьким рівнем новизни, оскільки у структурі реалізованої інноваційної продукції частка продукції, що була новою тільки для підприємства, переважала над часткою продукції, що була новою для ринку (86% станом на 2015 р.)¹⁵⁴

¹⁵⁴ Наукова та інноваційна діяльність в Україні, 2015 рік. Статистичний збірник. Київ: ДП "Інформаційно-видавничий центр Держстату України", 2016. 257 с.

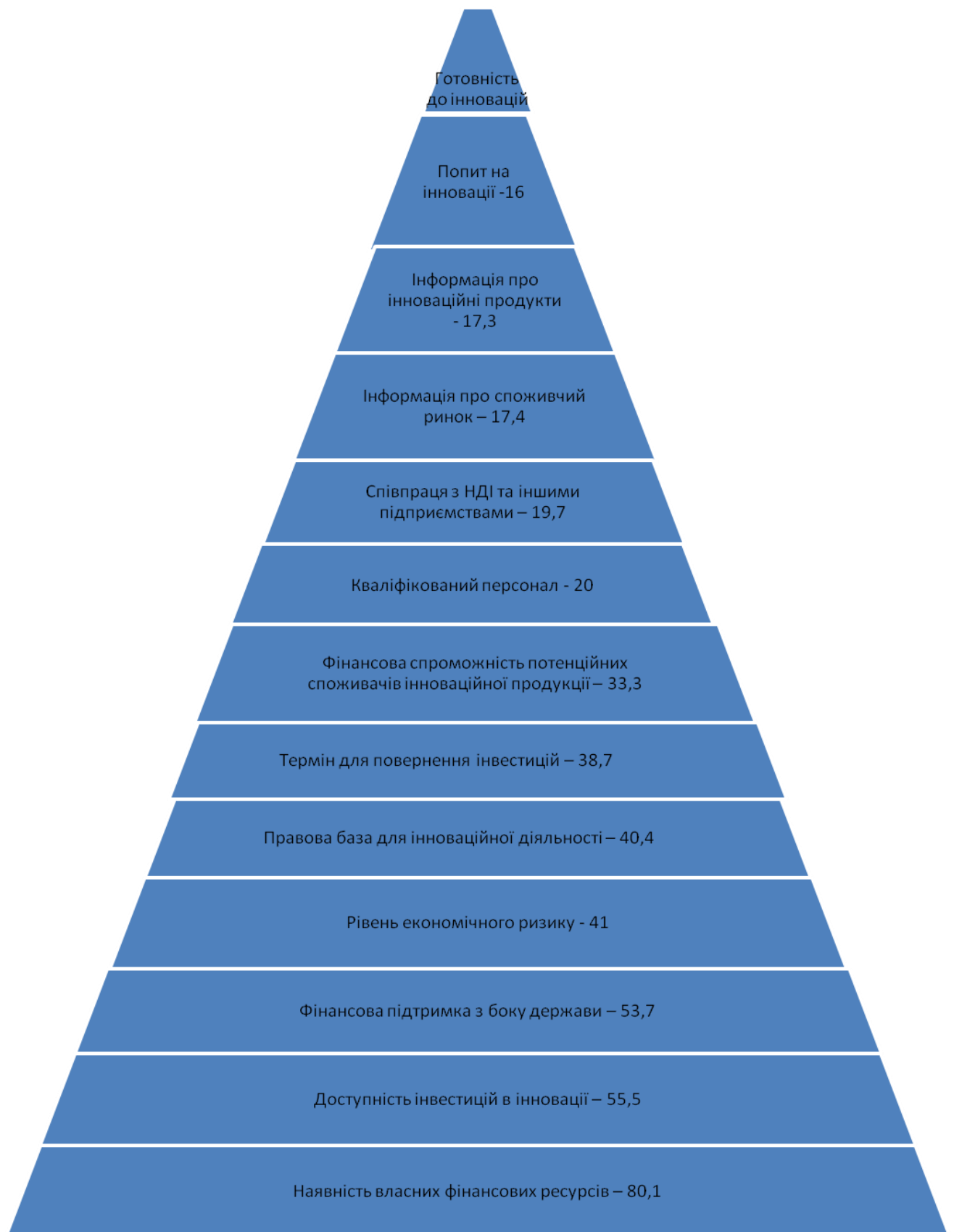

Рис. 6.2. Ієрархічна структура факторів, що визначають рівень інноваційного розвитку вітчизняних підприємств

Джерело: Обстеження інноваційної діяльності відповідно до стандартів ЄС (EIS) / Держстат України. 2007.

Нині прискорений темп розвитку технологій трансформує структуру світових ринків, відповідно змінюється й український. Більшість компаній у розвинених західних країнах уже давно використовують переваги технологічного прогресу. Україна як європейська держава, що розвивається, повинна почати впроваджувати інновації на всіх рівнях. Незважаючи на складну економічну ситуацію, в Україні є можливості для інноваційного розвитку, є компанії, які розробляють і впроваджують досягнення сучасного світу інноваційних технологій. Завдання державної політики – активізувати інноваційну діяльність, продемонструвати, що вона можлива в сучасних українських реаліях, і забезпечити умови зростання галузі в країні до світового рівня.

6.3. Інституційне забезпечення розвитку МСБ як детермінанта економічного зростання

Підвищення ролі малого та середнього бізнесу (МСБ) в економіці, поліпшення бізнес-середовища є необхідною умовою для покращення економічного стану країни, зростання конкуренції на ринку, зменшення негативного впливу на економіку дестабілізуючих факторів завдяки створенню потужного середнього класу і соціальній стабільності. За чисельністю підприємств (99,9% у 2015 р.) та кількістю зайнятих (79,1% у 2015 р.) у структурі економіки України переважають підприємства МСБ, але за *ефективністю діяльності* МСБ поступається великим підприємствам економіки країни. Так, за показником продуктивності праці (ПП) на одного зайнятого (2015 р.) малі підприємства в 2,0 раза, а середні підприємства в 1,6 раза поступаються великим підприємствам економіки країни; за показником обсягу реалізації продукції на одного зайнятого різниця становить 1,7 та 1,4 раза, відповідно (*додаток 6.5, табл.6.5.1*). Порівняння вітчизняних та європейських підприємств МСБ нефінансового сектора свідчить, що за кількістю підприємств Україна перебуває на рівні ЄС-28, але за *ефективністю їх діяльності* поступається МСБ Європейського Співтовариства. Так, за продуктивністю праці вітчизняні середні підприємства утричі поступаються

аналогічним підприємствам ЄС, малі підприємства – в 4 рази, мікропідприємства – у 5 разів¹⁵⁵.

Важливою характеристикою для аналізу ефективності діяльності суб'єктів МСБ є показник їх економічної стійкості, який відображає динаміку розвитку зазначених суб'єктів за певний період за такими показниками, як кількість суб'єктів, внесок суб'єктів у створення ВВП, рентабельність їх операційної діяльності (додаток 6.5, табл.6.5.2). Проведений розрахунок дозволив виявити, що *сектор змінив межі показника економічної стійкості з низького до економічно нестійкого (2015 р. до 2013 р.)*. Виняток становлять малі та середні підприємства сільського, лісового та рибного господарства, що зберегли свою частку у структурі доданої вартості та підвищили рентабельність операційної діяльності. *Значну роль у погіршенні показника економічної стійкості відіграли інфляційна компонента та зниження платоспроможного попиту населення, розрив технологічних ланцюжків і неспроможність їх ефективного та швидкого заміщення внаслідок анексії та окупації частини території країни, що відобразилося на фінансових результатах малих і середніх підприємств*. Питома вага збиткових підприємств у 2015 р. становила: 33,9% – у малому бізнесі, в т.ч. 26,7% – у мікробізнесі та 29,4% – у середньому бізнесі країни. Наявною є нестача власних обігових коштів – як на ведення операційної діяльності, так і на модернізацію виробництва.

Низька ефективність розвитку підприємств МСБ країни також є наслідком низької якості вітчизняної регуляторної бази, швидкості її реформування та невідповідності найкращим світовим стандартам, зокрема вимогам ЄС. Європейський досвід підтримки розвитку підприємств МСБ базується на Європейській хартії малого підприємництва, впровадження принципів якої задекларовано в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС (стаття 379). Аналіз процесу імплементації в Україні європейських практик підтримки ведення бізнесу, що містяться у згаданій хартії, дає можливість визначити як сильні, так слабкі сторони МСБ країни. *Серед основних досягнень щодо наближення вітчизняної*

¹⁵⁵ Europe in figures – Eurostat yearbook. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Europe_in_figures_-_Eurostat_yearbook

регуляторної бази ведення бізнесу до європейських практик слід визначити такі: наявність Стратегії розвитку системи технічного регулювання та плану з дерегуляції бізнесу; зменшення значної кількості регуляторних процедур і запуск електронної системи ProZorro; участь у програмах ЄС «COSME» з конкурентоспроможності малого та середнього бізнесу та рамковій програмі ЄС з наукових досліджень та інновацій «Горизонт 2020» тощо. Слабкими сторонами є: ускладнений доступ до фінансових ресурсів, відсутність якісної системи інформаційної підтримки для МСБ і нерозвиненість мережових технологій підтримки підприємництва, повільна імплементація процедур з дерегуляції бізнесу та систем електронного урядування, відсутність дієвої торговельної політики, що може допомогти підприємцям позиціонуватися на європейських ринках, а також організаційно слабкі бізнес-об'єднання та недостатній рівень розвитку бізнес-освіти і навичок підприємництва (табл. 6.2).

Швидкість імплементації Угоди про асоціацію України та ЄС у частині розвитку підприємництва та запровадження принципів Європейської хартії малого підприємництва (регуляторні та законодавчі ініціативи) безпосередньо відображаються на позиції країни у міжнародних рейтингах легкості ведення

Таблиця 6.2

SWOT-аналіз малого та середнього бізнесу України

<u>СИЛЬНІ СТОРОНИ</u>	<u>СЛАБКІ СТОРОНИ</u>
<ul style="list-style-type: none"> • Наявність Стратегії розвитку системи технічного регулювання та плану з дерегуляції бізнесу; • зменшення значної кількості регуляторних процедур; • запуск електронної системи ProZorro; • приєднання до програми ЄС «COSME» з конкурентоспроможності малого та середнього бізнесу та рамкової програми ЄС з наукових досліджень та інновацій «Горизонт 2020»; • впровадження всеохоплюючої методології щодо аналізу впливу регуляторних актів (АРБ) на бізнес; • приєднання до Європейської мережі підприємництва (EnterpriseEuropeNetwork). 	<ul style="list-style-type: none"> • Ускладнений доступ малих та середніх підприємств до фінансових ресурсів; • відсутність якісної системи інформаційної підтримки для МСБ і нерозвиненість мережових технологій підтримки підприємництва; • повільна імплементація процедур з дерегуляції бізнесу та систем електронного урядування; • відсутність дієвої торговельної політики, яка може допомогти підприємцям позиціонуватися на європейських ринках; • організаційно слабкі бізнес-об'єднання; • недостатній рівень розвитку бізнес-освіти і навичок підприємництва.

<u>МОЖЛИВОСТІ</u>	<u>ЗАГРОЗИ</u>
<ul style="list-style-type: none"> • Поступове усунення горизонтальних та секторальних обмежень (Угода про асоціацію України та ЄС); • прискорення імплементації процедур з дерегуляції бізнесу; • ведення переговорів щодо усунення квот на поставки продукції вітчизняного виробництва на ринок ЄС; • впровадження принципів Європейської хартії малого бізнесу; • створення національних фондів: інвестиційного, кредитних гарантій та ризикових, венчурних капіталовкладень для МСП на кшталт європейських фондів; • спрощення системи адміністрування податків та зниження податкового навантаження на МСБ, передусім високотехнологічний; • передбачення винагороди фінансовим установам, що фінансують мережеві інноваційні проекти відповідно до розгалуженості мережі; • проведення тренінгів та надання консультативних послуг для вітчизняних бізнес-структур; • підняття в рейтингу Doingbusiness згідно із задекларованими цілями у Стратегії розвитку країни «Україна 2020» (ТОП-30 країн); • можливість піднятися в рейтингу економічної свободи, IMF; • посилення інституційної підтримки МСП через підвищення професійного рівня бізнес-об'єднань; • залучення допомоги ЄС з метою створення Єдиної інформаційної системи та веб-сайту «Європейська мережа підприємств – Україна» відповідно до ст. 379 Гл.10 «Політика у сфері промисловості та підприємництва» Угоди про асоціацію; • проведення презентацій і форумів щодо інвестиційного потенціалу регіонів України в країнах-сусідах і структурах ЄС з метою поглиблення транскордонного співробітництва (Гл. 27 «Транскордонне та регіональне співробітництво» Угоди про Асоціацію); • ухвалення Стратегії розвитку малого та середнього підприємництва в Україні на період до 2020 р.; • мікрокредитування малого бізнесу за доцільними кредитними ставками; • прискорення інституційних реформ 	<ul style="list-style-type: none"> • Посилення нестабільності в разі загострення бойових дій на сході країни; • виникнення криз на зовнішніх ринках: фінансових, сировинних і т.ін., у т.ч. в країнах зони євро (<i>зовнішні загрози</i>); • збереження низького платоспроможного попиту населення; • втрата фінансових ресурсів вітчизняними бізнес-структурами через нездатність швидкого заміщення російського експортного напрямку виходом на європейський ринок (нестача фінансових ресурсів чи доступ до них, сертифіковане устаткування згідно з вимогами ЄС, впроваджені технічні стандарти, санітарні та фітосанітарні норми); • відсутність у вітчизняних бізнес-структурах певних навичок та обізнаності для позиціонування продукції чи послуг на ринку ЄС; • незавершеність або неефективність реформування судової, правоохоронної та ін. систем, що гарантують захист прав власності; • низький рівень зовнішніх інвестицій у країну, спричинений внутрішніми дестабілізуючими факторами; • збереження високих кредитних ставок для МСБ та відсутність налагодженої системи кредитних гарантій

Джерело: складено автором.

бізнесу, зокрема *рейтингу Світового банку Doing business*¹⁵⁶ (додаток 6.5, табл.6.5.3). Потрібно зазначити, що з 2014 р. Україна у зазначеному рейтингу значно просунулася і станом на 2017 р. займала 80-те місце з 190 країн світу (2014 р. – 112-те місце).

Однією з *актуальних детермінант* економічного зростання МСБ країни, його економічної стійкості та успішності функціонування є інституції. Якість інституційної інфраструктури підтримки підприємництва – це важлива складова його успішного розвитку. *Інституція підтримки підприємництва* – це організація, створена представниками приватного та/або державного секторів для надання ресурсної підтримки наявному бізнесу, для започаткування підприємницької діяльності, задоволення потреб бізнесу в розвитку, налагодження взаємозв'язків між органами публічної влади, науковою і бізнес-спільнотою у забезпеченні економічного зростання та розвитку регіонів, де вони функціонують. Зокрема, «Глобальний моніторинг підприємництва» (Global Entrepreneurship Monitor)¹⁵⁷ пов'язують рівень підприємницької активності економіки із рівнем розвитку підприємницького середовища. Для того щоб підприємницьке середовище стимулювало підприємницьку діяльність, необхідно забезпечити взаємозв'язок усіх його елементів для передачі знань, створення нових продуктів і послуг (інновацій), а також для підвищення конкурентоспроможності малого та середнього підприємництва. Інституції підтримки підприємництва саме і покликані виконувати таку роль, надаючи професійні послуги з цих питань.

Законодавство України не містить визначення загального терміна «інституція підтримки підприємництва», а також більшості різновидів інституцій підтримки підприємництва. В Україні діють різноманітні за *організаційно-правовою та функціональною* моделлю інституції підтримки підприємництва. Основна мета діяльності таких інституцій полягає в інформаційній, правовій, організаційній, технічній та фінансовій підтримці підприємництва. Серед вітчизняних – лише чотири спеціалізовані інституції підтримки МСБ (Рівненська федерація малого та

¹⁵⁶ Doing Business 2017. URL: <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2017>

¹⁵⁷ Глобальний моніторинг підприємництва. URL: <http://gemconsortium.org>

середнього бізнесу «Єдність», м. Рівне; Центр підтримки малого підприємництва, м. Хмельницький; Спілка підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України, м. Київ; Всеукраїнське об'єднання підприємців малого та середнього бізнесу «Фортеця», м. Київ). В Україні кількісно переважають об'єднання підприємців (57), другою за кількістю представлених інституцій є група бізнес-центрів (29), решта типів інституцій підтримки підприємництва є нечисленними – зокрема, шість інформаційно-аналітичних центрів, п'ять агенцій територіального розвитку, три бізнес-інкубатори, два фонди розвитку (підтримки) підприємництва, одне консультативно-дорадче утворення при органах публічної влади.

Серед основних *внутрішніх факторів*, що впливають на інституційне забезпечення ефективного розвитку МСБ країни: національна законодавча та регуляторна політика щодо МСБ; розвиток інфраструктури підтримки МСБ на національному, регіональному та місцевому рівнях; зниження рівня корупції; розвиток органів місцевого самоврядування. Серед *зовнішніх факторів*, що впливають на інституалізацію ефективного розвитку МСБ країни: законодавче та регуляторне поле, технічні стандарти та умови ведення бізнесу на зовнішніх ринках; підтримка інтересів вітчизняного МСБ на експортних ринках, зокрема, входження до міжнародних мереж підтримки бізнесу; інтенсивність конкуренції на світових ринках товарів і послуг (додаток 6.5, схема 1).

Підсумовуючи, потрібно зазначити, що єдиної загальноприйнятої моделі організації діяльності інституцій підтримки підприємництва не існує – їхній статус та функції, місце в стимулюванні економічного розвитку та економічного зростання залежать від поєднання таких факторів, як структура національної економіки, наявність публічно-приватних партнерств, доступність фінансових ресурсів для діяльності інституцій підтримки підприємництва та інших чинників, які визначають економічну модель функціонування відповідної держави. Порівнюючи інституціональну структуру підтримки підприємництва України та

Польщі¹⁵⁸, констатуємо, що за кількістю інституцій Польща значно випереджає Україну (681 бізнес- та інноваційних центрів), іншою є також функціональна структура інституцій, зокрема, значну кількість становлять інноваційні центри (42), технологічні парки (42), технологічні інкубатори (24), центри трансферу технологій (42), бізнес-інкубатори (46), отже, структура є більш якісною в сенсі можливості підтримки технологічних та інноваційних рішень бізнесу. Також структура інституцій підтримки бізнесу в Польщі є більш децентралізованою, зокрема місцевих та регіональних фінансових установ підтримки бізнесу (local®ional loan funds) – 81 од.

Європейський підхід до проблеми забезпечення розвитку МСБ полягає у створенні для нього сприятливих умов¹⁵⁹ і здійснюється за такими напрямками: забезпечення доступу до фінансування; надання бізнес-послуг через європейську мережу підприємництва (Центри послуг з питань бізнесу та інновацій); підтримка щодо вдосконалення інноваційної політики; реалізація проектів з екоінновацій; підтримка інновацій через систему контрактів і грантів. Причому принципи та інструменти ЄС можуть бути успішними і в умовах украї обмежених ресурсів.

Важливими факторами розвитку МСБ є *міжнародні мережеві структури їх підтримки*. Мережі характеризуються географічно розгалуженим розташуванням своїх учасників, які мають спільні робочі інтереси, спільні за походженням потреби та спільних учасників. Сума цих складових діє на користь усієї мережі. Учасники мережі мають власні функції всередині групи, а комунікації між спільнотами також сприяють формуванню успішної спільної діяльності (синергії) та досягненню найкращих результатів.

Мережі учасників інновацій і технологій діють паралельно у кількох країнах. Деякі з них сформовані на суто комерційній основі, а інші мають державне

¹⁵⁸ Mażewska M. Infrastruktura otoczenia biznesu w Polsce. *Ośrodki innowacji i przedsiębiorczości w Polsce. Raport 2014* (pp. 7–25). Poznań/Warsaw: SOOIPP, 2015.

¹⁵⁹ На загальноєвропейському рівні прийнята рамкова програма «Конкурентоспроможність та інновації» (Competitiveness and innovation CIP). Одним із компонентів рамкової програми є програма «Підприємництво та інновації» (Entrepreneurship and Innovation Programme EIP), яка спрямована на підтримку інновацій на малих і середніх підприємствах. Competitiveness and Innovation Framework Programme (CIP), 2007–2013 pp. – європейська програма підтримки інноваційної діяльності (в тому числі екоінновацій), забезпечення більш широкого доступу до фінансових ресурсів, надання послуг з підтримки бізнесу в регіонах, заохочення використання ІКТ та енергозберігаючих технологій. Загальний бюджет програми склав 3621 млн євро. Її наступницею стала Programme for the Competitiveness of enterprises and SMEs (COSME) 201–2020.

фінансування та цілі, визначені на державному рівні. Ці мережі можуть співіснувати та пропонувати різні типи послуг для своїх учасників. Такі мережі мають подібні загальні цілі, які полягають у проведенні спільної роботи для обміну знаннями та ресурсами для покращення результатів діяльності.

Часто мережі спочатку організуються як невеликі консорціуми на регіональному чи національному рівнях, а потім перетворюються на міжнародні супермережі. У багатьох країнах інноваційні та технологічні суб'єкти формують національні або спеціалізовані мережі, такі як Асоціація наукових парків Великої Британії (United Kingdom's Science Park Association). Представники національних органів також можуть координувати міжнародні мережі. Крім того, міжнародною координацією діяльності мереж займаються такі організації, як Міжнародна асоціація наукових парків (International Association of Science Parks) та Світова асоціація науково-дослідних парків (World Technopolis Association).

Єврокомісія запровадила два типи мереж: Мережу інноваційних центрів (Innovation Relay Centre Network) та Європейські інформаційні центри (European Information Centres), обидві з яких були організовані на регіональній основі через національні та регіональні вузли. У 2008 р. дві мережі були поєднані у єдину мережу, яка отримала назву Європейська мережа підприємств (Enterprise Europe Network – EEN), і їх управління було надано Виконавчій агенції з конкурентоспроможності та інновацій (Executive Agency for Competitiveness and Innovation). Мережа відкрита для членів з країн, які не входять до ЄС. Часткове фінансування членів з боку ЄС є можливим, базуючись на їх розташуванні, якщо зацікавлена країна має угоду про співпрацю з ЄС. Європейська мережа підприємств пропонує широкий спектр послуг: отримання доступу до ринкової інформації, вирішення юридичних питань, визначення потенційних бізнес-партнерів у Європі, підтримка інновацій та трансферу технологій. EEN налічує майже 600 партнерів з 64 країн світу, 6000 досвідчених спеціалістів. У 2011 р. Україна приєдналась до Європейської мережі підприємств відповідно до Статті 21.5 Програми з конкурентоспроможності та інновацій шляхом створення

консорціуму EEN-Україна, до якого увійшли представники бізнесу та державних установ, а також наукові організації.

Новим інструментом підтримки та розвитку МСБ, що успішно реалізований у країнах ЄС, є Центри підтримки бізнесу (ЦПБ) – координаційні центри з поширення інформації та надання послуг місцевим МСБ (*додаток 6.5, табл.6.5.4*) Центри підтримують розвиток МСБ шляхом реорганізації підприємств у життєздатні МСБ та створення сталої інфраструктури консалтингових послуг для бізнесу. Функціонуючий ЦПБ сприяє організаційному розвитку, дозволяє підвищувати компетенції, проводити дослідження потреб представників підприємницького середовища, здійснювати оцінку організаційних спроможностей та потреб МСБ; допомагає у створенні нових продуктів та послуг із підтримки бізнесу. ЦПБ сприяють розбудові інфраструктури підтримки малого та середнього бізнесу; створюють умови для імпортозаміщення шляхом виділення галузей, в яких підприємства області мають порівняльні конкурентні переваги; забезпечують покращення надання адміністративних послуг та взаємодії влади і бізнесу. *Мережа ЦПБ в Україні має виконувати такі функції:* інформування, навчання, проведення заходів, забезпечення ефективної взаємодії – обміну напрацюваннями і практиками між реципієнтами послуг ЦПБ.

Досвід застосування державних програм, спрямованих на підтримку пріоритетних напрямів розвитку економіки, підприємництва або регіонального розвитку у Чеській Республіці

1. ОППП – Оперативна програма промисловості та підприємництва (Operational Programme Industry and Enterprise, OPIE) (2004–2006 pp.)¹⁶⁰

ОППП 2004–2006 є основним документом, на базі якого реалізується політика економічного і соціального партнерства у бізнес-секторі. У свою чергу ця програма є частиною Національного плану розвитку (НПР) 2004–2006, спрямованого на економічний розвиток країни.

У рамках цієї програми було розроблено і реалізовано кілька підпрограм різної спрямованості, заявки на участь у яких приймалися до 01.10.2006 р. (у межах терміну дії «материнської» програми OPIE). Усього станом на 02.10.2006 р. (після закінчення терміну подання проектів для отримання державної допомоги в рамках програми ОППП):

- гранти (дотації) були надані 1201 проекту на загальну суму майже 8 млрд крон;
- кредитні угоди були укладені по 1632 проектах на загальну суму 2 млрд крон.

До підпрограм в рамках ОППП відносились такі.

1.1. Програма УСПХ

Мета програми – підтримка розвитку технологічних парків, підприємницьких інкубаторів та центрів трансферу технологій. Програма спрямована на підтримку інфраструктури у сфері промислових досліджень і розробок та інновацій, поліпшення стану навколишнього середовища для технологічних компаній, у тому числі стартапів і спіноффів.

Підтримка надається у вигляді грантів до 75% прийнятних витрат на реалізацію проекту. Прийнятними витратами є витрати на придбання/оренду нерухомості і землі, будівництво або реконструкцію будівлі, експлуатаційні витрати, витрати на проведення робочих зустрічей, семінарів та практикумів, витрат на оренду офісів і лабораторій для інноваційних підприємств у бізнес-інкубаторі.

Сума гранту становить від 3 до 150 млн крон на один проект, тобто на виконання будівельних робіт, придбання матеріальних і нематеріальних активів і послуг, зокрема консультативних послуг для малого та середнього бізнесу або послуг щодо організації співпраці між МСБ і науково-дослідними установами. Заявник має бути юридичною особою, яка веде діяльність як оператор парку науки і технологій, бізнес-інкубатора або центру трансферу технологій, що відображено у його статуті.

1.2. Програма НЕРУХОМІСТЬ

Мета програми – підтримка заснування, розвитку і оновлення промислових зон і розвиток бізнесу у сфері нерухомості, а саме: підтримка сучасного будівництва необхідної інфраструктури або її відновлення на вже існуючих промислових комплексах (brownfields – інвестиції) та, в дуже обмеженому обсязі, будівництво нових промислових зон (greenfields – інвестиції). Програма призначена для муніципальних утворень, асоціацій місцевих органів влади, регіонів, будівельних і конструкторських компаній, які будують або реконструюють орендовану власність, а також підприємств МСБ.

Типовими проектами, які отримували підтримку за цією програмою, були:

- проект девелоперської компанії або муніципалітету з будівництва або відновлення будівлі (промислової ділянки) з метою подальшого її використання для організації виробничих підприємств. У цьому випадку прийнятні витрати компаній-розробників включають витрати, пов'язані з невикористанням приміщень, призначених для здавання;
- проект щодо покращення транспортної інфраструктури підприємства, наприклад, шляхом будівництва огорож, під'їзних шляхів тощо;
- проект щодо реконструкції будівель підприємства, необхідних для виробництва, та оснащення їх необхідними технічними засобами;
- підведення до виробничих підприємств інфраструктурних об'єктів (доріг, огорож, підключення до каналізації, залізниці, водопроводу, лінії електропередач тощо);
- підготовка проектної документації, усунення екологічних ризиків.

¹⁶⁰ <https://www.mpo.cz/en/business/grants-and-business-support/opie-2004-2006/opie-2004-2006-and-related-documents/programme-complement-of-the-operational-programme-industry-and-enterprise--18863/>

Конкретні критерії прийнятності проектів для участі у програмі REAL ESTATES – промислова/земельна ділянка, на якій передбачається реалізовувати проект, має бути призначена для промислового виробництва, роздрібно́ї торгівлі або розміщення підприємств сфери послуг відповідно до чинної містобудівної документації, її площа має становити не менше 2 га, мінімальна площа виробничих приміщень, які передбачається побудувати/реконструювати, – 250 кв. м.

Різновиди покриття витрат за рахунок коштів програми REAL ESTATES:

1) для муніципальних утворень, асоціацій місцевих органів влади і регіонів максимальна допомога дорівнює різниці у витратах для проектів, коли виробничі площі передаються в оренду, або 75% від прийнятних витрат для проектів, коли реконструйовані приміщення не призначені для передачі в оренду;

2) для девелоперських компаній максимальна допомога дорівнює різниці у витратах для проектів, коли виробничі площі передаються в оренду, або на рівні 80% ринкової орендної плати за неорендовані частини будівлі протягом трьох років після завершення проекту;

3) для малих або середніх підприємств максимальна допомога дорівнює різниці у витратах для проектів, коли виробничі площі передаються в оренду, (не більше 10 млн крон), або на рівні 46% від прийнятних витрат для проектів, коли реконструйовані приміщення не призначені для передачі в оренду;

4) для проектів, спрямованих на усунення небезпеки для навколишнього середовища, допомога може покривати до 100% витрат незалежно від статусу заявника з вирахуванням підвищеної вартості землі (якщо така є) із суми прийнятних витрат.

1.3. Програма підтримки НАВЧАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ

Мета програми – підтримка відновлення існуючих / створення нових навчальних центрів для суб'єктів підприємництва.

1.4. Програма підтримки КЛАСТЕРІВ (першочергово програма діяла протягом 2004–2006 рр., а далі – залежно від доступного фінансування).

Мета програми – підтримка створення та розвитку галузевих угруповань на регіональному та міжрегіональному рівнях. Програма встановлює основні правила і умови для надання підтримки у вигляді грантів на здійснення проектів, спрямованих на підтримку економічного зростання і конкурентоспроможності економіки шляхом розвитку багатогалузевих угруповань – кластерів, які можуть бути створені на регіональному, міжрегіональному або прикордонному рівнях.

Програма розділена на дві фази: (І) пошук і (б) заснування і розвиток та спрямована на створення інфраструктури для суб'єктів, які об'єднуються з метою підвищення конкурентоспроможності у вигляді кластера, тобто за участю влади регіону, підприємств сфери послуг або науково-дослідної сфери, а також суб'єктів господарської діяльності.

Одержувачі допомоги – регіони, вищі навчальні заклади або науково-дослідні організації, а також суб'єкти господарської діяльності.

Прийнятні витрати за проектом включають: витрати на підготовку техніко-економічних обґрунтувань, наймання і оснащення офісів, необхідних для діяльності кластера, на придбання матеріальних і нематеріальних активів (за винятком оренди; необхідні для успішного створення і функціонування кластера, засоби ІКТ, випробувальне та лабораторне обладнання, транспортні засоби вартістю до 400 тис. крон, заробітну плату та встановлені законом відрахування з неї для чотирьох співробітників кластера, консультаційні послуги, порівняльна оцінка із зарубіжними кластерами, вітчизняні та зарубіжні транспортні витрати, понесені для забезпечення успішного створення, функціонування і розвитку кластера, витрати на просування і рекламу кластера та його діяльності, маркетингові дослідження, оцінку економічних наслідків реалізації проекту.

Форма і розмір допомоги: допомога надається у вигляді грантів для проектів:

– для пошуку потенційних учасників кластеру – максимально 75% прийнятних витрат, тобто від 0,2 до 1,0 млн крон;

– для створення та розвитку кластера – за регресивною шкалою (максимально 75%, 65 і 55%) від суми прийнятних витрат для кожного з трьох років з дня запуску проекту.

1.5. Програма підтримки РОЗВИТКУ

Метою програми є підтримка зростання конкурентоспроможності малих і середніх підприємств.

1.6. Програма підтримки в області МАРКЕТИНГУ

Мета програми – підтримка конкурентоспроможності чеських малих і середніх підприємств на зовнішніх ринках.

1.7. Програми підтримки ІННОВАЦІЙ І ТА П

Програми підтримували проекти, спрямовані на випуск інноваційної продукції, послуг і реалізацію інноваційних проектів.

1.8. Програма підтримки ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ

Метою програми є зменшення споживання енергії малими і середніми підприємствами обробної промисловості.

1.9. Програма підтримки ВІДНОВЛЮВАНИХ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГІЇ

Метою програми є підтримка впровадження виробництва енергії з поновлюваних джерел малими і середніми підприємствами.

1.10. Програма СТАРТ

Мета програми – надання допомоги у формі пільгового кредиту при реалізації бізнес-планів фізичних осіб і невеликих компаній, що починають займатись підприємництвом в перший раз або після тривалої перерви.

1.11. Програма КРЕДИТ

Метою програми є підтримка реалізації бізнес-планів малими компаніями з короткою історією існування шляхом надання пільгового кредиту.

Таблиця 6.1.1

Статистика поданих заявок (інвестиційних проектів; отриманих грантів та пільгових кредитів за підпрограмами ОПП)

Назва підпрограми	Подані заявки		Відхилені заявки (за невідповідність встановленим критеріям тощо)		Заявки, щодо яких прийнято рішення про виділення грантів (дотацій) або кредитів	
	одиниць	%	одиниць	%	одиниць	%
Успіх	70	1,5	38	2,1	32	1,1
Нерухомість	228	4,9	119	6,7	109	3,8
Навчальні центри	106	2,3	33	1,9	73	2,6
Кластери	85	1,8	32	1,8	53	1,9
Розвиток	747	16,0	506	28,5	241	8,5
Маркетинг	661	14,1	159	8,9	502	17,7
Інновації	331	7,1	237	13,3	94	3,3
Енергозбереження	47	1,0	13	0,7	34	1,2
Відновлювані джерела енергії	165	3,5	102	5,7	63	2,2
Старт*	998	21,4	106	6,0	833	29,4
Кредит*	1234	26,4	433	24,4	799	28,2
Усього	4672	100,0	1778	100,0	2833	100,0

* Частина поданих заявок перебуває на розгляді.

Джерело: Operational Programme Enterprise and Innovation / Business and Investment Development Agency CzechInvest.
URL: http://isop.czechinvest.org/isop_oppp/WebVystupy/stat_cerp_dotaci_z_OPPP.aspx

2. Рамкова програма з підтримки технологічних центрів і центрів допоміжного обслуговування бізнесу (з 2006 р.)

Метою програми є підтримка економічного розвитку Чеської Республіки за рахунок реалізації інвестиційних проектів, спрямованих на розвиток передових технологій, і стимулювання розширення виробництва з високою доданою вартістю і високим експортним потенціалом, що зумовить підвищення міжнародної конкурентоспроможності Чехії у сфері інновацій, інформаційних технологій і послуг, а також створення нових робочих місць для висококваліфікованих працівників, особливо – у менш розвинених регіонах Чеської Республіки.

Оператор програми – Чеське агентство інвестицій та розвитку бізнесу – ЧехІнвест. У цій програмі визначено види підтримки, умови її надання, процесуальні дії контрагентів і функції державного управління у зв'язку з цим. Програма не призначена для підприємств, які перебувають у скрутному фінансово-економічному становищі або здійснюють діяльність у галузях гірничодобувної і металургійної промисловості, сільського господарства, рибництва, виробництва синтетичних волокон або суднобудування. Рамкова програма з підтримки створення та розширення технологічних центрів і центрів допоміжного обслуговування бізнесу також передбачала надання державної допомоги для розширення діяльності технологічних центрів і центрів бізнес-послуг, служб підтримки бізнесу тощо.

3. Програма підтримки розвитку промислових зон (з 2005 р.)

Програма підтримки розвитку промислових зон визначає правила і встановлює умови для надання допомоги муніципалітетам, асоціаціям муніципалітетів, регіонам, девелоперським компаніям у формі

прямих субсидій, субсидування процентних ставок і поворотної фінансової допомоги з коштів як державного бюджету, так і у вигляді спеціальної передачі державних активів з метою сприяння розвитку промислових зон. Програма спрямована на підвищення конкурентоспроможності інвестиційного середовища, особливо в економічно слабких і структурно відсталих регіонах, та на створення нових робочих місць. Розпорядник програми – Міністерство промисловості і торгівлі Чеської Республіки, операційне управління здійснює ЧехІнвест.

4. Програма «Інвестиційна підтримка – Інвестиційні стимули» (з 2009 р.)

Завдання програми полягає в тому, щоб змінити спрямованість інвестиційної підтримки від стимулювання виробничої діяльності у традиційних галузях виробництва у напрямі фокусування інвестиційної підтримки держави нових, прогресивних технологій, видів діяльності з високою доданою вартістю і високим експортним потенціалом. У цій програмі відображені законодавчі зміни, які створили більше механізмів для підтримки технологічних центрів і стратегічних центрів обслуговування, з метою збільшення міжнародної конкурентоспроможності Чеської Республіки в сфері промислових досліджень, розробок та інновацій, інформаційних технологій і стратегічних послуг, створення висококваліфікованих робочих місць і розвитку економіки знань. Програму «Інвестиційна підтримка – Інвестиційні стимули» розроблено на основі Закону про інвестиційні стимули, який передбачає наступне:

- підтримувані види діяльності – створення технологічного центру або центру стратегічних послуг на території Чехії;
- форма підтримки – зниження податку на прибуток на період наступних п'яти послідовних податкових періодів. Податкова знижка розраховується відповідно до рівня інвестицій чи обсягу заробітної плати;
- мінімальний рівень інвестицій, спрямованих у придбання основних засобів і нематеріальних активів, – не менше 20 млн крон;
- прийнятні витрати складаються з вартості придбання матеріальних основних засобів, у тому числі їх технічної модернізації, і нематеріальних активів або вартості витрат на заробітну плату для створення робочих місць, безпосередньо у ході реалізації інвестиційного заходу.

Пізніше правила надання державної допомоги були узгоджені з умовами Європейської Комісії з надання інвестиційних стимулів, які поширювались на період 2007–2013 рр.

5. Оперативна програма «Підприємництво та інновації» (ОРЕІ) (2007–2013 рр.)

Оперативна програма «Підприємництво та інновації» розроблена для отримання фінансової підтримки від структурних фондів Європейського Союзу, затверджена постановою чеського уряду № 1302 від 15 листопада 2006 р. і Рішенням Єврокомісії 3 грудня 2007 р. Шостий перегляд ОРЕІ затверджений рішенням Єврокомісії 11 червня 2015 р.

Розпорядник програми – Міністерство промисловості і торгівлі Чеської Республіки.

Оперативна програма «Підприємництво та інновації» є основним програмним документом для обґрунтування отримання підтримки з коштів Європейського фонду регіонального розвитку (ЄФРР) у період 2007–2013 рр. Вона орієнтована в основному на надання ЄФРР підтримки чеським підприємствам, ґрунтується на принципах Лісабонської стратегії, яка, у свою чергу, спрямована на підвищення економічного зростання і зайнятості за одночасного дотримання принципів сталого розвитку. Ця програма є важливою частиною стратегічної мети Національного стратегічного плану розвитку Чеської Республіки на 2007–2013 рр. «Конкурентна чеська економіка», базується на основних стратегічних документах Чеської Республіки (Стратегії економічного зростання, Стратегії регіонального розвитку тощо) і відповідає стратегічним Керівним принципам ЄС щодо економічної, соціальної та територіальної згуртованості 2007–2013 рр.

Глобальна мета ОРЕІ – збільшення (до кінця програмного періоду) конкурентоспроможності чеської економіки і наближення інноваційної ефективності промисловості та сфери послуг до рівня провідних промислово розвинених країн Європи. Завданнями ОРЕІ є зростання привабливості Чеської Республіки та її регіонів для інвесторів, що впроваджують інноваційні технології, продукти та послуги, прискорення впровадження результатів досліджень і розробок у виробництво за рахунок стимулювання попиту на дослідження і розробки та комерціалізації їх результатів, збільшення використання нових технологій, інноваційних продуктів та ІКТ.

Досвід Словачької Республіки щодо залучення і підтримки інвестицій у пріоритетні галузі економіки

Надання підтримки іноземним і місцевим інвесторам у Словачькій Республіці базується на таких положеннях. По-перше, інвестиційна допомога – це державна підтримка у грошовій чи іншій формі, спрямована на стимулювання припливу інвестицій у створення нових робочих місць у регіонах з несприятливою соціально-економічною ситуацією, відповідно до Закону Словачької Республіки про інвестиційну допомогу № 561 від 2007 р.¹⁶¹ та правил ЄС щодо стимулювання розвитку депресивних регіонів через підтримку приватних інвестиційних проєктів. Вид та загальний обсяг допомоги залежать від рівня розвитку регіону, у який передбачається вкладати інвестиції, рівня безробіття у цьому регіоні та мінімального обсягу інвестицій, тому інвестиційні стимули є одним з інструментів, що використовуються для мотивації інвесторів розміщувати свої проєкти у менш розвинених регіонах.

По-друге, допомога у вигляді інвестиційних стимулів спрямована на залучення коштів у чотири види діяльності, які визначені пріоритетними для соціально-економічного розвитку Словаччини: промисловість, науково-технологічна діяльність (шляхом створення технологічних центрів); бізнес-послуги (розвиток центрів стратегічних послуг); туризм.

По-третє, підтримка інвесторів здійснюється у прямій та непрямій формах, а саме: шляхом надання державних грошових грантів (субсидій) на придбання довгострокових матеріальних і нематеріальних активів, створення нових робочих місць, навчання персоналу (пряма підтримка) та встановлення пільг щодо сплати корпоративних податків та придбання (передачі, обміну) земельних ділянок і нерухомого майна за ціною, нижчою, ніж ринкова (непрямі форми підтримки).

По-четверте, для визначення обсягу інвестиційної допомоги, доступної інвесторам у певному регіоні, постановою уряду затверджено класифікацію регіонів Словаччини залежно від середнього рівня безробіття у кожному регіоні порівняно із загальним по країнах і сформовано такі три зони, як Східна Словаччина, Центральна Словаччина та Західна Словаччина, при цьому у Братиславському (столичному) регіоні інвестиційні стимули, крім податкових, відповідно до законодавства ЄС не застосовуються, оскільки ВВП на душу населення у ньому вищий, ніж у середньому по країнах Євросоюзу. Затверджений з 15 вересня 2015 р. розмір інвестиційної допомоги показано у табл 6.2.1.

По-п'яте, встановлено загальні та спеціальні (для кожної з пріоритетних галузей) умови, які повинні бути виконані інвестором для отримання допомоги. До загальних умов відносяться:

- мінімальний розмір обсягу інвестицій, частки власного капіталу інвестора та частки нових машин і обладнання, необхідних для отримання державної допомоги, які визначаються залежно від рівня безробіття у певному регіоні Словаччини;

- частка фінансування інвестиційного проєкту із недержавних джерел має становити не менше 25% його вартості;

- термін початку реалізації інвестиційного проєкту, якому надано державну допомогу, становить три роки з дати виділення допомоги;

- заборона продажу активів, придбаних завдяки державній інвестиційній допомозі раніше, ніж через п'ять років з дати їх придбання;

- реалізація інвестиційного проєкту повинна зумовити створення нових робочих місць у кількості, не меншій, ніж визначена законодавством;

- інвестиційний проєкт має реалізовуватись у межах території одного регіону.

По-шосте, спеціальні умови, які повинні бути виконані інвестором у попередній рік перед поданням заявки на отримання державної допомоги, встановлено для кожної з пріоритетних галузей словацької економіки.

Для інвестиційних проєктів у *промисловості* вимогами є:

Таблиця 6.2.1

¹⁶¹ Act No. 561/2007 Coll. of 29 October 2007 on investment aid. URL: <http://www.sario.sk/sites/default/files/content/files/sario-investment-aid-act-2015.pdf>

Параметри інвестиційної допомоги у Словаччині для інвесторів у пріоритетні галузі

Вид допомоги	Східна Словаччина	Центральна Словаччина	Західна Словаччина
Максимальний загальний розмір державної інвестиційної допомоги за усіма її видами, %	35	35	25
Максимальний розмір грошової допомоги на придбання необоротних матеріальних і необоротних нематеріальних активів, %	35	35	25
Максимальний розмір пільг зі сплати корпоративного податку на прибуток, %	35	35	25
Максимальний розмір допомоги на придбання (передачу, обмін) нерухомості за пільговою ціною, %	35	35	25
Максимальний розмір субсидій на створення нових робочих місць, тис. євро	9000–30000 (промисловість) 10000–30000 (технологічні центри) 6000–30000 (центри стратегічних послуг) 9000–30000 (туризм)	9000–30000 (промисловість) 10000–30000 (технологічні центри) 6000–30000 (центри стратегічних послуг) 9000–30 000 (туризм)	5000–15000 (промисловість) 10 000 – 30 000 (технологічні центри) 6000–18000 (центри стратегічних послуг) 5000–30000 (туризм)

* Максимальна інтенсивність державної інвестиційної допомоги – це гранична частка інвестицій, яка може бути покрита за рахунок усіх видів інвестиційних стимулів, що надаються державою інвестору в певному регіоні. Вона розраховується як відсоток від сукупного обсягу т.зв. «прийнятних інвестиційних витрат» («eligible investment costs»; тобто витрат на придбання земельних ділянок, будівель, споруд, обладнання, нематеріальних активів тощо до сплати податків та інших обов'язкових платежів. При цьому обладнання має бути придбаним на загальних ринкових умовах, виготовленим не більше, ніж за два роки до початку його експлуатації і не амортизуватися. Джерело: побудовано автором за даними Investment Incentives in Slovakia. URL: http://www.sario.sk/sites/default/files/content/files/sario-investment-aid-2015-december-english_0.pdf

– мета інвестиційного проекту: будівництво нових підприємств, розширення існуючого бізнесу, диверсифікація та налагодження виробництва нової продукції, радикальна зміна виробничої програми у таких галузях, як машинобудування, електроніка, оптоелектроніка, фармацевтичне виробництво, медична техніка;

– загальна чисельність працівників існуючого підприємства має збільшитися принаймні на 10% , а обсяг виробництва або торговельний оборот – принаймні на 15%;

– при організації нового підприємства має бути створено не менше, ніж 40 нових робочих місць;

– виробнича діяльність, технологічні процеси, характеристики споруд, машин і технологічного обладнання мають відповідати вимогам щодо захисту навколишнього природного середовища.

Кількісні параметри умов, яким має відповідати промисловий інвестиційний проект для подання заявки на отримання державної допомоги, представлені у табл. 6.2.2.

Умови надання інвестиційних стимулів для *технологічних центрів*:

– цільове спрямування інвестицій: створення нового або розширення існуючого технологічного центру, результатом діяльності якого стане виробництво високотехнологічних продуктів, технологій або виробничих процесів. До інвестицій у створення технологічних центрів не відносяться вкладення у технічну чи організаційну модернізацію існуючого виробництва, навіть, якщо її результатом буде певне підвищення його технологічного рівня;

– придбання необоротних матеріальних і нематеріальних активів на суму не менш, ніж 500 тис. євро, половину з яких має становити власний капітал;

– не менше 70% співробітників технологічного центру повинні мати вищу освіту.

Таблиця 6.2.2

Обов'язкові умови, яким має відповідати інвестиційний проект у промисловості для отримання державної допомоги у 2015 р.

Параметри інвестиційних проектів	Мінімальний обсяг інвестицій, <i>млн євро</i>		Мінімальна частка нових машин та обладнання, %	Мінімальний обсяг власного капіталу, <i>млн євро</i>	
	великі підприємства	середні та малі підприємства		великі підприємства	середні та малі підприємства
У регіонах з рівнем безробіття нижчим, ніж середнє значення по країні	10	5	60	5	2,5
У регіонах з рівнем безробіття вищим, ніж середнє значення по країні	5	2,5	50	2,5	1,25
У регіонах з рівнем безробіття принаймні на 50% вищим, ніж середнє значення по країні	3	1,5	40	1,5	0,75

Джерело: побудовано автором за даними Investment Incentives in Slovakia. URL: http://www.sario.sk/sites/default/files/content/files/sario-investment-aid-2015-december-english_0.pdf

До інвестиційних проектів зі створення *центрів стратегічних послуг* висуваються такі вимоги:

- інвестиції у створення центрів стратегічних послуг включають проекти, спрямовані на надання послуг з високою доданою вартістю кваліфікованими фахівцями (розробка програмного забезпечення, діяльність у сфері інформаційних технологій, фінансів, маркетингу, роботи з кадрами тощо);

- придбання необоротних матеріальних і нематеріальних активів на суму не менш, ніж 400 тис. євро, половину з яких має становити власний капітал;

- не менше 60% співробітників технологічного центру повинні мати вищу освіту;

Надання інвестиційних стимулів у *сфері туризму* включає умови:

- інвестиційну допомогу можуть отримати інвестиційні проекти зі створення комплексних туристичних центрів, які пропонують як мінімум три види послуг у сфері туризму, наприклад: проживання, харчування, культурні та екскурсійні послуги, спортивний відпочинок, катання на лижах, плавання тощо.

- придбання необоротних матеріальних і нематеріальних активів на суму не менш, ніж 10 млн євро, половину з яких має становити власний капітал;

- придбання нового технологічного обладнання, частка якого має становити не менш, ніж 40% (20% залежно від місця розташування проекту) вартості необоротних матеріальних і нематеріальних активів;

- виробнича діяльність, технологічні процеси, характеристики споруд, машин і технологічного обладнання мають відповідати вимогам щодо захисту навколишнього природного середовища.

ОСОБЛИВІ ЗАХОДИ ДЕРЖАВИ ДЛЯ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИТОРІВ У ПОЛЬЩІ¹⁶²

Державним органом, відповідальним за залучення іноземних інвестицій і представлення інвестиційних можливостей польської економіки є *Польське агентство з інформації та іноземного інвестування*.

1. Податковий кредит для технологічних інвестицій

Як спеціальний інструмент стимулювання компанії, що здійснюють виробничу діяльність за межами особливих економічних зон можуть **зменшити свою податкову базу на 50% від суми витрат на нові об'єкти інтелектуальної власності** – ноу-хау, патентні права, комп'ютерне програмне забезпечення, ІТ-системи. Такий кредит може надаватися протягом трьох років і не впливає на право компаній здійснювати розрахунок амортизаційних відрахувань з вартості придбаних об'єктів інтелектуальної власності за звичайним методом.

Умовою надання кредиту є те, що новопридбані об'єкти інтелектуальної власності повинні використовуватись компанією для надання нових видів послуг або виробництва нових товарів чи сприяти покращенню її поточної підприємницької діяльності. Крім того, «вік» таких об'єктів не повинен перевищувати п'ять років і вони ще протягом трьох років не можуть перебувати у спільному користуванні кількох компаній.

2. Допомога зі структурних фондів Європейського Союзу.

За період з 1 травня 2004 р. до 31 березня 2012 р. трансферти з фондів ЄС становили близько 64,9 млрд євро; за цей же період Польща внесла в бюджет ЄС 24,5 млрд євро. Чистий приплив коштів, таким чином, становив 40,3 млрд євро; лише в 2011 р. він досяг близько 3,2% ВВП. Якщо на початковому етапі співпраці з європейськими фондами існувала проблема використання виділених коштів, то у 2011 р. рівень абсорбції ресурсів з фондів ЄС досяг 70% [11].

Фінансова підтримка з фондів ЄС передбачена на період 2007–2013 рр. і здійснюватиметься в рамках відповідних програм розвитку, найважливішими з яких є: розвиток інфраструктури та ділового оточення, інноваційні технології в економіці, програма розвитку людських ресурсів. Також, для кожного регіону країни розроблена власна програма розвитку.

Фінансова підтримка може надаватися у формах: інвестиційних грантів, грантів на науково-дослідні проекти; грантів на розвиток середовища; грантів на проведення тренінгів, а також у вигляді відшкодування витрат. Останнє означає, що інвестор повинен мати свої власні джерела фінансування (можливо, у вигляді позикових коштів). У випадку з інвестиційними грантами слід підкреслити, що допомога надається лише на реалізацію інноваційних проектів щодо використання найсучасніших технологій, логістичних рішень, послуг тощо, розрахованих на підвищення обсягів виробництва і експорт у певній галузі або введення сучасних управлінських схем в діяльність компанії.

Прикладом такої підтримки є конкурс на здобуття дотацій від Євросоюзу для новостворених підприємств, який проводиться у Нижньосілезькому воєводстві. Сума інвестицій за умовами конкурсу має становити від 10 до 200 тис. євро, об'єкти інвестування – купівля основних засобів, нерухомості, нематеріальних активів тощо. Рівень дотацій становить до 60% вартості інвестиційного проекту.

У 2013 р. такі програми дотування підприємництва на конкурсній основі передбачені для компаній, що ведуть господарську діяльність в адміністративних межах Нижньосілезького

¹⁶² Investing in Poland. Featuring trendbook 2014 / Warsaw Business journal group. PwC Polska., 2013; Справочник инвестора: Польша. Правила бизнеса / Группа компаний JP Weber; Польское агентство информации и иностранных инвестиций. 2010; Правовое обслуживание инвесторов в Польше / Управление АО «Варминско-Мазурская ОЭЗ»; Адвокатская контора «Лех Обара и партнёры». 2011. URL: www.wmsse.com.pl; Poland: Open for business / Ozog & Partners; Polish Information and Foreign Investment Agency. 2012. URL: www.ozog.pl; Polska w UE. URL: http://polskawue.gov.pl/files/polska_w_ue/czlonkostwo_polski_w_ue/Historia/2012_8_lat_Polski_w_UE.pdf

воєводства у галузі охорони здоров'я та рекреації у курортних зонах, а також для мікропідприємств на початковому етапі їх існування (менше двох років).

Основними програмами, за якими надається зазначена вище допомога, є такі:

1. Програма розвитку «Інфраструктура та довкілля»

Джерелами фінансування є Європейський фонд регіонального розвитку та Фонду згуртування ЄС (Cohesion Fund) за такими пріоритетними напрямками розвитку:

- розвиток управління водним та каналізаційним господарством, розміщенням відходів та захистом земельного господарства, ресурсами та протидією екологічним ризикам;
- розвиток ініціатив, спрямованих на вирівнювання параметрів підприємств відповідно до вимог захисту екологічного середовища;
- розвиток системи екологічного захисту і пропаганди екологічного способу життя;
- розвиток транспортної системи дорожніх і повітряних шляхів сполучення;
- розвиток екологічного транспорту;
- підвищення безпеки транспортної системи та розвиток національної транспортної мережі;
- розвиток екологічних технологій у сфері енергетики і підвищення її ефективності;
- підвищення енергетичної безпеки, включаючи диверсифікацію енергетичних ресурсів;
- збереження і примноження культурної спадщини;
- розвиток та підвищення ефективності системи охорони здоров'я;

2. Програма розвитку людських ресурсів

Фінансування програми надходить з Європейського фонду соціального розвитку.

Програма зосереджується на таких напрямках: сфера зайнятості; сфера освіти; розвиток соціальних інститутів; розвиток і адаптація працівників і підприємств; вирішення проблем, пов'язаних з розвитком людських ресурсів у сільських районах.

3. Програма розвитку «Впровадження інноваційної економіки»

Фінансується Європейським фондом регіонального розвитку.

Програма концентрує свої зусилля на зростанні кількості інновацій шляхом підвищення участі проектів науково-дослідної тематики, розвитку кооперації між сферою науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт та бізнесом, а також за рахунок диверсифікації підприємницького потенціалу. Кошти на фінансування таких проектів розподіляються відповідно до потреб ринку ЄС.

Програма підтримує інноваційні проекти на національному рівні; на регіональному та місцевому рівнях вони підтримуються через програми регіонального розвитку.

Програмні завдання щодо впровадження інноваційної економіки виглядають таким чином: підвищення інноваційності підприємств; підвищення конкурентоспроможності польської науки; створення поліпшених, сучасних робочих місць і підвищення використання інформаційно-комунікативних технологій у сфері економіки; дослідження і впровадження нових технологій; створення інфраструктури інститутів науково-дослідницького напрямку; капіталізація інновацій; вкладення інвестиційних ресурсів в інноваційні проекти; поширення інноваційних технологій; впровадження засобів електронного управління інформаційним суспільством тощо.

4. Програма розвитку східної Польщі

Фінансується з джерел Європейського фонду регіонального розвитку.

Підставою для впровадження цієї програми є низька динаміка економічного розвитку, слабо розвинена транспортна система, неефективне зростання п'яти найбільш відсталих районів: Люблінського, Підкарпатського, Підляського, Свентокшицького і Вармінсько-Мазурського воєводств.

Зазначена програма служить додатковим елементом підтримки в рамках фінансування структурними фондами та сприяння реалізації інших програм на території Польщі, вона зосереджена на виконанні довгострокових завдань, спрямованих на забезпечення економічного розвитку.

5. Програми регіонального розвитку (загалом 16 програм)

Завданнями програм розвитку регіонів служать, з одного боку, стратегічні напрями розвитку воєводств, і, з іншого боку, такі прописані в переліку завдань Європейського фонду регіонального розвитку напрями, як підвищення ефективності розвитку і рівня компетенції по окремих регіонах, а також просування принципів збалансованого розвитку.

Перед подачею клопотання про надання гранту на реалізацію проекту за будь-якою із зазначених вище програм, підприємець зобов'язаний визначити завдання й очікувані результати проекту, окреслити часові рамки та етапи його реалізації, визначити персонал, який братиме участь у проекті, здійснити докладний аналіз і обґрунтування обсягу необхідних коштів та джерел фінансування проекту, визначити обмеження і ризики для реалізації та впровадження проекту тощо.

3. Система фінансової підтримки інвестиційних проектів, важливих для економіки Польщі

Державна система фінансової підтримки інвестиційних проектів, які вважаються важливими для вітчизняної економіки, була прийнята у 2008 р. Вона передбачає надання дотацій з державного бюджету інвесторам, які створюють нові робочі місця та/або вкладають інвестиції у визначені у договорі з Міністерством економіки галузі. Зазначені інвестиції повинні підтримуватися щонайменше п'ять років після її закінчення (три роки на території особливих економічних зон; а кожне створене місце роботи має існувати не менше п'яти років після його створення (три роки – особливих економічних зонах). Про кожен випадок надання такої державної допомоги необхідно повідомляти Європейську Комісію; у цьому випадку зазначена фінансова допомога кваліфікується як регіональна допомога.

Пріоритетними секторами, на підтримці прямих іноземних інвестицій в які зосереджується зазначена система фінансової допомоги, є: автомобільний сектор, авіація, біотехнології, ІТ і електроніка, аутсорсинг бізнес-процесів, науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи.

Гранти оплачуються Міністерством економіки Польщі у вигляді щорічних траншів протягом п'яти років.

Державна фінансова підтримка за критерієм створення нових робочих місць

Для отримання державної фінансової допомоги, діяльність інвесторів повинна відповідати певним критеріям, а саме:

- у стратегічно важливих секторах економіки мінімальна сума кваліфікованих інвестицій має становити не менше 40 млн польських злотих, мінімальна кількість створених робочих місць – 250;
- в інших секторах зазначені показники становлять, відповідно, 1 млрд польських злотих і 500 робочих місць;
- при інвестуванні у розвиток сучасних послуг необхідна кількість створених робочих місць – 250;
- для інвестиційних проектів у галузі науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт мінімальна сума інвестованих коштів – 3 млн польських злотих, а мінімальна кількість створених робочих місць – 35 (для працівників з вищою освітою).

Максимальна сума державної допомоги становить від 3200 злотих на одного працівника (для інвестицій, які створюють до 250 робочих місць) до 18700 злотих на одного працівника (для інвестицій, що створюють понад 1000 робочих місць).

Державна фінансова підтримка за критерієм обсягу інвестиційних коштів

Для отримання державної фінансової допомоги мінімальний обсяг вкладених інвестором коштів має становити:

- у стратегічно важливих секторах економіки – 160 млн злотих (при цьому мінімальна кількість створених робочих місць – 50);
- в інших сектора з тих, які можуть користуватися регіональною допомогою, відповідно – 1 млрд злотих і 500 робочих місць.

Державна допомога обчислюється як відсоток від кваліфікованих інвестиційних коштів у розмірі від 1 до 10%. Загальний обсяг допомоги обмежується 15% обсягу інвестицій для проектів у особливих економічних зонах і 30% – для інших проектів.

4. Звільнення від податку на нерухомість

Звільнення від податку на нерухомість – це форма регіональної допомоги держави, застосування якої пов'язується з кількістю створених інвестором робочих місць. Максимальна ставка податку в 2011 р. становила: 21,05 злотих/кв.м для будівель, 0,80 злотих/кв.м для ділянки і 2% вартості споруди. У кожній гміні ставки податку на нерухомість визначаються місцевим урядом.

5. Особливі економічні зони

Особлива економічна зона (ОЕЗ) – це територія, інвестиційна та виробнича діяльність в межах якої регулюється спеціальними правовими актами Міністерства економіки Польщі, виданими окремо для кожної ОЕЗ. Усього наразі створено 14 ОЕЗ, розташованих як у сільській місцевості, так і у великих міських агломераціях.

На територіях, яким надано статус особливої економічної зони, інвестори можуть отримати звільнення від сплати прибуткового податку та спеціальну підтримку місцевої інфраструктури. Для реєстрації як оператора ОЕЗ і отримання податкових пільг, інвестор повинен отримати спеціальний дозвіл від органів управління ОЕЗ. За наявності у підприємця потенційної зацікавленості у розміщенні власного інвестиційного проекту в місці, яке знаходиться поза ОЕЗ, за певних умов (залежно від масштабу інвестицій) можливе включення цього місця до складу економічної зони.

Умови для ведення бізнесу в межах ОЕЗ такі:

- сума капіталовкладень повинна бути не меншою за 100 тис. євро, при цьому частка власного капіталу підприємця не може бути меншою за 25%;
- капіталовкладення повинні освоюватися протягом не менше п'яти років з дня завершення проекту (три роки для малих і середніх підприємств);
- робочі місця на новостворених об'єктах повинні підтримуватися і зберігатися протягом не менше п'яти років з дня прийняття на роботу (три роки – для малих і середніх підприємств).

Гарантована податкова пільга у вигляді звільнення від сплати прибуткового податку компаній повинна бути повністю використана інвестором до закінчення терміну дозволу або до кінця існування даної економічної зони (нині – до 2020 р. для нових інвесторів; але вона не може перевищувати допустимий рівень регіональної допомоги. Звільнення від сплати прибуткового податку компаній надається тільки стосовно прибутку, отриманого від діяльності, здійснюваної в рамках певної особливої економічної зони.

Для отримання дозволу на діяльність в ОЕЗ інвестор повинен надати розрахунок загального обсягу майбутніх інвестицій, передбачуваний рівень зайнятості, дату початку діяльності та граничні терміни для виконання всіх своїх зобов'язань, перелічених у дозволі, який, як правило, діє до кінця строку існування ОЕЗ. Зазвичай для виконання всіх вимог, необхідних для отримання дозволу на діяльність в ОЕЗ витрачається від трьох до чотирьох місяців. За керування особливою економічною зоною адміністрація зони інвестори сплачують щорічний адміністративний внесок.

Податкові пільги

При інвестуванні в ОЕЗ, підприємства звільняються від сплати податку на прибуток до відповідної величини, залежно від масштабу інвестицій; максимально – на 70% суми інвестицій. Сума інвестицій розраховується як прямі інвестиційні витрати (на придбання нерухомого майна, рослин, устаткування і ліцензій тощо) та витрати на оплату праці протягом двох років. Певна кількість ОЕЗ надає також пільги у сплаті податку на нерухомість.

Інша пряма підтримка

Особи, що інвестують в ОЕЗ, також можуть отримати спеціалізовану місцеву допомогу від адміністрації ОЕЗ, наприклад для підготовки земельних робіт для повторного розвитку.

Обмеження

Існує кілька обмежень щодо видів діяльності, які можуть здійснюватися в рамках ОЕЗ: виняток становлять фінансові послуги, виробництво тютюнових виробів, а також сфера азартних ігор та інші ліцензовані види діяльності.

ОПОДАТКУВАННЯ

Основними корпоративними податками у Польщі є такі.

1. Податок на прибуток

Процедура стягнення прибуткового податку регулюється законами «Про прибутковий податок компаній» (т.зв. СІТ) та «Про персональний прибутковий податок» (т.зв. РІТ). Залежно від юридичної форми підприємства податок може стягуватись з доходу всієї компанії або окремого акціонера: прибутковий податок компаній – якщо це компанія з обмеженою відповідальністю або відкрите акціонерне товариство, або персональний прибутковий податок – якщо це громадянське товариство або товариство з обмеженою відповідальністю.

Суб'єкти оподаткування:

– згідно з правилами справляння СІТ: юридична особа; організаційне об'єднання, яке не має прав юридичної особи, за винятком повних товариств; об'єднання капіталу.

– згідно з правилами справляння РІТ: партнер у товаристві з обмеженою відповідальністю або громадянському товаристві; компанія, яка не має прав юридичної особи, але зареєстрована в іншій країні, де вона розглядається як юридична особа.

Оподаткування товариств

Прибуток, отриманий у результаті діяльності товариства, оподатковується окремо щодо кожного з учасників пропорційно їх пайової участі у товаристві та за встановленою податковою ставкою (для фізичних осіб).

Оподаткування філій (відділень) зарубіжних компаній

Філія або представництво розглядаються для цілей оподаткування як польська компанія з урахуванням юридичної форми організації її головного підприємства. Оподаткуванню, згідно з польським податковим законодавством, підлягає лише дохід, отриманий на території Польщі.

Оподаткування об'єднання капіталу

Можливо оптимізувати зобов'язання з прибуткового податку компаній шляхом створення об'єднання капіталу як суб'єкта оподаткування. Основною перевагою такого рішення є розрахунок оподатковуваного доходу з об'єднаних прибутків і збитків усіх компаній, що входять до такого об'єднання (групи). Юридичною підставою для діяльності об'єднання (групи) капіталу є угода, складена у вигляді нотаріального акту, зареєстрованого в податковому органі. Однак, умови для створення об'єднань капіталу є максимально рестриктивними. Компанії, що входять у цю групу, не можуть користуватися ніякими податковими пільгами або знижками.

Об'єкт оподаткування

Ставки податку:

Джерела доходу	Податкова ставка
Приватне підприємництво	
Дохід з капіталу компанії	19%
Участь у розподілі прибутку компанії (дивіденди, відсотки)	
Дохід нерезидентів від ліцензійних зборів (податок на джерела доходу) та нематеріальних активів (послуг)	20%
Деякі види доходів (пожертви, доходи деяких підприємств)	податкова знижка (звільнення або пільга)

Об'єктом оподаткування є прибуток незалежно від джерела доходу, тобто різниця між сукупними надходженнями і коштами, що підлягають оподаткуванню, які отримані протягом звітного (фіскального) року. Якщо обсяг оподатковуваних податком коштів перевищує обсяг прибутку, різниця становить розмір збитків. За умови, що платник податків несе збитки, він може знизити розмір прибутку протягом наступних п'яти років на суму збитків, проте таке зниження не може перевищувати 50% збитків за рік.

У випадку, коли нерезидент отримує прибуток у вигляді ліцензійних зборів (наприклад, відсотки за кредитом, ліцензійний гонорар, роялті, орендну плату за техніку та ін.) або нематеріальних активів (таких як послуги управління і консалтингу або маркетингові дослідження; об'єктом оподаткування вважається дохід, а не прибуток).

2. Податок на додану вартість

Суб'єкти оподаткування: юридичні особи; організаційні структури (компанії; які не мають прав юридичної особи; фізичні особи – підприємці, які займаються індивідуальною комерційною діяльністю.

Платниками ПДВ також є: компанії та особи, які здійснюють перевезення і транспортну доставку в рамках ЄС; компанії та особи, які здійснюють купівлю товарів усередині ЄС на території Польщі або є одержувачами послуг/товарів платників податків, зареєстрованих за межами Польщі.

Об'єкти оподаткування: комерційні поставки товарів або надання послуг на території Польщі; експорт товарів; імпорт товарів; купівля товарів на території ЄС з виплатою винагороди в Польщі; розподіл товарів на території ЄС.

Ставки податку:

Вид діяльності	Податкова ставка
Усі, крім зазначених нижче	23%
Деякі товари та послуги, зазначені в законі	8% – базова; 5% – для деяких видів діяльності (сільськогосподарської, видавничої)
Експорт товарів, Розподіл товарів усередині ЄС	0%
Міжнародні перевезення	ed
Деякі б/у товари, Фінансові послуги	ed

3. Податок на угоди з цивільного права

Залежно від виду підприємницької діяльності деякі види угод між партнерами підлягають сплаті податку згідно із цивільним правом. Податок на угоди, що регулюються цивільним правом має бути сплачений протягом 14 днів від дати їх проведення.

4. Мито

Товарообіг між Польщею та країнами, що не входять у ЄС, регулюється відповідно до митного законодавства і підлягає класифікації як імпорт, так і експорт. Усі правила щодо проведення митного оформлення, митних ставок, зобов'язань тощо регулюються на рівні ЄС, хоча місцеві звичаї все ще визнаються і вважаються обов'язковими і чинними (наприклад, з точки зору технічного та процесуального аспектів).

Зони безмитної торгівлі

Зона безмитної торгівлі – окрема адміністративна одиниця, не заселена як частина більшої митної території, що вважається зарубіжною країною, для якої застосовні уніфіковані митні правила. Всі пункти перетину зони безмитної торгівлі перебувають під наглядом митних органів. Перевагою такої зони є те, що закордонні товари (не з країн ЄС або ЄЕЗ; увезені на територію такої зони, продаються безмитно, без ПДВ, акцизу чи податку на імпорт. Станом на 16 березня 2009 р. у Польщі було сім зон безмитної торгівлі.

5. Акцизний збір

Суб'єкти оподаткування: юридичні особи; організаційні структури без права юридичної особи; приватні підприємці, які працюють з підакцизними групами товарів.

Об'єкти оподаткування: – продукція і товари підакцизної групи (моторне масло, паливо побутового та комунального значення і газ, спирт і тютюнові товари);

- підакцизні товари при вилученні з митного складу;
- реалізація підакцизних товарів на території Польщі;
- експорт та імпорт підакцизних товарів;
- купівля підакцизних товарів усередині ЄС;
- поставки підакцизних товарів усередині ЄС.

Податкові ставки виражені у відсотках від вартості товарів або як фіксована ставка на одиницю продукції.

6. Місцеві податки і збори

Податкові ставки і податкові пільги у структурі податків на нерухоме майно та автотранспортні засоби визначаються комунальними радами, проте вони не можуть перевищувати граничних величин, визначених законодавством.

Основними видами місцевих податкових зборів є ті, що передбачені для підприємців:

Обсяг податкового збору

Податок на власність:

- податок на землю, що використовується для бізнесу;
- податок на об'єкти нерухомого майна (будівлі) або його частини;
- конструкції або їх складові для проведення комерційної діяльності

Податок на транспорт:

- вантажівки понад 3,5 т;
- автопричепи – автобуси

Податок на лісові насадження

Діяльність з використанням лісових насаджень

Податок на сільськогосподарську діяльність:

- орні землі;
- орні землі з лісовими насадженнями, за винятком земель комерційного використання, відмінних від сільськогосподарських

Трансферні ціни

Усі угоди, укладені між пов'язаними фізичними та/або юридичними особами, перебувають під спеціальним наглядом податкових органів. Відповідно до польського законодавства пов'язаними вважаються компанії (підприємства), коли:

- підприємство прямо чи опосередковано бере участь в управлінні іншого підприємства або контролює його чи володіє не менше 5% акцій в іншому підприємстві (родинні капітали);
- наявна сімейна чи інша спорідненість на підставі трудових угод між фізичними особами, які виконують функції керуючого в різних компаніях і/або одночасно виступають у ролі керуючого в інших компаніях/підприємствах.

За наявності такого роду взаємин одне з пов'язаних підприємств має ***підготувати документ про вартість трансферу***, де мають бути зазначені всі угоди між пов'язаними підприємствами, а також до нього, крім усього іншого, повинні бути включені розцінки й зазначено ризики, які несе кожна зі сторін угоди. Метою такого документального свідчення є підтвердження, що умови проведення угоди між цими компаніями відповідають та еквівалентні можливим умовам операцій між непов'язаними компаніями.

У разі запиту податковими контролюючими органами це документальне підтвердження повинно бути надано протягом семи днів з дня запиту. Якщо зазначені розцінки не відповідають ринковим, податкові органи мають право провести оцінку вартості угод із застосуванням одного з таких методів: порівняльного методу оцінки неконтрольованих цін; методу оцінки вартості перепродажу; методу визначення розумної маржі (націнки); методу визначення прибутковості угоди. У разі, якщо прибуток або збитки розраховані податковими органами відповідно вищими або нижчими за ті, які надало підприємство, стягується ***50% податкова ставка у вигляді пені***.

Податкова база

Для землі та будівель – територія.

Для конструкцій – вартість

Дозволена маса автотранспорту – для вантажівок і автопричепів.

Кількість посадочних місць – для автобусів

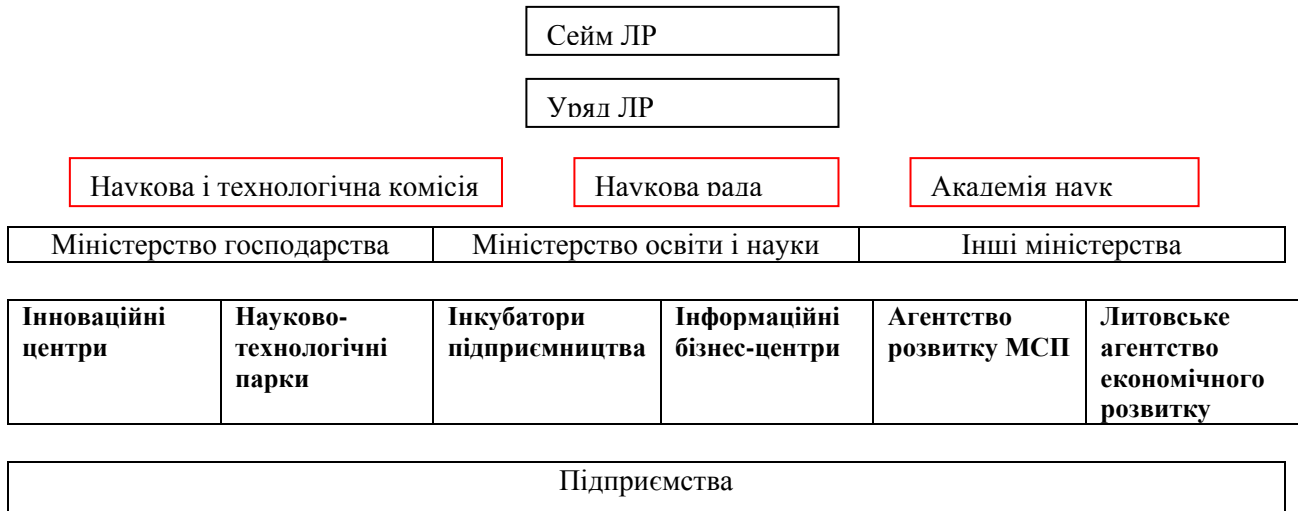
Кількість гектарів згідно із земельним кадастром і реєстром будівель

Для фермерських господарств – кількість гектарів для розрахункових цілей, залежно від якості земель.

Для інших земель – кількість гектарів згідно із земельним кадастром і реєстром будівель

**Місце інноваційно-технологічної компоненти у структурі загальнодержавного устрою
(міжнародний досвід)**

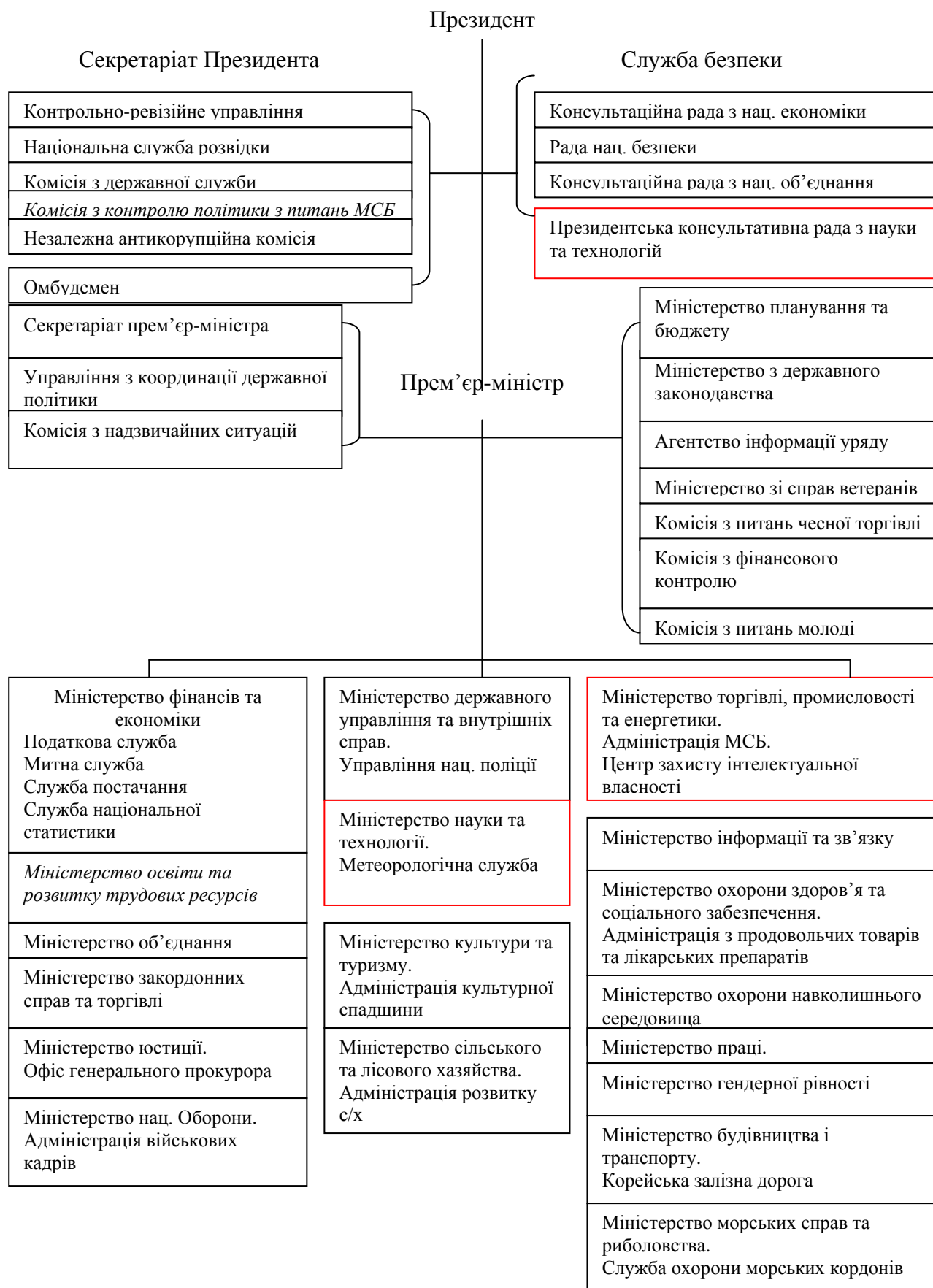
Досвід Литви. Інституційна схема інноваційної діяльності в Литовській Республіці

Досвід Фінляндії. Становлення національної інноваційної системи

Досвід Республіки Корея. Державна структура Республіки Корея

Додаток 6.5

Таблиця 6.5.1

Показники діяльності підприємств економіки України,
що диференційовані за кількістю зайнятих (2010 р., 2013–2015 рр.)

Роки	Розподіл за кількістю працівників, осіб	Кількість підприємств, од./(%)	Кількість зайнятих працівників, тис. осіб/(%)	Обсяг реалізованої продукції, млн грн/(%)	Додана вартість, млн грн	Продуктивність праці (додана вартість на одного зайнятого; тис. грн особа	Обсяг реалізованої продукції на одного зайнятого, тис. грн/особа
2010	< 10	300445 (79,3)	832,6 (10,5)	181 903,1 (5,4)	x	x	218,5
2013		318477 (81,0)	795,3 (10,7)	216111,4 (5,3)	53395,0 (4,4)	67,1	271,7
2014		278922 (81,8)	723,5 (11,5)	230729,3 (5,5)	106531,6 (6,3)	147,2	318,9
2015		284241 (82,8)	691,4 (11,7)	307450,0 (6,0)	100173,6 (4,8)	144,9	444,7
2010	10 – 49	56 796 (15,0)	1 332,0 (16,7)	386 364,0 (11,5)	x	x	290,1
2013		55332 (14,0)	1215,4 (16,4)	454147,1 (11,3)	139167,1 (11,6)	114,5	373,7
2014		45676 (13,4)	963,4 (15,3)	474271,2 (11,4)	181489,5 (10,7)	188,4	492,3
2015		43573 (12,7)	885,0 (15,0)	629662,8 (12,2)	229831,8 (10,9)	259,7	711,5
2010	50 – 249	20983 (5,5)	3 393,3 (42,6)	1 396 364,3 (41,5)	x	x	411,5
2013		18859 (4,8)	3012,1 (40,7)	1 662565,2 (41,0)	531334,1 (44,2)	176,4	552,0
2014		15906 (4,6)	2696,5 (42,8)	1 723151,5 (41,3)	661399,3 (38,9)	245,3	639,0
2015		15203 (4,4)	2604,7 (44,2)	2168764,8 (42,0)	867982,6 (41,2)	333,2	832,6
2010	≥ 250	586 (0,2)	2400,3 (30,2)	1 401 596,8 (41,6)	x	x	583,9
2013		659 (0,2)	2383,7 (32,2)	1 717391,3 (42,4)	479545,4 (39,8)	201,2	720,5
2014		497 (0,2)	1915,1 (30,4)	1 742507,9 (41,8)	751536,2 (44,2)	392,4	909,9
2015		423 (0,1)	1708,6 (29,0)	2053189,5 (39,8)	907184,1 (43,1)	531,0	1201,7

Примітка: розраховано за даними Держстату України.

Оцінка економічної стійкості МСП України

Для оцінювання економічної стійкості МСП запропоновано скористатись математичним описом категорії економічної стійкості малого та середнього підприємництва. Здатність забезпечувати сталий розвиток доцільно оцінити за допомогою визначення приросту кількості МСП, які утворились стосовно до попереднього періоду. Сталий розвиток визначатиметься позитивним приростом кількості підприємств МСБ, які функціонують в економіці країни, тобто значення приросту буде більшим за одиницю. Однак для забезпечення економічної стійкості необхідно, щоб функціонування МСП сектора було рентабельним. У цьому сенсі значення показника рентабельності для відображення прибуткової діяльності повинно бути більшим за нуль. Для того щоб оцінити економічну стійкість у комплексі з макроекономічними показниками, доцільно доповнити цей індекс приростами у ВВП, які створюються МСП. Об'єктивно ці прирости для економічно стійкого сектора повинні бути більшими за одиницю, що свідчитиме про наявність в ньому економічного зростання.

$I_{\text{есмп}} = (Z_n / Z_{n-1}) * (Q_n / Q_{n-1}) * R_n$, де:

$I_{\text{есмп}}$ – показник економічної стійкості МСП;

Q_n – кількість МСП, що функціонують в періоді, за який обчислюється індекс;

Q_{n-1} – кількість МСП, що функціонували в попередньому періоді;

n – період, за який обчислюється індекс;

Z_n – ВВП, створений МСП сектора у періоді, за який обчислюється індекс;

Z_{n-1} – ВВП, створений МСП сектора у попередньому періоді;

R_n – рентабельність діяльності МСП, що функціонують у періоді, за який обчислюється індекс;

Межі показників економічної стійкості малих та середніх підприємств

Значення показника	Характеристика економічної стійкості
$I_{\text{есмп}} < 0$	Сектор економічно нестійкий
$0 < I_{\text{есмп}} < 1$	Низька економічна стійкість
$1 < I_{\text{есмп}}$	Сектор економічно стійкий

Таблиця 6.5.2

Обчислення економічної стійкості МСП України

Період	Додана вартість МСП, млн грн/(% у ВВП)		Кількість МСП, од.		Рентабельність операційної діяльності МСП		Показник економічної стійкості МСП	
	середні підприємства	малі підприємства, в т.ч. мікропідприємства	середні підприємства	малі підприємства, в т.ч. мікропідприємства	середні підприємства	малі підприємства, в т.ч. мікропідприємства	середні підприємства	малі підприємства, в т.ч. мікропідприємства
2012	569326,7 / (40,5)	140126,0 / (10,0)	20189	344048	5,0	4,1	x	x
2013	531334,1 / (36,3)	192562,1 / (13,1)	18859	373809	3,2	2,2	0,027	0,032
2014	661399,3 / (41,7)	288021,1 / (18,1)	15906	324598	-3,6	-17,9	-0,035	-0,215
2015	867982,6 / (43,6)	330005,4 / (16,6)	15203	327814	0,0	-4,2	0,000	-0,007

Таблиця 6.5.3

Рейтинг легкості ведення бізнесу

Рейтинг легкості ведення бізнесу (1–190)	2017 (90)	2016 (83)	2014 (112)
Започаткування бізнесу	20	30	47
Отримання дозволів на будівництво	140	140	41
Підключення підприємств до мережі електропостачання	130	137	172
Реєстрація власності	63	61	97
Отримання кредитів	20	19	13
Захист міноритарних акціонерів	70	88	x
Сплата податків	84	107	164
Транскордонна торгівля	115	109	148
Забезпечення виконання контрактів	81	98	45
Рішення про банкрутство	150	141	162

Таблиця 6.5.4

Порівняння сумарної вартості та часу здійснення експорту та імпорту
у транскордонній торгівлі України та Європи і Центральної Азії

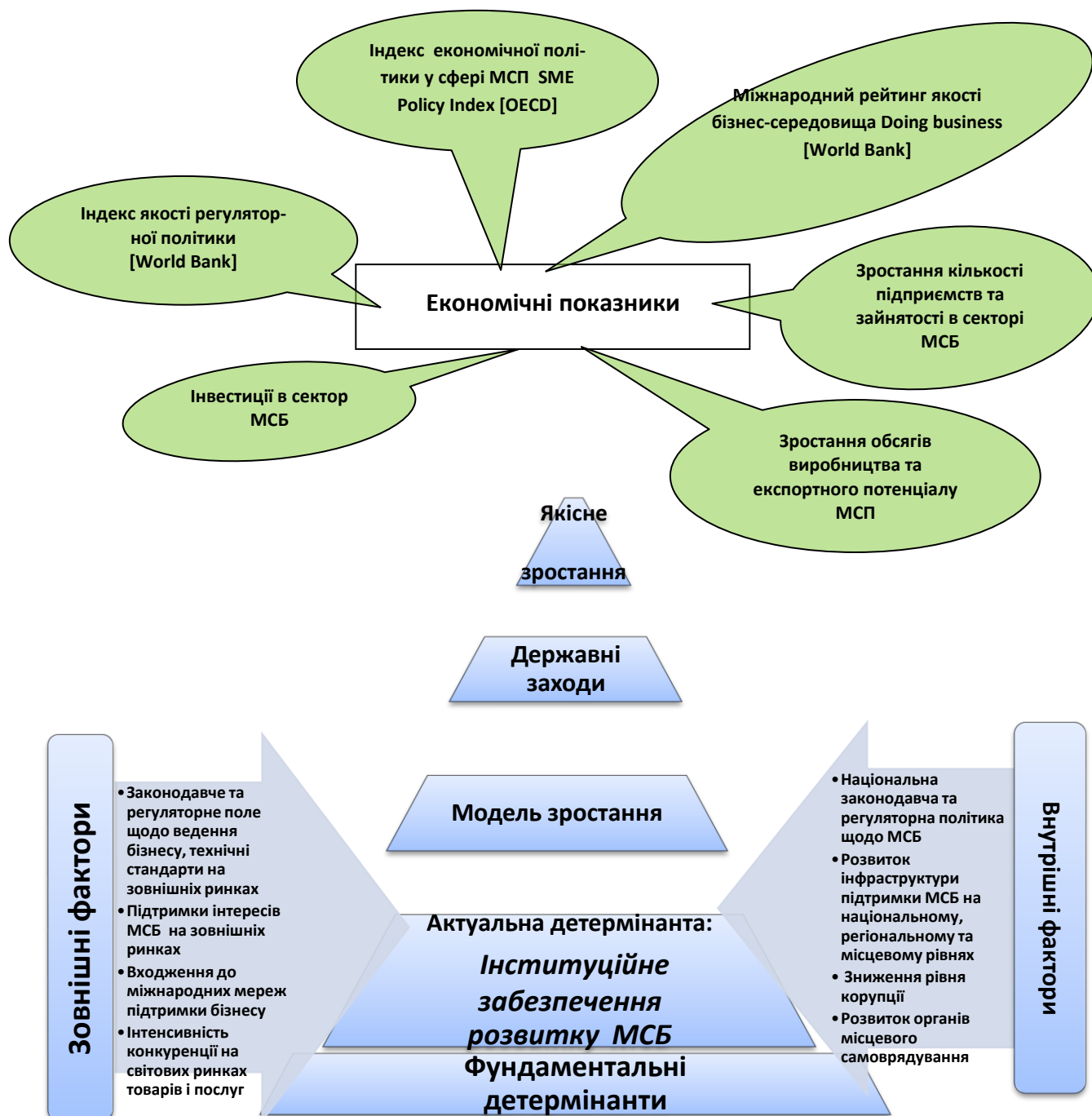
Показник	Україна	Європа і Центральна Азія
Час експорту: проходження товарів (години)	26	28
Вартість експорту: проходження товарів (USD)	75	219
Час експорту: оформлення документів(години)	96	31
Вартість експорту: оформлення документів(USD)	292	144
Час імпорту: проходження товарів(години)	52	23
Вартість імпорту: проходження товарів(USD)	100	202
Час імпорту: оформлення документів(години)	168	27
Вартість імпорту: оформлення документів(USD)	292	108

Таблиця 6.5.5

Критерії класифікації та види інституцій підтримки підприємництва

Критерії класифікації	Види інституцій	
Масштаб діяльності	<ul style="list-style-type: none"> Місцеві Субрегіональні Регіональні 	<ul style="list-style-type: none"> Міжрегіональні Національні Міжнародні
Організаційно-правовий статус	<ul style="list-style-type: none"> Громадські об'єднання Благодійні організації Комерційні підприємства Асоціації підприємств 	<ul style="list-style-type: none"> Державні/комунальні підприємств Державні/комунальні установи Консультативно-дорадчі утворення при органах публічної влади
Коло засновників	<ul style="list-style-type: none"> Створені роботодавцями/підприємцями 	<ul style="list-style-type: none"> Створені приватними особами (громадянами) Створені органами публічної влади
Галузева спрямованість	<ul style="list-style-type: none"> Моногалузеві Міжгалузеві 	<ul style="list-style-type: none"> Професійні Кластери
Спрямованість на певний сегмент	<ul style="list-style-type: none"> Малий і середній бізнес Новостворений бізнес 	<ul style="list-style-type: none"> Жіночий бізнес Молодіжний бізнес
Тип діяльності	<ul style="list-style-type: none"> Бізнес-центри (центри послуг для бізнесу) Бізнес-інкубатори Фонди розвитку (підтримки) підприємництва Об'єднання підприємців 	<ul style="list-style-type: none"> Інформаційно-аналітичні центри Агенції територіального розвитку Консультаційно-дорадчі утворення при органах публічної влади Торгово-промислові палати

Інституційне забезпечення розвитку МСБ як актуальна детермінанта економічного зростання

РОЗДІЛ 7

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

7.1. Євроінтеграція як чинник реформування державної регіональної політики

Дослідженню чинників економічного зростання регіонів присвячена значна кількість наукових розробок вітчизняних та зарубіжних дослідників. Їх систематизований перелік доцільно досліджувати в межах еволюцій теорій регіонального зростання крізь призму зміни їх ролі та місця в системі державного регулювання процесів економічного розвитку.

Серед теорій регіонального зростання вирізняють три основні групи. Перша – *неокласичні теорії*, які ґрунтуються на виробничій функції регіонального розвитку, тобто обсяг потенційно можливого економічного зростання в регіоні визначається та обумовлюється факторами виробництва – такими як капітал (основний і фінансовий), праця, земля і технічні знання (Х.Зіберт¹⁶³, Дж.Бортс¹⁶⁴). Відповідно до цього підходу при окресленні *детермінант економічного зростання регіональної системи* основна увага зосереджується на факторах, що зміцнюють її виробничий потенціал, а параметри регіонального розвитку визначаються кількістю та якістю природних ресурсів, загальною чисельністю і кваліфікацією трудових ресурсів, запасами капіталу і рівнем технології, а також комбінаціями поєднання цих ресурсів та ступенем їх узгодженого, цілеспрямованого використання у різних сферах економічної діяльності, що ґрунтується на суспільному поділі праці.

З точки зору забезпечення зростання національних економік у неокласичних моделях економічного зростання регіональних систем домінуюче місце посідає ідея вирівнювання міжрегіональних відмінностей шляхом переміщення капіталу з

¹⁶³ Siebert H. Regional Economic Growth: Theory and Policy. Scranton, 1969.

¹⁶⁴ Borts G. H., Stein J. I. Economic Growth in a Free Market. New York, London, 1964

високорозвинених районів зі зниженою прибутковістю інвестицій у менш розвинені – такі, що відрізняються більшою прибутковістю капіталовкладень.

До другої групи віднесено *теорії кумулятивного зростання*, які ґрунтуються на положеннях неокейнсіанських, інституціональних, економіко-географічних моделей та теорії регіональної агломерації. Вони пов'язані з виявленням впливу на розвиток регіонів ефектів агломерації, «полюсів зростання» та «осей розвитку», а також дифузії нововведень (Г.Мюрдаль¹⁶⁵, Ф.Перру¹⁶⁶, П.Потье¹⁶⁷, Х.Ричардсон¹⁶⁸, Ж.-Р.Будвіль¹⁶⁹, Дж.Фрідман¹⁷⁰, Т.Хегерstrand¹⁷¹, М.Кондратьєв¹⁷²).

Загальнонаціональний ефект економічного зростання досягається на підставі підвищення ефективності стимулювання економічного розвитку найбільш відсталих у економічному сенсі регіонів за рахунок розширення структури «полюсів зростання» та «осей розвитку» і полегшення на цій підставі розповсюдження інновацій. Згідно з цим підходом згасання ефекту нововведень з часом без будь-яких оновлюючих дій призводить до перетворення колись передових територій у депресивний старопромисловий район (Х.Герш¹⁷³). Водночас ураховується виникнення нових центрів інновацій при зміні великих циклів господарської кон'юнктури (М.Кондратьєв¹⁷⁴ та Й.Шумпетер¹⁷⁵), що обумовлює виникнення нових центрів інновацій.

Але проблематичність досягнення на практиці тривкого ефекту економічного зростання при визначенні серед регіональних детермінант цього процесу тих чи інших чинників, закладених у регіональних теоріях економічного зростання як домінуючих, стала поштовхом для створення *нової теорії*

¹⁶⁵ Myrdal G. Economic Theory and Under-developed Regions. London, 1957; Мюрдаль Г. Современные проблемы «третьего мира». Драма Азии. Москва: Прогресс, 1972. 767 с.

¹⁶⁶ Perroux F. Les investissements multinationaux et l'analyse des pôles de développement et des pôles d'intégration. *Revue Tiers-Monde*. 1968. T. 9. № 34; Perroux F. Note sur la ville considérée comme pôle de développement et comme foyer du progrès. *Revue Tiers-Monde*. 1967. T. 8. № 32.

¹⁶⁷ Pottier P. Axes de communication et développement économique. *Revue économique*. 1963. T. 14. C. 58–132.

¹⁶⁸ Richardson H. Regional Growth Theory. London, 1973.

¹⁶⁹ Boudeville J.-R. Problems of Regional Economic Planning. Edinburgh, 1966.

¹⁷⁰ Friedmann J. Urbanization, Planning and National Development. Beverly Hills. London, 1973.

¹⁷¹ Hågerstrand. T. Innovationsförloppet ur korologisk synpunkt. Lund, Sweden: C.W.K Gleerup, 1953. Translated & reprinted as 'Innovation diffusion as a spatial process', 1967/

¹⁷² Кондратьев Н.Д. Основные проблемы экономической статистики и динамики/Москва: Наука,1991.567 с.

¹⁷³ Giesch H. Aspects of Growth Structural Change and Employment – A. Schumpeterian Perspective. *Weltwirtschaftliches Archiv*. 1979, Band 115. Heft. 4.

¹⁷⁴ Кондратьев Н.Д. Основные проблемы экономической статистики и динамики. Москва: Наука,1991. 567 с.

¹⁷⁵ Schumpeter J.A. The Theory of economic development. Cambridge, Mass.: Harvard University, 1934. Reprint, originally published, 1983. 330 p.

регіонального зростання. Ключовим положенням цієї теорії стала відмова від визнання провідної ролі в регіональному розвитку накопичення капіталу (Х.Зібберт¹⁷⁶ та ін.). У «новій теорії регіонального зростання» детермінантою визнається технічний прогрес та інтенсивність інновацій у регіоні. У цих умовах провідна роль відводиться накопиченню людського капіталу та формуванню потенціалу саморозвитку регіонів¹⁷⁷.

Нова теорія регіонального зростання ґрунтується на розумінні неможливості вирівнювання міжрегіональних диспропорцій економічного зростання із причини природної неоднорідності та нерівності регіонів за обсягами та темпами накопичення основного, фінансового, природного, людського, інноваційного та ін. видів капіталу. Водночас визнається певний потенціал згладжування диспропорційності економічного зростання завдяки процесу дифузії інновацій на підставі інституційного розвитку та визнання інститутів як одного з видів інфраструктури.

Виникнення та розвиток *теорії державного регулювання регіонального зростання* (або регіональної господарської політики) пов'язаний зі збільшенням необхідності впливати на регіональне піднесення на підставах вибору цілей, завдань, об'єктів, методів та глибини державного регулювання економічним розвитком регіонів (А.Льош¹⁷⁸, С.Деннісон¹⁷⁹, Е.Гувер¹⁸⁰, Т.Хегерstrand¹⁸¹). У працях основоположників зосереджено погляди на державне регулювання регіонального розвитку від «м'якого» впливу держави для пом'якшення впливу стихійних ринкових сил і незначного коригування розвитку територій шляхом прискорення природних процесів стимулювання міграції робочої сили, інвестиційних потоків та вирівнювання регіональних можливостей до *інтенсивного регулювання*, яке забезпечується впливом на географію промислових

¹⁷⁶ Siebert H. Regional Economic Growth: Theory and Policy. Scranton, 1969.

¹⁷⁷ Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе. *Логос*. 2003. № 40. С. 67–116; Keating M. The New Regionalism in Western Europe. Territorial Restructuring and Political Change. Edward Elgar, 1998. P. 242.

¹⁷⁸ Леш А. География размещения хозяйства. Москва: Изд-во иностран. лит-ры, 1959. 455 с.

¹⁷⁹ Dennison S. The Location of Industry and the Depressed Areas. London, 1939.

¹⁸⁰ Hoover E. The Location of Economic Activity. New York, 1948.

¹⁸¹ Hägerstrand, T. Innovationsförloppet ur korologisk synpunkt. Lund, Sweden: C.W.K. Gleerup, 1953, Translated & reprinted as 'Innovation diffusion as a spatial process', 1967/

інвестицій та має на меті зниження міжрегіональних розбіжностей у соціально-економічному розвитку.

Аналіз еволюції теоретичних досліджень щодо економічного зростання регіональних систем дозволив встановити, що основний зміст теорій економічного зростання більшою мірою базується на формулюванні переліку чинників економічного зростання, встановленні ступеня їх поєднання та співвідношення (залежно від типів економічного зростання), а також на визначенні джерел економічного зростання, регулювання яких дозволяє здійснювати розширене відтворення, перелік та пріоритетність яких змінюються з часом.

Теоретичні узагальнення з проблем регіонального зростання серед *чинників економічного зростання регіональних систем*, під якими розуміються явища, процеси, умови регіонального розвитку, дозволяють визначити такі, як:

- географія розташування;
- виробничі сили регіону та чинники, що впливають на їх локалізацію, розвиток, підвищення кількості та якості ресурсів, що задіяні в господарчому обігу (ціни на виробничі ресурси, можливості отримання кредитів, ступінь оподаткування тощо);
- обсяг та якість основного, природного, фінансового, людського та ін. видів капіталу;
- потенціал знань та технологій, науково-технічний, інвестиційний, експортний, еколого-економічний, транзитний потенціал та потенціал транскордонного співробітництва;
- ступінь розвиненості інфраструктури; вартість та готовність до впровадження інновацій;
- споживчий сегмент, обсяги ринків збуту продукції базових галузей економіки регіону;
- характеристики та ступінь монополізації ринків;
- бізнес-сегмент, підприємницькі здібності;
- інституційні чинники, що впливають на розвиток регіонів, нормативно-правова врегульованість проблеми;

– форми організації економіки, рівень та якість управління, соціальний клімат тощо.

Загалом дослідження детермінант розвитку регіональних систем стосуються переважним чином визначення головних чинників або регіонального розвитку, або локального зростання. Саме ці аспекти знайшли місце в наукових працях О.Басюк¹⁸², Р.Білика¹⁸³, С.Романюка¹⁸⁴, Н.Стукало й М.Деркача¹⁸⁵ та ін. Ідеться не про визначення детермінант економічного зростання національної економіки на підставах урахування регіональних особливостей розвитку країни, а безпосередньо про встановлення найвпливовіших чинників забезпечення місцевого зростання.

Певним чином потреба у визначенні детермінант економічного зростання з урахуванням регіонального аспекту реалізується в працях Л.Петкової¹⁸⁶, Л.Сімків¹⁸⁷, які розглядають регіональну політику як умову та один з економічних важелів економічного зростання нової якості. Проте в дослідженнях регіональна політика не виступає як детермінанта, а лише спрямована на прискорення дії чинників економічного зростання в регіонах.

Проте фактично існуюча значна міжрегіональна асиметрія в потенціалах економічного зростання – наявності, ступені поєднання та використання, а також у переважанні тих чи інших чинників, які визначають можливості економічного зростання, дозволяє *визначати регіональну політику тим домінуючим чинником*, який спроможний впливати на економічні процеси та обумовлювати певний конкретний заданий (визначений) результат на регіональному та загальнодержавному рівнях, оскільки на неї покладається завдання щодо створення умов для динамічного, збалансованого розвитку України та її регіонів. Таким чином, саме регіональна політика визначає передумови для зростання економіки в перспективі з урахуванням регіональної асиметрії та є однією з найвпливовіших національних детермінант економічного зростання.

¹⁸² Басюк О.В.Регіональний аспект нової економіки. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2011. Вип. 3 (43). С. 331–336.

¹⁸³ Білик Р.Р. Детермінанти регіонального розвитку у вимірі економічної безпеки України. Львів: НАН України; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І.Долішнього НАН України», 2016. 352 с.

¹⁸⁴ Романюк С.А. Сучасні детермінанти регіонального розвитку. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Економіка*. 2013. Вип. 1. С. 230–237.

¹⁸⁵ Стукало Н.В., Деркач М.І. Сучасні детермінанти регіонального розвитку. *Економіка розвитку*. 2012. № 3(63). С. 22–27.

¹⁸⁶ Петкова Л.О. Економічне зростання в Україні: регіональний вимір. Черкаси: ЧДТУ, 2004. 271 с.

¹⁸⁷ Сімків Л.Є. Диспропорції економічного зростання в регіонах України. *Регіональна економіка*. 2015. № 2 (76). С. 30–36.

Невизначеність та недослідженість регіональної політики в системі національних детермінант економічного зростання негативно впливає на якість державного впливу на процес як на загальнодержавному рівні, так і на рівні регіонів. Проте це впливає не лише з невизначеності серед детермінант економічного зростання регіональної політики, а й з недосконалості інституційного середовища, що в цілому знижує якість нормативно-правової врегульованості проблеми. В цьому контексті практично неврахованими залишаються два найважливіші аспекти – можливість використання природних регіональних відмінностей як детермінант економічного зростання та спроможність на державному рівні впливати на ті регіональні особливості, які спроможні надавати найбільші темпи та якість економічного зростання на національному рівні.

Серед регіональних детермінант економічного зростання національної економіки доцільно визначити такі:

– спроможність регіональної економічної системи швидко адаптуватись до нових умов господарювання: галузева структура економіки; особливості внутрішньорегіональної економіки; рівень диверсифікації економіки в цілому; розширення видів економічної діяльності, спрямованих на зростання доданої вартості; питома вага у структурі економіки сфери послуг та модернізованого промислового сектора; ефективність використання потенціалу регіонів; ступінь оптимізації використання виробничих сил регіонів;

– ступінь розвитку матеріального виробництва; модернізація промислового сектора; перехід до інформаційного суспільства; інноваційна активність промислових підприємств; упровадження енергоефективних технологій;

– здатність капіталу до трансформації – фізичного, людського капіталу для забезпечення структурних змін (проведення структурних реформ); потенціал соціального капіталу; поведінковий потенціал суб'єктів господарювання;

– *сформованість (обсяг) внутрішнього споживчого ринку*, його купівельна спроможність; відсутність системних криз, незначна амплітуда циклічних коливань економічного розвитку;

– *інклюзивний розвиток* – зростання ефективності використання фізичного, природного, людського капіталу; кількість та якість включеності в господарську діяльність фізичного, природного та людського капіталу; розбудова інклюзивних економічних інститутів; включеність суб'єктів господарювання в структурні реформи; ступінь мобільності капіталу;

– *співпадіння регіональних та загальнодержаних інтересів* щодо проведення структурних реформ; врахування інтересів суб'єктів господарювання в структурних трансформаціях.

До того ж, зважаючи на посилення співпраці України та ЄС у сфері регіональної політики, що відбувається на засадах впровадження Угоди про Асоціацію з ЄС, державна регіональна політика стає дієвим каналом поширення впливу на національну економіку глобальних детермінант економічного зростання, які в європейській практиці знайшли місце при побудові моделі «нової регіональної політики».

Дійсно, Угодою про асоціацію¹⁸⁸ у главі стосовно транскордонного та регіонального співробітництва визначено двостороннє співробітництво у сфері регіональної політики щодо методів формування та реалізації видів регіональної політики з особливим наголосом на розвитку відсталих територій та на територіальному співробітництві. Це вимагає окреслення основних характеристик регіональної моделі ЄС, встановлення відповідності сучасної державної політики регіонального розвитку України європейським принципам її побудови і реалізації та визначення напрямів, за якими необхідно здійснювати наближення вітчизняної моделі до європейської.

¹⁸⁸ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011

Починаючи з визначення Україною у 1994 р. стратегічного курсу на європейську інтеграцію¹⁸⁹, проводилася активна робота у напрямі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (ЄС)¹⁹⁰ та побудови державної політики в найбільш значущих сферах відповідно до європейських принципів її реалізації¹⁹¹.

У сфері державної регіональної політики адаптація правової бази України до норм і стандартів ЄС тривалий час здійснювалась у напрямі стимулювання розвитку регіонів і передбачала активізацію регіонального співробітництва. Необхідність формування та реалізації в Україні такої моделі регіональної політики, яка б відповідала принципам регіональної політики ЄС, на той період була визначена серед пріоритетів державної політики та закріплена Програмою інтеграції України до ЄС (розділ 10 «Регіональна політика і регіональне співробітництво»)¹⁹².

Реалізація наближення вітчизняної практики регіональної політики до стандартів ЄС, починаючи з офіційного закріплення євроінтеграційних прагнень України, увесь час була спрямована на зменшення розриву між рівнями розвитку регіонів та досягалась за рахунок та на підставі впровадження у практику вітчизняного державного регіонального управління механізмів сприяння регіональному розвитку і стимулювання розвитку регіонів з несприятливими соціально-економічними умовами, які використовувалися Європейським Союзом. Загалом при побудові державної регіональної політики України використовувався позитивний досвід регіональної політики ЄС, який враховував потребу

¹⁸⁹ Закон України «Угода про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими співтовариствами та їх державами – членами» від 10 листопада 1994 р. № 237/94 – ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

¹⁹⁰ Постанова Кабінету Міністрів України «Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 16.08.1999 № 1496. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1496-99-%D0%BF>; Закон України «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 21.11.2002 № 228-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 3. Ст. 12; Закон України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367; Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 15 жовтня 2004 р. № 1365. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1365-2004-%D0%BF>; Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 15 жовтня 2004 р. № 1365. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1365-2004-%D0%BF>

¹⁹¹ Указ Президента України «Програма інтеграції України до Європейського Союзу» від 14 вересня 2000 р. №1072/ 2000, втратила чинність на підставі Указу Президента від 07.07.2015 № 398/2015 (398/2015). URL: <http://zakon.rada.gov.ua>; Про реалізацію євроінтеграційних прагнень України та укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом : Заява Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 38. Ст. 513.

¹⁹² Указ Президента України «Програма інтеграції України до Європейського Союзу» від 14 вересня 2000 р. №1072/ 2000, втратила чинність на підставі Указу Президента від 07.07.2015 № 398/2015 (398/2015). URL: / <http://zakon.rada.gov.ua>

забезпечення гармонійного розвитку регіонів, зменшення відмінностей між окремими територіями, підтримки депресивних регіонів, забезпечення соціальної згуртованості та формування єдиного економічного простору.

Проте наразі ситуація в Україні у сфері наближення вітчизняної регіональної політики до принципів її формування та здійснення в ЄС дещо змінилась. Перш за все це стосується певної невизначеності щодо побудови моделі регіональної політики України згідно з принципами регіональної політики ЄС. Регіональна політика взагалі залишилась поза межами пріоритетів державної інтеграційної політики, оскільки Програма інтеграції України до ЄС, що містила розділ з регіональної політики і регіонального співтовариства¹⁹³ на сьогодні втратила чинність на підставі Указу Президента № 398/2015 (398/2015) від 07.07.2015¹⁹⁴.

Тим часом, незважаючи на тривалу роботу, концептуальна основа державної регіональної політики України та законодавство України про стимулювання регіонального розвитку не повною мірою відповідає критеріям ЄС у сфері регіонального розвитку¹⁹⁵. Це стосується передусім мети та напрямів державної регіональної політики. Через недосконалість положень Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» механізм розв'язання проблем депресивності окремих територій і досі залишається недосконалим.

На сучасному етапі наближення вітчизняної регіональної політики до європейських стандартів серед пріоритетів державної політики залишається лише здійснення адміністративно-економічної оптимізації регіональної структури країни у вигляді проведення децентралізації та реформи місцевого самоврядування¹⁹⁶. Проте ані зміна сутності регіональної політики ЄС, ані перенесення акцентів європейської регіональної політики з вирівнювання на пошук внутрішніх резервів розвитку не знайшли місця у вітчизняній практиці.

¹⁹³ Указ Президента України «Програма інтеграції України до Європейського Союзу» від 14 вересня 2000 р. №1072/ 2000, втратила чинність на підставі Указу Президента від 07.07.2015 № 398/2015 (398/2015). URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

¹⁹⁴ Указ Президента України «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Президента України» від 7 липня 2015 року № 398/2015.

¹⁹⁵ Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 вересня 2005 р. № 2850-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 51. Ст. 548; Постанова Кабінету Міністрів України «Порядок здійснення моніторингу показників розвитку регіонів, районів, міст республіканського в АР Крим і обласного значення для визначення територій депресивними» від 24.06.06 р. № 860. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

¹⁹⁶ План дій Ради Європи для України на 2015-2017 рр. (GP-DEM(2015)2) від 13 січня 2015 р., ухвалений Комітетом Міністрів Ради Європи 21 січня 2015 р. [CM/Del/Dec(2015)1217]. URL: <https://rm.coe.int/16802f600d>

Сучасна модель європейського інтегрованого розвитку будується на Концепції «нового регіоналізму»¹⁹⁷. Вона перш за все базується на зменшенні економічного значення національних кордонів та перетворенні проблем регіонального розвитку на можливості на основі мобілізації регіонального потенціалу, що неефективно використовувався раніше. В нових економічних умовах ці фактори стають основою формування конкурентних переваг регіонів у глобальній економіці, соціально-економічного зближення регіонального розвитку та створення можливостей розвитку регіону у майбутньому¹⁹⁸.

Характерними особливостями «моделі нового регіоналізму» є: високий ступінь інституціоналізації; зменшення значення національних кордонів для здійснення економічної співпраці; відрив виробництва від регіонального поділу виробничих сил; посилення впливу потоку капіталів на розміщення продуктивних сил регіонів; поглиблення структурних диспропорцій регіонального розвитку через зміни принципів територіальної концентрації виробничих сил регіонів; перехід від територіальності до об'єктності інвестиційної діяльності; формування транснаціональних виробничих мереж; набуття регіонами суб'єктності; зміна зв'язків між глобальним та локальним рівнем регіоналізму та формування багаторівневої системи управління регіональним розвитком; інклюзивність та всеохоплюваність регіонального розвитку тощо.

Зміна сутності та спрямованості сучасної регіональної політики ЄС із механічного згладжування регіональних соціально-економічних диспропорцій на стимулювання всеохоплюючого розвитку регіонів на засадах сприяння реалізації регіонального потенціалу, раніше незадіяного для розвитку та отримання на цій підставі конкурентних переваг на світових ринках обумовлює необхідність перегляду та уточнення сутності державної регіональної політики в Україні. В рамках реалізації Концепції «нового регіоналізму» в Україні:

– посилюються потреби щодо розроблення нових ефективних механізмів міжрегіональних відносин та посилення міжрегіональних зв'язків;

¹⁹⁷ Європейська регіональна політика: натхнення для країн, що не входять до ЄС? Застосування принципів та обмін досвідом / Європейська Комісія. Брюссель, 2009. 16 с.

¹⁹⁸ Китинг М. Новый регионализм как возможность. URL: http://globalaffairs.ru/number/n_11153

- виникає необхідність щодо удосконалення інституційного забезпечення регіонального розвитку;
- зростає роль стратегування як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях;
- посилюється роль державних інституцій у регулюванні міжрегіональних зв'язків та зміцненні регіональної безпеки;
- загострюється необхідність активізації організаційно-інституційних ресурсів на міждержавному, державному та регіональному рівнях;
- зростає необхідність формування в регіонах постіндустріальних чинників економічного зростання, збільшується потреба в активізації потенціалу саморозвитку регіонів;
- підвищується необхідність у визначенні регіональної моделі smart-спеціалізації регіонів України з урахуванням можливостей розвитку діяльності з високою доданою вартістю та фокусуванням на унікальних можливостях, компетенціях та регіональних ресурсах; встановленні інноваційного профілю регіонів України (регіональної smart-спеціалізації).

Формально сучасна державна регіональна політика України, що визначається Державною стратегією регіонального розвитку України на період до 2020 р., розроблена з урахуванням вимог гармонізації законодавства у сфері регіонального розвитку України та ЄС. Концептуально стратегія спирається на необхідність підвищення конкурентоспроможності регіонів шляхом оптимізації та диверсифікації структури економіки; забезпечення ефективної спеціалізації регіонів із пріоритетним використанням власного ресурсного потенціалу; урахує необхідність досягнення рівномірного розвитку територій, оптимізації системи управління регіональним розвитком.

Проте в основу реалізації сучасної регіональної політики в Україні покладено традиційну класичну циклічно-еволюційну модель, яка при вирішенні проблем регіонального розвитку спирається на структурну оптимізацію виробничих сил регіону та просторове розміщення галузей економіки, але не

враховує необхідність та регіональні можливості (здібності) щодо формування в регіонах постіндустріальних чинників економічного зростання.

Тому чинна стратегія регіонального розвитку не містить концептуального бачення інноваційної структури економіки кожного з регіонів; чітко не визначає пріоритетні напрями та завдання державної регіональної політики стосовно кожного з регіонів, а визначені пріоритети базуються на стандартних практиках регулювання регіональним розвитком та без урахування якісно нових джерел економічного зростання регіонів, закладених у європейській практиці. Тож зміни принципів європейської організації регіонального простору, що відбилися в змінах сутності та підходів регіональної політики, вкрай необхідно враховувати при удосконаленні державної регіональної політики в Україні. Це є можливим при формуванні Плану заходів на 2018–2020 роки з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку до 2020 року.

7.2. Формування конкурентних переваг старопромислових регіонів як євроінтеграційний орієнтир їх розвитку

Зміна цільових орієнтирів європейської моделі регіональної політики з механічного згладжування регіональних соціально-економічних диспропорцій на створення умов щодо формування конкурентних переваг регіонами в глобальному економічному просторі (на основі розкриття регіонами власного потенціалу саморозвитку) при її впровадженні в Україні вимагає особливої уваги з точки зору формування конкурентоспроможності старопромислових регіонів. Це обумовлено декількома причинами:

- підписанням Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, яка припускає сприяння модернізації та реструктуризації окремих галузей промисловості України з особливим акцентом на співробітництві в базових для старопромислових регіонів галузях (добувній та металургійній), відкриває нові можливості щодо створення умов для економіки цих регіонів;

- значною орієнтованістю цих регіонів на зовнішні ринки та наявністю досвіду задіяності у глобальних ланцюжках доданої вартості;
- змінами в глобальній системі економічних відносин чинників конкурентоспроможності з індустріальних на постіндустріальні та переважанням індустріальних серед чинників конкурентних переваг старопромислових регіонів України;
- наявністю раніше незадіяного в розвитку регіону потенціалу та значні можливості отримання на цій підставі конкурентних переваг у глобальному економічному просторі;
- значними втратами позицій навіть з індустріальних конкурентних переваг через задіяність частини Донецької та Луганської областей у збройному конфлікті з Російською Федерацією (втрата значних обсягів промислового, природного, людського, експортного, транзитного потенціалів – тих складових, які у довоєнний період становили конкурентні переваги цих областей).

За результатами дослідження Інституту економічних досліджень та політичних консультацій, джерела конкурентних переваг старопромислових регіонів України у 2014 р. формувалися переважно на індустріальних засадах (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

Чинники інвестиційної привабливості старопромислових регіонів у 2014 р.

Найменування регіонів	Інтегральна оцінка		«Жорсткі» чинники		«М'які» чинники	
	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг
Дніпропетровська	1,418	6	1,511	2	1,330	12
Донецька	1,355	22	1,435	7	1,144	27
Запорізька	1,281	12	1,401	8	1,310	14
Луганська	1,280	23	1,354	16	1,211	22
Найкращий	Львівська – 1,601	1	Харківська – 1,521	1	Львівська – 1,756	1
Найгірший	АРК – 1,228	27	Закарпатська – 1,245	27	Донецька – 1,144	27

Джерело: Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів 2014 / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Київ, 2014. 390 с.

Серед регіонів України ці регіони посідали лідируючі позиції за так званими «жорсткими» факторами, що відображають характеристики індустріальної моделі. Серед цих чинників конкурентоспроможності виокремлюються природні та

трудові ресурси, географія розташування, споживчий сегмент, бізнес-сегмент, інфраструктура. Натомість постіндустріальні (або «м'які») чинники інвестиційної привабливості старопромислових регіонів, серед яких переважають діловий клімат, відкритість влади, діловий оптимізм, успішний досвід, були їх слабкою стороною.

Виокремлюючи для кожного регіону потенційні конкурентні переваги, експерти зазначають, що саме для старопромислових регіонів це дешева робоча сила, наявність природних ресурсів (що особливо характерно для Луганської області) та наявність інженерно-технічних кадрів (найбільшою мірою притаманно Запорізькій області). Натомість при оцінюванні експертами *чинників* конкурентних переваг у старопромислових регіонах переважають ті, що знижують вагомість потенціалу цих регіонів. До них експерти відносять: некомпетентність, незадовільну діяльність влади, її закритість (особливо для Дніпропетровської області), корупцію із зазначенням сфер, де вона поширена (для Запорізької області – це робота судової системи, для Донецької – неофіційні побори контролюючих органів), незадовільний стан інфраструктури та недостатність використання потенціалу транспортних вузлів (Запорізька область). Ситуація погіршується стабільно напруженою політичною та соціально-економічною ситуацією у Донецькій, Луганській та прилеглих до них територіях.

З огляду на тривалий термін розвитку України в межах моделі індустріальної економіки, високий рівень накопичення *основного капіталу* відстежується саме в чотирьох старопромислових регіонах – Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій та Луганській областях. У регіональній структурі основних засобів їхня сумарна вартість протягом тривалого періоду залишалася незмінно високою та сягала третини вартості основних засобів України. Проте у процесі реструктуризації національної економіки частка основного капіталу старопромислових регіонів у структурі основного капіталу України має тенденцію до скорочення. Так, за період з 2000–2010 рр. цей показник скоротився у 1,5 рази – майже до 23%. (додаток 7.1).

Тривалий час за накопиченою вартістю основних засобів серед усіх регіонів України та старопромислових зокрема лідирувала Донецька область. У структурі

вартості основних засобів до 2005 р. їй належала найбільша питома вага, що наближалась до 12%. Незначно поступалася за цим показником і Дніпропетровська область, тоді як частка інших областей, що входять до цієї групи регіонів, була більш ніж удвічі меншою за частку лідерів. Зростання вартості основних засобів серед старопромислових регіонів не відбувалося однаковими темпами. Починаючи з 2010 р. Донецьку область випередила Дніпропетровська, де за рахунок максимального за цей період введення в дію основних засобів збільшення вартості основних засобів сягає максимального значення серед усіх регіонів України. З 2014 р. у рамках провідних напрямів економічної діяльності старопромислові регіони є аутсайдерами за темпами зростання основного капіталу в середньому по Україні. Зниженням обсягів основного капіталу в 2014 р. характеризуються промисловість загалом (98,2% до попереднього року) та напрями промислової діяльності, притаманні старопромисловим регіонам, зокрема, добування кам'яного та бурого вугілля (84,4%), виробництво хімічних речовин і хімічної продукції (96,2%). Водночас обсяг основного капіталу дещо збільшився в металургійному виробництві, виготовленні готових металевих виробів (101,1%), виробництві коксу та продуктів нафтоперероблення (100,5%).

Унаслідок реструктуризації національного господарського комплексу, передусім у напрямі деіндустріалізації, структура основного капіталу за видами економічної діяльності як у середньому по Україні, так і в регіональному розрізі зазнала істотних змін. Але структурні зміни, що відбувалися в економіці старопромислових регіонів України починаючи з часів незалежності не змінили спрямованості регіонального розвитку. Навіть під впливом активізації процесу у 2000-х роках структура економіки цих регіонів не зазнала істотних змін.

Більшою мірою ніж для інших старопромислових регіонів враховувались потреби розвитку з використанням потенціалу диверсифікації та на основі впровадження високотехнологічних виробництв у пріоритетних напрямках розвитку Дніпропетровської області¹⁹⁹. Вони передбачали не лише модернізацію

¹⁹⁹ Стратегія соціально-економічного розвитку Дніпропетровської області на період до 2015 р.

існуючих об'єктів гірничо-металургійного комплексу, а й освоєння нових конкурентоспроможних видів продукції з високою доданою вартістю та орієнтацією на розвиток ринку послуг. Саме це зумовило зміну структури вартості основних засобів Дніпропетровської області за рахунок значного (в 1,7 раза) скорочення частки основного капіталу в промисловості до близько 30% та забезпечило переважання обсягів основного капіталу за напрямом «Діяльність транспорту та зв'язку». Тож поміж інших старопромислових регіонів у 2010 р. структура вартості основного капіталу цієї області досить вирізняється.

Деякі зміни відбулися й у структурі основного капіталу за напрямками промислової діяльності, які свідчать про певні позитивні тенденції щодо зростання орієнтованості промислової діяльності старопромислових регіонів на збільшення доданої вартості. Особливо звертає на себе увагу зниження у 2010 р. частки основного капіталу в добувній промисловості Донецької області більш ніж удвічі та її зростання (близько у 1,5 рази) в переробній промисловості. Схожі тенденції простежуються у Дніпропетровській та Запорізькій областях, але в Донецькій області – найбільш відчутними темпами. Поміж старопромислових регіонів України лише в Луганській області промисловість залишалась меншою мірою орієнтованою на зростання доданої вартості та продовжувалася експлуатація сировино орієнтованої економічної структури.

Незмінність напрямів та структури *оновлення основних засобів цієї групи регіонів* також обумовлена «зацикленістю» державної регіональної політики стосовно старопромислових регіонів на збереженні експлуатації «старих» галузей на трансформаційній основі. Переважна частка ліквідованих та уведених упродовж 2000–2013 рр. у дію основних засобів по всіх старопромислових регіонах із невеликою міжрегіональною диференціацією припадає на промисловість. Проте частка виведених з експлуатації основних засобів у промисловості в їх загальному обсязі значно зростає, а уведених – залишається практично незмінною. Загалом активний рух основних засобів протягом 2000–2013 рр. здійснювався за такими напрямками економічної діяльності старопромислових регіонів, як: промисловість, сільське господарство, торгівля,

діяльність транспорту та зв'язку, фінансова діяльність, операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям.

Незважаючи на активізацію руху основного капіталу, оновлення основних засобів старопромислових регіонів відбувається незадовільними темпами. *Ступінь зносу основних засобів у цих регіонах постійно зростає (додаток 7.2).* Якщо на початку 2000 р. його рівень не перевищував 50%, то у 2010 р. ступінь зносу у деяких з регіонів зріс у близько 1,7 раза і становив від 56% у Луганській області до майже 80% у Дніпропетровській області. Ці тенденції щодо старіння основних засобів регіонів цієї групи цілком відповідали загальноукраїнським характеристикам до 2014 р., проте збройний конфлікт на сході України призвів до погіршення показників у Донецькій та Луганській областях.

Динаміку зміни величини основного капіталу значною мірою визначають *обсяги інвестицій*, які спрямовуються на його модернізацію. Практично по всіх старопромислових регіонах України (крім Запорізької області) до 2012 р. спостерігалася тенденція збільшення обсягів інвестицій в основний капітал. У Запорізькій області цей процес був нестабільним, а Дніпропетровська та Донецька області були беззаперечними лідерами щодо залучень інвестицій в основний капітал серед усіх регіонів України (табл. 7.2).

Загалом середньорічне нарощування обсягів капіталовкладень в Україні протягом 2001–2013 рр. становило близько 20%. Лідерами в цих процесах були старопромислові регіони, серед яких виокремлювалась Донецька область.

У 2013 р. старопромислові регіони, які до того часу були беззаперечними лідерами за обсягами накопичення основного капіталу серед регіонів України, втратили власні позиції. Падіння попиту на основну промислову продукцію старопромислових регіонів України на основних світових ринках обумовило зниження інвестиційної активності по цих регіонах. А збройний конфлікт на сході України у 2014 р. спричинив різке падіння обсягів інвестицій не лише у безпосередньо задіяних в АТО регіонах (Донецькій та Луганській областях), а й у інших, прилеглих до них територіях (табл. 7.3).

Таблиця 7.2

Інвестиції в основний капітал, млн грн

Регіон	2010	2011	2012	2013	2014	2015	I кв. 2016 р.
Україна	189061	259932	293692	267728	219420/204061*	251154,3	51591,7
Дніпропетровська	16017	22116	22509	21290	20357	6640,7	4576,8
Донецька	14994	26802	31722	27912	13155	7123,3	1954,4
Запорізька	7964	6677	7204	6839	7035	1826,5	1549,0
Луганська	5646	6980	8223	11369	5223/513,3**	145,8**	328,4
Максимальне значення*	16017 Дніпропетровська	26802 Донецька	31722 Донецька	27912 Донецька	20357 Дніпропетровська	-	4961,3 Київська
Мінімальне значення*	1715 Чернівецька	1794 Чернівецька	2229 Чернівецька	2257 Чернівецька	1687 Чернівецька	-	325,0 Чернівецька

* Без урахування даних по м. Київ та м. Севастополь.

** По території, підконтрольній українській владі.

Джерело: Регіони України. 2015. Част. II. 681 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm

Таблиця 7.3

Індекси капітальних інвестицій, % до відповідного попереднього періоду

Регіон	2011	2012	2013	2014	I кв. 2016 р.
Україна	118,8	108,5	88,9	75,9	
Дніпропетровська	122,1	94,0	93,8	80,2	110,0
Донецька	153,3	112,6	79,6	44,0	120,9
Запорізька	70,4	101,9	95,9	89,8	125,7
Луганська	114,3	124,3	142,6	39,2	140,5
Максимальне значення серед регіонів України	219,0 – АРК	-	-	-	238,2 – Херсонська
Мінімальне значення серед регіонів України	87,9 – Одеська	-	-	-	85,3 – Волинська 70,7 – м. Київ

Джерело: Регіони України. 2015. Част. II. 681 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm

Проте обвальне (більше ніж удвічі) скорочення обсягів інвестицій у 2014 р. спостерігалось саме в Донецькій та Луганській областях. Враховуючи те, що значні виробничі потужності залишились на окупованій території України, падіння обсягів інвестицій в основний капітал по Донецькій та Луганській областях є катастрофічним і перевищує межу в 20 разів порівняно із попереднім роком. Головним чином зниження обсягів фінансових вкладень у розвиток старопромислових регіонів обумовлено стабільно напруженою політичною та соціально-економічною ситуацією у Донецькій, Луганській областях та прилеглих до них територіях.

На відміну від 2014 р., коли спостерігалось скорочення інвестицій в основний капітал майже в усіх регіонах України, у 2015 р. більшість регіонів продемонструвала позитивну динаміку освоєння інвестицій. Разом із тим, у 2015 р. найбільше падіння спостерігалось саме в регіонах воєнного конфлікту – в Луганській (73,9%) та Донецькій (58,9%) областях. Незадовільними також були тенденції й у Запорізькій області, де падіння обсягів інвестицій становило 15,1%. В умовах воєнного конфлікту та дестабілізації суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації в регіоні прогнозується подальше падіння обсягів залучення інвестиційних ресурсів. Від частини іноземних та вітчизняних інвесторів слід очікувати заморожування інвестиційних проектів або ж їх повної зупинки.

Головним джерелом фінансування капітальних інвестицій як по Україні загалом, так і по старопромислових регіонах зокрема, залишаються кошти суб'єктів господарювання, які спрямовуються на оновлення виробничих фондів, їх модернізацію, технічне переоснащення та реконструкцію. В регіонах України, що формують групу старопромислових, на їхню частку припадає близько 90% усіх капітальних інвестицій при середньоукраїнському значенні показника у 70% (додаток 7.3).

У І кв. 2016 р. найбільший обсяг капітальних інвестицій за рахунок коштів суб'єктів господарювання зосереджено в Луганській та Запорізькій областях (близько 95%). Незначно відрізнявся їх рівень і в Дніпропетровській та Донецькій областях (майже 90%). Рівень фінансування оновлення виробничих потужностей за власні кошти підприємств у старопромислових регіонах є найвищим по Україні.

Практично відсутні регіональні відмінності у структурі капітальних інвестицій у матеріальні активи за видами основних засобів: по старопромислових регіонах України найбільше інвестували в машини і обладнання (додаток 7.4).

Проте міжрегіональні коливання частки інвестицій у машини та обладнання по регіонах є досить значущим: від 36% у Дніпропетровській області (що відповідає загальноукраїнським тенденціям) до 60% – у Донецькій області (що є максимальним по всіх регіонах України).

Значними були також капіталовкладення і в інженерні споруди. У Донецькій та Запорізькій областях їхня частка у загальному обсязі інвестицій у матеріальні активи сягає середньоукраїнського значення, а в Луганській та Дніпропетровській – перевищує його рівень в 1,8 та в 1,2 раза відповідно. Це було зумовлено тим, що підприємства прагнули підвищити свою конкурентоспроможність, модернізуючи виробництво. На початку 2016 р. інвесторів практично не цікавили такі матеріальні активи старопромислових регіонів, як земля (на частку цих інвестицій припадає лише 0,6% від загального обсягу інвестицій у матеріальні активи) та житлові будинки (частка інвестицій є нижчою за середньоукраїнське значення у 21 раз у Луганській області та у 2,3 раза – у Дніпропетровській).

Структура капітальних інвестицій в основні засоби за видами економічної діяльності свідчить, що пріоритетом економічного розвитку старопромислових регіонів на початок 2016 р. залишається промисловість. Починаючи з 2000 р. її значущість в економічній структурі цих регіонів лише зростала. Навіть стабільна напруженість на сході України та втрата значного обсягу промислових активів не обумовили її будь-яке суттєве скорочення та не змінили спрямованості інвестиційних потоків у I кв. 2016 р. Проте під впливом збройного конфлікту на сході України істотних змін зазнала структура капітальних інвестицій по регіонах цієї групи за видами промислової діяльності (додаток 7.5). Саме вона відображає фактичні пріоритети промислового розвитку старопромислових регіонів у реальному часі.

Так, для Луганської області традиційно важливою залишається добувна промисловість. На початку 2016 р. інвестиції в цей напрям економічної діяльності становили понад 70%, тоді як інвестиції в переробну промисловість не перевищують навіть 25%. Серед напрямів переробної промисловості пріоритетні позиції посідають металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів (14,3 %) та, зі значним відривом, виробництво хімічних речовин (3,2%). З точки зору частки капітальних інвестицій у їх загальній структурі практично рівноцінні напрями промислового розвитку для Дніпропетровської області становили добувна та переробна промисловість, на які припадає близько 48% та

45% обсягу всіх інвестицій у промислову діяльність регіону. Основною галуззю переробної промисловості залишається металургійне виробництво та оброблення металу, на яку припадає чверть усіх інвестицій у переробну промисловість. Машинобудівний комплекс, хімічна та нафтохімічна промисловість не входять до кола пріоритетів економічного розвитку області.

Значними на початку 2016 р. у структурі капітальних інвестицій є інвестиції в переробну промисловість *Донецької області*. Їх рівень сягає близько 66%. Традиційно високою є частка вкладень у розвиток металургійного виробництва. Значно нижча частка інвестицій у такі традиційні для старопромислових регіонів види промисловості, як виробництво машин та устаткування (3,5%), виробництво коксу (близько 2,5%) та виробництво гумових та пластмасових виробів (2%). Така ситуація, скоріше, обумовлена наявним економічним потенціалом на території, підконтрольній українській владі. Натомість Донецька область є лідером серед регіонів цієї групи, де сукупна частка капітальних інвестицій у галузі переробної промисловості середньовисокотехнологічної групи на початку 2016 р. була найбільшою і становила близько 15% усіх капітальних інвестицій у переробну промисловість. В інших областях цей показник є вкрай низьким і коливається від 3% у Луганській області до 5% у Запорізькій.

Більше ніж інші старопромислові регіони на забезпечення зростання доданої вартості на початку 2016 р. орієнтується *Запорізька область*, де частка капітальних інвестицій у переробну промисловість становила від усього обсягу інвестицій близько 85%, у т.ч. у металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів (понад 40%). Основу промисловості регіону становлять машинобудівний, енергетичний та металургійний комплекси. Одночасно в 2016 р. Запорізька область є єдиним старопромисловим регіоном, де у структурі капітальних інвестицій присутня високотехнологічна галузь, представлена виробництвом комп'ютерів, електронної та оптичної продукції. Її частка є незначною (меншою за 1%), проте перевищує середньоукраїнський рівень. Ресурсний потенціал на території області налічує понад 20 видів корисних копалин. Запорізька область є постачальником на внутрішній та зовнішній ринки

залізної руди, каоліну, вогнетривкої глини, формувальних пісків, будівельних та облицювальних каменів. Натомість розвиток добувної промисловості в області порівняно з іншими регіонами цієї групи цікавить інвесторів найменше.

Кожний із старопромислових регіонів України володіє значним сумарним *природним капіталом*, який складається з мінеральних, кліматичних, земельних, водних, біологічних ресурсів тощо. Але його використання в економічній діяльності цих регіонів неоднакове. У структурі природних ресурсів, що найбільш активно використовуються в економічній діяльності старопромислових регіонів, пріоритетні позиції належать передусім корисним копалинам та водним ресурсам. Порівняно незначно використовуються земельні та агрокліматичні природні ресурси.

Інтенсивність використання природного капіталу в процесі економічної діяльності найбільш значною є у старопромислових регіонах України, оскільки саме «базові» галузі цих регіонів є найбільш ресурсомісткими, а виробничі та технологічні процеси, які найбільш негативно впливають на забруднення оточуючого середовища, зосереджено саме у «базових» видах економічної діяльності регіонів цієї групи. Так, найбільш значущим за обсягами негативного впливу видом економічної діяльності є електроенергетика, на яку припадає понад 55% обсягів викидів від усіх виробничих та технологічних процесів. Близько п'ятої частини усіх викидів припадає на технологічні процеси в чорній металургії та вугільній промисловості. На видобуток та первинну обробку твердого палива припадає 12% обсягу викидів, а на сільське господарство – не більше 2%. Беззаперечним лідером у негативній динаміці викидів забруднюючих речовин у атмосферу від стаціонарних джерел забруднення протягом періоду 2010–2014 рр. є Донецька область, викиди якої практично дорівнюють сумарним викидам трьох інших старопромислових регіонів України (Дніпропетровської, Запорізької та Луганської областей) і становлять близько третини всіх викидів по Україні.

За обсягами забору води з природних водних об'єктів лідирує Донецька область, але протягом 2010–2014 рр. об'єми використання води постійно скорочувались. Дніпропетровська та Запорізька області незначно поступалися за

цим показником Донецькій області, але обсяги споживання залишались практично незмінними. І лише в Луганській області, де показники були уп'ятеро нижчими за рівень Донецької області, з початком збройного конфлікту на сході України вони ще скоротились удвічі. У негативному рейтингу щодо обсягів споживання у процесі виробничої діяльності свіжої води також лідирують Донецька та Дніпропетровська області. Лише трохи їм поступається Запорізька.

У всіх старопромислових регіонах значною є частка забруднених зворотних вод у загальному водовідведенні. У 2014 р. у Луганській області їх скидалося понад половину. За цим показником область очолює негативний рейтинг серед усіх регіонів України. Посідаючи третю та четверту сходинки у загальноукраїнському рейтингу, трохи поступаються їй Донецька та Дніпропетровська області, на частку яких, відповідно, припадає третина та чверть усіх обсягів скидання забруднених вод.

Співставлення напрямів інвестування в основний капітал старопромислових регіонів з інтенсивністю споживання природного капіталу за цими ж видами економічної діяльності підтверджує закріплення екстенсивного шляху розвитку старопромислових регіонів.

Не сприяють переходу до моделі європейського економічного розвитку і тенденції розвитку екологічних технологій. Частка витрат на науково-дослідні роботи природоохоронної спрямованості по старопромислових регіонах України мала. Навіть у Донецькій області, яка в 2014 р. лідирує серед регіонів групи за обсягами витрат за цим напрямом капітальних інвестицій, цей показник у 13 разів гірший за максимальний рівень по Україні (додаток 7.6).

Таким чином, *розвиток старопромислових регіонів характеризується такими тенденціями:*

- структура основних засобів підтверджує збереження ознак індустріальної економіки;
- відновлювальні процеси основних засобів по регіонах групи є незадовільними: відстежуються загальне «старіння» та прогресуючий знос основних засобів, що досягло катастрофічного рівня;

- втрата переважної частини основних засобів Донецької та Луганської областей на території воєнного конфлікту (руйнування виробничих потужностей та транспортної інфраструктури, втрата основного капіталу на території, непідконтрольній українській владі;
- значна капіталоємність економіки та високий рівень неефективності використання основного та природного капіталів;
- низький рівень наукоємності виробництва, слабкі зв'язки між науково-дослідними установами та бізнесом;
- низький рівень диверсифікації економіки з переважанням монопрофільності (добувної промисловості) у малих містах, металургійної та добувної промисловості - по областях;
- сфера послуг розвивається переважно за рахунок: діяльності транспорту та зв'язку; операцій з нерухомим майном, інжинірингу, надання послуг підприємцям. Недостатньо розвиваються: будівництво; діяльність готелів, ресторанів, туристична діяльність; фінансова діяльність; надання соціальних послуг, хоча для розвитку цих видів економічної діяльності є потенціал;
- переробний сектор промисловості відчуває недостатність інвестиційних ресурсів за рахунок переважання співвідношення ризик/дохідність у сировинному секторі економіки над переробним;
- суттєвим є зростання інвестиційних ризиків та негативних очікувань населення, особливо у Донецькій та Луганській областях;
- експлуатація природного капіталу, що призводить до його виснаження, залишається вагомою рушійною силою розвитку економіки цих регіонів; інтенсивність використання природного капіталу в процесі економічної діяльності найбільшою є у добувній промисловості, чорній та кольоровій металургії;
- структурна перебудова економіки здійснюється в межах моделі реіндустріалізації, що не відповідає європейським тенденціям.

В умовах євроінтеграції зростає тиск на старопромислові регіони щодо необхідності проведення структурних перетворень, але також збільшується і

спротив цим структурним перетворенням. Проте за значного європейського досвіду щодо подолання спротиву структурним перетворенням саме у регіонах цього типу можливість застосування його в Україні, з урахуванням уже отриманих світових результатів та національних особливостей, імовірно, матиме досить високу результативність.

Європейський досвід свідчить про дві можливі моделі подолання структурних диспропорцій, характерних для старопромислових регіонів. Перша – це «*модель економіки послуг*», яка з усіх європейських країн притаманна лише Великій Британії. Ключовим результатом реструктуризації у Великій Британії стала зміна економічної структури старопромислових регіонів у напрямі зростання частки сфери послуг. У структурі промислового виробництва істотно знизилася частка видобутку корисних копалин, зросла частка хімічної промисловості (з акцентом виробництва мінеральних продуктів) та машинобудування (із переважанням виробництва транспортного устаткування), основу розвитку яких становили високі технології. Загалом сталося розширення сфери використання висококваліфікованої праці (за рахунок зростання наукомісткості промислової продукції, наукових досліджень, ділових послуг) і жіночої праці (за рахунок зростання сфери охорони здоров'я, освіти, індустрії туризму та відпочинку), і значне звуження ніші низькокваліфікованої праці. Проте тенденції зміни сутності та характеристик людського капіталу, властиві постіндустріалізму і кваліфікації працівників, змін умов і сфери використання їх праці, що відбиваються у зростаючих потребах підвищення кваліфікації, не знайшли належного відображення в умовах життєдіяльності вивільнених працівників старопромислових регіонів Великої Британії. Як наслідок, практично 40% вивільнених працівників вугільної промисловості перейшли до категорії економічно неактивних, незалежно від віку і трудового стажу у вугільній промисловості, і тільки 20% знайшли роботу в галузях промисловості, не пов'язаних з базовими. Нині рівень безробіття у старопромислових регіонах Великої Британії перевищує середнє значення по країні, при цьому рівень чоловічого безробіття істотно перевищує жіночий. Модель характеризується

низьким рівнем включеності вивільненого із старопромислових галузей економічно активного людського капіталу в економічну діяльність регіону та країни, що одночасно породжує високий ступінь заперечення структурних змін в економіці та обумовлює недовикристання людського потенціалу для економічного зростання у країні.

Водночас структурна модернізація старопромислових регіонів Німеччини пішла шляхом іншої моделі – *моделі постіндустріального синтезу*. Скорочення зайнятості у промисловому секторі не досягло такого значного рівня як у Великій Британії. У реструктуризації економіки цих регіонів пріоритет надавали зміцненню саме промислової діяльності на модернізованій технічній базі та формуванню середовища, що сприяє створенню і використанню нових технологій у виробничому процесі на засадах масштабного впровадження постіндустріальних характеристик розвитку суспільства. Із середини 80-х років у старопромислових регіонах Німеччині здійснювалася підтримка інноваційної активності і особливу увагу було приділено переорієнтації промислової діяльності на нові, перспективні індустрії. Особливий розвиток отримали напрями вдосконалення екологічних технологій і мікроелектроніка. Промислові підприємства були вимушені інвестувати в науково-дослідні розробки «чистих» промислових технологій. Зростаючий попит на екологічні технології обумовив пропозицію – на цій основі у старопромислових регіонах Німеччини з'явилися високотехнологічні галузі, спрямовані на розробку нових екологічних матеріалів і виробництво очисних споруд. Результатом перетворень у старопромислових регіонах Німеччини стала нова, постіндустріальна основа їх розвитку, що дозволяє говорити про неоіндустріалізацію. Вона має такі основні характеристики: по-перше, перетворення вирішення конкретної проблеми (у випадку Німеччини – екологічні проблеми) на конкурентну перевагу регіону; по-друге, високий рівень попиту на розробку нових технологій; висока частка досліджень і наукових розробок у структурі економіки регіону; по-третє, зростання кваліфікованих фахівців, зайнятих у промисловій сфері цих регіонів. Такий підхід не викликав потужного соціального спротиву реформам, характерного для старопромислових регіонів

Великої Британії, оскільки сприяв набагато повнішому застосуванню людського капіталу, що вивільняється в ході реструктуризації.

При здійсненні структурної перебудови старопромислових регіонів в Україні доцільно використовувати досвід, отриманий Німеччиною при впровадженні *моделі постіндустріального синтезу*. Цей підхід близький України та корисний для неї, оскільки урахує, з одного боку, необхідність активного впливу саме на людський капітал як найбільш інертну складову, заохочуючи його до виходу з базових галузей, а з іншого боку, стимулюючи розвиток високотехнологічних виробництв на промисловій основі. Це вимагає акценту на створенні умов щодо формування в регіонах *«м'яких» конкурентних переваг*:

– *офіційного закріплення на державному та регіональному рівнях намірів щодо диверсифікації економічної діяльності старопромислових регіонів: забезпечення орієнтованості процесу диверсифікації на збільшення частки середньовисокотехнологічних та високотехнологічних галузей промисловості; урахування необхідності зростання в економіці старопромислових регіонів частки послуг (ділових, туристсько-рекреаційних, соціальних); внесення змін щодо закріплення диверсифікаційних напрямів старопромислових регіонів у Державній стратегії регіонального розвитку до 2020 р., а також у Стратегіях економічного та соціального розвитку старопромислових регіонів;*

– *посилення впливу м'яких чинників економічного зростання старопромислових регіонів, а саме:*

– *поліпшення ділового клімату та ділової активності* – підвищення передбачуваності державних рішень щодо економічного розвитку України та старопромислових регіонів зокрема; удосконалення дозвільної системи та системи державного нагляду за малим та середнім бізнесом; удосконалення регуляторних процедур у сферах ліцензування, стандартизації, сертифікації; підвищення довіри до державних та місцевих органів влади; дотримання прав власності;

– *наближення змін ділового клімату до очікувань бізнесу*²⁰⁰— створення єдиного інформаційного ресурсу з інформацією щодо правил та умов ведення бізнесу, змін законодавства тощо; залучення бізнесу до публічно-приватного партнерства; проведення консультацій та тренінгів щодо започаткування та розвитку бізнесу, з питань просування товарів/послуг на зовнішні ринки; запровадження компенсацій державою відсотків за кредитами; спрощення доступу для малих підприємств до державних закупівель; надання державних гарантій за кредитами або за їхньою частиною; надання адміністративних послуг (або їх частини) в електронному форматі; перетворення податкової служби на сервісну службу для платників податків; зменшення кількості документів, необхідних для ведення підприємницької діяльності; інформатизація адміністративних послуг;

– *стимулювання розвитку альтернативної енергетики: забезпечення орієнтації на світові тенденції щодо зменшення частки ТЕС у структурі виробництва електроенергії; освоєння певних видів альтернативної енергії та забезпечення її подальшого розвитку з урахуванням потенціалу старопромислових регіонів; спрощення оформлення ліцензій, дозволів та сертифікатів у галузі електроенергетики; полегшення приєднання до електричної мережі; стимулювання збільшення капітальних інвестицій на науково-дослідні роботи природоохоронної спрямованості за власні кошти підприємств;*

– *зниження екологічних навантажень на оточуюче середовище: зобов'язання економічних суб'єктів господарювання щодо екологічної модернізації виробничих процесів, впровадження енергозберігаючих технологій на виробництві; стимулювання впровадження «чистих» промислових технологій видобутку та спалювання вугілля; запровадження комплексного використання сировини, зростання частки продукції з високою доданою вартістю; забезпечення розвитку базових галузей старопромислових регіонів на неоіндустріальній основі із застосуванням нових технологій щодо забезпечення енерго-сировинними ресурсами із*

²⁰⁰Щорічна оцінка ділового клімату: 2015. Київ: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2016. 51 с.

застосуванням технологій газифікації вугілля та забезпечення хімічних підприємств технологічними газами, впровадження технологій переробки газового конденсату в бензин, дизпаливо та мазут; виробництво інноваційних видів продукції.

– *забезпечення розвитку базових галузей старопромислових регіонів на неоіндустріальній основі:* використання процесу відновлення інфраструктурних та промислових об'єктів Донецької та Луганської областей як додаткового чинника формування внутрішнього попиту на продукцію базових галузей економіки старопромислових регіонів; стимулювання освоєння певних видів альтернативної енергії та подальший розвиток альтернативної енергетики; впровадження інноваційних рішень у сфері видобутку вугілля (використання технології підземної газифікації вугілля); покращення використання сільськогосподарських ресурсів старопромислових регіонів; розвиток агропромислового комплексу з поглибленням ступеня переробки сільськогосподарської продукції; будівництво нових підприємств із застосуванням переважно інноваційних технологій; розширення видів економічної діяльності, спрямованих на забезпечення зростання доданої вартості товару, що виробляється в нових або модернізованих секторах економіки старопромислових регіонів; забезпечення орієнтації чорної металургії на випуску спеціалізованих сталей та інноваційних інженерних матеріалів; розробка та реалізація програм підтримки розвитку економічного потенціалу споживачів високотехнологічних видів прокату;

– *впровадження політики Smart-спеціалізації та забезпечення розвитку регіонів на її засадах:* здійснення оцінки потенціалів (ресурсів, компетенцій, технологій) різних видів економічної діяльності старопромислових регіонів та можливостей міжрегіональної взаємодії (купівля/продаж технологій, включеність у глобальні мережі та ланцюжки доданої вартості); встановлення інноваційних профілів старопромислових регіонів; визначення регіональних моделей спеціалізації з урахуванням можливостей розвитку

діяльності з високою доданою вартістю та фокусування на унікальних можливостях, компетенціях, ресурсах регіонів;

- *підвищення привабливості територій для розвитку можливостей становлення нових видів економічної діяльності*: встановлення більш жорстких екологічних обмежень господарської діяльності; зменшення технологічного навантаження підприємств базових галузей Донецької та Луганської областей на оточуюче середовище; зменшення негативних наслідків господарської діяльності та промислового використання рекреаційних територій; подолання техногенних загроз промислової діяльності у Донецькій та Луганській областях;
- *застосування європейського досвіду неоіндустріалізації старопромислових галузей*: зниження ресурсо- та енергоємності на всіх етапах виробництва; підвищення екологічності виробничого процесу; інтенсифікація проведення та впровадження інноваційних розробок зі створення принципово нових техніко-технологічних рішень для металургійного виробництва з орієнтацією на спрямованість світових ринків чорної металургії на високоякісні сталі, складні та високотехнологічні види прокату; удосконалення сортаменту продукції, що випускається, з акцентом на індивідуальних потребах і вимогах замовника, зниження частки масових видів металу; поглиблення співпраці металургійної галузі з іншими видами економічної діяльності з метою одержання позитивного мультиплікативного ефекту для всього національного господарства.

Додаток 7.1

Вартість основних засобів старопромислових регіонів України

Регіон	2000		2005		2010	
	Вартість, млн грн	Структура, %	Вартість, млн грн	Структура, %	Вартість, млн грн	Структу- ра, %
Україна	828822	100,0	1276201	100,0	6648861	100,0
Дніпропетров- ська	86131	10,4	136776	10,7	702986	10,6
Донецька	99256	12,0	144630	11,3	454778	6,8
Запорізька	44810	5,4	70358	5,5	227548	3,4
Луганська	43948	5,3	57357	4,5	122542	1,8
Всього по старопромисло- вих регіонах	274145	33,1	409121	32,1	1507854	22,7
Максимальне значення серед регіонів України	99256 – Донецька	12,0	144630 – Донецька	11,3	702986 – Дніпропетров- ська	10,6
Мінімальне значення серед регіонів України	11167 – Чернівецька	1,4	13720 – Чернівецька	1,1	32783 – Тернопільська	0,5

Джерело: Основні засоби України за 2000–2010 роки / Державна служба статистики України. Київ, 2012. 293 с.

Додаток 7.2

Знос основних засобів старопромислових регіонів України

Регіон	Знос основних засобів, млн грн			Ступінь зносу, %			
	2000	2005	2010	2000	2010	2014	2015
Україна	36473	56866	121927	45,0	74,9	83,5	-
Дніпропетров- ська	3874	5273	13426	50,8	78,7	-	-
Донецька	3672	6295	14464	44,2	64,5	-	-
Запорізька	2081	2614	4510	46,9	72,6	-	-
Луганська	1299	2428	5703	43,2	55,9	60*	64*
Максимальне значення серед регіонів України	3874 – Дніпропетров- ська	6295 – Донецька	14464 – Донецька	62,9 – Чернігів- ська	97,1 – Вінницька	-	-
Мінімальне значення серед регіонів України	404 – Закарпатська	534 – Черніве- цька	976 – Черніве- цька	35,6 – Харківська	37,7 – Чернігів- ська	-	-

Примітки: «-» – немає інформації.

* Стратегія соціально-економічного розвитку Луганської області до 2020 р.

Джерело: Регіони України. 2015. Частина II. 681 .:

Додаток 7.3.

Структура капітальних інвестицій за джерелами фінансування у I кв. 2016 р., % до загальної структури регіону

Регіон	Кошти						
	Державного бюджету	Місцевого бюджету	Власні кошти підприємств, з них	Амортизаційні відрахування	Кредити банків та інші позики	Кошти населення на будівництво житла	Інші джерела
Україна	0,5	1,8	73,5	11,8	7,6	12,6	2,0
Дніпропетровська	0,1	2,0	89,7	14,9	4,9	3,3	0,0
Донецька	0,1	7,3	89,8	9,3	1,7	1,1	-
Запорізька	0,0	1,2	95,2	14,4	1,5	0,9	-
Луганська	0,8	2,4	95,3	8,1	-	0,5	-
Максимальне значення	1,8 – Харківська	4,9 – Хмельницька	95,3 – Луганська	21,2 – Харківська	49,8 – Миколаївська	4,6 – Чернівецька	12,3 – Київська
Мінімальне значення	0,0 – Черкаська, Миколаївська, Запорізька, Волинська	0,4 – Київська	35,7 – Чернівецька	1,7 – Чернігівська, Полтавська	0,6 – – Івано- Франківська	0,5 – Луганська	0,0 – Дніпропетровська

Джерело: Багатогалузева статистична інформація. Регіональна статистика / сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Додаток 7.4

Структура капітальних інвестицій у матеріальні активи за видами основних засобів у I кв. 2016 р., % до загальної структури регіону

Регіон	Житлові будівлі	Нежитлові будівлі	Інженерні споруди	Машини, обладнання, інвентар	Транспортні засоби	Земля
Україна	17,3	14,8	17,0	36,5	9,8	0,4
Дніпропетровська	7,4	24,6	21,6	36,1	6,1	0,6
Донецька	1,7	4,6	18,5	60,3	10,1	-
Запорізька	3,0	7,2	16,7	58,6	8,4	-
Луганська	0,8	4,0	31,0	49,2	10,3	-
Максимальне значення	57,1 – Чернівецька	40,0 – Волинська	45,0 – Миколаївська	60,3 – Донецька	13,9 – Львівська	1,9 – Одеська
Мінімальне значення	0,8 – Луганська	4,0 – Луганська	1,9 – Волинська	11,8 – Івано-Франківська	5,0 – Київська	0,0 – Миколаївська

Додаток 7.5.

Структура капітальних інвестицій за видами промислової діяльності у I кв. 2016 р., % до загального обсягу по регіону

Напрями промислової діяльності	Значення показника						
	Україна	Дніпропетровська	Донецька	Запорізька	Луганська	Максимальне по Україні	Мінімальне по Україні
Добувна промисловість і розробка кар'єрів	21,1	48,4	28,4	10,0	71,0	71,0 – Луганська	0,1 – Волинська, Київська, Сумська, Харківська
Переробна промисловість, в т.ч.	57,9	43,5	65,8	83,6	24,7	94,3 – Харківська	24,7 – Луганська
виробництво харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів	19,1	8,5	1,7	7,1	1,4	69,1 – Івано-Франківська	1,4 – Луганська
текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри	1,5	0,6	-	0,3	-	11,1 – Закарпатська	0,3 – Миколаївська, Запорізька
виробництво готових виробів з деревини	4,2	1,3	-	-	-	50,8 – Волинська	0,5 – Сумська
виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	0,6	-	2,3	2,3	-	2,3 – Донецька, Запорізька	2,3 – Донецька, Запорізька
виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	1,9	2,0	0,2	1,6	3,2	12,9 – Черкаська	0,1 – Івано-Франківська, Херсонська
виробництво фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	2,3	-	-	-	-		
виробництво гумових і пластмасових виробів, ін. неметалевої продукції	7,6	3,3	2,1	1,9	1,0	45,5 – Рівненська	0,8 – Кіровоградська
металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин та устаткування	10,5	24,3	43,7	41,2	14,3	43,7 – Донецька	0,6 – Житомирська

Напрями промислової діяльності	Значення показника						
	Україна	Дніпропетровська	Донецька	Запорізька	Луганська	Максимальне по Україні	Мінімальне по Україні
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	0,5	0,0	-	0,7	-	4,2 – Закарпатська	0,0 – Дніпропетровська, Івано-Франківська
виробництво електричного устаткування	2,1	0,0	10,2	2,4	-	13,1 – Львівська	0,0 – Волинська
виробництво машин та устаткування, не віднесених до інш. груп, в т.ч.	2,6	1,4	3,5	1,0	-	36,3 – Миколаївська	0,0 – Івано-Франківська
виробництво автотранспортних засобів	3,5	0,7	-	22,8	2,3	22,8 – Запорізька	0,4 – м. Київ, 0,6 – Хмельницька
виробництво меблів, ремонт/монтаж машин, устаткування	1,5	0,9	1,2	2,3	-	6,0 – Одеська	0,2 – Кіровоградська
Постачання електроенергії, газу, пару, кондиційного повітря	19,8	7,4	4,6	5,5	3,9	70,2 – Київська	3,9 – Луганська
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	1,2	0,7	1,2	0,9	0,4	2,9 – Закарпатська	0,3 – Хмельницька

Джерело: Багатогалузева статистична інформація. Регіональна статистика / сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Додаток 7.6

Поточні витрати та структура капітальних інвестицій на науково-дослідні роботи природоохоронної спрямованості у 2014 р.

Регіон	Поточні витрати, тис. грн	Структура витрат, %
Україна	59108,7	100,0
Дніпропетровська	789,0	1,3
Донецька	1787,1	3,0
Запорізька	589,5	1,0
Луганська	12,2	0,02
Максимальне значення серед регіонів України	23482,2 – Харківська	39,7
	13621,9 – Івано-Франківська	23,1
Мінімальне значення серед регіонів України	11,2 – Волинська	0,02

Джерело: Регіони України. 2015. Част. I. 300 с.; Довкілля України. 2014. Київ, 2015. 201 с.; Багатогалузева статистична інформація. Регіональна статистика / сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

РОЗДІЛ 8

ВХОДЖЕННЯ УКРАЇНИ ДО ГЛОБАЛЬНИХ ЛАНЦЮЖКІВ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

8.1. Світовий досвід та вітчизняний потенціал входження до глобальних ланцюжків доданої вартості

Інвестиції є однією з найважливіших детермінант економічного зростання, як це зазначалося у п. 6.1. Проте за останні десятиліття характер та напрями інвестиційних потоків у світі зазнали значних трансформацій. На сьогодні основними інвесторами стали не приватні підприємці з окремих країн, а транснаціональні корпорації (ТНК), що виробляють близько 80% товарів по всьому світу та займаються їх реалізацією на світових ринках. Сьогодні ТНК сприяють науково-технічному прогресу у країнах, що розвиваються, допомагають у передачі технологій та стандартів якості та ведення бізнесу, полегшують входження виробників до глобальних ланцюжків доданої вартості (*Global Value Chains*), що ними формуються. Вони є джерелом поширення нових технологій та створення нових видів товарів і послуг. Крім того, завдяки ТНК полегшується доступ на ринки, оминаються тарифні та нетарифні обмеження, що існують між країнами у рамках СОТ та інших торгових та митних союзів. Процеси глобалізації у світі спонукають компанії реструктурувати свої операції на міжнародному рівні за допомогою аутсорсингу та офшорної діяльності. Фірми намагаються оптимізувати свої ланцюжки доданої вартості²⁰¹ за рахунок розміщення різних етапів у різних місцях. В останні десятиліття посилилася тенденція до міжнародної дисперсії ланцюжка доданої вартості таких видів діяльності, як проектування, виробництво, маркетинг, збут тощо. Приєднання до таких виробничих ланцюжків дає підприємствам можливість долучитись до кооперації з міжнародними компаніями.

²⁰¹ Термін «ланцюжок доданої вартості» був уведений Майклом Портером (Porter M. Competitive advantage: creating and Sustaining Superior Performance. New York: The Free Press, 1985) і використовується для опису послідовності заходів, необхідних для створення продукту від його задуму до реалізації кінцевому споживачеві. Вартість продукту зростає в кожній точці процесу, тому весь процес описується як ланцюжок.

Тому сьогодні ТНК можна вважати потужним джерелом іноземних інвестицій, які для багатьох країн стали однією з основних детермінант економічного зростання.

*Глобальні ланцюжки доданої вартості*²⁰² (крім цього визначення в україномовній літературі зустрічаються такі переклади терміна, як *глобальні ланцюжки вартості* або *глобальні ланцюжки нарахування вартості*, коли йдеться про виробничі ланцюжки, у процесі яких ця вартість створюється) – це різні виробничі процеси в різних частинах світу для виробництва товарів і послуг, кожен з яких збільшує вартість товару (створює додану вартість) у процесі виробництва. Крім цього терміна в економічній літературі зустрічаються терміни «офшоринг», «аутсорсинг», «вертикальна спеціалізація», «нарізка (*slicing*) у ланцюжку створення вартості», «багаторівневе виробництво» та ін., що так чи інакше описують ці процеси²⁰³. У сучасному виробничому ланцюжку ТНК частка проміжної імпортованої продукції, що є необхідною при виготовленні кінцевого товару, постійно збільшується. Для більшості країн цей показник уже давно перевищив 50%. Причому в останні роки у розвинених країнах цей показник був вищим, ніж у зростаючих економіках. І, якщо раніше основна вартість формувалась у середньо- та високотехнологічних секторах промисловості, то сьогодні вона перемістилась у високотехнологічні сектори, які безпосередньо пов'язані з сектором послуг (дослідження і розробки, комп'ютерні послуги, роялті, сервісне обслуговування).

Змінилися напрями основних потоків прямих іноземних інвестицій в умовах Другого глобалізаційного поділу²⁰⁴, де стадії виробництва, що виконувались територіально досить близько, були розсереджені з метою зменшення виробничих витрат з використанням ІКТ для контролю за усіма стадіями виробництва.

В умовах відкритої економіки глобальні ланцюжки доданої вартості пропонують країнам можливості для розширення торгівлі, розвитку нетрадиційного експорту та сталого розвитку. Залучення країни до глобальних

²⁰² Stacey Frederick. Global Value Chains. Concept and Tools. Duke University, Center on Globalization, Governance & Competitiveness. Durham, NC, USA, 2016. URL: <https://globalvaluechains.org/concept-tools>;

McCormick D., Schmitz H. Manual for Value Chain research on homeworkers in the garment industry. Institute of Development Studies, 2002. URL: <http://www.ids.ac.uk/files/homeworkerslinkedforwebmarch.pdf>

²⁰³ João Amador and Di Mauro Filippo. The Age of Global Value Chains: Maps and Policy Issues. URL: http://voxeu.org/system/files/epublication/GVCs-ebook_0.pdf

²⁰⁴ Baldwin Richard. Trade And Industrialisation After Globalisation's 2nd Unbundling: How Building And Joining A Supply Chain Are Different And Why It Matters. *NBER Working Paper*. –2011. №17716.

ланцюжків доданої вартості дає можливості доступу до нових ринків, використання новітніх технологій від провідних компаній світу, більш швидкого опанування світового досвіду у сфері ринків та менеджменту. Проте це вимагає від країни-рецепієнта значних зусиль її уряду та підприємств щодо реформування економіки і потребує перегляду відносин між бізнесом та керівництвом країни.

Ланцюжок нарахування вартості відноситься до повного циклу створення доданої вартості, починаючи з виробництва сировини та закінчуючи готовою продукцією, маркетингом та послугами для кінцевих споживачів. Виробнича інтеграція може будуватись як у вертикальному (від постачальників низького рівня до материнських компаній), так і в горизонтальному (як окремі філіали мультинаціональних компаній). При цьому дедалі більше залучаються незалежні компанії – за контрактами та субпідрядами. Залучаючи до свого виробничого процесу постачальників низького рівня, материнські компанії очікують, що ті постійно підвищуватимуть свою ефективність для забезпечення глобальних конкурентних стандартів якості. При цьому постачальники низького рівня мають інвестувати в обладнання, навички та спеціалізацію, що необхідні для виробництва у рамках виробничої мережі, справедливо очікуючи подальшої участі у більш складних ділянках виробництва. На цьому етапі країни, що мали успішний досвід залучення інвестицій, за підтримки держави пропонували материнським компаніям співпрацю з вищими навчальними закладами країни для підготовки високоосвічених працівників. Кооперація між постачальником та материнською компанією стимулює постачальника до підвищення свого кваліфікаційного рівня, оскільки використання можливостей, що відкриваються, та фінансова віддача також потребує від нього відповідності новим, більш вибагливим стандартам у сфері освіти, охорони праці та довкілля.

Використання людського потенціалу країни-рецепієнта при залученні інвесторів та ТНК є важливою складовою інвестиційної політики держави та підприємців. Загалом роль держави у залученні інвесторів можна представити у вигляді схеми (рис. 8.1).

Рис. 8.1. Роль держави у залученні інвесторів

Джерело: складено автором

Залучення світових промислових гігантів має на меті не тільки розміщення філіалів з великовузлової збірки, а й підвищення кваліфікації працівників. Тому при залученні інвесторів підприємства мають продемонструвати спроможність не тільки до гнучкості у підходах до виробництва продукції, а й готовність вкладати кошти у навчання власного персоналу. А роль держави у підвищенні рівня людського потенціалу має зводитись до підтримки ВНЗ у створенні спільних з ТНК програм навчання працівників. Україна має непогану навчальну та промислову базу. Проте більшість підприємств не готові вкладати гроші у навчання своїх працівників. Загалом ця проблема аналізувалась у розділі 4. Детальнішого дослідження наразі потребують обсяги забезпеченості українських підприємств різних секторів економіки комп'ютерами та доступом до глобальних мереж, що в цілому є співставними з показниками країн – нових членів ЄС (табл. 8.1)²⁰⁵.

Проте, якщо розглянути ефективність використання наявних можливостей, можна побачити, що українські підприємства погано представлені у світовій мережі та майже не використовують можливості для навчання своїх працівників,

²⁰⁵ Тут і далі дані по європейським країнам представлені за 2008–2009 рр., по Україні – за 2011–2012 рр.

що не сприяє підвищенню конкурентоспроможності та розвитку людського потенціалу (табл. 8.2).

Таблиця 8.1

Частка підприємств різних секторів економіки, що використовують комп'ютери, %

Країна	Промисловість	Будівництво	Торгівля	Готелі та ресторани	Транспорт та зв'язок	Фінанси	Бізнес-послуги
Болгарія	82,0	91,1	94,2	89,8	92,0	100,0	90,5
Хорватія	97,2	95,8	99,4	100,0	98,4	100,0	100,0
Чехія	97,2	96,1	97,2	97,6	97,4	99,8	96,6
Естонія	96,3	93,6	97,5	100,0	95,4	100,0	97,5
Угорщина	89,8	88,9	92,0	77,0	87,9	99,9	91,0
Латвія	95,0	95,2	94,3	100,0	91,1	100,0	95,5
Литва	97,7	95,5	95,5	100,0	95,7	100,0	99,8
Польща	92,5	90,7	93,9	96,8	92,4	100,0	96,0
Румунія	78,7	79,8	81,3	81,7	82,8	98,7	85,6
Словаччина	99,6	98,8	98,6	96,0	98,9	100,0	98,7
Словенія	98,9	95,6	100,0	100,0	97,4	100,0	98,7
Україна	90,5	92,5	92,3	82,1	90,0	99,6	91,4

Джерело: розраховано авторами на основі даних UNCTAD. URL: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=16951>

Таблиця 8.2

Частка підприємств різних секторів економіки, що використовують можливості Інтернету для навчання своїх співробітників, %

Країна	Промисловість	Будівництво	Торгівля	Готелі та ресторани	Транспорт та зв'язок	Фінанси	Бізнес-послуги
Болгарія	15,3	15,1	19,13	19,8	17,7	26,38	33,9
Хорватія	27,5	22,0	30,34	19,7	35,2	43,13	40,0
Чехія	29,5	28,9	32,59	24,1	33,0	67,25	42,3
Естонія	35,4	32,8	36,55	47,2	36,3	69,7	45,0
Угорщина	13,6	16,4	17,47	16,0	16,0	37,66	22,6
Латвія	30,5	32,7	30,57	22,5	24,5	68,2	37,7
Литва	52,8	57,3	56,35	49,3	46,5	66,67	73,1
Польща	22,3	23,0	27,05	30,0	29,7	47,55	50,0
Румунія	47,2	43,9	45,7	29,9	55,0	77,33	47,0
Словаччина	43,0	44,5	44,04	49,9	49,7	70,78	59,0
Словенія	35,5	24,5	48,89	31,9	39,7	62,22	56,6
Україна	5,9	5,5	7,16	5,0	6,5	25,19	6,7

Джерело: розраховано авторами на основі даних: Core indicators on ICT use in business by enterprise size class, annual, 2003-2014 / UNCTADstat. 2015. URL: <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=16951>

Такий стан справ свідчить, що існують певні перешкоди з боку підприємців і щодо розвитку людського потенціалу, і щодо пошуку підприємствами нових ринків. Також ці дані можуть опосередковано свідчити про слабкість комунікації

державних органів влади з підприємцями через неготовність останніх використовувати нові можливості, які несе використання ІТ-технологій.

Україні варто було би скористатися досвідом східноєвропейських країн при перебудові своєї економіки, який полягав у тому, що країни, які мали високий науково-технічний потенціал, пропонували інвесторам партнерство у сфері підготовки працівників, надаючи науково-технічну базу університетів для розроблення навчальних програм, які забезпечували потреби інвесторів у високому кваліфікаційному рівні персоналу. Крім того, підприємства, які хотіли долучитися до глобальних ланцюжків поставок, виконуючи у ТНК роль постачальників першого та другого порядку, демонстрували готовність вкладати кошти не тільки в обладнання, необхідне для виконання замовлень, а й у навчання свого персоналу. Це дозволило підвищити якість робочої сили і використати людський потенціал при створенні в подальшому на базі філій великих компаній центрів і розробки та дизайну (R&D центрів) (Чехія, Хорватія). Там, де одним з головних пріоритетів розвитку було вибрано розвиток ІТ-технологій та R&D, країни змогли перевести експорт своєї продукції в основному у середньо високотехнологічні та високотехнологічні сектори.

Таким шляхом пішла Чехія, де основна діяльність агенції з інвестицій та бізнес-розвитку була спрямована (крім початкового етапу) на залучення інвесторів з високими технічними вимогами²⁰⁶. Пріоритетними галузями, як зазначалося у п. 6.1, було вибрано автомобілебудування, аерокосмічну галузь, виробництво електроніки та ІТ-сектор. Для сприяння залученню інвесторів та створенню R&D кластерів було вирішено використати можливості провідних університетів країни. У 2004 р. було створено представництва у 13 регіональних центрах, щоб забезпечити узгодження між національними органами з просування інвестицій та місцевими для покращення планування розміщення виробництва. Також до пріоритетних галузей було додано біонауки, виробництво медичної апаратури та обладнання, розробку програмного забезпечення, послуги підприємцям з

²⁰⁶ Чехінвест. URL: www.czechinvest.org

підтримки бізнесу у пріоритетних секторах²⁰⁷. У Чехії, що традиційно сильна в технічних сферах, агенцією із залучення інвестицій Чехінвест було використано наукову та інженерну базу країни для заохочення іноземних компаній проводити дослідження та сприяти розвитку у поєднанні з експортними операціями. Так, за рахунок державно-приватного партнерства було створено навчальні програми, що залучають іноземні фірми до розробки навчальних програм у технічних університетах Чехії. Завдяки цьому інвестори мали змогу відкривати власні R&D центри поряд зі своїми виробничими майданчиками.

У Польщі, згідно із дослідженням М.Вереса²⁰⁸, аналіз галузевої структури прямих іноземних інвестицій показав, що більшість прямих інвестицій було спрямовано у традиційні сектори і насамперед у сектор обробної промисловості. Виробничий сектор залучив найбільшу частку інвестицій іноземних інвесторів, проте з часом його частка в загальному обсязі ПІІ порівняно з попередніми роками поступово знижується. У 1997 р. вона становила 55,7%, у 1999 р. – 42,6%, а в 2001 р. – лише 35,3%. Це є позитивною тенденцією, оскільки свідчить про поступове зрушення в інвестиційних витратах у Польщі відповідно до тенденцій, що спостерігаються у розвинених країнах. Нові інвестиційні проекти, що здійснюються іноземними компаніями, збільшили капітал, який задіяний у секторі послуг. У промисловому секторі найбільшу частину ПІІ було спрямовано у виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – на суму майже 3,0 млрд дол. США до кінця 2001 р., що становить 7,3% від загального обсягу ПІІ у Польщі; у виробництво транспортного обладнання – ПІІ тут досягнули 2,0 млрд дол. США, або близько 5% від усіх ПІІ; у вироби з дерева та паперу, а також видавничу та поліграфічну діяльність – інвестиційні витрати на суму 1,6 млрд дол. США (3,9%). ПІІ у виробництво хімічної продукції становило 1,5 млрд дол. США (3,8%), близько 1,0% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій було спрямовано у виробництво машин і устаткування. Другий великий сектор економіки з найбільшим припливом ПІІ – сектор фінансових послуг, надходження

²⁰⁷ Moran Theodore H.. Foreign Investment and Supply Chains in Emerging Markets: Recurring Problems and Demonstrated Solutions. Peterson Institute for International Economics, 2014

²⁰⁸ Marzena Anna Weresa. Can foreign direct investment help Poland catch up with the EU? / World Economy Research Institute, Warsaw School of Economics. Warsaw, 2004.

у нього в кінці 2001 р. становили понад 9,0 млрд дол. США, 22% від загального обсягу ПП у Польщі, на третьому місці – оптова та роздрібна торгівля – 7,3 млрд дол. США. Транспорт, складське господарство та зв'язок залучили 3,5 млрд (8,6%), сектор будівництва – 2,4 млрд дол. США(5,9%). Найменший обсяг ПП надійшов до сільського господарства і добувної промисловості.

Для невеликих відкритих економік, до яких відноситься і Україна, найбільшою перешкодою на шляху економічного зростання є постійний брак коштів. У нашому випадку ситуація ускладнюється російською агресією на сході. Тут Україна нагадує Хорватію періоду 1993–1996 рр., коли у країні було високе бюджетне навантаження унаслідок видатків на фінансування армії та проведення воєнних дій, утримання сотень тисяч переселенців та біженців, а також витрат, пов'язаних з виплатою пенсій пенсіонерам та матеріальної допомоги 250 тис. нових хорватських громадян (що становило понад 5% від загальної кількості населення Хорватії). До цього можна додати збитки для економіки країни, спричинені війною, – їх оцінили у 22 млрд дол. США. Збитки, спричинені діями РФ на сході України та в Криму, ще належить оцінити, проте вже сьогодні зрозуміло, що частину промислового потенціалу України безповоротно втрачено.

У рамках проведення структурних змін в економіці Хорватії основні іноземні інвестиції було спрямовано у сектори телекомунікаційних послуг, фармацевтичної промисловості, виробництва цементу, банківської сфери, хімічної промисловості, енергетичного сектора, харчової промисловості, суднобудування та туризму. Більшість підприємств промислового сектора Хорватії становлять малі підприємства (97%), що дозволяє досить широко використовувати програми підтримки МСП, що діють у рамках ЄС.

У галузі науки та ІТ-технологій цілями програм стабілізації були:

- створення гнучких науково-дослідних центрів з сучасним обладнанням для роботи дослідників за конкретними проектами;
- збільшення кількості проектів R&D ЄС для хорватських наукових організацій, особливо шляхом встановлення їх зв'язків з МСП;

- збільшення інвестицій у науку і дослідження, створення умов приватному сектору для збільшення інвестицій, у тому числі шляхом залучення іноземного капіталу;
- регулювання науково-дослідних проектів, що фінансуються з бюджету, з метою якомога повнішого передавання знань для розвитку економіки і суспільства загалом;
- створення умов для реорганізації державних наукових інститутів та університетів;
- передавання знань і технологій у бізнес-підприємства Хорватії.

Для оцінки вітчизняного потенціалу входження у виробничі ланцюжки нами було досліджено потоки ПІІ в сектори економіки України впродовж 2015–2016 рр.²⁰⁹ Основними бенефіціарами стали такі галузі, як автомобілебудування (вісім інвесторів), фармацевтика (три інвестори), деревообробна промисловість і виробництво меблів (два інвестори), сільське господарство, переробка сільськогосподарської сировини та харчова промисловість (шість інвесторів), виробництво мінеральних добрив (два інвестори), енергетика (без сонячної) та перероблення відходів (чотири інвестори), добувна промисловість та металургія (три інвестори), будівництво (два інвестори), легка промисловість (один інвестор) (додаток 8.1). Географія інвестиційних проектів відображена на рис. 8.2.

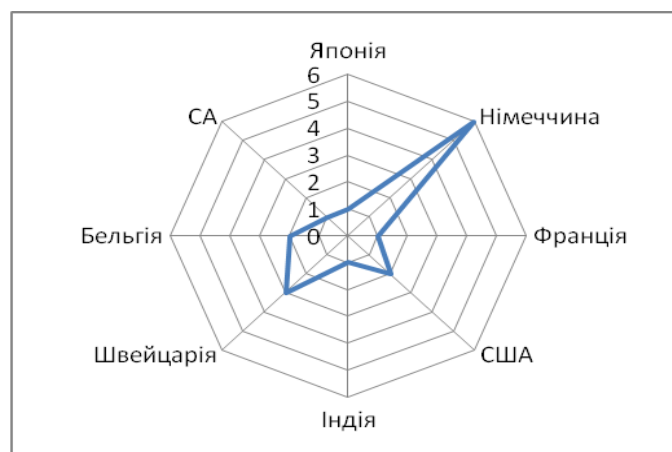

Рис. 8.2. Нові іноземні інвестиції в Україну за країнами-донорами у 2015–2016 рр.

Джерело: побудовано автором на основі додатку 8.1.

²⁰⁹ Карта нових заводів, відкритих в Україні в 2015–2016 рр. URL: <https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1kI7M2ngkfQ78HuA0sCKGEaENzg&ll=49.88733529999999%2C23.867969500000072&z=8>

Як видно з діаграми, походження інвестицій має виражений регіональний характер. Нижче буде показано, що ця тенденція сьогодні притаманна основним світовим потокам інвестицій.

Також одним із джерел економічного зростання у контексті входження до глобальних виробничих ланцюжків став український ОПК, який в умовах російської агресії та, відтак таким чином, відмови у коопераційних зв'язках з Російською Федерацією, які завжди були дуже сильними, зміг не тільки налагодити традиційне виробництво, а й у короткі строки запропонувати цілу лінійку нової продукції та налагодити співпрацю з провідними світовими корпораціями для створення нового виробничого ланцюжка в авіабудуванні (додаток 8.2).

8.2. Особливості глобальних інвестиційних потоків на основі матриці парних інвестицій

Великі іноземні інвестори, які приходять до країн, є підрозділами ТНК, що оптимізують свою діяльність, розміщуючи певні етапи виробничих процесів у різних місцях. Враховуючи те, що більшість товарів та послуг у світі створюється завдяки транснаціональним компаніям, загальносвітові потоки інвестицій, які приходять до країни-реципієнта, теж є відображенням зацікавленості глобальних підприємств у інвестуванні у країну.

У дослідженні Ж.Даміджан, М.Роджек та М.Ферджанчік²¹⁰ було розглянуто причини значного зростання показників експорту країн з перехідною економікою. Було проаналізовано вплив двох факторів поліпшення експортних показників – покращення доступу на зовнішні ринки та потенціалу постачальників внутрішнього ринку країн. Також в іншому дослідженні Ж.Даміджан та М.Роджек²¹¹ доводять важливість концепції «глобальної ланцюжка поставок» для

²¹⁰ Damijan Jože P., Rojec Matija, Ferjančič Maja. The Growing Export Performance of Transition Economies: EU Market Access versus Supply Capacity Factors. *PANOECONOMICUS*. 2011. № 4.

²¹¹ Damijan Jože, Kostevec Črt and Rojec Matija. Global Supply Chains at Work in Central and Eastern European Countries: Impact of FDI on export restructuring and productivity growth. *LICOS Centre for Institutions and Economic Performance Discussion Paper*. 2013. № 332.

реструктуризації експорту і зростання продуктивності праці у країнах ЦСЕ у період 1995–2007 рр. Використовуючи дані на рівні галузей та обліку інтенсивності технології, вони показали, що ПІ значною мірою сприяли реструктуризації експорту в країнах ЦСЕ. Проте відкритим залишається питання: з яких країн приплив прямих інвестицій відбувається найбільш інтенсивно, для кого з інвесторів одна й та сама країна є більш привабливою?

Ми встановили взаємозв'язок між інтенсивністю взаємовідносин країн у галузі ПІ та їх належністю до глобальних торгово-економічних угруповань та проаналізували зміни, що відбулися у глобальних інвестиційних потоках у період 2001–2013 рр. унаслідок інтернаціоналізації світової економіки та розвитку країн усередині політико-економічних союзів. Було встановлено, що однією з визначальних детермінант в інтенсивності взаємних парних інвестицій (або зацікавленості країн-інвесторів у інвестуванні тієї чи іншої країни) є регіональна близькість країни-донора та країни-реципієнта та їх належність до регіональних економічних об'єднань²¹².

Для оцінки інтенсивності взаємних торговельних відносин між двома країнами часто використовується індекс інтенсивності торгівлі²¹³. Так само можливо оцінити інтенсивність відносин між двома країнами у галузі ПІ (FDI). З цією метою для країни-донора (*i*) та країни-реципієнта (*j*) досліджуються відношення фактичних загальних обсягів інвестицій країни *I* у країні *J* до очікуваних обсягів, враховуючи частку донора і реципієнта в загальних вихідних та вхідних потоках світових інвестицій відповідно. **Очікувані обсяги інвестицій** – це величина, якої можна було би очікувати в умовах досконалого ринку внаслідок рівномірного перерозподілу інвестиційних потоків.

Відношення інтенсивності ПІ (FDI intensity ratio) доцільно вирахувати за формулою:

$$FDI(R)_{ij} = FDI_{ij} / \text{Exp}FDI_{ij} \quad (8.1)$$

де FDI_{ij} – фактичний обсяг FDI з країни *i* до країни *j* за рік *R*.

²¹² Герасімова О.А. Сучасні світові тенденції інтенсивності двосторонніх прямих іноземних інвестицій. *Управління та сталий розвиток*. 2016. № 1.

²¹³ Srivastava R.K., Green R.T. Determinants of Bilateral Trade Flows. 1986.

А очікуване значення обсягу FDI з країни i до країни j ExpFDI_{ij} – за формулою:

$$\text{ExpFDI}_{ij} = (\text{FDI}_{wj}/\text{FDI}_{ww}) * (\text{FDI}_{iw}/\text{FDI}_{ww}) * \text{FDI}_{ww} \quad (8.2)$$

де FDI_{wj} – загальний обсяг інвестицій в країну j ;

FDI_{iw} – загальний обсяг інвестицій з країни i ;

FDI_{ww} – загальний обсяг світових інвестицій у році R ;

$\text{FDI}_{wj}/\text{FDI}_{ww}$ – частка країни j у потоках інвестицій в країни світу;

$\text{FDI}_{iw}/\text{FDI}_{ww}$ – частка країни i у потоках інвестицій з країн світу;

Завдяки математичному перетворенню формула (2) набуде вигляду:

$$\text{ExpFDI}_{ij} = (\text{FDI}_{wj} * \text{FDI}_{iw}) / \text{FDI}_{ww} \quad (8.3)$$

Якщо відношення інтенсивності більше за 1, це означає, що відносини є ширшими, ніж можна було б очікувати, базуючись на відносній взаємній важливості двох економік – донора та реципієнта; якщо ж значення нижче за 1 – то такі відносини є слабшими, ніж можна було б очікувати, зважаючи на частки інвестора та приймаючої країни у загальному обсязі інвестицій.

Отже, *інтенсивність парних інвестицій у парі «донор – реципієнт»* – це міра зацікавленості інвестора у приймаючій країні з урахуванням ефекту масштабу донора і реципієнта у загальносвітових потоках вихідних та вхідних інвестицій відповідно.

Таким чином цей показник є одним з важливих *індикаторів інвестиційної привабливості* країни для потенційних інвесторів. Аналогічна оцінка інтенсивності була запропонована різними дослідниками²¹⁴ у контексті регіональних потоків, які вимірюють відносну важливість приймаючої країни для конкретної країни-донора, аналізуючи співвідношення частки ПІІ країни-реципієнта в загальному обсязі ПІІ країни-донора та частки ПІІ країни-донора в загальному обсязі інвестицій у приймаючій країні.

²¹⁴ Petri Peter A.. The regional clustering of foreign direct investment and trade. Transnational Corporations. 1994; Dunning J. H., Fujita, M., & Yakova N. Some macro-data on the regionalization/globalization debate: A comment on the Rugman/Verbeke analysis. *Journal of International Business Studies*. 2007. № 38(1). P. 177–199.

Для дослідження на основі статистичних даних UNCTAD для 50 країн світу²¹⁵ було побудовано матриці інтенсивності зв'язків у сфері ПП у період з 2001 р. до 2013 р. Авторами було виділено основні світові політичні та торгово-економічні угруповання: АТЕС, ЄС, НАФТА, ГСТП, ТП, АСЕАН, ОЕСР та досліджено основні особливості інвестиційних потоків для кожного з них. Як основні країни-інвестори було виділено групу країн, частка яких у загальносвітових інвестиціях становить близько 80%. Ця група є стійкою та незмінною протягом усього досліджуваного періоду 2001–2013 рр. (табл. 8.3).

Таблиця 8.3

Частки країн у загальносвітових інвестиціях, 2001–2013 рр., %

Країна	2001	2004	2008	2009	2011	2012	2013
США	29,78	28,41	18,78	22,06	20,6	21,95	24,13
Велика Британія	11,51	11,06	9,43	8,06	7,74	7,27	7,16
Німеччина	7,95	7,82	8,03	7,21	6,82	6,6	6,5
Франція	10,27	9,75	7,68	8,08	6,86	6,56	6,22
Гонконг	5,25	3,99	5,2	4,74	5,15	5,33	5,14
Швейцарія	3,24	3,38	4,38	4,42	5,07	4,88	4,79
Нідерланди	4,27	5,32	5,39	4,86	4,48	4,14	4,07
Бельгія	2,33	3,13	4,92	4,8	4,58	4,05	3,83
Японія	3,86	3,13	4,12	3,78	4,39	4,41	3,77
Канада	3,22	3,15	3,17	3,08	3,02	2,99	2,78
Іспанія	1,85	2,38	3,58	3,19	3	2,66	2,44
Китай	0,45	0,38	1,11	1,25	1,94	2,14	2,33
Італія	2,15	1,96	2,68	2,48	2,37	2,24	2,27
Віргінські Острови	1,17	0,95	1,48	1,43	1,8	1,87	2,01
Швеція	1,59	1,8	1,96	1,8	1,72	1,65	1,66
Данія	1,01	1,07	1,16	1,07	1,02	0,99	0,97
Корея	0,26	0,27	0,59	0,61	0,78	0,84	0,83
Усього	88,98	87,01	82,18	81,52	79,54	78,71	78,92

Джерело: розраховано автором на основі даних UNCTAD. URL: <http://unctad.org/en/Pages/DIAE/FDI%20Statistics/FDI-Statistics-Bilateral.aspx>

Для подальшого дослідження головні країни-інвестори ми розглянули крізь призму їх приналежності до регіональних торгово-економічних та політичних об'єднань (табл. 8.4).

Дослідження парних інвестицій між країнами ЄС і головними світовими інвесторами

215 UNCTAD. URL: <http://unctad.org/en/Pages/DIAE/FDI%20Statistics/FDI-Statistics-Bilateral.aspx>

ЄС за кількістю своїх членів є найбільшим політико-економічним союзом у світі. Проте економічний рівень окремих країн-членів суттєво відрізняється. Така неоднорідність обумовлює поляризацію усередині ЄС по осі північ-південь. Крім того, усередині старих членів ЄС країни також можна умовно поділити на дві групи – фінансовий центр та промислово розвинені країни. До першої групи ми долучаємо також Швейцарію, що є асоційованим членом ЄС. Тому розгляд парних інвестицій здійснювався за двома наведеними вище групами та групою нових країн – членів ЄС.

Таблиця 8.4

Участь основних країн-інвесторів у глобальних торгово-економічних об'єднаннях

Країна	ЄС	АТЕС	НАФТА	ТТП	ГСТП	АСЕАН	ОЕСР
США		+	+	+			+
Велика Британія	+						+
Франція	+						+
Німеччина	+						+
Гонконг		+					
Нідерланди	+						+
Японія		+		+		+	+
Швейцарія*	+						+
Канада		+	+	+			+
Бельгія	+						+
Італія	+						+
Іспанія	+						+
Швеція	+						+
Данія	+						+
Китай		+		+		+	
Корея		+			+	+	+

* Швейцарія є асоційованим членом ЄС.

Джерело: складено автором.

Особливості інтенсивності інвестиційних потоків розвинених країн ЄС. Серед розвинених країн ЄС нами було виділено країни, що мають потужну промислову базу (Німеччина, Франція, Італія, Швеція, Велика Британія), і країни, що є інвестиційними хабами завдяки умовам пільгового оподаткування (Швейцарія, Нідерланди, Бельгія, Люксембург, Іспанія, Ірландія). Слід сказати, що можливості пільгового оподаткування в більшості країн з'являються завдяки впровадженню вільних економічних зон (як, наприклад, Баварія у Німеччині), тому такий поділ є не зовсім точним, він лише відображає основну тенденцію.

Авторами було побудовано *матрицю інтенсивності парних інвестицій з країни і до країни j* $AFDIR(i, j)$, де елементами матриці є значення показника інтенсивності між донором i та реципієнтом j за рік R :

$$AFDIR(i,j)=FDI(R)ij \quad (8.4)$$

Результати розрахунку показника інтенсивності для основних світових інвесторів і реципієнтів (розвинені країн ЄС) представлено у табл. 8.5.

Таблиця 8.5

Показник інтенсивності FDI (R) парних інвестицій між головними світовими інвесторами і розвиненими країнами ЄС у 2012 р.

Інвестори	Країни									
	Австрія	Фінляндія	Франція	Німеччина	Греція	Ірландія	Італія	Португалія	Іспанія	Велика Британія
США	0,469	0,103	0,571	0,762	0,194	2,773	0,354	0,102	0,241	2,058
Канада	0,071	0,049	0,683	0,291	-	1,345	0,062	0,005	0,126	1,870
Німеччина	3,690	1,292	1,203		2,060	0,918	1,824	0,780	0,781	1,768
Франція	0,273	0,265		1,559	4,334	1,344	2,208	0,736	1,096	1,621
Італія	8,411	0,513	1,918	2,408	3,955	1,534		2,129	2,867	0,480
Велика Британія	0,057	0,109	1,540	0,494	1,172	2,308	0,832	0,496	1,163	
Японія	0,000	-	0,594	0,455	-	-	0,153	-	0,049	0,795
Китай	0,020	0,015	0,229	0,163	0,010	0,022	0,064	0,014	0,028	0,257
Корея	0,077	0,002	0,200	0,516	-	0,378	0,116	0,062	0,162	0,445
Бельгія	0,670	0,313	3,236	1,495	0,323	3,845	1,626	0,373	0,776	0,839
Нідерланди	0,866	0,929	1,431	2,160	0,738	1,082	1,564	0,514	0,795	2,287
Іспанія	0,425	0,229	1,399	0,894	1,687	1,502	0,849	9,639		2,130
Швеція	0,636	22,414	0,584	1,552	-	0,480	0,699	0,378	0,447	1,025
Швейцарія	1,247	0,487	0,879	1,347	1,610	1,169	1,413	0,297	0,497	1,184

Джерело: розраховано автором на основі даних UNCTAD. URL: <http://unctad.org/en/Pages/DIAE/FDI%20Statistics/FDI-Statistics-Bilateral.aspx>

В результаті дослідження було встановлено, що для окремих європейських країн інтенсивність парних інвестицій безпосередньо пов'язана з регіональним розташуванням. Особливо це простежується у парах Швеція – Фінляндія, Іспанія – Португалія, Італія – Греція, Італія – Австрія, Франція – Греція, Німеччина – Австрія. Водночас основні неєвропейські світові інвестори – США, Японія, Канада мають дуже низьку інтенсивність парних інвестицій (винятками є Велика Британія та Ірландія, де традиційно сильні зв'язки з Канадою та США).

Країни Північно-Західної Європи (Бельгія, Нідерланди, Люксембург) мають більш високу інтенсивність парних інвестицій з основними світовими інвесторами. Це пояснюється не лише географічним розташуванням, як у випадку пар Франція – Бельгія, Бельгія – Люксембург, Швеція – Данія, але й тим, що через ці країни проходять основні світові потоки інвестицій завдяки пільговим умовам реєстрації фірм або режимів оподаткування (табл. 8.6).

Таблиця 8.6

Показник інтенсивності FDI (R) парних інвестицій між головними світовими інвесторами і окремими країнами ЄС у 2012* р.

Інвестори	Країни				
	Швеція	Бельгія	Данія	Люксембург	Нідерланди
США	0,326	0,518	0,773	11,370	4,672
Канада	0,118	0,024	0,117	3,654	0,526
Німеччина	1,332	1,046	1,235	3,960	2,205
Франція	0,265	6,100	0,304	6,253	3,810
Італія	0,287	1,182	0,833	2,742	6,140
Велика Британія	0,966	1,487	1,695	16,941	3,742
Японія	0,189	0,661	-	0,880	2,928
Китай	0,268	0,019	0,023	2,228	0,067
Корея	0,058	0,098	0,001	0,559	0,852
Бельгія	0,744		0,697	23,370	5,573
Нідерланди	0,371	3,689	0,938	10,009	
Іспанія	0,337	0,553	0,715	2,230	3,244
Швеція		2,342	15,157	6,529	2,706
Швейцарія	0,265	0,521	0,593	12,256	1,836

* офіційне оновлення даних після 2012 р. не відбувалося

Джерело: розраховано автором на основі даних UNCTAD. URL: <http://unctad.org/en/Pages/DIAE/FDI%20Statistics/FDI-Statistics-Bilateral.aspx>

При цьому, наприклад, Люксембург та Нідерланди є джерелом надходження інвестицій до ЄС з США, Канади та Японії. Загалом для Люксембургу та Нідерландів показник інтенсивності парних інвестицій серед старих членів ЄС є найвищим.

Для країн – нових членів ЄС інтенсивність парних інвестицій для безпосередніх сусідів є значно вищою, що може означати більш тісні зв'язки у вертикальних ланцюжках доданої вартості. Нові країни ЄС, що приєдналися у період 2005–2012 рр., є різними за своїм потенціалом. Умовно серед них можна

виділити «ядро», яке становлять країни «Вишеградської четвірки». Тож інтенсивність парних інвестицій для країн ЦСЄ є різною. Проте основною характеристикою парних інвестицій в умовному напрямку «північ-південь», або від більш розвинених країн до «фабричних економік», у ЄС залишається їх досить суттєво виражена регіональність. Тобто інвестиції у країни приходять перш за все з розвинених країн, що є безпосередніми сусідами. Для країн «Вишеградської четвірки» це твердження також справедливе. Проте ці країни краще за інші змогли використати переваги розташування для залучення інвестицій. Безумовно, географічний фактор був лише одним з визначальних поряд із правильно проведеною економічною політикою.

Ще більшою інтенсивністю парних інвестицій відрізняються інвестиційні потоки всередині самої Вишеградської групи. Це показує наявність дуже тісних економічних зв'язків між країнами V4 (найбільшим є показник інтенсивності FDI(R) для пар Чехія – Словаччина та Угорщина – Словаччина). Також надзвичайно високим він є для пар Польща – Литва та Угорщина – Хорватія, що мають спільні кордони (табл. 8.7).

Таблиця 8.7

Динаміка показника інтенсивності FDI (R) парних інвестицій для країн ЦСЄ

Країни /Роки		2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ПП Польщі до											
	Чехії	8,46	5,84	21,96	12,03	10,79	8,18	7,53	8,62	8,16	7,79
	Угорщини	1,30	2,15	1,93	1,90	2,91	2,15	2,01	2,73	2,32	2,52
	Словаччини	1,06	2,92	3,13	1,17	1,72	2,10	1,86	2,16	1,51	2,29
	Литви	33,19	25,06	15,62	69,69	71,54	53,13	58,20	75,23	69,18	63,65
ПП Чехії до											
	Угорщини	0,71	0,89	0,99	0,63	1,04	0,56	0,95	1,08	1,37	1,02
	Польщі	3,38	3,01	2,54	3,36	6,47	3,89	3,61	3,52	4,22	0,85
	Словаччини	271,7	180,4	224,3	137,2	101,6	50,93	53,36	59,85	66,37	55,42
ПП Угорщини до											
	Чехії	6,19	3,89	2,83	2,71	2,00	2,39	2,27	2,54	2,40	1,82
	Польщі	3,54	8,84	3,63	3,27	2,10	1,51	1,63	1,72	1,47	1,03
	Хорватії	131,1	74,59	63,85	54,79	36,20	44,54	61,57	96,88	107,2	81,35
	Словаччини	181,9	303,6	281,4	116,9	106,2	58,10	46,56	40,67	35,02	19,11
ПП Словаччини до											
	Чехії	86,76	90,91	100,2	107,4	63,27	69,24	61,38	71,75	101,4	94,39
	Угорщини	12,30	9,95	8,55	7,23	1,40	2,28	12,62	6,51	8,68	3,13
	Польщі	7,23	5,42	5,50	6,08	4,34	-	-	2,56	3,41	3,65

Джерело: побудовано автором на основі матриці інтенсивності FDI_{ij}(R).

Для України, яка має спільні кордони з трьома країнами «Вишеградської четвірки», такі результати можуть означати, що при більш тісній інтеграції в ЄС та враховуючи регіональні особливості інтенсивності парних інвестицій слід очікувати посилення економічних зв'язків саме з цими країнами. Проте в той час, як країни «Вишеградської четвірки» нарощували свій промисловий та транзитний потенціал та зміцнювали двосторонні зв'язки у вертикальній та горизонтальній інтеграції, Україна із доволі привабливого місця для розміщення інвестицій у 2001 р. за 12-річний період втратила значний інвестиційний потенціал (табл. 8.8).

Таблиця 8.8

Динаміка показника інтенсивності FDI(R) парних інвестицій для України

Інвестори	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Кіпр	1023,79	748,6	616,7	436	317	312,9	394,5	312,5	350,2	380,6	430,5	422,7
Словаччина	98	78,33	51,01	50,04	52,78	33,48	18,46	16,45	12,83	14,76	12,11	10,36
Польща	42,11	44,68	87,73	64,87	32,73	23,09	24,93	12,01	11,73	13,4	8,54	8,14
Угорщина	22,16	12,81	10,07	5,99	2,98	15,21	14,16	12,7	13,1	13,39	9,22	6,75
Чехія	17,97	13,02	1,17	5,41	2,9	3,28	2,42	0,47	0,72	0,84	0,69	
РФ	11,89	7,24	6,02	8,39	3,96	3,11	2,43	3,96	3,9	4,22	4,25	3,99
Корея	8,91	7,03	6,71	5,27	2,56	1,96	1,33	0,84	0,73	0,61		
Віргінські Острови	5,05	4,76	4,81	6,47	3,93	3,44	3,26	2,32	2,2	1,99	1,76	1,77
Нідерланди	1,88	1,4	1,17	1,26	0,99	1,29	1,63	1,58	1,91	2,23	2,11	2,27
Швейцарія	1,48	1,3	1,33	1,38	0,73	0,67	0,61	0,44	0,42	0,37	0,37	0,41
Швеція	1,24	0,88	0,8	0,72	0,46	0,36	1,87	1,76	1,7	2,13	2,02	1,76
США	0,89	0,77	0,84	0,69	0,43	0,38	0,29	0,2	0,17	0,14	0,11	0,09
Італія	0,83	0,71	0,63	0,52	0,33	0,29	0,22	0,91	0,93	0,91	0,8	0,81
Велика Британія	0,79	0,75	0,83	0,96	0,68	0,72	0,66	0,63	0,67	0,63	0,64	0,64
Німеччина	0,68	0,64	0,77	0,88	4,12	3,46	2,73	2,12	2,15	2,2	2,13	1,76
Данія	0,41	0,65	1,17	1,05	0,7	0,65	0,52	0,41	0,41	0,41	0,38	0,35
Канада	0,35	0,32	0,35	0,39	0,28	0,26	0,17	0,09	0,08	0,07		
Іспанія	0,26	0,19	0,17	0,14	0,1	0,09	0,07	0,04	0,05	0,04	0,05	0,05
Китай	0,25	0,28	0,38	0,25	0,1	0,07	0,05	0,03	0,02	0,02		
Бельгія	0,23	0,17	0,13	0,14	0,07	0,04	0,04	0,02	0,03	0,03	0,05	0,03
Франція	0,08	0,1	0,12	0,12	0,07	0,53	0,49	0,39	0,49	0,71	0,63	0,48
Японія	0,02	0,01	0,05	0,14	0,07	0,09	0,07	0,05	0,07	0,07		
Гонконг	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01				0,01		

Джерело: побудовано автором на основі матриці інтенсивності FDI_{ij}(R).

Дослідження інтенсивності парних інвестицій для України показало її значні коливання для різних країн. Так, показник є дуже низьким для країн Північної

Америку та азійських країн, натомість він зростає залежно від географічної близькості в Європі. Аномально високим (вищим за 400) цей показник є для Кіпру. Якщо прослідкувати динаміку показника інтенсивності парних ПІІ, то його значення змінювались у бік скорочення за досліджуваний період майже для всіх інвесторів. Незважаючи на ці коливання, найбільші значення показника інтенсивності припадають на безпосередніх сусідів України – Польщу, Угорщину, Словаччину, а також Росію, що підтверджує для України принцип регіонального розподілу інвестицій, який спостерігався для досліджуваних економічних об'єднань.

Процеси регіоналізації, що відбувались у глобальній економіці, додатково вплинули на інтенсивність парних інвестицій з країнами, що мають пільгові умови для оподаткування (Бельгія, Нідерланди, Швейцарія, Гонконг, Кіпр, Віргінські Острови). Як видно з розрахунків показника інтенсивності, найбільш значущими для України є відносини з Кіпром.

Підсумовуючи сказане вище, автори визначили окремі закономірності величини показника парних інвестицій. Інтенсивність парних інвестицій є найбільшою у таких парах:

- інвестор – реципієнт (країна регіонального об'єднання, до якого входить сам інвестор). Для України це Німеччина та Швеція – країни ЄС.
- інвестор – реципієнт (країна, що географічно межує з інвестором). Для України це Польща, Словаччина, Угорщина.
- інвестор – реципієнт (країна з пільговим оподаткуванням або офшорна зона). У випадку України це Нідерланди, Британські Віргінські Острови та Кіпр.

8.3. Розвиток агенцій з просування інвестицій як фактор залучення України до глобальних ланцюжків доданої вартості

Для стійкого залучення інвестицій більшість країн створюють агенції з просування інвестицій (АПІ, Investment Promotion Agencies – IPA), що стають своєрідним містком між інвестором і урядами країн, з одного боку, та інвесторами і

потенційними місцевими постачальниками – з іншого. Основна роль АПІ зводиться до скорочення бюрократичних процедур, транзакційних витрат потенційних інвесторів та інформування їх щодо пріоритетних галузей для інвестування. Вони є відповідальними за створення інвестиційного іміджу країни у світі. Також інвестиційні агенції забезпечують комунікацію між органами державної влади та бізнес-спільнотою та допомагають потенційним експортерам у пошуках ринків збуту своєї продукції на шляху входження до глобальних виробничих ланцюжків.

Ще у 1990 р. дослідники Л.Веллс та Е.Вінт²¹⁶ сформулювали чотири основних напрями діяльності АПІ:

- 1) створення привабливого іміджу країни;
- 2) генерація інвестицій;
- 3) надання послуг потенційним інвесторам;
- 4) активне інвестиційне лобіювання.

При цьому основним завданням АПІ є створення «єдиного вікна» для інвестора, допомога в оформленні необхідних документів та дозволів, вирішення питання прав власності (табл. 8.9).

Більшість досліджень, що стосувались діяльності АПІ у різних країнах, підтверджують тісний зв'язок між діяльністю АПІ та припливом ПІІ. Так у дослідженні²¹⁷, яке базувалось на аналізі роботи АПІ у країнах ОЕСР, показано, що діяльність агенцій із залучення інвестицій у пріоритетні сектори економіки сприяла збільшенню у них обсягів інвестицій на 41% стосовно інших секторів економіки. Також було встановлено, що важливим фактором результативності інвестиційного агентства є його юридичний статус. На думку дослідників, агентства, які є частиною державних установ (міністерств економіки та торгівлі) є менш ефективними у роботі із залучення інвестицій, ніж автономні агенції, які співпрацюють з державними органами влади²¹⁸.

²¹⁶ Wells LT., Wint A.G. Marketing a Country: Promotion as a Tool for Attracting Foreign Investment. FIAS, 1990.

²¹⁷ Charlton A., Davis N. Does Investment Promotion Work? The B.E. Journal of Economic Analysis & Policy, 2007, Vol. 7, Is. 1.

²¹⁸ Harding T., Javorcik B.S. Developing Economies and International Investors: Do Investment Promotion Agencies Bring Them Together? WBG. 2007. WP №4339.

При цьому ефективність агентств зростає при прямому підпорядкуванні та підзвітності голові уряду або країни. Також було зроблено висновок, що 1 дол. США, спрямований на залучення інвестицій (фінансування агенцій), сприяє залученню ПІІ на 189 дол. США²¹⁹. При цьому найбільші результати демонструють агенції з відносно невеликим обсягом фінансування.

Таблиця 8.9

Основні напрями діяльності АПІ

Створення привабливого іміджу країни та генерування інвестицій	Функціонування сайтів, де розміщено повну інформацію про країну для потенційних інвесторів. Реклама в ЗМІ, галузевих журналах. Проведення виставок та форумів, участь в аналогічних заходах, що відбуваються в інших країнах. Організація семінарів для потенційних інвесторів для надання інформації щодо конкурентних переваг секторів економіки. Представництво окремих компаній у різних країнах
Послуги потенційним інвесторам	Консалтингові послуги. Надання підтримки вже діючим інвесторам. Допомога в оформленні документів та отриманні дозволів (функція «єдиного вікна»)
Інвестиційне лобіювання	Участь у розробленні стратегії довгострокового розвитку національної економіки. Законодавчі ініціативи, які представляють вимоги та потреби інвесторів
Робота з місцевими виробниками	Залучення підприємств МСБ до глобальних виробничих ланцюжків. Лобіювання необхідних законодавчих змін з урахуванням світового досвіду для полегшення доступу МСБ до МНК як постачальників першого та другого рівнів. Організація семінарів, презентацій для вітчизняних виробників для їх подальшої інтеграції у світові ланцюжки доданої вартості

Джерело: складено автором.

Частково перевірити цю гіпотезу можна, дослідивши щорічні фінансові звіти недержавних АПІ, де містяться дані щодо річного фінансування, кількості персоналу та обсягів залучених за допомогою агентства інвестицій. Державні агенції, на жаль, не надають такої інформації, тому реально відслідкувати, яка кількість інвесторів прийшла саме завдяки діяльності агенції, наразі неможливо. Також К.Ендрю-Джонсоном було проведено дослідження²²⁰, де було показано, що при збільшенні витрат на фінансування агентств на 10% для країн, що розвиваються, у них спостерігається збільшення загального обсягу ПІІ на 2,5%.

²¹⁹ Harding T., Javorcik B.S. Roll out the Red Carpet and they Will Come: Investment Promotion and FDI Inflows. *EJ*. 2011, December. Vol. 121. Is. 557.

²²⁰ Jacques M., Andrews-Johnson K. The Effectiveness of Promotion Agencies at Attracting Foreign Direct Investment. FIAS, 2004.

Або в абсолютних цифрах: при збільшенні щорічних витрат на фінансування на 60 тис. дол. США у середньому спостерігається збільшення обсягів ПІІ на 2,5 млн дол. США щорічно. Слід зауважити, що всі розрахунки щодо діяльності АПІ здійснювались різними дослідниками за умови, що країна активно працює над створенням сприятливого бізнес-клімату. В іншому разі інституційні бар'єри та непродумана економічна політика стають на заваді залученню інвестицій.

У дослідженні Натана Дженсена²²¹ було показано, що, на відміну від поширеної думки, що фіскальна політика стимулює приплив ПІІ, досвід країн свідчить, що цей фактор, хоча й присутній, проте не є визначальним для припливу інвестицій. Дженсен визначає основні політичні детермінанти потоків ПІІ і стверджує, що політичні рішення уряду приймаючої країни, які відповідають інтересам транснаціональних корпорацій, спричинюють більш високі рівні припливу ПІІ. Політичні інститути можуть підвищити стабільність економічної політики, спрямовану на залучення транснаціональних корпорацій (рівні оподаткування, наприклад) або проводити більш загальну економічну політику, що впливає на внутрішній ринок. Головне – вони повинні забезпечити гнучкість політики, необхідної для зміни економічних умов.

Як зазначалося вище, ефективність АПІ залежить як від структури організацій, так і від того, наскільки ефективно вони працюють. Вважається, що АПІ з квазіурядовим статусом або як представництв від приватного сектора мають кращі показники, аніж АПІ, що є частиною урядового органу²²². Крім того, дані підтверджують позитивну кореляцію між створенням цільових секторів для залучення інвестицій і обсягами ПІІ. Так, цільові сектори отримують понад удвічі більше ПІІ порівняно з нецільовими секторами. Також було показано, що відхід від загальномаркетингових стратегій до створення організацій з акцентом на потреби інвесторів також корелює з більш високим припливом ПІІ. Професійна обробка запитів інвесторів передбачає більший обсяг ПІІ. Згідно з дослідженням Р.Уайта,

²²¹ Nathan M. Jensen. Nation-States and the Multinational Corporation: A Political Economy of Foreign Direct Investment. Princeton University Press, 2006.

²²² Exchange of Good Practice in Foreign Direct Investment Promotion. Rotterdam: ECORYS Nederland BV, 2013. 156 p.; Morisset, J., Andrews-Johnson, K. The Effectiveness of Promotion Agencies at Attracting Foreign Direct Investment, Washington, D.C.: IBRD/World Bank, 2004.

К.Ортеги і С.Гріффін²²³ щодо можливих функцій регулювання АПІ, чим більше обов'язків АПІ стосується регуляторної діяльності (визначення інвестиційних стимулів, переговорних поступок тощо), тим менш успішним є АПІ. Ключовим методом при визначенні ефективності діяльності АПІ є дослідження задоволеності інвесторів і досліджень економічних наслідків.

Дослідження найкращих практик із залучення інвестицій²²⁴ показали, що у зв'язку з глобалізацією в останні роки прослідковується тенденція залучення більшої кількості ПІІ країнами, що розвиваються, аніж розвиненими країнами. За даними UNCTAD, кількість національних агенцій за останній період значно зросла. Близько 80% країн мають національні АПІ, у т.ч. 78%— країни, що розвиваються²²⁵. Крім того, за останні роки зросла кількість регіональних агенцій, що діють на місцевому рівні задля спрямування інвестицій в окремі райони країни. Тільки Туреччина у 2010 р. відкрила 26 регіональних агенцій.

Для залучення інвестицій самі агенції мають застосовувати інноваційні практики та мати свій творчий підхід у роботі для просування інвестицій у певний регіон. Особливу увагу потрібно приділяти залученню т.зв. зелених інвестицій (Greenfield-інвестицій, або інвестицій у нові сектори економіки, що є стимулом для зростання), які вважаються найбільш сприятливими для економічного зростання і розвитку країни-рецепієнта за рахунок їх прямих внесків, які впливають на формування капіталу, рівень технологій та інновацій, зайнятості та розвитку людських ресурсів, структури торгівлі й непрямих внесків, що зумовлюють зростання конкурентоспроможності та продуктивності приймаючої країни. Так Чехінвест було визнано однією з агенцій, яка має найкращий веб-сайт²²⁶.

Усі агенції із залучення інвестицій об'єднані в ВААПІ – Всесвітню асоціацію агентств просування інвестицій (WAIPA – World Association of Investment Promotion

²²³ Whyte R., Ortega, C., Griffin, C. Investment regulation and promotion: Can they coexist in one body? *World Bank Group Investment Climate and Practice*. 2011. No. 16.

²²⁴ Algirdas Miškinis, Mariya Byrka (2014). The role of investment promotion agencies in attracting foreign direct investment. *EKONOMIKA* / Vilnius University. 2014. Vol. 93(4).

²²⁵ Optimizing government services: a case for joint investment and trade promotion? *The IPA Observer*. 2013. No.1. UNCTAD/WEB/DIAE/PCB/2013/1.

²²⁶ Czechinvest. URL: <http://www.czechinvest.org/en/world-bank-czechinvest-has-one-of-the-best-websites-among-investment-agencies>

Agencies)²²⁷. Нами пропонується *модель оцінки якості роботи АПІ* за діючими інтернет-ресурсами (сайтами агенцій) за такими головними критеріями, як:

– *інформативність* (наявність зв'язку головної агенції країни з її регіональними підрозділами (якщо такі діють в країні), інформування потенційних інвесторів щодо пріоритетних секторів (регіонів) для вкладання коштів, інформація щодо наявної кваліфікованої робочої сили, інформація щодо новостворених та діючих інноваційних підприємств з вітчизняними та іноземними інвестиціями, інформація про закордонних інвесторів, які успішно працюють на території країни);

– *інформаційна потужність* (кількість відвідувань сайту, кількість згадувань у ЗМІ, кількість проведення публічних заходів (конференцій, круглих столів і т.ін.), активність у соцмережах);

– *комунікаційна ефективність* (здатність оперативно реагувати на запити клієнтів, швидкість відповіді на запити по телефону та електронною поштою, володіння англійською мовою, інформування щодо структури агенції, членів команди, їх контактних даних та напряму діяльності кожного співробітника);

– *прозорість та звітність* (наявність регулярних фінансових звітів щодо діяльності агенції, звіти щодо обсягів залучення інвестицій).

Для дослідження діяльності АПІ нами запропоновано комплексну оцінку ефективності інформаційної роботи агенцій. Як оцінювальний масив даних нами було відібрано інтернет-сайти агенцій із залучення інвестицій серед країн-лідерів за кількістю проведених заходів із залучення інвестицій. Оцінювання їх діяльності було проведено за такими параметрами:

- 1) кількість доступних мов сайту;
- 2) наявність англійської версії сайту;
- 3) загальна кількість версій сайту з використанням регіональних мов;
- 4) присутність у соцмережах (загальна кількість сторінок);
- 5) статистичні дані (макроекономічні показники країни, статистика ринку праці, регіональна статистика);
- 6) періодичні публікації;

²²⁷ WAIPA. URL: <http://www.waipa.org/>

- 7) медіа-підтримка;
- 8) інформація щодо діючих проектів;
- 9) success stories (історії успіху від провідних інвесторів);
- 10) наявна інформація щодо потенційних об'єктів інвестування (інвестиційні мапи, паспорти об'єктів тощо);
- 11) послуга єдиного вікна (one stop shop – OSS);
- 12) презентація команди (осіб, що курують певні напрямки діяльності АПІ);
- 13) інформаційність (легкість пошуку інформації на сайті, актуальність новин);
- 14) іноваційність (якість візуалізації, сучасність представлення інформації, додаткові послуги та можливості роботи з сайтом).

Комплексний індекс ефективності I_{ef} діяльності АПІ розраховується за формулою:

$$I_{ef} = \sum p_i * k_i, \quad (5)$$

де: i – загальна кількість показників, p_i – показники оцінки ефективності, k_i – константи, що відображають значущість кожного параметра.

Значення констант відображено в табл. 8.10.

Таблиця 8.10

Параметри оцінювання інформаційної діяльності агенцій з просування інвестицій

i	Найменування показника p_i	Значення p_i	k_i
1	Кількість доступних мов сайту	кількість мов	0,05
2	Наявність англійської версії сайту	0 чи 1	0,2
3	Загальна кількість версій сайту з використанням регіональних мов	кількість мов	0,1
4	Присутність у соцмережах	кількість сторінок	0,2
5	Статистичні дані	0 чи 1	0,2
6	Періодичні публікації	0 чи 1	0,2
7	Медіа-підтримка	0 чи 1	0,2
8	Інформація щодо діючих проектів	0 чи 1	0,2
9	Success stories	0 чи 1	0,2
10	Наявна інформація щодо потенційних об'єктів інвестування	0 чи 1	0,2
11	Послуга єдиного вікна	0 чи 1	0,2
12	Презентація команди	0 чи 1	0,2
13	Інформаційність	від 0 до 5	0,1
14	Іноваційність	від 0 до 5	0,1

Джерело: розроблено автором.

Для показників p_1 - p_3 значущість визначалась з огляду на такі міркування: наявність англійської мови на сайті агенцій є визначальною, кожна додаткова регіональна мова додає ще 50%, інші мови – 25%. Також за кожну сторінку в різних соцмережах додавались додаткові бали. Інформаційність та іноваційність сайту визначалась експертним шляхом, зважаючи на доступність та зручність сайту для пошуку необхідної інформації, тому вагові коефіцієнти для цих показників є змінними (0 – мінімальне значення, 5 – максимальне). Всі інші показники є бінарними (0 – відсутність показника, 1 – наявність). Для полегшення співставлення даних всі показники було нормовано з коефіцієнтом 0,2. Результати оцінки за таким підходом представлено у табл. 8.11.

Таблиця 8.11

Комплексна оцінка ефективності інформаційної роботи агенцій із просування інвестицій

Країна	P ₁	P ₂	P ₃	P ₄	P ₅	P ₆	P ₇	P ₈	P ₉	P ₁₀	P ₁₁	P ₁₂	P ₁₃	P ₁₄	I _{ef}
Казахстан	12	1	2	4	1	1	1	1	1	1	1	1	5	5	4,25
Фінляндія	3	1	1	4	1	1	1	1	1	1	1	1	5	5	3,75
Ямайка	2	1	1	4		1	1	1	1	1	1	1	4	4	3,3
Перу	2	1	1	5	1	1	1	1	1			1	4	4	3,3
Болгарія	4	1	1	2	1	1	1	1	1	1		1	5	5	3,2
Індонезія	6	1	3	3		1	1	1	1	1	1		4	4	3,2
Алжир	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5	5	3,15
Японія	7	1	3	2	1	1	1	1	1		1		5	4	3,15
США	1	1		3	1	1	1	1	1			1	5	4	2,9
Угорщина	2	1			1	1	1	1	1	1	1	1	5	5	2,85
Корея	4	1	2	3	1			1	1	1	1	1	3	3	2,85
Кувейт	2	1		5	1	1	1	1	1			1	2	2	2,85
Індія	1	1		3	1	1	1	1	1	1			4	4	2,8
Португалія	8	1	3	5		1		1	1				2	3	2,8
Туніс	3	1	1	4	1	1		1	1			1	3	3	2,75
Таїланд	7	1	3	1	1	1		1	1		1	1	2	2	2,45
Польща	8	1	3		1	1	1			1		1	3	2	2,2
Середнє значення по групі країн															2,07
ОАЕ	2	1		3	1		1			1		1	2	2	2,05
В'єтнам	3	1	1		1	1		1	1		1	1	2	3	2,05
Австралія	1	1		3	1	1	1	1	1			1			2
Шрі Ланка	9	1	4			1	1			1	1	1	1	1	2
Йорданія	2	1		3	1	1	1						3	2	1,95
Чилі	2	1		3	1	1	1	1				1			1,85
Канада	8	1	1	3	1	1				1					1,8
Узбекистан	2	1	1		1		1	1	1				2	4	1,7
Франція	2	1		3		1		1	1				1	1	1,65
Еквадор	1			5	1		1								1,45
Велика Британія	6	1	3			1	1						2	2	1,4

Продовження табл. 8.11.

Бразилія	3	1	1	2	1	1	1								1,35
РФ	2	1		2				1	1			1			1,25
Ізраїль	1	1		2		1		1	1						1,2
Катар	1	1		2	1	1							1	1	1,2
Італія	1			4									1	1	1,05
Зімбабве	1	1		4											1
Аргентина	1			2		1	1								0,85
Китай	2	1						1	1	1					0,85
Греція	2	1						1	1				1	1	0,85
Мексика	1			2									1	1	0,65
Венесуела	1			3											0,65
Україна	1	1													0,2

Джерело: розроблено і розраховано автором.

За результатами дослідження країни можна умовно розділити на декілька типів: 1) з високим рівнем інвестицій, приплив яких не залежить від діяльності агенцій (Китай, Франція, Велика Британія, Ізраїль); 2) з невеликими обсягами інвестицій в абсолютних числах (низьку базу порівняння) – Алжир, Кувейт, Зімбабве, Узбекистан, Шрі-Ланка; 3) з високими темпами інвестицій і бажанням залучити ще більше (Казахстан, Корея, Індія, Індонезія, Перу, США, В'єтнам); 4) зі спаданням інвестування, і бажанням залучити більше інвестицій (Болгарія, Угорщина, Португалія); 5) аутсайтери, які мають низькі темпи зростання інвестування та системно не працюють над залученням нових інвестицій (Греція, Венесуела, Аргентина, Україна). Для України показник ефективності є найгіршим серед усіх країн ($I_{ef}=0.2$).

Для покращення роботи Української агенції з просування інвестицій потрібний сайт, що відповідав би сучасним запитам інвесторів, які на сьогодні не реалізовані:

- мають використовуватись регіональні мови (в нашому випадку це німецька, польська мови);
- мають постійно оновлюватись новини на сайті;
- актуалізація інформації для інвесторів та виробників щодо проведення спільних семінарів та круглих столів;
- використання сучасних засобів інтернет-комунікації (просування сторінок у соцмережах – Facebook, Twitter, YouTube, LinkedIn тощо);

- має бути доступна статистична інформація щодо макроекономічних показників розвитку економіки України (складові ВВП, ВРП, статистика ринку праці, демографічна ситуація, інформація щодо ВНЗ, в окремих регіонах статистика торгівлі та діяльності підприємств);
- наявна інформація щодо команди агенції та функцій кожного з її членів;
- наявність послуги «єдиного вікна»;
- врахування сучасних вимог при складанні паспортів об'єктів інвестування (права власності, наявність інфраструктури) та створення єдиної мапи інвестиційних об'єктів України.

Таким чином, *ефективна діяльність агенцій із просування інвестицій в умовах жорсткої конкуренції стає однією з актуальних детермінант для збільшення обсягів ПІІ у країну.* Доповнюючи активність держави у проведенні регуляторних заходів, покращенні бізнес-клімату тощо, агенції з просування інвестицій сприяють залученню інвесторів та входженню країни у глобальні ланцюжки створення вартості.

**ПП у економіку України у 2015–2016 рр. на базі старих
та новостворених виробничих потужностей**

За останні два роки в Україні за допомогою іноземних інвесторів було відкрито декілька підприємств, що мають потенціал для подальшого розвитку та можливості для залучення вітчизняних постачальників першого рівня. Ми проаналізували, які ж галузі сьогодні можуть розраховувати на іноземні інвестиції та які з них пов'язані з під'єднанням українських виробників до глобальних ланцюжків доданої вартості.²²⁸

АВТОМОБІЛЕБУДУВАННЯ

Японська компанія **Fujikura** з квітня 2016 р. уже відкрила два заводи в Україні та планує побудувати ще чотири заводи на декілька тисяч робочих місць²²⁹.

Німецька компанія **Leoni AG** (найбільший у світі виробник кабелів і проводки для автомобільної галузі: General Motors, BMW, Volkswagen, Audi, Volvo, Cummins, Caterpillar, DAF) побудує другий завод у Коломиї Івано-Франківської області (перший етап становитиме 15 млн євро, 800 робочих місць) У планах компанії було збільшення робочих місць до 8150 осіб.

«Кромберг енд Шуберт» – компанія зі 100% іноземних інвестицій, яка спеціалізується на виготовленні електричних бортових кабельних мереж для автомобілів провідних європейських брендів (Mercedess, Audi, BMW, Volkswagen; розташована у м. Луцьк²³⁰ (5500 робочих місць) відкриває новий проект на 1500 місць для працівників у м. Житомир. Основні вимоги підприємства – можливість швидкого постачання продукції по ланцюжку поставок на підприємства-партнери та кваліфіковані кадри.

«Електроконтакт Україна»

На підприємстві «Електроконтакт Україна» (дочірнє підприємство французької компанії **«Nexans»**, що є другим у світі виробником кабелів) у Золочеві, що є виробником продукції для автомобілів BMW, Opel, Audi, Mercedes та Porsche, у березні 2016 р. відкрили нову лінію²³¹.

У зв'язку з отриманням нових договорів від компанії BMW фірма має можливість розвиватися далі й наступним кроком компанії стане розвиток і побудова нового заводу в місті Броди. Закінчення будівництва нового заводу у Бродах планувалось на перший квартал 2017 року. Перша черга виробництва мала займати близько 15 тис. кв.м та забезпечити роботою близько 1000 робітників. Надалі промислові потужності та кількість робочих місць планувалось збільшити вдвічі. Обсяг інвестування – 120 млн грн. *Довідково: перший завод компанії було відкрито ще 2008 р. у Перемишлянах (на 1000 робочих місць, продукція – електрообладнання для BMW). Другий завод був збудований у Золочеві (800 робочих місць, продукція – електрообладнання як для BMW, так і для Opel та Mercedes). Обсяг інвестицій у два заводи становив близько 10 млн євро.*

«СЕ Борднетце-Україна»

Товариство з німецькими інвестиціями «СЕ Борднетце-Україна», що є системним розробником і постачальником продукції для автомобілів Фольксваген та Ауді, у Чорткові реалізовує новий інвестпроект на 2 тис нових робочих місць.

²²⁸ Карта нових заводів, відкритих в Україні в 2015–2016 рр. URL:

<https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1kI7M2ngkfQ78HuA0sCKGEaENzg&ll=49.88733529999999%2C23.867969500000072&z=8>

²²⁹ Сайт компанії Fujikura. URL: <http://www.fujikura.com/>

²³⁰ Ділове інтернет-видання Волині «Конкурент». URL: <http://konkurent.in.ua/news/volin/5256/cerez-rikdva-v-ukrayini-rozpochnetsya-borotba-za-yakisni-kadri-findirektor-tov-kromberg-end-subert.html>

²³¹ Інформаційний портал «Золочів.нет». URL: <http://zolochiv.net/na-pidpriyemstvi-elektrokontakt-ukrayina-vidkrili-novu-liniyu-video/>

Аутомотів Електрик Україна (Чернівці) (засновник – Prettl Kabel Konfektion GMBH (Німеччина) (відкрито у грудні 2016 р.) – підприємство з виробництва електрокабельної продукції для автомобілів. Розмір інвестування 80 млн грн, кількість робочих місць – 1 тис.

Німецька Bader у листопаді 2016 р. відкрила у Львівській області новий завод із пошиття шкіряних сидінь для автомобілів Audi і BMW, який став другим виробничим майданчиком ТОВ «Бадер Україна». ТОВ «Бадер Україна», засноване 2006 р., є філією Bader GmbH – одного з провідних світових виробників автомобільної шкіри преміум-сегмента. Перший виробничий майданчик підприємства розташовано в Городку (Львівська обл.; його штат налічує до 1 тис. працівників, нове виробництво – у с. Кожичі (Яворівський р-н).

ПрАТ «Єврокар» входить до складу Групи компаній «Атолл Холдінг» і розташоване в Ужгородському районі Закарпатської області. Будівництво заводу було розпочато 23 липня 2001 р. Загальний обсяг інвестицій у проект «Єврокар» становив 250 млн дол. США. Потужності повномасштабного виробництва розраховані на випуск 50 тис. автомобілів на рік, закладений потенціал модернізації дозволяє збільшити їх до 100 тис. од. на рік. Завод «Єврокар» є унікальним greenfield-проектом, спрямованим на реалізацію в Україні високотехнологічного автомобільного виробництва. На поточний момент завод «Єврокар» випускає майже весь модельний ряд автомобілів марки SKODA.

ФАРМАЦЕВТИКА

НПК «Біофарма» (Біла Церква; відкритий у червні 2015 р. Побудований на кошти – понад 40 млн дол. США – українських та іноземних інвесторів (американської компанії Horizon Capital і голландського банку розвитку FMO). Друга черга НПК, майбутній завод-фракціонатор, в який буде додатково інвестовано понад 30 млн дол. США, більш ніж утричі збільшить виробничі потужності компанії з переробки плазми, які на сьогодні становлять 90 т на рік.

«Кусум Фарм»

На фармацевтичному заводі «Кусум Фарм» (Індія) в Сумах до кінця 2019 р. удвічі розширить виробництво, що дозволить виробляти до 50 нових найменувань препаратів. Це стане можливим завдяки реалізації програми імпортозаміщення. На сьогоднішній день «Кусум Фарм», яка посідає 14-те місце серед фармкомпаній України за обсягами виручки і має частку ринку в 2,1%; 50% продукції виробляє на заводі в Сумах, 50% – імпортує з Індії. Сьогодні компанія виробляє близько 50 препаратів. Через зростаючий попит на ліки українського виробництва у 2016 р. було розширено складські приміщення, в 2017 р. – планували збільшити лабораторію і розширити науково-дослідний центр, що дозволить розробляти і впроваджувати більше препаратів, а у 2018 р. – розширити виробничі потужності.

Acino Pharma

Acino Pharma 1 жовтня 2015 р. придбала українську компанію «Фарма Старт». Її київський завод виробляє 1,2% усіх вітчизняних ліків у грошовому вираженні й у 2014 р. приніс компанії 48,8 млн дол. США виторгу.

ДЕРЕВООБРОБНА ПРОМИСЛОВІСТЬ

Костопільський завод «Українські Лісопилки» на Рівненщині запрацював у квітні 2016 р. На заводі виготовляють **соснові пиломатеріали**, а саме обрізні дошки, які далі використовуватимуться для виготовлення столярних виробів, меблів і будматеріалів. Підприємство потужністю 300 тис. кв.м пиломатеріалів у рік створило 150 робочих місць і залучило в регіон 20 млн євро інвестицій.

«Хіма Ен.Ві»

Бельгійський інвестор «Хіма Ен.Ві» планує відкрити завод на Тернопільщині. Бельгійці обирають регіон для будівництва заводу з виробництва м'яких меблів, який розрахований на 250 робочих місць. Основні вимоги – необхідний рівень кваліфікації працівників та можливість їх підготовки як у профтехучилищах, так і безпосередньо на виробництві, з відшкодуванням витрат на професійне навчання із Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО І ПЕРЕРОБКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ СИРОВИНИ

Сільськогосподарська галузь є однією з найбільш привабливих для закордонних інвесторів. Так, бізнесмени із **Саудівської Аравії** планують інвестувати у сільське господарство України 10,5 млрд дол. США. Таке рішення пов'язане з тим, що в Аравії зупинено вирощування пшениці, також країна переорієнтується на інвестування в сільське господарство за кордоном. Рішення про інвестиції в Україну набуде чинності через три роки. Крім того, за останні два роки в Україні було відкрито декілька сільськогосподарських підприємств з переробки сільськогосподарської продукції.

Олійноекстракційний завод і термінал Allseeds

Завод Allseeds на Одещині запрацював з червня 2015 р.. Група компаній Allseeds інвестувала 200 млн дол. США в новий олійноекстракційний завод і термінал з перевалки рослинної олії у порту «Південний».

Маслоекстракційний завод BUNGE

Комплекс, споруджений компанією BUNGE у Миколаївському порту і запущений у червні 2016 р., є найбільшим інвестиційним проектом в аграрній галузі України і загалом у Європі. Тут створено 1500 робочих місць (з них 170 на самому заводі). Внесок компанії BUNGE в економіку України становить 180 мільйонів доларів США.

Завод напівфабрикатів «Інтерагросистема»

У вересні 2015 р. у м. Мена **Чернігівської області** запущений перший завод напівфабрикатів для виготовлення картоплі фрі компанії «Інтерагросистема». Завод перероблятиме як власну картоплю, вирощену на полях «Інтерагросистема», так і придбану у фермерів Менського та інших районів області. Підприємство зможе переробляти до 100 тис. т картоплі на рік. Новий завод може відразу на третину скоротити потребу в імпорті. В 2015 році Україна імпортувала заморожених напівфабрикатів з картоплі на загальну суму близько 10 млн доларів США. Кількість робочих місць – 50 постійних і понад 100 – сезонних (посадка, прибирання та сортування картоплі). Будівництво заводу картопляних напівфабрикатів – спільний українсько-турецький проект. Українська сторона інвестувала в нього 48 млн грн, іноземні партнери – 2,5 млн євро.

Завод з виробництва маргарину та сухих сумішей для хлібопекарської та кондитерської промисловості Puratos

У м. Одеса в травні 2016 р. міжнародна група Puratos відкрила в завод із виробництва маргарину та сухих сумішей для хлібопекарської та кондитерської промисловості. Інвестиції становили 7 млн євро. 40% виробленої продукції піде на експорт.

Завод «Маїс»

Компанія «Маїс» у червні 2015 р. увела в експлуатацію новий **насіннєвий завод** у с. Зайцеве Дніпропетровської області, інвестиції в будівництво якого становили понад 100 млн грн. Третину суми надано німецьким банком BHF під гарантії ЄБРР. У планах компанії «Маїс» будівництво ще двох насінних заводів у різних регіонах України.

ВИРОБНИЦТВО МІНЕРАЛЬНИХ ДОБРИВ

У Тернопільській області (м. Кременець) восени 2015 р. відкрито філію ДП «Агроцентр ЄвроХім-Україна», яке вироблятиме змішані **мінеральні добрива**. ДП «Агроцентр ЄвроХім-Україна» є торговим підрозділом ВАТ МХК «ЄвроХім». Компанія має два власні цехи з виробництва сухих тукоsumішей потужністю 100 тис. т на рік і представництва в Київській, Вінницькій, Сумській, Тернопільській та Кіровоградській областях.

«УкрТехноФос»

Новий завод мінеральних добрив відкрили у вересні 2016 р. у селі Нова Любомирка на Рівненщині. Його потужність становить 300 т добрив на добу (півмільярда гривень за рік). Завод побудувала група компаній «УкрТехноФос». На заводі створено 110 робочих місць.

ЕНЕРГЕТИКА ТА ПЕРЕРОБЛЕННЯ ВІДХОДІВ

Завод із переробки енергоощадних ламп

Перший в Україні завод із переробки енергоощадних ламп відкрився у 2015 р. у Львові. Фінансову підтримку проекту (в розмірі 85%) забезпечив Європейський інститут сусідства та партнерства Європейського Союзу, решту коштів надала Львівська міська рада. Загалом на будівництво повністю автоматизованої лінії, що зможе відділяти для подальшої переробки усі структурні елементи ламп, було передбачено 1 млн 300 тис. євро.

Біогазовий завод компанії «Сільгосппродукт»

Новий біогазовий завод компанії «Сільгосппродукт» відкрився у жовтні 2015 р. у селищі Рокитне (Київська область). На його потужностях переробляються органічні відходи, енергія яких іде на опалення місцевих населених пунктів і теплиць (із 44 куб.м виробленого газу – 19 МВт електричної та стільки ж теплової енергії). Завод вироблятиме лише частину із запланованого «зеленого» палива, але вже сьогодні для України він є найпотужнішою біогазовою установкою та однією з найпродуктивніших для країн східної частини Європейського Союзу.

У Богодухівському районі Харківської області в червні 2016 р. з'явився новий комплекс з управління твердими побутовими відходами.

«Старий Самбір 1»

У Львівській області у вересні 2016 р. запустили другу чергу найпотужнішої в західному регіоні вітроелектростанції «Старий Самбір 1». Вартість проекту – 20,5 млн євро. Проект реалізується спільно з ЄБРР та Фондом чистих технологій WB.

ДОБУВНА ПРОМИСЛОВІСТЬ І МЕТАЛУРГІЯ

Швейцарська компанія **Gerald Metals** і австралійська **Commodity Minerals** вирішили відкрити свої офіси в Україні. Gerald Metals (Швейцарія) – одна з найбільших світових компаній, що займаються видобутком кольорових і дорогоцінних металів. Працює в 40 країнах світу і в 18 з них має офіси.

Ливарний завод «Червона зірка»

У Кіровограді (Кропивницький) у квітні 2016 р. було відкрито новий ливарний завод. Загальний обсяг інвестицій – 120 млн грн., кількість нових робочих місць – 190.

БУДІВНИЦТВО

Завод TM Ondo

В Івано-Франківську в серпні 2015 р. розпочав роботу новий завод із виробництва цементно-піщаної черепиці. Загальний обсяг інвестицій – 1 млн дол. США.

Завод ПАТ «Тернопільський кар'єр» (січень 2016 р.)

Загальний обсяг інвестицій – 19 млн грн, з яких понад 15 млн грн – це інвестиційні кошти і майже 4 млн грн – кредитні.

ЛЕГКА ПРОМИСЛОВІСТЬ

1 квітня 2015 р. у Львові відкрилася нова швейна фабрика європейського рівня «Blue Moon Clothing», яка забезпечує п'ятсот робочих місць.

Перспективи розвитку оборонно-промислового комплексу України у контексті входження до глобальних ланцюжків постачання

У рамках нової безпекової доктрини України за два роки (2015–2016) було проведено ряд досліджень та випробувань нової високоточної техніки та зброї як державними²³², так і приватними компаніями (радіосистеми, комплекси розвідки та пеленгації, продукція високоточного машинобудування).

За узгодженим планом передбачається створення п'яти кластерів за напрямками: авіабудування, виготовлення бронетанкової техніки, суднобудування, високоточної зброї, систем радіолокації та зв'язку. Кожен з цих кластерів матиме повний цикл виробництва готової продукції та можливість ведення перспективних розробок. Улітку 2016 р. був створений перший кластер, який об'єднав літакобудівні підприємства країни та має замкнутий цикл виробництва. Розпочато процес корпоратизації Концерну, який означає цивілізоване реформування оборонного комплексу України відповідно до міжнародних стандартів. Це дозволить як забезпечити власні потреби для підвищення обороноздатності країни, так і наростити експорт продукції та кооперацію з партнерами по НАТО. Так ДП «СпецТехноЕкспорт» активно реалізує проекти зі створення та удосконалення українських безпілотних авіаційних систем, серед яких уже виготовлені системи «Observer-S», «Phase One X24», «Anser», «Sparrow», «Fugia». Також підприємство ініціювало розробку та інвестувало у виробництво безпілотного тактичного багатоцільового транспортного засобу «Фантом», що нещодавно був представлений ДК «Укроборонпром».

Також ДП «СпецТехноЕкспорт», що входить до складу ДК «Укроборонпром», у вересні 2016 р. представило найсучасніші безпілотні авіаційні системи вітчизняного виробництва «Observer-S», «МП-1» та «Phase One X24». на аграрній виставці. Ці безпілотні комплекси обладнуються електронними системами для підвищення ефективності обробітку землі та вирощування урожаю.

Державний концерн «Укроборонпром» посів 68-ме місце у щорічному світовому рейтингу виробників озброєння Defense New. При цьому порівняно з минулим роком він стрибнув у рейтингу одразу на 24 позиції.

У рамках кооперації з партнерами – країнами – членами НАТО державний концерн «Укроборонпром» та одне з найпотужніших польських оборонних підприємств WB Electronics домовились про подальше поглиблення співробітництва. Переговори відбулися у рамках масштабної міжнародної виставки оборонної промисловості MSPO-2016 у вересні 2016 р. Досягнуті домовленості для ДК «Укроборонпром» стали новим кроком у поглибленні співпраці із західними партнерами. Так, минулого року з WB Electronics було досягнуто угоди щодо використання технологій польської компанії у розробці українського безпілотника для Збройних сил. У свою чергу Україна почала поставки ракет «повітря-повітря» для Військово-повітряних сил Польщі.

Польська оборонна компанія Lubawa S.A. готова до трансферу технологій відповідно до плану створення спільного оборонного підприємства між Україною та Польщею. Керівництво Lubawa S.A та ДК «Укроборонпром», під час робочого семінару, який відбувся у рамках виставки озброєння MSPO 2016 у Польщі, досягли згоди щодо плану створення спільного оборонного підприємства між Україною та Польщею. Керівництво Lubawa S.A. підтвердило свою готовність надати увесь необхідний пакет технологій із виготовлення спецкамуфляжу для бронетехніки та бронежилетів.

У галузі авіабудування за останні два роки було представлено декілька моделей безпілотних літальних апаратів. Так, на базі ДП «Антонов» у кооперації з провідними підприємствами України у серпні 2016 р. було представлено багатоцільовий авіаційний

²³² Сайт Укроборонпрому. URL: <http://ukroboronprom.com.ua>

комплекс «Горлиця». Це перший вітчизняний тактичний безпілотний комплекс, на якому можуть розміщуватися й засоби ураження. Практична відстань його польоту становитиме понад 1000 км. Також триває розробка безпілотних тактичних багатоцільових транспортних засобів. Наприклад, «Фантом» – це дистанційно керований мінібронетранспортер. Денний та нічний комплекси прицілювання дозволятимуть вести вогонь у будь-який час доби на відстані понад 1 км. Запас ходу становить до 20 км, керування здійснюється за захищеним радіоканалом або через волоконний кабель довжиною 5 км. «Фантом» може транспортувати боєкомплекти, евакуюовувати поранених з поля бою та виконувати бойові завдання.

За два роки суттєво розвинулись розробки сучасних ракетних комплексів, у т.ч. з керованими ракетами.

ДК «Укроборонпром» уклав стратегічні домовленості з міжнародними компаніями в рамках авіакосмічного салону «FARNBOROUGH AIR SHOW-2016». Тож транспортний літак Ан-124, а також літаки Ан-148/158/178 матимуть сучасну авіоніку від канадської компанії Esterline CMC Electronics, а літаки Ан-132 комплектуватимуть новою версією турбогвинтового двигуна PW150A від Pratt & Whitney Canada.

Прикладом створення нових виробничих ланцюжків стало виробництво нового легкого вантажного літака Ан-132 (рис. 1). Цей проект став результатом кооперації компаній з п'яти країн (України, Канади, Великої Британії, Франції та Німеччини).

Рис. 1. Міжнародна виробнича кооперація при створенні вантажного літака Ан-132

РОЗДІЛ 9

РЕФОРМИ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

9.1. Інструменти впливу держави на сектори економіки України

Остання криза економіки України, яка почалася в 2014 р., протягом 2014–2015 рр. викликала падіння ВВП на 15,7% (див. розділ 2), та девальвацію національної валюти. Крім зовнішньої агресії з боку Російської Федерації, причиною кризи стала глибока розбалансованість секторів економіки. Зокрема, чинниками виступили квазіфіскальні дефіцити через фінансування державою збитків НАК «Нафтогаз», слабка банківська система та виснаження міжнародних резервів. Стандартні методи коригування сукупного попиту, які дозволяють стабілізувати економіку в короткостроковій перспективі, були недостатніми. Без глибинних реформ відновлення економічного зростання стало неможливим. Спроби зупинити економічний спад в умовах реалізації програми стабілізації МВФ виявилися недієвими через зовнішню агресію РФ, погіршення очікувань суб'єктів господарювання, низьку інвестиційну та ділову активність підприємств, кризу банківської системи, погіршення споживчих настроїв населення та високі темпи інфляції.

За таких умов короткострокові інструменти коригування сукупного попиту повинні були поєднуватися з комплексом радикальних структурних реформ. Уже на початку 2015 р. Україна почала реалізовувати програму розширеного фінансування МВФ, якою передбачалося, що стабілізація фінансового ринку та подолання фіскальних дефіцитів за рахунок жорсткої монетарної та фіскальної політики доповнюватиметься комплексом реформ у різних секторах (рис. 9.1).

Хоча в теорії пропонуються достатньо чіткі підходи до визначення реформ, на практиці розмежувати їх та заходи економічної політики не завжди просто – обидва інструменти можуть змінювати структурні співвідношення в економіці.

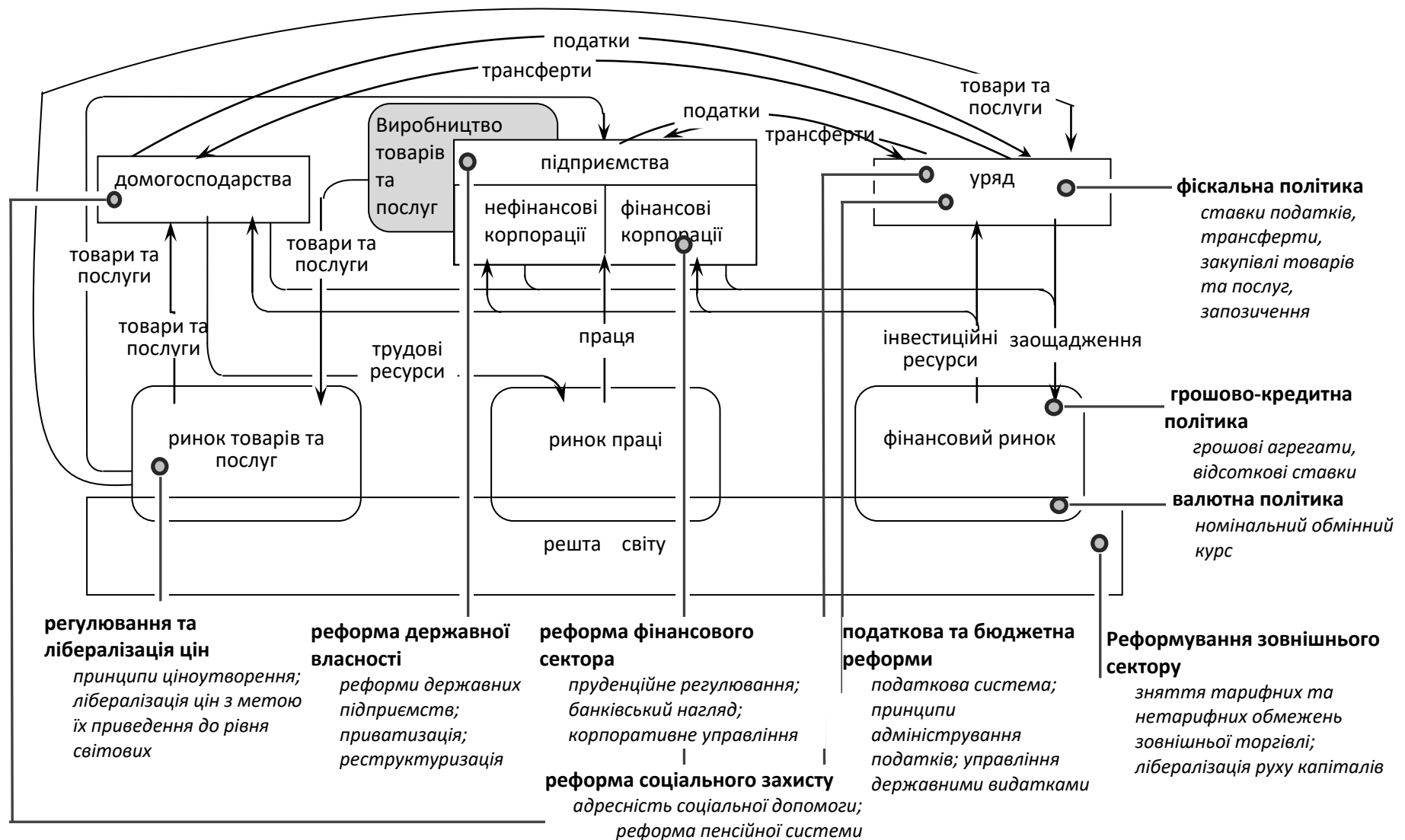

Рис. 9.1. Вплив реформ та інструментів макроекономічної стабілізації на сектори економіки

Джерело: складено автором.

У нашому дослідженні ми дотримуємося підходу, запропонованого в межах проекту iMore – індексу моніторингу реформ (сутність відповідного показника висвітлена у розділі 1).

Згідно з ним певний захід або комплекс заходів розглядається як *реформа*, якщо він формує умови, за яких в окремому секторі економіки або на окремому ринку змінюються «правила гри» або поведінка значної частки економічних суб'єктів²³³. Унаслідок реалізації таких заходів змінюються умови перерозподілу ресурсів між секторами економіки, а також змінюються механізми функціонування ринків (див. рис. 9.1).

Інструменти коригування попиту, як правило, використовуються для досягнення короткострокових цілей. Часовий лаг дії таких інструментів є достатньо коротким, тому за допомогою їх можуть досягатися швидкі результати. Політика стабілізації спрямована на досягнення збалансованості сукупного попиту із сукупною пропозицією, що дозволяє підтримувати внутрішні та зовнішні баланси. Разом із тим такі результати в довгостроковій перспективі можуть виявитися нестійкими, тому для досягнення довгострокових цілей ці інструменти не завжди виявляються дієвими.

Проте в умовах України 2014 р. навіть таких цілей досягти не вдалося. Економіка була надто розбалансована і через це коригування сукупного попиту стандартними інструментами стабілізації супроводжувалося поглибленням кризових тенденцій. Це посилювалося негативними очікуваннями домогосподарств, суб'єктів господарювання та зовнішніх інвесторів. Програма стабілізації майже не передбачала широкого використання інструментів *коригування пропозиції*, оскільки їх ефекти, як правило, стають відчутними у довгостроковій перспективі. До того ж такі інструменти потребують реалізації структурних реформ, які дозволяють сформувати довгострокові тенденції. Ефекти від реформ досягаються з певним часовим лагом, проте вони можуть бути достатньо стійкими.

²³³ Індекс моніторингу реформ. URL: <http://imorevox.org>

Програма стабілізації перш за все відштовхувалася від того, що для зупинення кризових явищ необхідні зважена стабільність цін та збалансованість зовнішнього сектора. Без цих двох чинників важко як зупинити економічний спад, так і далі підтримувати економічне зростання, навіть якщо реальний ВВП країни зростає упродовж декількох років. Як показують емпіричні дослідження, серед країн з перехідною економікою економічне зростання відновлюється швидше там, де вдалося стабілізувати ціни після їх лібералізації²³⁴. Аналогічно ряд дослідників²³⁵ виявив, що країни, що розвиваються, навіть промислові, відчують зниження темпів зростання як тільки інфляція перевищує певний незначний рівень. Зовнішні дисбаланси також часто є бар'єром для економічного зростання. Наприклад, дослідження досвіду країн Азії під час азійської кризи 1997 р.²³⁶, показали, що після обвалу обмінного курсу інструменти політики економічного зростання стають менш дієвими.

Висока інфляція створює перешкоди для ефективної реалізації економічних реформ. Вона діє як *прихований податок, перешкоджаючи заощадженням, інвестиціям, та спотворює відносні ціни*. Все це може призвести до впливу капіталу в країни з більшою стабільністю цін. Крім того, інфляція часто призводить до непродуктивного переміщення ресурсів з класичного реального сектора виробництва до фінансового сектора, головною метою якого є зведення вартості інфляції до мінімуму. Доведено, що за умов відносної стабільності цін така ситуація нівелюється²³⁷. За даними досліджень оптимальних темпів інфляції з'ясовано, що темпи інфляції, вищі за 7–1% для країн, що розвиваються, і за 1–3% для промислово розвинених країн, скорочують зростання²³⁸.

²³⁴ Fischer Stanley and Sahay Ratna and Vegh Carlos. Stabilization and growth in transition economies: The early experience/ International Monetary Fund. *MPRA Paper, University Library of Munich, Germany*. April 1996. P. 33. URL: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/20631/1/MPRA_paper_20631.pdf

²³⁵ Michael Sarel. Nonlinear Effects of Inflation on Economic Growth // International Monetary Fund Staff Papers, 1996, vol. 43, issue 1, P. 199-215; Atish Ghosh and Steven Phillips. Warning: Inflation May Be Harmful to Your Growth // International Monetary Fund Staff Papers, 1998, vol. 45, issue 4, pp. 12-98; Khan, Mohsin S, Senhadji, Abdelhak, Financial Development and Economic Growth: An Overview // IMF Working Paper, Vol. 45, pp. 1-24, 2000.

²³⁶ Gian Maria Milesi-Ferrett and Assaf Razin. Sustainability of Persistent Current Account Deficits // International Journal of Finance Economics, vol. 1, no. 3, pp. 161-181, July 1996.

²³⁷ Leijonhufvud A., Costs and Consequences of Inflation // Harcourt, H. ed., Microeconomic Foundations of Macroeconomic Boulder, CO: Westview Press, 1977.

²³⁸ Khan Mohsin S., Senhadji A.S. Threshold effects in the relationship between inflation and growth. *IMF Working Paper*. June 2000. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2000/wp00110.pdf>

Зовнішні дисбаланси перешкоджають зростанню, обмежуючи поставки імпорتنих товарів і послуг, та припливу капіталу, який може фінансувати внутрішні інвестиції. Традиційно багато країн, що розвиваються, з високим рівнем зобов'язань з обслуговування боргу або з нестійким дефіцитом рахунку поточних операцій мають суттєві труднощі із фінансуванням імпорту, необхідного для реалізації інвестиційних проектів, особливо у приватному секторі. У багатьох випадках надлишковий попит на імпорт часто тисне на обмінний курс, що призводить до обмеження на торгівлю і платежі. У деяких країнах зі значною заборгованістю по зовнішніх платежах зовнішній дисбаланс перекриває доступ до торгових кредитів і руйнує імпорт. Відновлення економічного зростання після кризи ускладнюється надмірною залежністю країни від чистого припливу капіталу. Негативні очікування учасників ринку призводять до стрімкого відпливу коштів. Саме так відбулося в Україні у 2014–2015 рр. і цей досвід не був унікальним. У Мексиці, наприклад, значний відплив капіталу в 1994–1995 рр. призвів до подальшого різкого спаду виробництва в 1995 р. Зовнішні дисбаланси, спричинені стрімким відпливом капіталу, також викликали скорочення обсягу виробництва у країнах Азії, які мали багаторічне швидке економічне зростання до азійської кризи 1997 р. Аналогічно в РФ у 1998 р., коли напрям руху капіталу змінився, після потужного припливу капіталу спостерігався його відплив, що дестабілізувало платіжний баланс та негативно позначилося на динаміці виробництва.

Серед основних стандартних інструментів стабілізації економіки слід виділити фіскальну, грошово-кредитну та валютну політику. Перерозподіл ресурсів між урядом та іншими секторами економіки реалізується державою з використанням інструментів фіскальної політики, які включають управління надходженнями та видатками державного бюджету через збір податків, здійснення трансфертів, запозичень, закупівлі товарів та послуг. Фіскальна політика впливає на динаміку економіки через зміни в обсязі сукупного попиту.

Реалізуючи *жорстку фіскальну політику*, уряд формує умови для скорочення сукупного попиту через збільшення податкового навантаження або

зменшення видатків бюджету. Мета такої політики може полягати у зменшенні інфляційного тиску на економіку, стабілізації системи державних фінансів. Інструменти жорсткої фіскальної політики доцільно використовувати в умовах перегріву економіки, коли темпи її економічного зростання прискорюють темпи зростання потенційного ВВП. Крім того, в умовах нагромадження боргового навантаження на державний бюджет та перевищення граничних показників боргової стійкості жорстка бюджетно-податкова політика є інструментом коригування таких диспропорцій. У середньостроковій перспективі така політика може позитивно вплинути на рівень відсоткових ставок за запозиченнями держави. Серед можливих негативних ефектів жорсткої фіскальної політики слід виділити гальмування економічної активності у разі збільшення податкового навантаження на суб'єкти економіки та невиконання державою взятих соціальних зобов'язань. У багатьох випадках реалізація жорсткої фіскальної політики ускладнюється через загрози соціальної напруги, а також впливати на політичну кон'юнктуру.

Натомість *м'яка фіскальна політика* є інструментом розширення сукупного попиту та стимулювання економічної активності. Скорочення податкового навантаження дозволяє вивільнити ресурси для кінцевого споживання домогосподарств та інвестування підприємств. Разом із тим дефіцит державного бюджету та зростання державного боргу, що можуть стати прямим наслідком м'якої фіскальної політики, негативно позначаються на показниках боргової стійкості держави та у середньостроковій перспективі ускладнюють залучення у країну зовнішніх фінансових ресурсів.

Точками впливу фіскальної політики на економічну систему можуть стати податки та державні витрати. Ці змінні можуть бути *екзогенними*, а в результаті впливу на них засобами бюджетно-податкової політики може змінюватися фіскальний баланс.

Фіскальна політика впливає на обсяги надходжень до бюджету та видатків, в результаті чого змінюється фіскальний баланс. Фіскальний баланс визначається як різниця між доходами та видатками сектора загальнодержавного управління та

опосередковано впливає на стан рахунку поточних операцій. На основі рівняння (9.1), яке відображає баланс заощаджень та інвестицій, можна визначити канали впливу фіскального балансу на ендогенні змінні. Для цього у балансі інвестицій та заощаджень доцільно виділити окремі баланси для уряду (g) і приватного сектору (ng):

$$S - I = (S - I)_g + (S - I)_{ng} = (X - M) + Y_f + Trf = CAB, \quad (9.1)$$

де S – заощадження, I – інвестиції, X – експорт, M – імпорт, Y_f – доходи, Trf – трансферти, CAB – баланс рахунку поточних операцій.

У державному секторі заощадження S_g становлять різницю між валовим наявним доходом державного сектора $GNDI_g$ та державним споживанням C_g :

$$S_g = GNDI_g - C_g \quad (9.2)$$

$GNDI$ для державного сектора визначається як дохід, зменшений на обсяг трансфертів до інших секторів економіки (відсоткові платежі, субсидії і трансферти, в тому числі чисте кредитування). Обсяг поглинання ресурсів урядом складається з капітальних видатків уряду, які пов'язані із придбанням продукції інвестиційного призначення, та поточних видатків на споживання товарів та виплати заробітної плати працівникам бюджетних установ. Таким чином, валовий наявний доход державного сектора $GNDI_g$ можна визначити як:

$$GNDI_g = REV_g - Int_g - Subsg - NetTransfg, \quad (9.3)$$

де REV_g – надходження до державного сектора, Int_g – витрати державного сектора на обслуговування боргу, $Subsg$ – субсидії, які надає держава іншим секторам, $NetTransfg$ – чисті поточні трансферти до інших секторів.

Тоді рівняння (9.3) набуває вигляду:

$$S_g = REV_g - Int_g - Subsg - NetTransfg - C_g \quad (9.4)$$

Якщо відняти інвестиції державного сектора I_g з обох сторін рівняння (9.4), щоб можна отримати баланс заощаджень та інвестицій у державному секторі:

$$S_g - I_g = REV_g - Int_g - Subsg - NetTransfg - C_g - I_g.$$

Проте сума державних витрат на виплати відсотків, субсидій, чистих трансфертів, споживання та інвестиції дорівнює загальному обсягу видатків державного сектора. Таким чином, маємо рівняння

$$S_g - I_g = REV_g - EXP_g, \quad (9.5)$$

яке показує, що баланс заощаджень та інвестицій у державному секторі абсолютно дорівнює звичайному сальдо бюджету.

Жорстка фіскальна політика у короткостроковій перспективі дозволяє стабілізувати фінансовий баланс уряду, безпосередньо зумовлюючи поліпшення зовнішнього сальдо рахунку поточних операцій (за умови відсутності змін у балансі приватного сектора). М'яка фіскальна політика у короткостроковій перспективі спричиняє зниження профіциту або збільшення бюджетного дефіциту, негативно впливаючи на поточний рахунок. Це допомагає пояснити, чому скорочення бюджетного дефіциту або збільшення профіциту, як правило, безпосередньо сприяє поліпшенню збалансованості зовнішнього поточного рахунку. Це також пояснює, чому в багатьох країнах посилення бюджетної позиції є ключовим компонентом стратегії коригування дисбалансів, спрямованої на зниження зовнішнього дефіциту поточного рахунку.

Фіскальна політика також впливає на показники платіжного балансу. Наприклад, жорстка фіскальна політика за рахунок зниження сукупного попиту знижує попит на імпорт товарів і послуг, тим самим зміцнюючи баланс зовнішнього поточного рахунку. У відкритій економіці з потоками капіталу і гнучким обмінним курсом зниження відсоткових ставок, викликаним посиленням фіскальної політики, також може збільшити експорт і скоротити імпорт товарів і послуг, якщо більш низькі відсоткові ставки здатні викликати відплив капіталу, що знецінює національну валюту, підвищує конкурентоспроможність експорту і здорожчує імпорт усередині країни.

Для коригування балансів у секторах економіки фіскальна політика може впливати на агрегований попит через зміни податків та державних витрат. Жорстка фіскальна політика, наприклад, може знизити попит шляхом зниження наявного доходу у приватному секторі за рахунок збільшення податків або зменшення трансфертів. У цьому випадку приватне споживання, інвестиції або обидва показники, як правило, скорочуються. Зокрема, зменшення державних

витрат на заробітну плату формуватиме умови для зниження попиту за рахунок скорочення державного споживання або інвестицій.

Проте існує низка застережень щодо використання інструментів фінансової політики. Наслідки таких заходів можуть впливати позитивно на один сектор та – водночас – негативно на інший. Через це такі заходи, як правило, важко кількісно обґрунтувати. Також зміни у податковій чи бюджетній політиці часто вимагають певного часу через необхідність змін у законодавстві.

Інструменти *грошово-кредитної політики* безпосередньо впливають на грошові агрегати та відсоткові ставки. Вони формують умови для зміни балансу попиту та пропозиції на фінансовому ринку. *Жорстка грошово-кредитна політика* спрямована на стримування зростання попиту в економіці з метою зменшення інфляційного тиску. Основними інструментами такої політики є збільшення відсоткових ставок, нормативів резервування у банківській системі, посилення контролю за процесом кредитування тощо. Натомість *м'яка грошово-кредитна політика* спрямована на збільшення обсягу грошової маси. Її основні інструменти – це купівля цінних паперів на відкритому ринку, зменшення ставок рефінансування, послаблення вимог до резервів, які здійснюються Центральним банком. Все це безпосередньо впливає на відсоткову ставку.

При купівлі цінних паперів на відкритому ринку органами грошово-кредитного регулювання на такі фінансові інструменти зростає попит, а отже, й зростання їх ціни. При зниженні вимог щодо резервів наявні ресурси банків для кредитування збільшуються, що стимулює зростання інвестицій в основний капітал. Збільшення пропозиції грошей спричинюватиме зростання цін на цінні папери та зменшення відсоткової ставки. За нижчих відсоткових ставок внутрішні облігації стають менш привабливими, тому попит на них падає, а на іноземні облігації зростає. Відповідно, попит на національну валюту падає, а попит на іноземну валюту підвищується, що призводить до девальвації національної валюти, що викликає зростання експорту, зниження імпорту та скорочення дефіциту (або збільшення профіциту) торговельного балансу.

Такі зв'язки дозволяють використовувати грошово-кредитну політику як інструмент управління інфляційними процесами. Оскільки стійка інфляція є монетарним феноменом, незалежно від її початкового пускового механізму, частиною будь-якої програми подолання інфляційних тенденцій повинно бути сповільнення зростання грошової маси. Стимування кредитування економіки – внутрішньої складової грошових агрегатів –також у короткостроковій перспективі може сприяти поліпшенню стану платіжного балансу країни.

Другий набір стабілізаційних заходів включає *політику переорієнтації витрат*, які дозволяють перерозподілити попит між вітчизняними та іноземними товарами або пропозицію між внутрішнім і зовнішнім ринками. *Основним інструментом переорієнтації витрат є коригування обмінного курсу*. Валютні режими мають багато форм, починаючи від регіонально пов'язаних валютних систем, таких як зона євро, фіксовані ставки, контрольовані ставки, вільно плаваючий ринок. Досягнення рівноваги на валютному ринку полягає у формуванні необхідних сигналів виробникам і споживачам щодо відносних цін на світових ринках та уникненні створення паралельних ринків, які можуть призвести до неефективності і нераціонального використання ресурсів. Ключовою змінною для конкурентоспроможності та зовнішнього балансу є реальний, а не номінальний обмінний курс. Реальний обмінний курс є ендегенною змінною, яка реагує на багато факторів, у тому числі на зміни чистих потоків капіталу. Наприклад, зростання реального ефективного обмінного курсу країни може відображати більш високі припливи капіталу або збільшення продуктивності порівняно з торговими партнерами країни.

У теорії про те, що номінальний обмінний курс національної валюти є завищеним, можуть сигналізувати такі події, як:

- поява паралельного ринку, на якому здійснюються транзакції в іноземній валюті;
- великий і стійкий дефіцит рахунку поточних операцій;
- помітне та стійке послаблення реального ефективного обмінного курсу.

Усі ці сигнали мали місце в Україні в 2013 р. перед початком кризи.

Набір стабілізаційних заходів залежить від природи, розміру і тривалості макроекономічних дисбалансів країни. Інфляція і рецесія зазвичай вимагають коригування фінансової та монетарної політики, яка може вплинути на внутрішній попит. Для того щоб такі заходи стали ефективними, вони повинні бути скоординованими. Як правило, політика, спрямована на скорочення видатків, повинна комбінуватися з політикою їх переорієнтації.

Політика стабілізації також впливає на чистий приплив капіталу. Теоретично жорстка грошово-кредитна політика може стимулювати приплив капіталу за рахунок підвищення внутрішніх відсоткових ставок. Проте в період кризи 2014–2015 рр. ці інструменти не були дієвими, оскільки в умовах негативних очікувань інвестування різко скоротилося. Різке знецінення національної валюти негативно позначилося на очікуваннях інвесторів та домогосподарств, стимулюючи чистий відтік капіталу та ослаблюючи зовнішню позицію. Для нівелювання таких ефектів НБУ вжив низку антикризових заходів, які мали створити адміністративні бар'єри для відпливу капіталу. Таким чином, програма стабілізації МВФ, яку Україна реалізовувала у 2014р., не дозволяла зупинити економічний спад через обмежений набір інструментів. Дуже швидко стало зрозуміло, що досягнути цілі програми буде майже неможливо, а для стабілізації економіки недостатньо ані ресурсів, ані передбачених програмою інструментів. Така політика стабілізації не могла знизити інфляцію, забезпечити сталу зовнішню позицію і створити умови для досягнення економікою рівня її потенційного ВВП. Тому було вирішено розробити нову програму розширеного фінансування, яка б передбачала структурні реформи.

9.2. Вплив українських реформ на структурні зміни в економіці

Україна взяла на себе зобов'язання здійснити реформи в межах Програми розширеного фінансування МВФ, відповідно до умов Програмних позик на політику розвитку Світового банку, Плану дій з лібералізації візового режиму,

Макрофінансової допомоги ЄС, асоціації Україна – ЄС. Також основні реформи зафіксовано у коаліційній угоді та програмах діяльності КМУ.

Для оцінки прогресу цих реформ група економістів VoxUkraine разом з партнерами Transperency International, Dixigroup, Центром економічної стратегії, Baker Tilly, Case Ukraine та Центром контент-аналізу ініціювали проект iMoPe – індексу моніторингу реформ. У рамках проекту щодва тижні оцінюється прогрес реформ за різними напрямками, дотичними до економіки. За підсумками опитувань понад сорока експертів розраховується індекс iMoPe, який відображає вплив змін законодавства на прогрес реформ у сферах державного управління, державних фінансів, монетарній системі, бізнес-середовищі та енергетичному секторі.

Динаміка індексу (рис. 9.2) демонструє, що найбільш активна фаза реформ відбувалася у першому півріччі 2015 р. Саме в цей період Україна активно вела перемовини з МВФ щодо початку нової програми розширеного фінансування та отримання першого траншу. Ще один чинник, який впливав на прогрес реформ, – кризовий стан економіки. Глибокий економічний спад мобілізував усі органи влади – Адміністрацію Президента, новообрану ВРУ, КМУ та НБУ. Скорочення ВВП у I та II кв. на 16,0% та 14,5% (до відповідних кварталів попереднього року), швидке падіння міжнародних резервів та відсутність можливостей залучати кошти на зовнішніх ринках спонукали владу до активної співпраці з міжнародними фінансовими організаціями. Таким чином, у першому півріччі 2015 р. було здійснено низку реформ, які одночасно мали забезпечити стабілізацію економіки та закласти основи для подальших структурних змін. У цей період ВРУ ухвалила закони про ринок природного газу, посилення відповідальності власників банків, а також відбувся перший етап приведення цін на газ до ринкового рівня. В результаті Україна отримала рекордний за всю історію незалежності обсяг коштів від МВФ – 6,5 млрд дол. США за півроку (березень–серпень 2015 р.) та 3 млрд дол. США від інших кредиторів. Індекс iMoPe у цей період досягав своїх максимальних значень і в середньому дорівнював 1,4 бала.

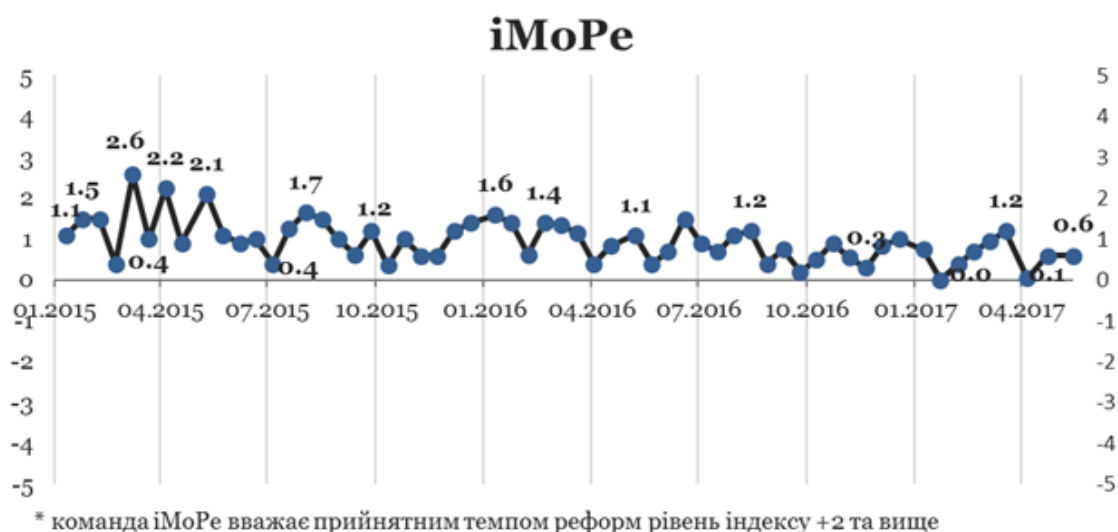

Рис. 9.2. Динаміка індексу моніторингу реформ

Джерело: за даними VoxUkraine. URL: <http://imorevox.org>

У другому півріччі 2015 р. темп реформ значно уповільнився, про що свідчить зниження середнього значення iMoPe до 0,9 бала. В цей період економіка почала адаптуватися до нових умов, темпи падіння ВВП сповільнились (-7,0% у III кв. та -2,4% у IV кв. до відповідних періодів попереднього року), валютний курс стабілізувався, а співпраця з зовнішніми партнерами стала відігравати менш критичну роль. Серед важливих реформаторських ініціатив експерти iMoPe виділили закон, який підвищив прозорість державних закупівель та унеможливив навмисне блокування торгів, відкриття понад 300 реєстрів та наборів даних, передачу державних закупівель ліків міжнародним організаціям. Загалом протягом 2015 р., за даними iMoPe, найбільшого прогресу досягнуто у формуванні нормативної бази для боротьби з корупцією, дерегуляції та реформі ринку природного газу.

Незважаючи на прогрес у законодавчих змінах щодо боротьби з корупцією, вона остання, за даними численних опитувань населення, бізнесу та іноземних інвесторів, продовжує залишатися найбільшою перешкодою для розвитку країни. Це пов'язано з нагромадженими у цій сфері проблемами – за даними Transparency International (рис. 9.3), індекс сприйняття корупції в Україні майже весь час був та

залишається близьким до країн із найгіршими показниками. Зокрема, за даними останніх опитувань, у 2015 р. Україна посіла 130-те місце з 168 країн²³⁹.

* Відстань від рубежу відображає відстань значення індексу для України до найгіршого значення на шкалі, яке дорівнює 0, а найкраще – 1

Рис. 9.3. Індекс сприйняття корупції: відстань від рубежу

Джерело: за даними [Transparency International Ukraine](https://www.transparency.org/). URL: <https://www.transparency.org/>

Основні антикорупційні ініціативи влади пов'язані зі створенням антикорупційних органів, оновленням існуючої правоохоронної та правозахисної систем, а також скороченням корупційних можливостей через шляхом проведення заходів з дерегуляції. Низку важливих антикорупційних ініціатив було ухвалено у жовтні 2014 р., зокрема, закони про створення НАБУ та НАЗК, запровадження е-декларування тощо.

Важливі ініціативи у сфері дерегуляції включають закон про дерегуляцію, який, згідно зі стандартами ЄС, спростив дозвільні та узгоджувальні процедури для бізнесу та зменшив вплив державних органів на суб'єкти господарювання; закон, що запровадив принцип мовчазної згоди під час реєстрації платника податків; скасування обов'язкової сертифікації низки виробів і палива, зрівняння юридичної сили електронних і паперових реєстраційних документів на нерухомість, скасування ГОСТів тощо. Задля реформування газового ринку, крім

²³⁹ Індекс корупції CPI-2015. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-korupsiyi-cpi-2015/>

зазначеного вище закону про ринок природного газу, ухвалено також закон щодо зняття мораторію на продаж майна боржників «Нафтогазу», запроваджено оплату теплоенергії через спецрахунки і «Нафтогазу» дозволено продавати борги за газ тощо.

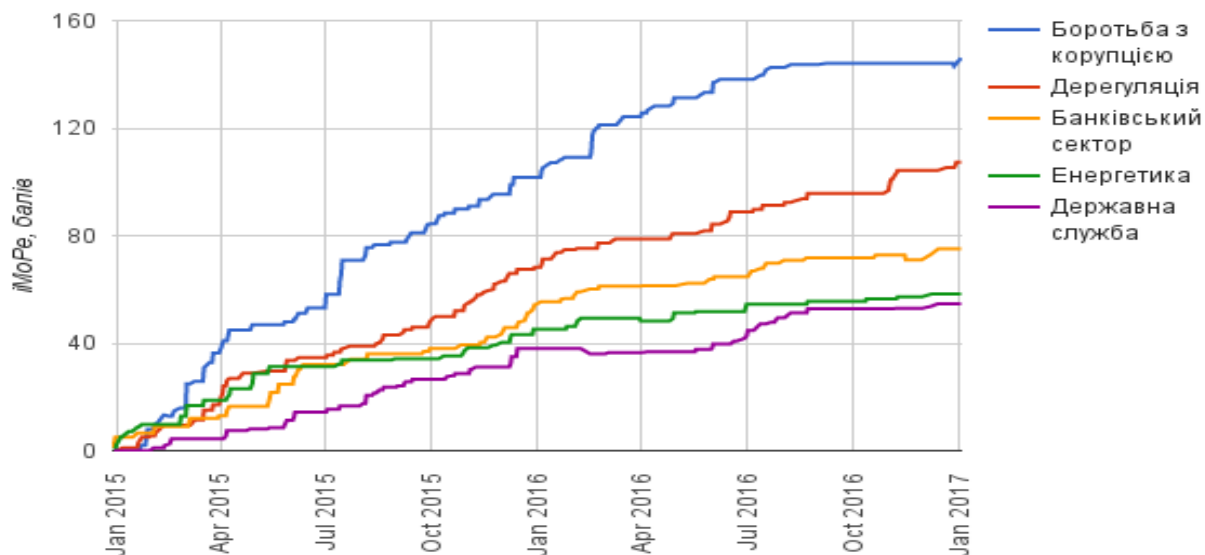
У 2016 р. економіка стабілізувалася, а фінансування від іноземних кредиторів стало менш нагальним. іМоРе продовжував знижуватися, в середньому він становив 0,7 бала. Зокрема, значно знизилася ефективність ВРУ. Протягом цього періоду ВРУ ухвалила лише 61 реформаторський закон (порівняно зі 132 упродовж 2015 р.), народні обранці значно менше підтримували законодавчі ініціативи уряду – лише 11 реформаторських законів у 2016 р. (проти 53 у 2015 р.), ініційованих урядом, було підтримано у ВРУ.

Серед основних напрямів реформування у 2016 р. – низка ініціатив у сфері покращення умов ведення бізнесу, продовження реформи газового ринку тощо. З метою покращення умов ведення бізнесу внесено зміни до Податкового кодексу України, якими, зокрема, запроваджено єдиний публічний Реєстр заяв на бюджетне відшкодування ПДВ та ліквідовано податкову міліцію. Також скорочено можливості ДФС відкривати кримінальні справи, затверджено порядок роботи «єдиного вікна» на митниці, врегульовано порядок подання електронних документів до органів ліцензування тощо. Для продовження реформи газового ринку здійснено другий етап приведення цін на газ до ринкового рівня та затверджено план реструктуризації НАК «Нафтогаз». У квітні 2017 р. у своєму зверненні до віце-прем'єр-міністра Кістіона незалежні члени наглядової ради НАК «Нафтогаз» наголосили на зволіканні у виконанні урядом плану дій щодо корпоративного управління НАК «Нафтогаз України» та поточній кризі збирання платежів, викликаній низкою законодавчих актів²⁴⁰.

За даними іМоРе, у 2015–2016 рр. найбільш активні реформи спостерігалися у сфері боротьби з корупцією та дерегуляції (рис. 9.4). Незважаючи на такий прогрес, ці сфери продовжують залишатися основними слабкими місцями для

²⁴⁰ Звернення членів наглядової ради НАК «Нафтогаз України» до віце-прем'єр-міністра України В.Кістіона. URL: <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf>

ведення бізнесу. Це відбувається через те, що масштаб нагромаджених проблем був надто великим і зрушення, що відбулися, є недостатніми для досягнення якісних змін бізнес-середовища. Зокрема, за даними рейтингу Doing business, Україна продовжує залишатися на 80-й позиції із 190 країн і позитивна динаміка останніми роками майже не спостерігалася.

Значення індексу на кожну дату за окремим напрямом – це сума оцінок усіх нормативних актів, які впливають на цей напрям та були схвалені з початку моніторингу (січень 2015 р.) до цієї дати. Напрями, за якими відбувалося менше реформ, на діаграмі не відображено.

Рис. 9.4. ТОП-5 напрямів реформ у 2015–2016 рр.

Джерело: 700 днів моніторингу реформ в Україні: рейтинг міністерств / VoxUkraine. URL: <http://imorevox.org>

Завдяки цим зрушенням у 2015–2016 рр. державний сектор економіки вдалося збалансувати. Зокрема, позбутися квазі-фіскальних дефіцитів та скоротити бюджетний дефіцит. Наприкінці 2016 р. економічний спад нарешті зупинився. Проте, враховуючи низьку порівняльну базу, економіка відновлюється вкрай повільно. У багатьох сферах потенціал реформ залишився нереалізованим. Зокрема, недостатній прогрес у реформуванні державних підприємств та конкурентній політиці. Вирішення проблеми монополізації економіки та неефективної державної власності (детально висвітленої у розділі 5) може стати джерелом для розвитку малого та середнього бізнесу, залучення інвестицій та нових технологій.

9.3. Пріоритетні напрями структурних реформ в Україні

Структурні реформи впливають на продуктивність економіки та мають довгострокові макроекономічні наслідки. Вони спрямовані на підвищення ефективності використання факторів виробництва та механізмів розподілу ресурсів.

Вочевидь стан, в якому економіка України опинилася в останні роки, вимагає глибоких структурних реформ. І в цьому єдині усі наукові школи, які вивчають проблеми вітчизняної економіки. Разом із тим підходи до реформування часто є радикально протилежними. Перші дотримуються підходів, що базуються на сильній ролі держави в економіці, а інші – на мінімізації державного втручання.

Підхід, що будується на сильній ролі держави та протекціонізмі національних інтересів (про що йшлося у розділі 5), домінував в Україні майже весь час після набуття незалежності. Проте позитивних результатів у результаті реалізації такої політики досягти не вдалося, оскільки вибіркові підходи та відсутність прозорості дій влади створювали умови для поглиблення та поширення корупції. Натомість розвиток економіки не відбувався через відсутність конкуренції та несприятливі умови ведення бізнесу. Наприклад, приватизація, до якої іноземні інвестори фактично не були недопущені, виявилася неефективною та врешті-решт призвела до формування олігархічної економіки. Медична сфера, де правила та протоколи не були гармонізовані з європейськими стандартами, фактично виявилася неспроможною до запровадження сучасних досягнень медицини, а якісні послуги стали доступними лише окремим категоріям населення. Теоретично протекціонізм передбачає формування умов для розвитку національних компаній. Проте практика такої політики в Україні завжди демонструвала негативні результати – економіка досі не досягла рівня, на якому перебувала на початку незалежності. Часто регуляторні акти під виглядом захисту національних інтересів створювалися з метою підтримки приватних

інтересів, а тому створювали корупційні схеми, нерівні умови на ринках, суперечили один одному, тим самим гальмуючи розвиток економіки.

З початком чергової кризи у 2014 р. влада задекларувала курс на мінімізацію втручання держави в економіку та дерегуляцію. Це зафіксовано в програмі співробітництва України з МВФ, меморандумах про економічну та фінансову політику України та підтримано міжнародними партнерами. Проте, зважаючи на нагромаджені проблеми, прогрес відбувається болісно та недостатньо швидко. По-перше, це пов'язано із нерозв'язаними питаннями щодо регуляторного середовища. По-друге, з опором тих, кому хто має з існуючих обмежень зиск.

Основні дисбаланси формувалися у бюджетному секторі, включаючи НАК «Нафтогаз» (рис. 9.5). Дефіцит «Нафтогазу» в 2014 р. був співставним з дефіцитом бюджету, а обсяги кредитування економіки співставними – з обсягами фінансування «Нафтогазу». Зважаючи на це, ключовим пріоритетом структурних реформ в Україні на цьому етапі мало стати реформування НАК «Нафтогаз».

Для стимулювання розвитку економіки країни може використовуватися широкий спектр структурних реформ, зокрема, регулювання або лібералізацію цін, реформи податкової та бюджетної систем, державних підприємств, приватизацію, реформу системи соціального захисту, фінансового сектора, лібералізацію торгівлі, реформи у сфері державного управління.

Реформи у сфері регулювання цін можуть сформувати умови для структурних зрушень. На відміну від коригування реального обмінного курсу, яке дозволяє здійснити переорієнтацію витрат та подолати дисбаланси у короткостроковій перспективі, реформи регуляторних процедур у сфері ціноутворення дозволяють досягати довгострокових структурних цілей. Наявність адміністративного контролю за цінами може призводити до дисбалансів, коли контрольовані ціни не відповідають рівню витрат на виробництво, в т.ч. через коливання обмінного курсу. За таких умов контролю виробники зазнають збитки та механізми розподілу ресурсів спотворюються. Яскравий приклад –

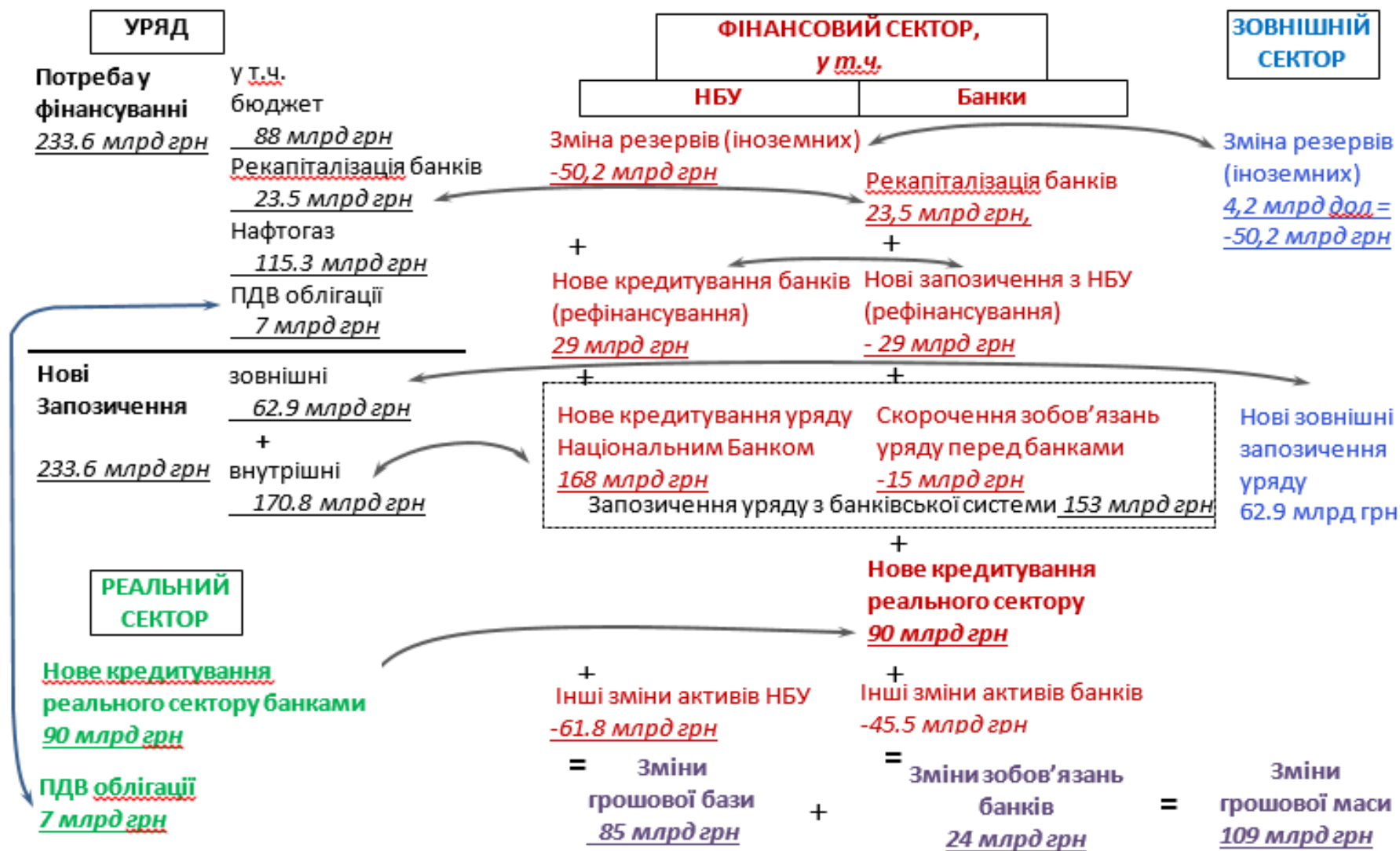

Рис. 9.5. Дисбаланси економіки України у 2014 р.

Джерело: складено автором.

неефективне регулювання цін на природний газ, яке роками створювало дисбаланси в економіці. Диференційовані ціни на природний газ для домогосподарств та підприємств створювали умови для зловживань та корупції. В умовах непрозорості «Нафтогазу» було важко контролювати реальні обсяги постачання газу населенню, створювалися схеми із постачання газу кишеньковим підприємствами за цінами, встановленими для населення.

Регулювання цін на енергоносії також негативно позначилося на енергоефективності економіки. Нижча за ринкову ціна на газ не стимулювала населення до зниження обсягів споживання енергоносіїв. Нижча за собівартість адміністративно регульована ціна призвела до формування дефіциту НАК «Нафтогаз» та необхідності його покриття за рахунок державного бюджету.

У результаті сформувався прихований дефіцит державного бюджету на рівні 3–4% ВВП, що у свою чергу спричинило нагромадження державного боргу.

Проте відмова від адміністративного регулювання цін може мати негативні наслідки, особливо у короткостроковій перспективі. Зокрема, це може призвести до нагромадження економічних спотворень та розгортання інфляційних процесів. Тільки після наближення відносних цін до світового рівня можна створити умови для приборкання інфляції. Разом із тим на монополізованих ринках відмова від регулювання цін не є ефективною стратегією. На таких ринках реформи повинні бути спрямовані на формування ринкових механізмів ціноутворення. Це може досягатися за рахунок розвитку конкурентного середовища або створення державних підприємств, які беруть участь у забезпеченні пропозиції на таких ринках. Таким чином, *на ринках, де відсутня монополія, структурні реформи мають бути спрямовані на лібералізацію цін, а на монополізованих ринках – на розвиток конкуренції.*

Ціль податкової та бюджетної реформ – подолати системні дефіцити сектора державного управління. Складне податкове законодавство та непрозора система адміністрування податків не дозволяють забезпечувати необхідний рівень доходів, достатніх для фінансування державних послуг без надмірного дефіциту бюджету і супутніх негативних макроекономічних наслідків. Ці проблеми

можуть поглиблюватися за відсутності ефективної системи моніторингу доходів та контролю видатків. Крім того, неефективні процедури розробки державного та місцевих бюджетів можуть ускладнювати процедури макроекономічного прогнозування, що призводить до формування нереалістичних показників доходів та видатків державного сектора. Упродовж останніх років для України зазначене було типовим явищем. Подібна ситуація спостерігалася у країнах з перехідними економіками у період їх інтеграції до умов асоціації з ЄС. Дисбаланси, які нагромаджуються в бюджетній сфері, обмежують спроможність уряду виконувати соціальні зобов'язання, зокрема, щодо надання послуг освіти, охорони здоров'я, адміністративних послуг.

Серед основних напрямків структурних реформ, які можуть створити умови для подолання дисбалансів у бюджетній сфері, слід виділити усунення недоцільних податків, ліцензійних зборів, спрощення структури тарифів і процедур оплати, ліквідацію пільг та привілеїв, зменшення тягара податкового адміністрування. Покращення процедур податкового адміністрування може забезпечуватися за рахунок зниження рівня корупції у податковій та митній службах, підвищення кваліфікації персоналу, забезпечення належної підготовки кадрів, запровадження принципів електронного урядування. Більш продуктивне використання державних коштів, їх прозорий та ретельний моніторинг як у державних інститутах, так і громадським суспільством сприятиме скороченню дефіциту в державному секторі економіки.

Реформи державних підприємств та приватизація в Україні часто піддають критиці, зокрема за непрозорість процедур. Проте ефективність державного сектора є нижчою, ніж приватного, тому великий державний сектор стримує економічне зростання. Оскільки суб'єкти господарювання, що перебувають у державній власності, вразливі до політичного впливу і діють в умовах низької конкуренції, їх ефективність є низькою. Порівняно з приватним бізнесом, державні підприємства часто є менш ефективними, в результаті чого високий рівень їх витрат або низькі прибутки призводять до більшого фіскального дефіциту. Низька

ефективність державних підприємств також може негативно позначатися на якості товарів або послуг та рівні цін.

Забезпечення діяльності державних підприємств вимагає державного контролю над цінами на широкий спектр товарів і послуг, у результаті чого можуть спотворюватися цінові пропорції та нераціонально використовуватися ресурси. Практика свідчить, що інноваційний розвиток у секторі державних підприємств може стримуватися через складнощі у забезпеченні необхідних стимулів та гнучкості. Прагнення менеджерів до стабільності, а не до постійної зміни продуктів і виробничих процесів, пов'язані з ризиками політичних ускладнень, трудових конфліктів, соціальної напруги.

Через це в Україні, яка має великий державний сектор, структурні зрушення можуть забезпечуватися за рахунок реформування підприємств державної власності. Такі реформи можуть включати програми приватизації, які передають суб'єкти господарювання з державної до приватної власності, що одночасно забезпечує разові збільшення доходу до державного бюджету. Програми реструктуризації неприватизованих підприємств можуть передбачати: закриття неефективних або збиткових виробничих підрозділів, запровадження контрактів продуктивності для топ-менеджерів, розширення автономії підприємств у процедурах ціноутворення. Одним з ключових завдань є зміцнення бюджетних обмежень для державних підприємств так, щоб вони були змушені працювати ефективно. Для забезпечення прозорості та збільшення ефективності підприємств, які залишаються у державній власності, необхідно провести реформу корпоративного управління. З цією метою повинні бути призначені незалежні наглядові ради, що дозволить мінімізувати політичний вплив на діяльність таких підприємств.

Причиною внутрішніх дисбалансів може бути неефективна *система соціального захисту* та державних програм для забезпечення мінімального рівня життя найбільш уразливих членів суспільства. В Україні програми соціального страхування, які забезпечують пенсійні та медичні послуги, характеризуються низьким рівнем витрат відносно аналогічних показників країн з розвиненими

економіками та високим рівнем витрат відносно створюваного країною ВВП. Як правило, такі видатки фінансуються за рахунок високих податків на фонд заробітної плати роботодавців, іноді перешкоджаючи іноземним інвестиціям. В Україні, поряд із наведеними проблемами, програми субсидування мають низьку адресність, надають незначні вигоди при високих бюджетних витратах значній кількості громадян з різним рівнем доходу та не виконують завдань щодо зниження рівня бідності. Реформи систем соціального забезпечення мають передбачати підвищення загального пенсійного віку та уведення накопичувальних або багатокомпонентних пенсійних систем. Програми субсидування необхідно зробити більш ефективними за рахунок поліпшення їх адресності.

Реформи фінансового сектора були одними із пріоритетних в Україні, оскільки слабкий фінансовий сектор гальмує економічне зростання. Високі відсоткові ставки стримують розвиток приватного сектора, для якого зростає вартість інвестиційних ресурсів, що пригнічує підприємницьку ініціативу та стримує розвиток реального сектора. Втрати вартості активів банків після фінансової кризи 2008–2009 рр. призвели до скорочення ресурсів банків для кредитування, здатність банків фінансувати нові кредити, що теж вплинуло на уповільнення економічного зростання. Ці проблеми поглибилися внаслідок кризових явищ 2014–2015 рр. Нерозвиненість вторинних ринків державних цінних паперів протягом багатьох років обмежує здатність влади проводити грошову політику через операції на відкритому ринку. Збільшується частка банків у державній власності, і це є ризиком, що їх діяльність спрямовуватиметься на обслуговування політичних інтересів. Зокрема, наприкінці 2013 р. державні банки фактично використовувалися для створення статистичного ефекту стабільного обмінного курсу, здійснюючи операції з обміну валют за обмінним курсом, нижчим за ринковий.

Основні напрями реформування фінансового сектора включають зміцнення пруденційного регулювання, банківський нагляд, регулювання ринку цінних паперів, законодавство щодо корпоративного управління. Актуальність таких

реформ для України викликана насамперед тим, що слабкість фінансового сектора може спровокувати наступні хвилі фінансових криз.

Важливим пріоритетом реформ також стала *реформа системи державного управління*. Неефективність уряду, корупція, відсутність прозорості у бюджетній політиці гальмують розвиток як державного, так і приватного секторів економіки. Дослідження підтверджують, що підвищення прозорості уряду сприяє зниженню інфляції і загальному покращенню макроекономічних показників²⁴¹.

Оскільки неефективні державні інститути в Україні негативно позначаються на стані підприємницького клімату, реформа державних інститутів відіграє важливу роль у підвищенні продуктивності праці та темпів економічного зростання. Такі інституційні елементи, як структура та функції державних органів, судова система, господарське законодавство, мають стати ключовими об'єктами реформування, однак реалізація таких реформ вимагатиме значного часу, оскільки зміни законів та правил передбачають радикальне оновлення корпусу державних службовців та суддів.

²⁴¹ Копиц Джордж и Крейг Джон. Прозрачность государственных операций. Документ No. 158. 1998. Вашингтон: Международный Валютный Фонд. URL: <https://www.imf.org/external/np/fad/trans/rus/manualr.pdf>; Mauro, Paolo, The Effects of Corruption on Growth, Investment, and Government Expenditure // *IMF Working Paper*. September 1996. No. 96/98. P. 1–28. URL: <https://ssrn.com/abstract=882994>

РОЗДІЛ 10

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ДЕТЕРМІНАНТ ТА МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

10.1. Матриця суспільних рахунків: методологія побудови для економіки України

Матриці суспільних (соціальних) рахунків (social accounting matrix) – МСР – одночасно є потужним інструментом аналізу макроекономічних ефектів і структурою даних для макроекономічних моделей. Структуризація даних у матричній формі дозволяє аналізувати економічну динаміку з використанням матричної алгебри для дослідження складних систем. Оскільки МСР дозволяють пов'язувати платіжний баланс, баланси попиту та пропозиції ресурсів, доходів та витрат населення, інвестицій і заощаджень, на основі співвідношень матриць можна оцінювати мультиплікативні ефекти екзогенних впливів і структурних трансформацій на економічну динаміку. *Завдяки тому, що процеси формування доданої вартості у МСР ув'язані з фінансовими потоками, на їх основі можна моделювати канали поширення екзогенних впливів на сектори та окремі види діяльності.* Також МСР є основою для побудови моделей рівноваги, які дозволяють аналізувати макроекономічні ефекти різних сценарних умов розвитку економіки. Використання таких моделей дає можливість аналізувати наслідки реалізації заходів державної політики для розвитку економічної та соціальної сфери.

Підходи до побудови МСР розвивалися в різних напрямках із моменту визначення їх основних принципів у роботі Р.Болла²⁴². Нові установки для розроблення економіко-математичних моделей визначали зміни у структурі матриць, а розвиток національних статистичних систем – методологічні засади їх формування. Проте принцип взаємоув'язки балансів попиту та пропозиції на ринках продуктів і факторів виробництва, потоків надходжень та видатків секторів

²⁴² Ball R.J. The Cambridge Model of Economic Growth. *Economica*. 1963. Vol. 30. № 118. P. 180–190.

економіки, збалансованості потоків ресурсів між секторами залишається незмінним в усіх подальших дослідженнях та розробках.

МСП під час дослідження вітчизняної економіки використовували В.Мовчан та Р.Джуччі²⁴³ – для моделювання макроекономічних ефектів участі України в інтеграційних об'єднаннях. Праці дослідників не містять методологічних пояснень щодо побудови МСП, а сама матриця наведена схематично та складається з класичного набору рахунків: види діяльності, товари, фактори виробництва, сектори економіки, інвестиції. У цих дослідженнях наведено лише підсумкові дані за кожним рахунком, що не дає уявлення про міжсекторальні потоки в економіці та унеможливорює використання МСП за побудови моделей іншими дослідниками та практиками.

У дослідженнях Л.Волощенко²⁴⁴ запропоновано методику побудови МСП, яка використана при моделюванні впливу митного тарифу на розвиток економіки України. Зазначена методика базується на використанні даних національних рахунків. Структура матриці, побудованої в цьому дослідженні, на нашу думку, не відповідає базовим принципам побудови МСП. У ній відсутні певні ключові рахунки, наприклад, рахунок виробництва, що призводить до значної розбалансованості її потоків. Зміст рахунків інституційних секторів коректно не відображає потоки їхніх доходів та видатків. Зокрема, рахунок інвестицій/заощаджень автор замінив показником споживання капіталу. Як наслідок, дані матриці є розбалансованими, що пояснюється дослідником «незмістовністю подачі даних у СНР», та здійснює їхнє балансування з використанням процедури RAS.

Насправді базова структура МСП є сумісною з принципами національного рахівництва і за використання коректної методології побудови МСП на основі даних національних рахунків матриця повинна бути збалансованою без залучення

²⁴³ Мовчан В., Джуччі Р. Кількісна оцінка варіантів регіональної інтеграції України: глибока та всеосяжна зона вільної торгівлі з ЄС чи митний союз з Росією, Білоруссю та Казахстаном / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Німецька консультативна група. 21 с. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2011/PP_05_2011_ukr.pdf

²⁴⁴ Волощенко Л.Ю. Моделювання впливу митного тарифу на розвиток економіки України: дис./... канд. екон. наук: 08.00.11 / НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. Київ, 2008. 258 с.

додаткових процедур балансування. Використання процедури RAS або інших процедур балансування стануть необхідними лише у випадку, коли для побудови матриці використовуються дані з різних джерел. Наприклад, якщо крім даних національних рахунків використана статистика платіжного балансу, звіти про виконання бюджетів, споживання населення тощо. Також певні неузгодження даних теоретично можливі за детальної дезагрегації рахунку інвестицій/заощаджень. У дослідженні Л.Волощенко дані з інших джерел, крім національних рахунків, не використовувалися, тому за дотримання базових принципів побудови МСР її потоки повинні бути збалансовані без додаткових процедур. Через це висновок дослідника щодо незмістовності подачі даних у СНР, на нашу думку, є некоректним.

МСР для України, наведена у статті О.Мартякової та В.Леви²⁴⁵, дозволила авторам розрахувати матрицю середньої схильності до споживання та мультиплікатори соціальних рахунків. Проте робота не містить опису методології побудови МСР, а значення її окремих елементів відрізняються від відповідних агрегатів національних рахунків.

Наведені вище особливості МСР для України унеможливають їхнє використання у багатьох постановках завдань як часткової, так і загальної рівноваги.

Серед останніх публікацій зарубіжних дослідників слід виділити роботу М.К.Мохора²⁴⁶, де наводиться методологія побудови МСР для Румунії, яку автор використав як інформаційну базу для моделі обчислювальної загальної рівноваги економіки Румунії. У статті К.А.Еміні та Х.Фофака²⁴⁷ запропоновано концепцію фінансової МСР, використаної для аналізу мультиплікативних ефектів екзогенних

²⁴⁵ Мартякова Е.В., Лепа В.В. Использование матрицы социальных счетов для оценки мультипликативных эффектов в экономике. *Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая*. 2005. Вып. 100-2. С. 150–157. .

²⁴⁶ Mohora M.C. RoMod: A Dynamic CGE Model for Romania. A Tool for Policy Analysis: Thesis to obtain the degree of Doctor / Erasmus University Rotterdam. Rotterdam, 2006. 378 p. URL: http://publishing.eur.nl/ir/repub/asset/7455/few_mohora_20060217_thesis.pdf

²⁴⁷ Emini C.A., Fofack H. Financial Social Accounting Matrix for the Integrated Macroeconomic Model for Poverty Analysis: Application to Cameroon with a Fixed-Price Multiplier Analysis. *Policy Research Working Paper* / World Bank. 2004. № 3219. Washington, D.C. 51 p. URL: <http://ideas.repec.org/p/wbk/wbrwps/3219.html>

шоків у економіці Камеруну. У роботі К.Вонга, М.Азали та Л.Чіна²⁴⁸ наведено теоретичні засади побудови фінансових МСР. Автори виділяють у МСР три блоки, перший з яких представляє реальну економіку, другий – трансформацію заощаджень у капітальні активи, третій – фінансові потоки. Ідеї побудови фінансових МСР розвинено в дослідженні А.Хьюбік²⁴⁹, яка пропонує підхід до формування деталізованих фінансових рахунків МСР і реалізує його на прикладі Люксембургу.

Необхідним є розроблення методології побудови МСР для України, що було здійснено нами під час проведення цього дослідження. *На відміну від існуючих підходів вона забезпечує необхідний рівень деталізації блоків матриці для моделювання зв'язку процесів виробництва та використання ресурсів з фінансовими потоками, що при побудові моделей дає можливість враховувати процеси трансформації заощаджень у капітальні активи.* При цьому зберігається класична структура матриці, що дозволяє використовувати її для існуючих моделей загальної рівноваги та їхнього подальшого розвитку.

МСР є структурованою базою даних про збалансовані потоки ресурсів в економіці. Враховуючи специфіку завдання, що вирішується, обирається рівень агрегації елементів матриці, який дозволяє аналізувати відповідні структурні співвідношення та відстежувати дію каналів поширення екзогенних впливів в економіці. Тому єдиної уніфікованої форми МСР не існує, хоча можна говорити про певні загальні принципи побудови такої матриці, що відрізняють її від інших структур даних, які використовуються у макроекономічному аналізі. Ці принципи дозволяють використовувати МСР при побудові моделей загальної і часткової рівноваги та аналізі джерел розбалансованості та диспропорційності економіки.

Загальні принципи побудови МСР полягають у забезпеченні збалансованості матеріальних і фінансових потоків у економіці. Такий принцип дозволяє використовувати матрицю у моделях загальної рівноваги, які потребують

²⁴⁸ Wong Kai Seng K., Azali M, Lee C. Financial social accounting matrix: concepts, construction sand theoretical framework. *Munich Personal RePEc Archive Paper*. 2009.№ 14641. URL: http://mpra.ub.uni-muenchen.de/14641/1/MPRA_paper_14641.pdf

²⁴⁹ Hubic A. A Financial Social Accounting Matrix (SAM) for Luxembourg/ *Banque central du Luxembourg Working paper*. 2012. № 72. 100 p. URL: http://www.statistiques.public.lu/catalogue-publications/cahiers-BCL/Cahiers_72/72-2012.pdf

дотримання закону Вальраса. З метою дотримання умови «чистоти» ринків (market clearing condition), що полягає у збалансованості попиту та пропозиції, суми надходжень дорівнюють сумам витрат за кожною транзакцією у МСР. Для зручності транзакції групуються у рахунки, кожен з яких відображає баланс попиту та пропозиції ресурсів на ринках та у секторах економіки.

Як правило, МСР складаються з рахунків виробництва, продукції, факторів виробництва, секторів економіки та інвестицій (капіталу). Для цілей вирішення практичних завдань моделювання макроекономічної політики з рахунку виробництва виділяють рахунок транзакційних витрат, а з рахунку секторів економіки – рахунок податків.

Рахунок продукції відображає баланс попиту та пропозиції продукції на внутрішньому ринку. Показники цього рахунку можуть надаватися у розрізі видів економічної діяльності, що дозволяє при моделюванні враховувати міжгалузеві ефекти. Основним джерелом інформації для побудови рахунку продукції МСР для України є таблиці «витрати-випуск». Наявна статистична інформація дозволяє дезагрегувати рахунок продукції за 39 видами економічної діяльності, оскільки таблиці «витрати-випуск», які є основним джерелом побудови рахунку виробництва у МСР, розробляються у такому розрізі. Таблиці «витрати-випуск», які розроблялися Державною службою статистики України за підсумками 2005 р. за розширеною програмою за 50 видами економічної діяльності, не дозволяють поглибити рівень деталізації МСР без додаткових дооцінок, оскільки вони в повному обсязі не містять дані щодо структури імпорту, податків і субсидій, торгово-транспортної націнки тощо.

Рядки рахунку продукції відображають вартісні показники внутрішнього попиту на продукцію галузей економіки, який складається із попиту су'єктів господарювання на продукцію проміжного споживання (*IntCons*), попиту населення на товари та послуги (*HhCons*), державного сектора на товари та послуги (*GCons*), попиту на інвестиційну продукцію (*KForm*) та зміни запасів (*StockCh*), попиту на послуги торгівлі та транспорту, необхідні для реалізації наведеної вище продукції споживачам.

У стовпчиках рахунку продукції відображається структура пропозиції вітчизняної та імпоротної продукції на внутрішньому ринку з урахуванням податків, які справляються в процесі її обігу. Ці дані відображають формування ринкової вартості продукції на внутрішньому ринку, яка складається з вартісних показників виробництва продукції вітчизняними виробниками для внутрішнього ринку (*OutputDCons*), вартості імпорту (*M*), витрат, пов'язаних із доведенням переліченої вище продукції до споживачів, податків, які справляються в результаті придбання споживачами продукції на внутрішньому ринку. *Рахунок виробництва* відображає баланс виробництва та використання продукції вітчизняних виробників. Розподіл виробленої продукції (*Output*) між внутрішніми та зовнішніми споживачами відображається рядками рахунку, де наведено вартість виробництва продукції вітчизняними виробниками для внутрішнього ринку (*DCons*) та для експорту (*X*). У стовпчиках рахунку відображається формування вартості продукції вітчизняного виробництва, яка складається із витрат на придбання товарів та послуг, витрат на оплату праці найманих працівників (*L*), обсягів споживання основного капіталу (*KCons*), податків на виробництво, чистого прибутку та змішаного доходу (*NetInc*).

У термінології МСР *транзакційні витрати* визначаються як витрати, пов'язані із доведенням виробленої продукції до споживачів. Наявні статистичні дані щодо націнки торгівлі та транспортної націнки дозволяють виокремити витрати, пов'язані із доставкою та реалізацією продукції споживачам на внутрішньому ринку. У МСР транзакційні витрати (*DMMarg*) доцільно розподіляти на чотири групи: націнка торгівлі на продукцію вітчизняного виробництва (*DTradeMarg*), на імпортовану продукцію (*MTradeMarg*), націнка транспорту на продукцію вітчизняного виробництва (*DTransMar*) та на імпортовану продукцію (*MTransMarg*).

У рядках рахунку містяться дані щодо транзакційних витрат, врахованих у вартості товарів, які пропонуються на внутрішньому ринку. Дані у стовпчиках рахунку відображають формування цієї вартості, яка складається з суми, яку безпосередньо отримує виробник відповідних послуг торгівлі (*DTradeMargNet*, *MTradeMargNet*), транспорту (*DTransMargNet*, *MTransMargNet*), податків

(*DTradeMargTax*, *MTrade-MargTax*, *DTransMargTax*, *MTransMargTax*), нарахованих на цю вартість. Торгово-транспортна націнка на продукцію, що експортується, враховується в обсягах експорту цієї продукції з метою забезпечення збалансованості зовнішнього сектора.

Дані щодо націнок торгівлі та транспорту, необхідні для побудови МСР, у статистиці національних рахунків України у потрібній деталізації відсутні, тому їх треба оцінювати на основі наявної статистичної інформації. Зокрема, для визначення націнок на імпортовану продукцію та продукцію вітчизняного виробництва за видами економічної діяльності необхідні модельні розрахунки, які пропонується здійснювати у такий спосіб. У таблицях пропозиції та використання ресурсів містяться дані щодо націнки торгівлі (*TradeMarg*) та транспорту (*TransMarg*) у розрізі видів економічної діяльності. Припускаючи, що націнки на продукцію внутрішнього виробництва та на імпорт пропорційні співвідношенню обсягів продукції внутрішнього виробництва та імпорту за кожним видом економічної діяльності i , транзакційні витрати доцільно розраховувати за формулами:

$$DTradeMarg_i = \frac{OutputD_i}{OutputD_i + M_i} (TradeMarg_i - XMarg_i) \quad (1)$$

$$MTradeMarg_i = \frac{M_i}{OutputD_i + M_i} (TradeMarg_i - XMarg_i) \quad (2)$$

$$DTransMarg_i = \frac{OutputD_i}{OutputD_i + M_i} (TransMarg_i - XMarg_i) \quad (3)$$

$$MTransMarg_i = \frac{M_i}{OutputD_i + M_i} (TransMarg_i - XMarg_i) \quad (4)$$

Для зручності транзакційні витрати доцільно представляти у вигляді матриці $TransCosts = TransCosts$, де $TransCosts_{1i} = DTradeMarg_i$, $TransCosts_{2i} = MTradeMarg_i$, $TransCosts_{3i} = DTransMarg_i$, $TransCosts_{4i} = MTransMarg_i$.

Оцінку податків, які враховані у вартості транзакційних витрат, пропонується здійснювати на основі даних щодо загальної суми податків у структурі торгово-транспортної націнки (*MargTax*), наявних у таблицях «витрати-випуск», та структури транзакційних витрат, визначених за формулами (1)–(4):

$$DTradeMargTax = \frac{{}_i DTradeMarg_i}{{}_{ij} TransCosts_{ij}} MargTax, \quad (5)$$

$$MTradeMargTax = \frac{{}_i MTradeMarg_i}{{}_{ij} TransCosts_{ij}} MargTax, \quad (6)$$

$$DTransMargTax = \frac{{}_i DTransMarg_i}{{}_{ij} TransCosts_{ij}} MargTax, \quad (7)$$

$$MTransMargTax = \frac{{}_i MTransMarg_i}{{}_{ij} TransCosts_{ij}} MargTax, \quad (8)$$

$TransCostsTax = TransCostsTax_{ji}$, де $TransCostsTax_{1i} = DTradeMargTax_i$,
 $TransCostsTax_{2i} = MTradeMargTax_i$, $TransCostsTax_{3i} = DTransMargTax_i$,
 $TransCostsTax_{3i} = MTransMargTax_i$.

Рахунок факторів виробництва відображає баланс попиту та пропозиції капіталу та праці в економіці. У ньому фіксуються дані про витрати і надходження, пов'язані з використанням капіталу та праці у секторах економіки та їхнього внеску у формування вартості продукції. У рядках цього рахунку відображаються витрати суб'єктів господарювання, пов'язані з використанням трудових ресурсів і капіталу. Платою за використання трудових ресурсів у цьому балансі вважаються витрати на оплату праці найманих працівників, включаючи заробітну плату, отриману від нерезидентів (*LX*), а платою за використання капіталу – чистий прибуток, змішаний дохід та витрати, пов'язані із залученням або запозиченням фінансових ресурсів, які відповідають показнику сплачених доходів від власності (*PropIncPay*) у статистиці національних рахунків. У стовпчиках балансу відображаються надходження секторів економіки, отримані в результаті надання у використання факторів виробництва. Надходження від використання секторами трудових ресурсів відповідають оплаті праці найманих працівників. Надходження від використання капіталу (*KInc*) секторів економіки включають чистий прибуток і змішаний дохід та отримані доходи від власності (*PropIncRec*).

Рахунок податків містить дані про всі види податкових платежів органам державного управління. Термін «податок» у МСР використовується відповідно до визначення, наданого у СНР²⁵⁰: до податків відносяться обов'язкові безоплатні платежі у грошовій або натуральній формі, які інституційні одиниці відраховують органам державного управління або наднаціональним органам. Крім того, до цього

²⁵⁰ System of national accounts 2008. New York: EC, IMF, OECD, UN, WB, 2009. 22 p. URL: <http://unstats.un.org/unsd/national-account/sna2008.asp>

рахунку включено субсидії, які, відповідно до СНР, еквівалентні «від'ємним податкам», оскільки їх вплив на ВВП протилежний впливу податків.

Наразі в Україні нараховується понад 10 податків та інших обов'язкових платежів до бюджету²⁵¹. Загальновідомі міжнародні класифікації податків, наведені у Керівництві зі статистики державних фінансів²⁵² та публікаціях зі статистики державних доходів ОЕСР²⁵³, не завжди забезпечують потреби фахівців із макроекономічного моделювання через обмежені можливості визначення функціонального зв'язку між обсягами сплачених податків та окремими макроекономічними агрегатами. Класифікація податків у СНР, узгоджена із наведеними вище класифікаціями, дозволяє встановлювати зв'язок податків макроекономічної динаміки. Тому за основу групування податків у МСР взято класифікацію СНР, яка адаптована відповідно до потреб моделювання поведінки економічних агентів. Наявна в СНР України статистична інформація дозволяє виділяти такі групи податків.

1. Податки на виробництво (*ProdTax*), які сплачують суб'єкти господарювання у процесі виробництва товарів та послуг. Податки на виробництво визначаються як сума податків на продукти, що використовуються у проміжному споживанні за даними матриці податків та субсидій на продукти (*IntConsTax*), інших податків на виробництво та імпорт за даними таблиці «витрати-випуск» в основних цінах (*Oth-ProdTax*) і податків у складі торгово-транспортної націнки за даними матриці торгово-транспортної націнки (5)–(8):

$$ProdTax_i = IntConsTax_i + OthProdTax_i + \sum_j TransCostsTax_{ij} \quad (9)$$

2. Внески на соціальне страхування (*SocContr*) – це частка оплати праці, яка спрямовується на соціальне страхування, їх може сплачувати безпосередньо працівник або роботодавець від імені працівника у державні фонди соціального страхування. У СНР вони відображаються у складі первинних доходів домашніх господарств і у рахунку вторинного розподілу доходів як кошти, що підлягають сплаті домогосподарствами органам державного управління. Крім органів державного

²⁵¹ Податковий кодекс України. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

²⁵² Government Finance Statistics Manual. Washington, D.C.: IMF, 2001. 30 p.

²⁵³ Revenue Statistics 2013. Paris: OECD Publishing, 2013. 372 p.

управління, внески можуть сплачуватися іншим секторам економіки, наприклад, у разі, коли підприємства самостійно забезпечують програми соціального страхування своїм працівникам. У МСР ця категорія соціальних внесків включається не до складу податків, а до складу інших трансфертів між секторами.

3. Податки на приватне споживання (*HhConsTax*) включають податки на товари та послуги, які сплачуються при їх придбанні для власного споживання домашніми господарствами. Вони відносяться до категорії податків на продукти та визначаються як певна сума, що справляється на одиницю товару або послуги чи як певний відсоток від вартості товару. До цієї групи належать податок на додану вартість, акцизи та інші податки на продукти, які споживають домогосподарства. Дані щодо податків на споживання домогосподарств наявні у матриці податків та субсидій на продукти у таблицях «витрати-випуск» у основних цінах.

4. Податки на державне споживання (*GConsTax*) також відносяться до категорії податків на продукти та наявні у матриці податків та субсидій на продукти.

5. Податок на інвестиції в основний капітал (*KFormTax*) включає податки, пов'язані із набуттям суб'єктами господарювання права власності на основні фонди, та може бути отриманий у матриці податків та субсидій на продукти.

6. Податок на експорт (*XTax*) також наявний у матриці податків та субсидій на продукти.

7. Інші податки (*OthTax*) включають податки на продукти, придбані суб'єктами господарювання у запас.

8. Податки на доходи (*IncTax*) включають податок на прибуток корпорацій (*IncCorpTax*), податок на доходи домогосподарств (*IncHhTax*), податки на власність (*IncPropTax*) тощо. Інформація про ці податки наявна у рахунку вторинного розподілу доходів у СНР.

9. Джерелом даних про субсидії (*Subs*) можуть слугувати дані таблиць «витрати-випуск». Дані щодо субсидій на продукти (*UseSubs*) та виробництво (*ProdSubs*) містяться у таблиці «витрати-випуск» в основних цінах зі знаком «мінус».

Номери груп податків, які надані у переліку вище, надалі використовуватимуться у дослідженні як їхні індекси у формулах. Загальна сума надходжень за податками кожної з дев'яти груп об'єднується у вектор $Tax = Tax_j$, $j=19$.

Податки, які сплачуються з продуктів кінцевого використання, для зручності доцільно об'єднати у матрицю $FinUseTax = FinUseTax_{ji}$, де $FinUseTax_{1i} =$

$$HhConsTax_i, FinUseTax_{2i} = GConsTax_i, FinUseTax_{3i} = KFormTax_i, FinUseTax_{4i} = XTax_i, FinUseTax_{ji} = OthTax_i, FinUseTax_{ji} = UseSubs_i.$$

Рахунки секторів економіки містять інформацію щодо надходжень та видатків суб'єктів економіки, пов'язаних з їх поточною та інвестиційною діяльністю. Наявні статистичні дані дозволяють представити цей рахунок у розрізі п'яти секторів: домогосподарства, реальний сектор, фінансовий сектор, державний сектор та інший світ. У стовпчиках рахунків сектора домогосподарств, реального, фінансового та державного секторів надається інформація щодо видатків секторів економіки, а у рядках – їх надходження. Дані щодо іншого світу організовані навпаки – у стовпчиках міститься інформація про надходження сектора, а у рядках – про видатки. Це пов'язано з тим, що видатки іншого світу є надходженнями економіки України від іншого світу, а надходження іншого світу – видатками економіки України. Така організація даних дозволяє визначати обсяг видатків для економіки України як суму стовпчиків рахунку, а надходжень – як суму рядків. Крім інформації про поточні операції, рахунок містить дані про інвестиційну діяльність економічних агентів, зокрема, обсяги залучених і запозичених коштів (у рядках) та обсяги кредитування інших секторів (у стовпчиках).

Рахунок капіталу відображає баланс заощаджень та інвестицій у секторах економіки. Цей баланс дозволяє моделювати інвестиційні потоки між секторами та процеси трансформації заощаджень у капітал, який потім використовується при виробництві продукції та формуванні доданої вартості у наступних періодах. Дані цього рахунку відображають структуру валових заощаджень (*GrossSav*), з яких умовно можна виділити чисті заощадження (*NetSav*) та обсяги споживання капіталу (*KCons*) у розрізі секторів економіки. Наявні статистичні дані дозволяють виділити в рахунку капіталу такі елементи: нагромадження основного капіталу (*KForm*),

формування запасів ($StockF$), капітальні трансфери (KTf), придбання за винятком вибуття невироблених нефінансових активів ($NProdAss$), кредитування та запозичення ($LanBorr$), споживання основного капіталу ($KCons$). Чисте заощадження ($NetSav$) визначається тільки для показників секторів домогосподарств, нефінансових і фінансових корпорацій, сектора державного управління. Для зовнішнього сектора визначається показник поточного зовнішнього сальдо ($CurrAcc$). На основі наведених показників можна представити елементи валових заощаджень у розрізі секторів економіки у вигляді матриці $GrossSav = GrossSav_{ji}$, де

$$GrossSav_{1i} = KForm_i, GrossSav_{2i} = StockF_i, GrossSav_{3i} = KTf_i, GrossSav_{4i} = NProdAss_i, GrossSav_{5i} = LanBorr_i.$$

Для зручності використання МСР у економіко-математичних моделях, зокрема у моделях загальної рівноваги, її доцільно представляти в алгебраїчній формі як суму матриць виробництва, продукції, транзакційних витрат, факторів виробництва, секторів економіки та інвестиційних потоків:

$$SAM = \frac{1}{2} Comm + Act + TC + FC + TAX + Sec + Inv, \quad (10)$$

де SAM – матриця суспільних рахунків, матриця $Comm$ містить дані щодо формування попиту та пропозиції на ринках товарів та послуг, матриця Act – дані щодо транзакцій у процесі виробництва продукції, матриця TC – транзакційних витрат, матриця FC – балансу попиту та пропозиції факторів виробництва, матриця TAX – податків, субсидій та інших платежів до бюджету, матриця Sec – секторів економіки, матриця Inv – балансу активів та зобов'язань (рис. 10.1).

Для зручності організації даних про транзакційні витрати доцільно запровадити позначення n_{trade} для номера виду діяльності «торгівля» у переліку видів економічної діяльності та n_{trans} – для посилання на номер виду діяльності «транспорт».

Розмірність n кожної матриці відповідає сумі кількості видів продуктів n_{comm} , видів економічної діяльності n_{act} , видів транзакційних витрат n_{tc} , факторів виробництва n_{fc} , податків та інших платежів до бюджету n_{tax} , секторів економіки n_{sect} , видів активів та зобов'язань n_{inv} :

$$n = n_{comm} + n_{act} + n_{tc} + n_{fc} + n_{tax} + n_{sect} + n_{inv}. \quad (11)$$

Кожна матриця складається з $n \times n$ елементів та умовно може бути поділена на горизонтальні та вертикальні блоки, кожен з яких містить дані про транзакції відповідних рахунків (рис. 1). Для зручності посилання на елементи матриці доцільно ввести позначення номерів кінцевих елементів кожного з блоків матриць: $nf_{comm} = n_{comm}$, $nf_{act} = nf_{comm} + n_{act}$, $nf_{tc} = nf_{act} + n_{tc}$, $nf_{fc} = nf_{tc} + n_{fc}$, $nf_{tax} = nf_{fc} + n_{tax}$, $nf_{sect} = nf_{tax} + n_{sect}$, $nf_{inv} = n$. Транзакції рахунку продукції відображаються у рядках з номерами від 1 до nf_{comm} та у стовпчиках з номерами від 1 до nf_{comm} . Дані про транзакції рахунку товарів містяться у рядках та стовпчиках з номерами від $(nf_{comm} + 1)$ до nf_{act} , рахунку транзакційних витрат – від $(nf_{act} + 1)$ до nf_{tc} , рахунку факторів виробництва – від $(nf_{tc} + 1)$ до nf_{fc} , рахунку секторів економіки – від $(nf_{fc} + 1)$ до nf_{sect} , рахунку інвестицій – від $(nf_{sect} + 1)$ до nf_{inv} .

	n_{comm}	n_{act}	n_{tc}	n_{fc}	n_{tax}	n_{sect}	n_{inv}
1 ⋮ nf_{comm}			Рахунок продукції				
$nf_{comm}+1$ ⋮ nf_{act}			Рахунок виробництва				
$nf_{act}+1$ ⋮ nf_{tc}			Рахунок транзакційних витрат				
$nf_{tc}+1$ ⋮ nf_{fc}			Рахунок факторів виробництва				
$nf_{fc}+1$ ⋮ nf_{tax}			Рахунок податків				
$nf_{tax}+1$ ⋮ nf_{sect}			Рахунок секторів				
nf_{sect} ⋮ $nf_{inv} = n$			Рахунок капіталу				
	Рахунок продукції	Рахунок виробництва	Рахунок транзакційних витрат	Рахунок факторів виробництва	Рахунок податків	Рахунок секторів	Рахунок капіталу

Рис. 10.1. Схема матриці суспільних рахунків

Джерело: складено автором.

Елементи матриці $Comm$ відображають структуру попиту та пропозиції на внутрішньому ринку:

$$\begin{aligned}
& IntCons_{ij} \quad i=k, j=l-nf_{comm} \quad k \in 1, nf_{comm}, l \in nf_{comm} + 1, nf_{act} \\
& \quad iTransCosts_{ij} \quad j=l-nf_{act} \quad k = n_{trade}, l \in nf_{act} + 1, nf_{act} + 2 \\
& \quad iTransCosts_{ij} \quad j=l-nf_{act} \quad k = n_{trans}, l \in nf_{act} + 3, nf_{act} + 4 \\
& HhCons_i \quad i=k \quad k \in 1, nf_{comm}, l = nf_{fc} + 1 \\
& GCons_i \quad i=k \quad k \in 1, nf_{comm}, l = nf_{fc} + 2 \\
Comm_{kl} = & KForm_i \quad i=k \quad k \in 1, nf_{comm}, l = nf_{sect} + 1 \\
& StockCh_i \quad i=k \quad k \in 1, nf_{comm}, l = nf_{sect} + 2 \\
& DCons_i \quad i=l \quad k = l + nf_{comm}, l \in 1, nf_{comm} \\
& TransCosts_{ji} \quad j=k-nf_{act}, i=l \quad k \in nf_{act} + 1, nf_{tc}, l \in 1, nf_{comm} \\
& FinUseTax_{ji} \quad j=k-nf_{act}, i=l \quad k \in nf_{fc} + 1, nf_{tax}, l \in 1, nf_{comm} \\
& M_i \quad i=l \quad k = nf_{sect} + 5, l \in 1, nf_{comm} \\
& 0, \text{інакше.}
\end{aligned} \tag{12}$$

Підсумки за рядками та колонками матриці $Comm$ з номерами з 1 по nf_{comm} дорівнюють обсягам внутрішнього ринку на товари та послуги за кожним видом економічної діяльності. Загальна сума за цими рядками $\sum_{k=1}^{nf_{comm}} \sum_{l=1}^n Act_{kl}$ дорівнює сумі за стовпчиками з відповідними номерами $\sum_{K=1}^n \sum_{l=1}^{nf_{comm}} Act_{kl}$ та відображає загальний обсяг внутрішнього ринку національної економіки.

Матриця Act містить інформацію щодо транзакцій, які відбуваються у процесі виробництва продукції, а її елементи відповідають даним рахунку виробництва:

$$\begin{aligned}
& DCons_i \quad i=l \quad l \in 1, nf_{comm}, k = l + nf_{comm} \\
& X_i \quad i=k-nf_{comm} \quad k \in nf_{comm} + 1, nf_{act}, l = nf_{fc} + 5 \\
& IntCons_{ij} \quad i=k, j=l-nf_{comm} \quad k \in 1, nf_{comm}, l \in nf_{comm} + 1, nf_{act} \\
Act_{kl} = & NetInc_i \quad i=l-nf_{comm} \quad k = nf_{tc} + 1, l \in nf_{comm} + 1, nf_{act} \\
& L_i \quad i=l-nf_{comm} \quad k = nf_{tc} + 2, l \in nf_{comm} + 1, nf_{act} \\
& ProdTax_i \quad i=l-nf_{comm} \quad k = nf_{fc} + 1, l \in nf_{comm} + 1, nf_{act} \\
& ProdSubs_i \quad i=l-nf_{comm} \quad k = nf_{fc} + 9, l \in nf_{comm} + 1, nf_{act} \\
& KCons_i \quad i=l-nf_{comm} \quad k = nf_{sect} + 6, l \in nf_{comm} + 1, nf_{act} \\
& 0, \text{інакше.}
\end{aligned} \tag{13}$$

Підсумки за рядками та колонками матриці Act з номерами з $nf_{comm} + 1$ до nf_{act} дорівнюють обсягам випуску товарів та послуг за кожним видом економічної діяльності. Загальна сума за цими рядками $\sum_{k=1}^{nf_{comm}} \sum_{l=1}^n Act_{kl}$ дорівнює сумі за стовпчиками з відповідними номерами $\sum_{K=1}^n \sum_{l=1}^{nf_{comm}} Act_{kl}$ та відображає загальний обсяг випуску національної економіки.

Матриця TC відображає інформацію про транзакційні витрати:

$$\begin{aligned}
& TransCosts_{jl} \quad j=k-nf_{act}, i=l \quad l \in 1, nf_{comm}, k \in nf_{act} + 1, nf_{tc} \\
& \quad iTransCosts_{ij} \quad j=l-nf_{act} \quad k = n_{trade}, l \in nf_{act} + 1, nf_{act} + 2 \\
TC_{kl} = & \quad iTransCosts_{ij} \quad j=l-nf_{act} \quad k = n_{trans}, l \in nf_{act} + 3, nf_{act} + 4 \\
& \quad iTransCostsTax_{ij} \quad j=l-nf_{act} \quad k = nf_{fc} + 1, l \in nf_{act} + 1, nf_{tc} \\
& 0, \text{інакше.}
\end{aligned} \tag{14}$$

Матриця FC відображає попит та пропозицію на працю і капітал у національній економіці та містить дані рахунку факторів виробництва:

$$\begin{aligned}
 FC_{kl} = & \begin{aligned} & NetInc_i \text{ } i=l-nf_{comm} \text{ } k = nf_{tc} + 1, l \in nf_{comm} + 1, nf_{act} \\ & L_i \text{ } i=l-nf_{comm} \text{ } k = nf_{tc} + 2, l \in nf_{comm} + 1, nf_{act} \\ & PropIncPay_i \text{ } i=l-nf_{tax} \text{ } k = nf_{tc} + 1, l \in nf_{tax} + 1, nf_{sect} \\ & LX \text{ } k = nf_{tc} + 2, l = nf_{sect} \\ & KInc_j \text{ } j=k-nf_{tax} \text{ } k \in nf_{tax} + 1, nf_{sec}, l = nf_{tc} + 1 \\ & \quad i L_i + LX \text{ } k = nf_{tax} + 1, l = nf_{tc} + 2 \\ & 0, \text{ інакше.} \end{aligned} \quad (15)
 \end{aligned}$$

Дані матриці TAX відображають потоки податкових платежів в економіці:

$$\begin{aligned}
 TAX_{kl} = & \begin{aligned} & FinUseTax_{ji} \text{ } j=k-nf_{act}, i=l \text{ } l \in 1, nf_{comm}, k \in nf_{fc} + 1, nf_{tax} \\ & ProdTax_i \text{ } i=l-nf_{comm} \text{ } k = nf_{fc} + 1, l \in nf_{comm} + 1, nf_{comm} + n_{act} \\ & ProdSubs_i \text{ } i=l-nf_{comm} \text{ } k = nf_{fc} + 9, l \in nf_{comm} + 1, nf_{comm} + n_{act} \\ & \quad i TransCostsTax_{ij} \text{ } j=l-nf_{act} \text{ } k = nf_{fc} + 1, l \in nf_{act} + 1, nf_{tc} \\ & SocContr \text{ } k = nf_{fc} + 2, l = nf_{tax} + 1 \\ & \quad i XTax_i \text{ } k = nf_{fc} + 6, l = nf_{sect} \\ & IncTax_j \text{ } j=l-nf_{tax} \text{ } k = nf_{fc} + 8, l \in nf_{tax} + 1, nf_{sect} \\ & - \quad i ProdSubs_i + \quad i UseSubs_i \text{ } k = nf_{tax}, l = nf_{tax} + 5 \\ & Tax_j \text{ } j=l-nf_{fc} \text{ } k = nf_{tax} + 5, l \in nf_{fc} + 1, nf_{fc} + 8 \\ & 0, \text{ інакше.} \end{aligned} \quad (16)
 \end{aligned}$$

Потоки платежів матриці Sec можна умовно згрупувати у поточні та капітальні транзакції. Капітальні транзакції містяться на перетині стовпчиків, які відображають дані рахунку секторів економіки та рядків рахунку капіталу (див. рис. 10.1). Інші показники матриці відображають поточні доходи або видатки. Рядки матриці Sec з номерами з $nf + 1$ до nf відображають видатки секторів економіки та містять такі дані:

$$\begin{aligned}
 Sec_{kl} = & \begin{aligned} & M_i \text{ } i=l \text{ } k = nf_{tax} + 5, l \in 1, nf_{comm} \\ & KInc_j \text{ } j=k-nf_{tax} \text{ } k \in nf_{tax} + 1, nf_{sec}, l = nf_{tc} + 1 \\ & \quad i L_i + LX \text{ } k = nf_{tax} + 1, l = nf_{tc} + 2 \\ & Tax_j \text{ } j=l-nf_{fc} \text{ } k = nf_{tax} + 5, l \in nf_{fc} + 1, nf_{fc} + 8 \\ & \quad \quad \quad k \in nf_{tax} + 1, nf_{sect} \\ & CurrTf_{ij} \text{ } i=k-nf_{tax}, j=l-nf_{tax} \text{ } l \in nf_{tax} + 1, nf_{sect} \\ & KCons_j \text{ } j=l-nf_{tax} \text{ } k \in nf_{tax} + 1, nf_{sect}, l = nf_{sect} + 2 \\ & NetSav_j \text{ } j=l-nf_{tax} \text{ } k \in nf_{tax} + 1, nf_{sect}, l = nf_{inv}, \end{aligned} \quad (17)
 \end{aligned}$$

де $CurrTf = CurrTf_{ij}$ $i, j = 1, n_{sec}$ – поточні трансфери між секторами.

Стовпці матриці Sec з номерами з $(n_{f_{fc}}+1)$ до $n_{f_{sect}}$ відображають надходження секторів економіки та містять такі дані:

$$\begin{aligned}
& HhCons_{i \ i=k} \ k \in \ 1, n_{fcomm} \ , l = n_{ffc} + 1 \\
& GCons_{i \ i=k} \ k \in \ 1, n_{fcomm} \ , l = n_{ffc} + 2 \\
& X_{i \ i=l} \ k \in \ n_{fcomm} + 1, n_{fact} \ , l = n_{fsect}, \\
& PropIncPay_{i \ i=l-n_{ftax}} \ k = n_{ftc} + 1, l \in \ n_{ftax} + 1, n_{fsect} \\
& LX \ k = n_{ftc} + 2, l = n_{fsect} \\
& SocContr \ k = n_{ffc} + 2, l = n_{ftax} + 1 \\
Sec_{kl} = & \quad iXTax_i \ k = n_{ffc} + 6, l = n_{fsect} \\
& IncTax_{j \ j=l-n_{ftax}} \ k = n_{ffc} + 8, l \in \ n_{ftax} + 1, n_{fsect} \\
& - \quad iProdSubs_i + \quad iUseSubs_i \ k = n_{ftax}, l = n_{ftax} + 5 \\
& \quad \quad \quad k \in \ n_{ftax} + 1, n_{fsect} \\
& CurrTf_{ij \ i=k-n_{ftax}, j=l-n_{ftax}} \ l \in \ n_{ftax} + 1, n_{fsect} \\
& \quad \quad \quad k \in \ n_{fsect} + 1, n_{fsect} + 5 \\
& GrossSav_{jl \ j=k-n_{fsec}, l=l-n_{ftax}} \ l \in \ n_{ftax} + 1, n_{fsect}
\end{aligned} \tag{18}$$

Елементи матриці Sec , які не визначені у формулах (17)–(18), мають нульові значення.

Матриця *Inv* містить дані про капітальні видатки секторів, які дозволяють проаналізувати процес формування заощаджень в економіці, трансформації їх в інвестиції та зв'язок між ними і поточною діяльністю секторів з виробництва і споживання товарів та послуг. Її елементи визначаються відповідно до формули:

$$\begin{aligned}
& KCons_{i \ i=l-nf_{comm}} \quad k = nf_{sect} + 6, l \in nf_{comm} + 1, nf_{act} \\
& \quad \quad \quad k \in nf_{sect} + 1, nf_{sect} + 5 \\
& GrossSav_{ji \ j=k-nf_{sec}, l=l-nf_{tax}} \quad l \in nf_{tax} + 1, nf_{sect} \\
& KForm_{l \ i=k} \quad k \in 1, nf_{comm}, l = nf_{sect} + 1 \\
& StockCh_{i \ i=k} \quad k \in 1, nf_{comm}, l = nf_{sect} + 2 \\
& KCons_j \ j=l-nf_{tax} \quad k \in nf_{tax} + 1, nf_{sect}, l = nf_{sect} + 2 \\
& NetSav_j \ j=l-nf_{tax} \quad k \in nf_{tax} + 1, nf_{sect}, l = nf_{inv} \\
& 0, \text{иначе.}
\end{aligned} \tag{19}$$

У табл. 10.1 наведено приклад МСР для України за 2011 р., яка розроблена відповідно до наведеної методології. З метою спрощення візуального сприйняття матриці дані щодо видів діяльності агреговані у групи: сільське господарство, промисловість, будівництво та послуги. Матриця не містить у явному вигляді

показники ВВП та валових заощаджень, проте їх можна розрахувати на основі показників, наявних у матриці. ВВП (gdp) оцінюється як сума:

$$gdp = \sum_{k=n_{f_{tc}}+1}^{n_{f_{tax}}} \sum_{l=1}^{n_{f_{tc}}} SAM_{kl} + \sum_{l=n_{f_{comm}}+1}^{n_{f_{act}}} SAM_{(n_{f_{sect}}+6),l} + SAM_{(n_{f_{fc}}+6),n_{f_{sect}}}. \quad (20)$$

Валові заощадження (sav) за даними МСР розраховуються як:

$$sav = \sum_{k=n_{f_{sec}}+5}^{n_{f_{sec}}+5} \sum_{l=n_{f_{tax}}+1}^{n_{f_{sect}}} SAM_{kl} \quad (21)$$

Таким чином, розроблена методологія дозволяє формувати МСР для України за наявними статистичними даними. Вона відповідає основним принципам організації МСР щодо збалансованості, змісту та структури рахунків, що дозволяє використовувати її у класичних постановках завдань на базі різноманітних моделей загальної рівноваги. Запропонована методологія є універсальною та може використовуватися при зміні класифікаторів видів економічної діяльності, зокрема при переході на КВЕД 2010. Формальне представлення елементів матриці спрощує автоматизацію процесу побудови матриці, що при появі нових статистичних даних дозволяє швидко її оновлювати. Декомпозиція МСР та її представлення у вигляді суми матриць з даними окремих рахунків дозволяє легко оперувати ними при подальшому моделюванні засобами стандартних пакетів, зокрема MathLab, R або GAMS.

Таблиця 10.1

Матриця суспільних рахунків України за 2011 рік

Рахунки		Продукції				Виробництва				Транзакційних витрат				Факторів виробництва		Податків		
		Сільське господарство	Виробництво	Будівництво	Послуги	Сільське господарство	Виробництво	Будівництво	Послуги	Націнка торгівлі, вн. виробн.	Націнка торгівлі, імпорт	Націнка транспорту, вн. виробн.	Націнка транспорту, імпорт	Капітал	Праця	Податки на виробництво	Соціальні внески	Податки на приватне споживання
Продукції	Сільське господарство	0	0	0	0	81925	55222	48	7838	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Виробництво	0	0	0	0	54889	838149	70722	226598	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Будівництво	0	0	0	0	148	2008	2643	9263	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Послуги	0	0	0	0	8028	66130	12044	309170	244747	91761	33681	20437	0	0	0	0	0
Виробництва	Сільське господарство	214089	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Виробництво	0	751092	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Будівництво	0	0	122823	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Послуги	0	0	0	1105343	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Транзакційних витрат	Націнка торгівлі, вн. виробн.	32277	212661	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Націнка торгівлі, імпорт	2047	89785	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Націнка транспорту, вн. виробн.	5614	28093	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Націнка транспорту, імпорт	352	20101	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Факторів виробництва	Капітал	0	0	0	0	82943	73911	14343	181777	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Праця	0	0	0	0	22414	184386	20101	409821	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Податків	Податки на виробництво	0	0	0	0	5434	17462	2798	25420	190	71	26	16	0	0	0	0	0
	Соціальні внески	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Податки на приватне споживання	1617	112523	52	17899	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Податки на державне споживання	2	1057	0	216	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Податки на інвестиції	1	3118	4327	309	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Інші податкові платежі	1111	4887	0	38	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Податок на прибуток	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Субсидії	0	-1487	0	-430	-1211	-11271	-175	-3504	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Секторів	Податки на експорт	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Домашні господарства	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	268237	686036	0	0	0
	Нефінансові корпорації	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	171021	0	0	0	0
	Фінансові корпорації	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	118988	0	0	0	0
	Державне управління	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	28063	0	51418	164028	132091
	Інший сектор	16242	685515	1243	85901	0	0	0	0	0	0	0	0	73851	0	0	0	0
Капіталу	Нагромадження капіталу	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Споживання	0	0	0	0	5511	42384	2331	75583	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Зміна запасів	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Капітальні трансферти	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Кредитування/запозичення	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Чисті заощадження	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Продовження табл. 10.1

Рахунки		Податків						Секторів					Капіталу					
		Податки на державне споживання	Податки на інвестиції	Інші податкові платежі	Податок на прибуток	Субсидії	Податки на експорт	Домашні господарства	Нефінансові корпорації	Фінансові корпорації	Державне управління	Інший світ	Нагромадження на капіталу	Споживання	Зміна запасів	Капітальні трансфerti	Кредитування/запозичення	Чисті заощадження
Продукції	Сільське господарство	0	0	0	0	0	0	109783	0	0	2036	0	1214	0	15286	0	0	0
	Виробництво	0	0	0	0	0	0	581639	0	0	6741	0	116895	0	11772	0	0	0
	Будівництво	0	0	0	0	0	0	1875	0	0	0	0	112533	0	-25	0	0	0
	Послуги	0	0	0	0	0	0	182279	0	0	228655	0	11663	0	681	0	0	0
Виробництва	Сільське господарство	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	45992	0	0	0	0	0	0
	Виробництво	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	517289	0	0	0	0	0	0
	Будівництво	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2032	0	0	0	0	0	0
	Послуги	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	136623	0	0	0	0	0	0
Транзакційних витрат	Націнка торгівлі, вн. виробн.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Націнка торгівлі, імпорт	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Націнка транспорту, вн. виробн.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Націнка транспорту, імпорт	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Факторів виробництва	Капітал	0	0	0	0	0	0	29064	172381	74804	25665	5272	0	0	0	0	0	0
	Праця	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	49314	0	0	0	0	0	0
Податків	Податки на виробництво	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Соціальні внески	0	0	0	0	0	0	164028	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Податки на приватне споживання	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Податки на державне споживання	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Податки на інвестиції	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Інші податкові платежі	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Податок на прибуток	0	0	0	0	0	0	60683	49898	1521	0	1722	0	0	0	0	0	0
	Субсидії	0	0	0	0	0	0	0	0	0	18078	0	0	0	0	0	0	0
Секторів	Податки на експорт	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6017	0	0	0	0	0	0
	Домашні господарства	0	0	0	0	0	0	0	2724	3245	289509	18200	0	4787	0	0	0	123066
	Нефінансові корпорації	0	0	0	0	0	0	7188	0	0	7823	0	0	98548	0	0	0	-62289
	Фінансові корпорації	0	0	0	0	0	0	1664	0	0	9682	0	0	4542	0	0	0	43148
	Державне управління	1275	7755	6036	113824	0	6017	5649	23318	7638	0	26617	0	17932	0	0	0	-21328
Капіталу	Інший світ	0	0	0	0	0	0	1117	0	0	6868	0	0	0	0	0	0	0
	Нагромадження капіталу	0	0	0	0	0	0	24791	188078	5353	23388	695	0	0	0	0	0	0
	Споживання	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Зміна запасів	0	0	0	0	0	0	4498	24826	408	-2018	0	0	0	0	0	0	0
	Капітальні трансфerti	0	0	0	0	0	0	-26959	-31158	44503	13526	134	0	0	0	0	0	0
	Кредитування/запозичення	0	0	0	0	0	0	125523	-145487	-2574	-38292	60830	0	0	0	0	0	0
Чисті заощадження		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Джерело: складено автором

10.2. Перспективні напрями актуалізації детермінант економічного зростання

Результати дослідження національних і глобальних детермінант узагальнено і формалізовано у *структурно-логічній моделі оцінювання детермінант економічного зростання*, теоретичні засади якої висвітлено у розділі 1, і яка побудована на основі результатів дослідження основних чинників економічного зростання України та містить пропозиції щодо стимулювання розвитку економіки через вплив на актуальні детермінанти економічного зростання (*додаток 10.1*).

Для визначення основних детермінант економічного зростання України науковим колективом було застосовано метод експертного оцінювання (розроблено спеціальну анкету для опитування). Сучасна система методів дослідження постійно вдосконалюється і поповнюється, проте опитування залишається важливим методом оскільки дозволяє адаптувати інструментарій дослідження до певної конкретної ситуації. Крім того, перевагою обраного підходу є той факт, що опитування – це джерело унікальної інформації.

Метод опитування має певні переваги, оскільки дозволяє отримати такі дані²⁵⁴:

- картину економіки загалом або окремого сектора;
- інформацію, що охоплює аспекти економічної діяльності, відсутні в офіційній статистиці;
- інформацію, що надходить раніше офіційної статистики та може використовуватись як випереджаюча оцінка економічних тенденцій;
- опитування є додатковим джерелом оперативної інформації;
- опитування – додатковий комунікативний інструмент.

Головна особливість такого методу – результати опитування не дають точних цифр. Але це не завжди є недоліком і залежить від поставленого завдання та мети дослідження. Про вагомість та значущість результатів опитувань свідчить світовий досвід, зокрема центральних банків. Нижче розглянуто різні методи опитування на

²⁵⁴ Вознюк О. Кон'юнктурні опитування: український та світовий досвід. Доповідь на зустрічі НБУ з керівниками підприємств. 23.06.2017. Київ.

прикладі ЦБ. Метод експертних оцінок або метод Дельфі (*«Delphi technique»*) – один з основних методів аналізу і науково-технічного прогнозування, який ґрунтується на припущенні, що на основі думок експертів можна збудувати адекватну модель майбутнього розвитку об'єкта прогнозування. Відправною інформацією при цьому є думка спеціалістів, які займаються дослідженнями й розробками в прогнозованій галузі. Цей метод є одним з найбільш розповсюджених методів експертної оцінки майбутнього, тобто експертного прогнозування²⁵⁵. Надійність методу Дельфі вважається високою при прогнозуванні на період як від 1 до 3 років, так і на більш віддалений період часу. Залежно від мети прогнозу для отримання експертних оцінок може залучатися від 10 до 150 експертів²⁵⁶.

Методи експертних оцінок знайшли широке застосування в аналітиці, прогнозуванні та перспективному плануванні, там, де відсутні однозначні й досить достовірні статистичні дані щодо досліджуваного питання, де є кілька варіантів рішень і необхідно зробити вибір щодо найбільш пріоритетного з них. Також ці методи застосовуються при розробленні нових програм у галузях промисловості, схильних до сильного впливу нових відкриттів у фундаментальних науках.

При аналізі та прогнозуванні економічної ситуації виникає ряд труднощів:

- неможливість точного передбачення наслідків прийнятих рішень;
- неповторюваність і неможливість експериментальної перевірки передбачуваного ходу і результатів рішення;
- наявність факторів, які не піддаються контролю сторони, що приймає рішення;
- наявність декількох можливих шляхів рішення та необхідність вибору одного з них;
- неповнота інформації, на основі якої доводиться формулювати проблему і приймати рішення (часто вихідна інформація має якісний характер і не піддається кількісному вимірюванню).

²⁵⁵ Дельфійський метод. URL: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/115806>

²⁵⁶ Росохата А.С. Аналіз і систематизація методів прогнозування напрямів інноваційної діяльності промислових підприємств. *Інновації у маркетингу і менеджменті*. Суми: ТОВ «Друкарський дім «Папірус», 2013. С. 78–93.

Передумовами використання експертизи є:

- недостатність і недостовірність інформації про стан тих чи інших умов, у яких створюється продукція і розвиток;
- стохастичний (імовірнісний) характер об'єкта інформації;
- складність і новизна проблем.

Виявлення експертної думки за допомогою анкетування як методичний підхід є досить репрезентативним та використовується в авторитетних іноземних дослідженнях подібної тематики. Експертне опитування як одне з джерел отримання даних використовують у своїх дослідженнях такі організації, як Організація Об'єднаних Націй²⁵⁷, Європейський центральний банк²⁵⁸, Всесвітній економічний форум²⁵⁹ тощо.

Всесвітній економічний форум постійно удосконалює методологію розрахунку Індексу глобальної конкурентоспроможності з метою підвищення об'єктивності при порівнянні країн світу, а також з метою відповідності останнім глобальним тенденціям.

Згідно з методологією ВЕФ результати опитування керівників бізнесу становлять дві третини показників у розрахунку Індексу глобальної конкурентоспроможності – таке ж співвідношення використовується при розрахунку індексу конкурентоспроможності регіонів України²⁶⁰. При складанні національного рейтингу було опитано понад дві тисячі керівників компаній у 24 областях України, АР Крим, містах Київ і Севастополь. Обсяг вибірки в кожному регіоні було визначено з урахуванням часток регіону в національному ВВП, у загальному обсязі зайнятих працівників по країні, а також у загальному обсязі промислового виробництва. У підсумку загальна кількість респондентів в окремому регіоні варіює від 53 до 126 осіб.

У межах одного регіону респонденти були розбиті по двох квотах: галузевої приналежності та розміру (чисельності співробітників). Галузеві квоти

²⁵⁷ World Investment Report 1998 Trends and Determinants. QUESTIONNAIRE Sales No. E.98.II.D.5 / UNCTAD,

²⁵⁸ Antonio Ciccone and Jarocinski Marek. Determinants of economic growth: Will Data tell? / European Central Bank. *Working Paper Series* № 852. cJanuary 2008. By .

²⁵⁹ The Global Competitiveness Report 2016–2017. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1>

²⁶⁰ Оцінка конкурентоспроможності регіонів України. Фонд «Ефективне управління»/ URL: www.feg.org.ua/uploadfiles/reports/files/4_chapter2_ukr.pdf

формувалися з урахуванням структури регіональної економіки (внесок до ВРП та зайнятості). Квоти за розміром були визначені для трьох груп компаній: із чисельністю працівників до 50 осіб, від 51 до 250 і понад 250 осіб. Методом збирання інформації стали телефонні інтерв'ю з керівниками компаній. У період з січня по травень 2013 р. було проведено 2080 результативних інтерв'ю: 1910 інтерв'ю з компаніями нефінансового сектору і 170 — з компаніями фінансового сектору.

Розроблення методології експертного опитування щодо визначення детермінант економічного зростання та її практична апробація проводилися також у межах 6-ої Рамкової програми ЄС (РП 6), у дослідницькому проекті DynReg.²⁶¹ У рамках зазначеного проекту проведено анкетування експертів різних країн світу з метою визначити, які чинники сприяють або, навпаки, пригнічують потенціал зростання й оцінити ступінь їх значимості. Отримані результати дали цілу низку нових напрямів досліджень. Експерти поряд із традиційними детермінантам виокремили політичні та правові аспекти як такі, що відіграють істотну роль у розвитку динаміки зростання. Також було виявлено, що одній й ті ж самі детермінанти по-різному впливають на кожну конкретну економіку залежно від рівня її розвитку. В результаті дослідження було встановлено, що пріоритети політики розвинених країн і країн, що розвиваються, повинні відрізнятися. Крім того, експертним шляхом було встановлено, що існує набір детермінант, які мають важливе значення для економічного зростання, незалежно від досягнутого рівня розвитку.

Дослідження, проведене в рамках проекту DynReg, спирається на анкетування пулу експертів по всьому світу (регіональних вчених, політиків і представників бізнес-кіл), для вивчення їх думки про фактори, що покладено в основу економічної динаміки. Економічний динамізм розглядається авторами дослідження як потенціал, який певна географічна територія має для генерування та підтримки високих темпів економічних показників. На початку проведення

²⁶¹ Determinants of economic growth: the view of the experts. *Discussion Paper Series*. 2009. № 15(1).

дослідження було встановлено такі цілі: визначити динаміку області у глобальному масштабі, визначити основні детермінанти економічного динамізму, визначити силу впливу детермінант, визначити оптимальне поєднання характеристик, що відносяться до зростання.

Очікуваний результат, запланований авторами дослідження, – оцінка поточної бази знань, виявлення помилкових уявлень і прогалин у знаннях, визначення напрямів подальших досліджень з проблеми економічного зростання і розвитку.

Анкета для експертного опитування за методикою, розробленою в рамках проекту DynReg, складається з п'яти частин. У першій частині викладаються цілі дослідження і даються визначення та інструкції, щоб допомогти респондентам зрозуміти концепції та обґрунтування дослідження; тоді як у другій частині респондентам запропоновано виділити п'ять регіонів світу (з двадцяти зазначених), які, як очікуються, проявлять економічну динаміку в найближчі п'ятнадцять років. Третя частина оцінює детермінанти економічного динамізму, використовуючи методику опитування Лайкерта (Likert type questions). У перших двох питаннях цієї частини респонденти повинні визначити п'ять найбільш значущих чинників для зростання (які сприяють або, навпаки, стримують його). У третьому питанні експерти повинні оцінити фактори з точки зору їх впливу на розвинені країни та країни, що розвиваються. Особливе значення має останнє запитання цієї частини, за допомогою якого автори намагаються дослідити, яка комбінація протилежних характеристик сприяє економічній динаміці. Четверта частина опитувальника оцінює наявні теоретичні основи і методи дослідження з точки зору їх здатності адекватно пояснити економічне зростання на будь-якому просторовому рівні, у той час як заключна частина збирає соціально-економічну інформацію про респондентів: вік, стать, освіта, країна проживання.

Питання, включені до експертного опитування, попередньо були протестовані в рамках пілотного дослідження, проведеного серед учасників консорціуму проекту, що дозволило вдосконалити остаточні формулювання. Проведення опитування розпочалося з другої половини 2006 р. Анкети було

розподілено по кожній з десяти країн – партнерів проекту DynReg серед 30 представників, визнаних у своїй країні як експерти, таким чином: 10 академічних науковців / регіональних вчених, 10 високопоставлених чиновників державного сектора і 10 ділових людей високого рейтингу. Крім зазначених експертів, відповіді на анкету також було отримано:

- від учасників 46-го конгресу Європейської регіональної наукової асоціації (ERSA 2006), Волос (Греція);

- від учасників 20-го Всесвітнього конгресу Міжнародної регіональної наукової асоціації (RSAI 2008), Сан-Паулу (Бразилія);

- з електронного опитувальника, який в електронному вигляді було надіслано до відповідних установ (університетів, агентств розвитку, відповідних НГО та ін.). Завдяки дистанційному методу опитування ці респонденти мали змогу отримати додаткову інформацію з цього питання, тоді як три групи стратифікації допомогли отримати різні точки зору, що стосуються економічного зростання. Відповіді були зібрані, ще раз перевірені і підтверджені місцевими партнерами й авторами. Надалі вони були закодовані та проаналізовані з використанням в основному описової (дескриптивної) статистики.

Отримані в ході дослідження результати дали емпіричну підтримку ряду важливих наукових гіпотез і таким чином сприяли розширенню та поглибленню існуючого теоретичного доробку.

За результатами дослідження отримано чотири конкретні висновки:

- 1) експертами визначено географічні області, які виявлять найбільший економічний динамізм у найближчому майбутньому (Китай та Індія – насамперед, далі – Європейський Союз та нові країни – його члени). Інша частина Європи, а також деякі розвинені країн (зокрема Японія) або райони з багатими природними ресурсами (такі, як Близький Схід), отримали набагато нижчі бали. Останні позиції в рейтингу посіла Африка. Експертні оцінки показали, що, ймовірно, ці країни відчуватимуть низьку економічну ефективність у найближчому майбутньому і ситуація вимагатиме нових політичних заходів;

2) дослідження виявило ряд важливих факторів, що визначають економічний динамізм у глобальному масштабі. Ці детермінанти узгоджуються, з одного боку, із результатами попередніх досліджень щодо людського капіталу, інновацій, відкритості, ПІІ, інфраструктури, а з іншого – виходять на нові результати, підкреслюючи зростаюче значення політичних і правових чинників;

3) було встановлено, що одні й ті самі детермінанти економічної динаміки чинять різний вплив на розвинені економіки та на країни, що розвиваються. Таким чином, існують чіткі ознаки того, що пріоритети з точки зору політики у сфері економічної динаміки у країнах різного рівня розвитку повинні бути дуже різні. Для першої групи аспекти, пов'язані з інноваціями, знаннями, технологіями і людським капіталом, є набагато важливішими, водночас для менш розвинених країн аспекти, що вважаються першорядними, пов'язані із соціально-політичною структурою, правовим (інституційним) середовищем і обсягом ПІІ.

Варто відзначити, що автори виділяють певний набір детермінант – високий ступінь відкритості, здатності до гнучкого налаштування та якість інфраструктури – як фундаментальні передумови для динамічного економічного розвитку незалежно від рівня розвитку країни;

4) домінуючий набір протилежних характеристик, які, як вважається, найкраще сприяють економічному динамізму, показує, що ряд факторів і політики діють тільки в обмеженому діапазоні. У зв'язку з цим виникає питання адекватності лінійних моделей, де зв'язки і наслідки можуть бути позитивними або негативними.

Підсумовуючи викладене вище, відзначимо, що на увагу заслуговує сама методика дослідження, оскільки вона дозволяє отримати нові та релевантні результати. Проте серед 20 аналізованих територій та економік Україна відсутня. Тож доцільно звернутися до дослідження, де метод експертного опитування застосовано для аналізу і прогнозування вітчизняної економіки. Таке дослідження проводилося під науковим керівництвом академіка НАН України М.Згуровського у 2015 р. під назвою «Форсайт економіки України: середньостроковий (2015–2020

pp.) і довгостроковий (2020–2030 pp.) часові горизонти»²⁶². Також участь у дослідженні взяли: Міжнародна рада з науки (ICSU); Комітет із системного аналізу при Президії НАН України; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»; Інститут прикладного системного аналізу НАН України і МОН України; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку.

Форсайт (з англ. «*Foresight*» – «погляд у майбутнє») є систематичною спробою зазирнути у довгострокове майбутнє науки, технології, економіки та суспільства з метою ідентифікації зон стратегічного дослідження та появи нових високих технологій, що дають надії приносити найбільші економічні та соціальні вигоди²⁶³.

У зазначеному дослідженні розглянуто методологію та виконано комплекс робіт із передбачення (форсату) розвитку майбутньої економіки України на середньостроковому (2015–2020 pp.) і довгостроковому (2020–2030 pp.) часових горизонтах. З використанням методу Делфі виявлено головні кластери нової економіки України, що можуть забезпечити успішну інтеграцію країни в міжнародну кооперацію праці на зазначених часових горизонтах.

Застосування методології сценарного планування та SWOT-аналізу дозволило авторам побудувати групу сценаріїв розвитку майбутньої економіки України включно до 2030 р. Ці сценарії можуть використовуватися людьми, які приймають рішення на рівні держави, інституціями громадянського суспільства та міжнародними організаціями для розроблення раціональної політики та конструктивних планів соціально-економічного розвитку України на середньострокову і довгострокову перспективи.

На першому етапі цього дослідження (перший тур експертизи) автори скористалися методологією передбачення (форсайту) для формування бачення важливих характеристик майбутньої економіки України.

²⁶² Форсайт економіки України: середньостроковий (2015–2020 роки) і довгостроковий (2020–2030 роки) часові горизонти / Міжнародна рада з науки (ICSU); Комітет із системного аналізу при Президії НАН України; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»; Інститут прикладного системного аналізу НАН України і МОН України; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. Київ: НТУУ «КПІ», 2015. 136 с.

²⁶³ Смельяненко, Л.М. Форсайт – методологія стратегічного управління інноваційним розвитком суспільства. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2008_10_2/emeljanenko.pdf

Ці та ряд інших досліджень виконано із застосуванням методу Делфі, відповідно до якого здійснюється така послідовність кроків²⁶⁴.

1. Добір групи експертів відповідно до характеру та теми досліджуваної проблеми.

2. Формулювання мети, що передбачається досягти в результаті вирішення проблеми.

3. Розроблення опитувальної форми для сформованої групи експертів.

4. Опитування експертів відповідно до розробленої форми.

5. Статистичне оброблення даних опитування з метою формування нових результатів.

6. Аналіз отриманих результатів кожним експертом і надання йому можливості врахувати відповіді та висновок усієї групи.

7. На випадок, якщо деякі експерти коригують свої відповіді, після пункту 6 виконується повторна обробка даних опитування згідно з пунктом 5.

8. Пункти 5–7 виконуються доти, поки експерти не перестануть коригувати свої відповіді (досягнення збіжності процедури). Отриманий після цього результат вважається консенсусним. В окремих випадках після багаторазового виконання пунктів 5–7 у відповідях експертів не досягається збіжність. Це свідчить про неможливість вирішення сформульованої проблеми або на не цілком вдалий добір експертів. Для подолання цієї проблеми необхідно повернутися до пункту 1 і повторити пункти 1–8.

9. У режимі спеціального семінару експерти остаточно приймають консенсусне рішення завдяки колективному аналізу отриманих результатів та їх інтерпретації.

Як згадувалося вище, у першому турі експертизи розробляються так звані опитувальні форми. Вони використовуються для збирання оцінок значень досліджуваних характеристик, запропонованих експертами. Форму опитувальника для першого туру експертизи наведемо нижче.

²⁶⁴ Згуровський М. З. Системна методологія передбачення. Київ: Політехніка, 2001. 52 с.

1. Опитувальник (англ. – *questionnaire*) для дослідження структури та параметрів майбутньої економіки України пропонує експерту надати експертну оцінку можливого розвитку економіки України на часових відрізках: 2015–2020 роки (середньостроковий горизонт); 2020–2030 роки (довгостроковий горизонт та виконати експертизу відповідно до таких турів.

2. Перший тур експертизи на основі застосування методу Делфі. На цьому турі експертизи формується група експертів високого рівня (експерти повинні володіти цілісним баченням економіки країни) у кількості 25–30 осіб (експерти групи А). Відповідно до мети дослідження, кожному з експертів пропонується зазначити перелік кластерів економіки та виконати оцінювання кожного з них за пріоритетністю внеску в загальне зростання економіки, використовуючи шкалу 1–10, де 1 – найнижчий внесок у розвиток економіки; 10 – найвищий.

3. Другий тур експертизи на основі застосування SWOT-аналізу. Під час другого туру експертизи скористаємося одним зі зручних методів для аналізу та побудови сценаріїв, яким є такий інструмент стратегічного планування, як SWOT-аналіз²⁶⁵. Під час виконання SWOT-аналізу формується група експертів у кількості 25–30 осіб, які є високопрофесійними фахівцями в кожному із визначених на попередньому етапі кластерів економіки України (експерти групи Б).

Експертами групи Б визначаються сильні характеристики об'єкта – Strengths, слабкі характеристики – Weaknesses, можливості для об'єкта – Opportunities і загрози для нього – Threats. Технологію SWOT-аналізу²⁶⁶ запропонував професор Альберт Хемпфрі (A.Humphrey), який провів перші дослідження, що базувалися на основі SWOT-аналізу, у Стенфордському університеті в 1960–1970-х роках. Надалі методика SWOT-аналізу удосконалювалася й розвивалася.

Тепер SWOT-аналіз є важливим складником стратегічного планування і застосовується великими компаніями і холдингами для побудови можливих сценаріїв їх подальшого розвитку. Дедалі частіше SWOT-аналіз застосовується і

²⁶⁵ Згуровский М.З., Гвишиани А.Д. Глобальное моделирование процессов устойчивого развития в контексте качества и безопасности жизни людей / World Data Center «Geoinformatics and Sustainable Development». URL: <http://wdc.org.ua/sites/default/files/sd2008-full-ru.pdf>.

²⁶⁶ Сутність SWOT-аналізу полягає у визначенні та зіставленні сильних і слабких характеристик системи стосовно до можливостей і загроз зовнішнього середовища. Процедура аналізу визначає наявність у досліджуваного об'єкта стратегічних перспектив і можливостей їх реалізації.

для побудови сценаріїв розвитку таких складних систем, як великі мегаполіси, країни і навіть регіони світу.

Для економіки України та кожного її кластера експертами визначаються найважливіші фактори (індикатори), які представляють відповідно сильні, слабкі фактори (індикатори) розвитку кластера економіки, можливості та загрози для його подальшого розвитку. Ці дані (не більше трьох-чотирьох для кожної групи факторів) буде використано для подальшого SWOT-аналізу та розроблення сценаріїв розвитку економіки України на середньостроковому (до 2020 року) та довгостроковому (до 2030 року) часових горизонтах.

За результатами цього дослідження було отримано п'ять основних чинників, що гальмують розвиток економіки України:

1. частка тіньового сектора в економіці країни,
2. масштаб корупції,
3. пенсійне навантаження на бюджет (% від ВВП),
4. обслуговування державного боргу (% від ВВП),
5. енергомісткість ВВП України (кг.н.е./дол. США).

Також авторами було виявлено головні драйвери майбутньої економіки України: наша країна може досягти успіху в міжнародному розподілі праці, з огляду на географічного розташування, наявний людський потенціал та природні ресурси, розвиваючи зазначені кластери економіки.

Відповідно до результатів проведеного нами в рамках цієї науково-дослідної роботи дослідження, розроблено концепцію експертного опитування щодо вагомості та впливу кожної детермінанти на розвиток національної економіки (додаток 10.2, 10.3). При складанні анкети та виборі детермінант основними джерелами слугували дані²⁶⁷.

²⁶⁷ World Development Indicators 2016. Washington, DC: World Bank, 2016. doi:10.1596/978-1-4648-0683-4. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO; Global Economic Prospects, June 2016: Divergences and Risks. Washington, DC: World Bank, 2016. doi:10.1596/978-1-4648-0777-0. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO; Arvanitidis P., Pavleas, S. Petrakos G. The Legatum Prosperity Index. Determinants of economic growth: the view of the experts. Greec, 2009.

Для подальшої практичної реалізації концепції експертного опитування необхідно скласти обґрунтування вірогідності інформації, отриманої в ході опитування. Обґрунтування включає такі елементи:

- термін проведення дослідження;
- регіон, охоплений дослідженням;
- засіб отримання первинної соціологічної інформації;
- мета;
- методика формування групи експертів опис групи експертів, обґрунтування кількісного складу експертів).

Проведено апробацію експертного опитування серед співробітників відділу економічного зростання та структурних змін в економіці. Для апробації теоретичних результатів використано метод контент-аналізу, результати якого представлено у *додатку 10.4*. На думку авторського колективу, отримані в ході дослідження результати надають емпіричну підтримку ряду важливих наукових гіпотез, сприяючи, таким чином, розширенню та поглибленню існуючого теоретичного доробку.

Результати проведеного контент-аналізу свідчать про наявність передумов для істотних змін у структурі актуальних детермінант і, відповідно, моделюванні їх взаємозв'язку та впливу на економічне зростання та розвиток.

Актуалізуються такі детермінанти, як освіта, інклюзивність, інновації, економічна свобода, національна ідея, кібербезпека, політичні та інституціональні чинники, рівень корупції / прозорість влади; незалежність судової системи, довіра до влади, сила комбінованого зростання, зайнятість, економічно продуктивні ідеї, нова промислова революція, політичні ризики, міграційна політика, технологічний прогрес, упровадження інновацій.

Відповідно до загальної моделі відкритої економіки було побудовано *модель відкритої економіки для інноваційно-технологічної детермінанти (ІТД)* як ключового фактора (рис. 10.1), яка відображає роль і місце ІТД в економіці.

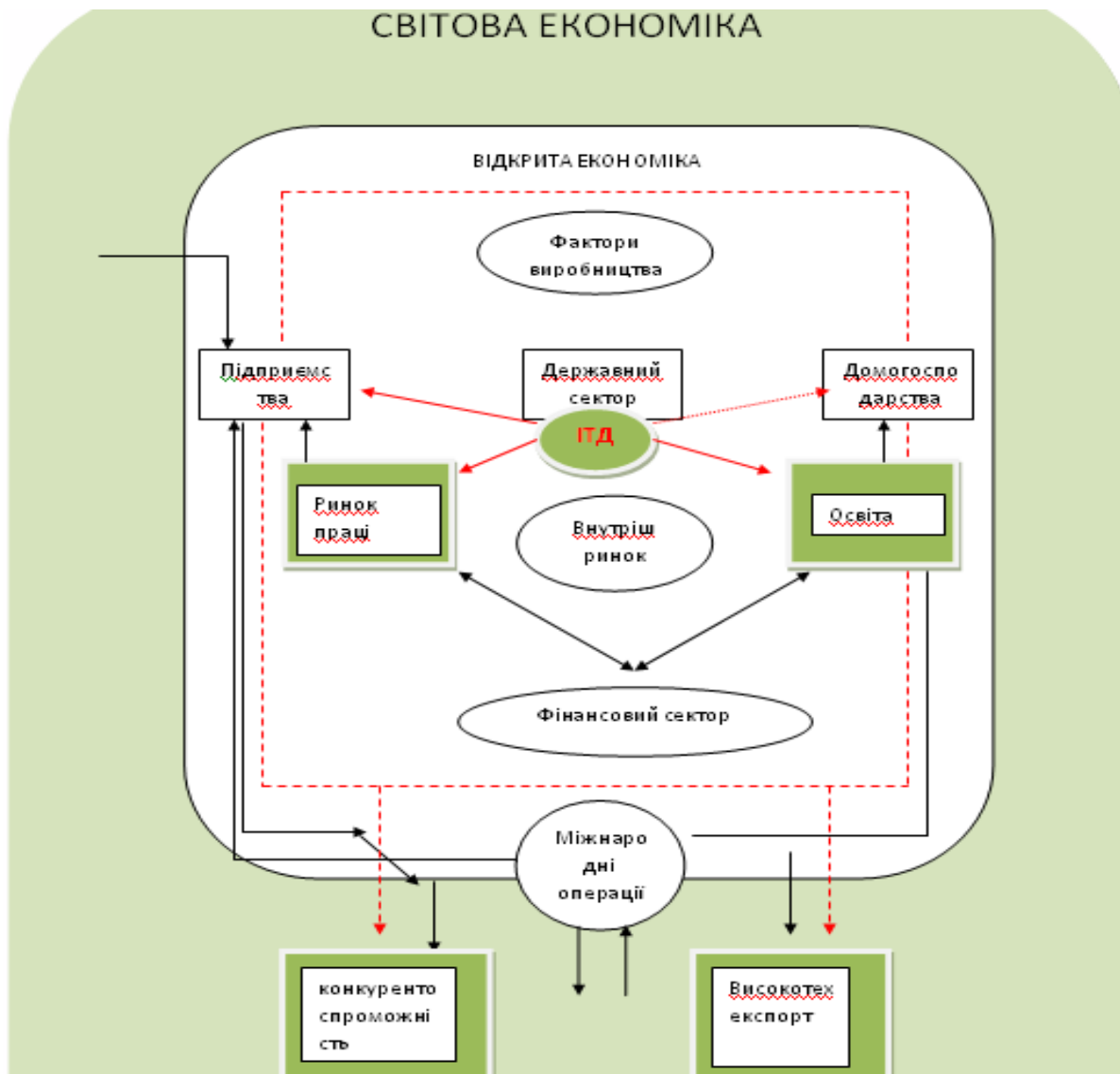

Рис. 10.1. Модель відкритої економіки, в якій інноваційно-технологічна детермінанта є ключовим фактором

Джерело: складено авторами.

Модель (схема) відображає таке:

- ІТД як складову факторів виробництва (у постіндустріальній економіці інновації та новітні технології виступають і як компоненти інших факторів виробництва, і як окремий фактор). Тому ІТД на схемі розміщено на перетині з факторами виробництва;

- як і у випадку з факторами виробництва, ІТД перебуває на перетині з державним сектором. Це обумовлено тим, що сучасна держава як інституція повинна виступати драйвером інноваційних змін в економіці та соціумі і бути каналом поширення інновацій на всі інші сфери у загальнонаціональних масштабах;

– ІТД впливає на всі сектори економіки – на схемі цей зв'язок позначено червоними стрілками (підприємства, домогосподарства, освіта, ринок праці);

– належна реалізація інноваційного потенціалу в кожному секторі (на рівні державної політики, на рівні підприємств, в освіті тощо) дозволяє сформувати особливе екосередовище сприятливе для інновацій, – на схемі це відображено пунктирним червоним контуром;

– сукупний вплив ІТД на економіку країни (синергія) обумовлює підвищення конкурентоспроможності національної економіки на зовнішніх ринках за рахунок зростання експорту товарів з високим ступенем переробки, а отже, й високою доданою вартістю. В ідеалі країна повинна перетворитися на експортера високотехнологічного обладнання, що дозволить зберігати лідерські позиції та контролювати технологічний розвиток інших країн;

– у свою чергу іззовні у країну надходять інновації та технології інших країн – на схемі цей процес позначено двома червоними фігурними стрілками.

Відповідно до моделі (схеми) ІТД визначається державною політикою (формується на рівні державного сектора). Своєю чергою державна політика розвитку, у тому числі інноваційно-технологічного, чинить вплив на такі сектори: корпоративний бізнес, МСБ, освіту, ринок праці, домогосподарства. Для кожного сектора повинні існувати додаткова підстратегія інноваційного розвитку, таргетована саме на вирішення вузьких місць та задоволення потреб цільових груп.

Таким чином формується повноцінна інноваційна система внутрішнього ринку, включаючи фінансовий сектор. У результаті комплексний інноваційний розвиток держави забезпечує її конкурентоспроможність на зовнішніх ринках, а також сприяє збільшенню частки високотехнологічних товарів у загальному експорті.

Ця модель висвітлення економічної ролі ІТД через вплив на сектори відкритої економіки може використовуватися для формалізації та представлення специфічних рис впливу інших детермінант на економічне зростання та розвиток.

У ході дослідження також було розроблено Дорожню карту розвитку української економіки в умовах модернізації (табл. 10.2), яка як модель надалі

може використовуватися для побудови відповідних дорожніх карт у рамках інших детермінант економічного зростання та розвитку.

Таблиця 10.2

Дорожня карта інноваційного розвитку української економіки в умовах модернізації

№	Напрямок	Захід
1	Інноваційні прогнози основних напрямів виробничого освоєння науково-технічних досягнення на коротко-, середньо- і довгострокову перспективи (на основі технології форсайт)	Систематичний моніторинг інноваційних досягнень, ідентифікація перспективних напрямів розвитку української економіки
2	Стимулювання розвитку інноваційних процесів на загальнодержавному і регіональному рівнях із використанням програмно-цільового методу	Підвищення фінансування науки з цільовою орієнтацією використання її досягнень: бюджетні кошти виділяються для реалізації базисних інновацій, які забезпечують підвищення ефективності виробництва
3	Розширення масиву модернізаційних діячів (підприємців-інноваторів, вчених, дослідників) та інноваційних підприємств, які здійснюють впровадження інновацій	Формування інституційно-правової основи, яка забезпечує сприятливі економічні та правові умови для підприємств, що послідовно і безперервно вдосконалюють виробництво
4	Законодавча інституціоналізація поняття «інноваційна компанія» і на цій основі вдосконалення податкового законодавства: встановлення податкових пільг на період освоєння нових видів продукції та технологій	Ранжування потенційних користувачів нововведень і відбір суб'єктів, які здійснюють реалізацію проектів первинного виробничого освоєння інновацій

Продовження табл. 10.2.

5	Стимулювання відтворюваних процесів у всіх сферах економіки на інноваційній основі	Страховання ризику початкового освоєння нововведень; покриття витрат на технічне переоснащення, модернізацію та оновлення виробництва за допомогою прискореного методу амортизації; створення державних фондів компенсації витрат від невдалих інноваційних проектів; зняття з компаній-інноваторів відповідальності за зайнятість через абсорбцію працівників за рахунок нових інфраструктурних проектів держави, іншої галузевої політики; використання ресурсозберігаючих технологій
6	Розвиток української науки, створення сучасних науково-дослідницьких центрів – генераторів ідей і технологій нового покоління	Створення державної корпорації, що функціонує на принципах державно-приватного партнерства
7	Створення єдиних регіональних інформаційно-консультаційних та навчальних систем, які б забезпечували доведення до працівників нових знань і освоєння ними інновацій	Створення науково-інноваційних фондів у вигляді спеціалізованих інститутів, які б забезпечували координацію, контроль, фінансування, впровадження і популяризацію науково-інноваційних процесів

Джерело: складено авторами на основі: Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні». ВВР. 2012. № 19–20. С.166; Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки». ВВР. 2011. № 4 С. 23; Державна програма економічного і соціального розвитку України на 2012 рік та основні напрями розвитку на 2013 і 2014 роки. ВВР. 2011. № 39. С. 399.

Для актуалізації та посилення впливу ІТД і, таким чином, реалізації потенціалу цієї детермінанти, запропоновано низку заходів, реалізація яких зумовить якісні та кількісні зміни в економіці України.

Кабінету Міністрів України, Міністерству освіти і науки України, Міністерству економічного розвитку і торгівлі України, органам місцевого самоврядування:

- формувати цілісну ефективну систему законодавства, що має врегулювати правовідносини у сфері інноваційної діяльності та створити сприятливі умови для інноваторів, зокрема, шляхом внесення змін до Законів України «Про інноваційну діяльність», «Про державне регулювання діяльності в сфері трансферу технологій», «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», Податкового кодексу;

- при формуванні законодавчої бази та підготовці законів України, розгляді проектів Бюджетного та Податкового кодексів України надавати перевагу питанням, які передбачають структурну перебудову економіки у напрямі високотехнологічного виробництва, сприяння розвитку вітчизняного наукового та науково-технологічного потенціалу, його впливу на розвиток інноваційної економіки, підвищення якості життя, освіченості та культури громадян;

- запровадити ефективну систему прогнозування науково-технологічного та інноваційного розвитку економіки;

- зменшити податкове навантаження на малий та середній бізнес для їх ефективного інноваційного розвитку;

- запровадити податкові стимули для підприємств, що займаються інноваційними розробками, а також для підприємств, що фінансують та впроваджують інноваційні проекти;

- реалізувати механізми забезпечення ефективного використання і захисту прав інтелектуальної власності у сфері науки і технологій, стимулювання залучення в господарський обіг результатів науково-технологічної діяльності;

– розвивати інноваційну інфраструктуру з метою надання допомоги вченим та інноваторам на всіх етапах трансформації знань від ідеї до науково-технічної розробки та інновації і виробництва;

– удосконалити норми бухгалтерського обліку нематеріальних активів, зокрема, запровадити облік результатів НДДКР на окремих субрахунках бухгалтерського обліку у складі нематеріальних активів та капітальних видатків за неуведеними в експлуатацію нематеріальними активами (до початку використання);

– забезпечити координацію діяльності міністерств і відомств у формуванні транскордонних, національних і регіональних інноваційних кластерів на період до 2020 року, враховуючи пріоритети національного та загальноєвропейського розвитку;

– розробити Міжсекторальну програму науково-технологічного розвитку країни до 2020 року, відповідно до якої передбачити створення галузевих центрів передових технологій;

– запровадити механізми державно-приватного партнерства в науковій та інноваційній сферах, що забезпечують взаємодію держави й бізнесу у виробленні пріоритетів і фінансуванні НДДКР, включаючи інституціалізацію процедур регіонального Форсайта і формування технологічних платформ європейського типу, реалізації інноваційних проектів;

– створити умови для випереджаючого становлення високотехнологічних укладів, що включають державну підтримку відповідних фундаментальних і прикладних досліджень, розгортання інфраструктури підготовки кадрів необхідної кваліфікації, створення відповідної технологічної інфраструктури;

– рекомендувати регіональним (обласним) державним адміністраціям стимулювати в регіонах системну організацію ділової взаємодії влади з великим, середнім і малим бізнесом на основі формування регіональних технологічних кластерів, для чого сформувати експертні групи із розроблення регіональних цільових програм кластеризації економіки регіонів на період до 2020 року;

– сприяти втіленню у життя Національної стратегії сприяння розвитку соціальної відповідальності бізнесу як фактора модернізації економіки, підвищення її конкурентоспроможності до 2020 року

Вищим навчальним закладам, що здійснюють підготовку фахівців для інноваційної сфери, зосереджувати зусилля за напрямками:

– упровадження нових методів управління університетами, де повноправне місце займатиме науковий менеджмент;

– спільної розробки та впровадження механізмів кооперації, інтеграції, партнерських стосунків з усіма інститутами не лише національної інноваційної системи, а й європейського інноваційного простору, включаючи тріаду «освіта – наука – виробництво (бізнес)»;

– створення інноваційно активного середовища для розвитку наукомісткого бізнесу шляхом комерціалізації результатів наукових досліджень і розробок;

– удосконалення навчальних програми в частині посилення їх інноваційного змісту для підвищення творчого потенціалу студентів та формування навичок і компетенцій, активізації інноваційної діяльності, максимально наближаючи вищу освіту до сучасних потреб практики;

– покращення рівня практичної підготовки студентів, розроблення та запровадження нових дисциплін, пов'язаних із підприємницькою та інноваційною діяльністю;

– розбудови університетської інноваційної інфраструктури для підготовки студентів-інноваторів, здатних проектувати та реалізовувати нові види діяльності відповідно до викликів часу;

– залучення творчої молоді до наукової діяльності, розробки інноваційних проектів, створення інфраструктури для розвитку студентських інновацій;

– перетворення університетів у центри комунікації бізнесу, суспільства, держави з питань наукового й технологічного прогнозування, обміну передовими знаннями, вирішення глобальних проблем;

– поширення інтернаціоналізації наукової діяльності та залучення до передової науки у напрямі міждисциплінарного науково-технологічного

співробітництва в рамках реалізації програми ЄС «Горизонт-2020», що передбачають формування міжнародних дослідницьких колективів, проведення стажувань у закордонних наукових і міжнародних центрах, публікації результатів наукових досліджень у провідних зрубіжних журналах;

- розвитку міжнародного співробітництва університетів, у тому числі при реалізації ними програм інноваційного розвитку, створення на території України міжнародних науково-технологічних центрів, а також корпоративних центрів досліджень і розробок;

- у рамках Національної стратегії сприяння розвитку соціальної відповідальності бізнесу вирішення питання підготовки фахівців з кваліфікаціями: «менеджер із соціальної і корпоративної відповідальності», «експерт з соціальної відповідальності бізнесу», «аудитор соціальної відповідальності»;

- проведення навчальних семінарів, тренінгів для підприємців, підвищення рівня обізнаності щодо корпоративної соціальної відповідальності серед державних службовців центральних та місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Бізнес-асоціаціям, представникам бізнесу, які зацікавлені в інноваційному розвитку своїх підприємств і забезпеченні їх кваліфікованими кадрами:

- активно сприяти практикоорієнтованій підготовці студентів: рецензувати навчальні програми, брати участь у розробленні кваліфікаційних вимог до фахівців, розробляти і викладати окремі курси, надавати робочі місця та здійснювати керівництво практикою (стажуванням) студентів;

- збільшувати витрати на НДДКР, використовуючи для цього зовнішні та внутрішні джерела фінансування, що дозволить розробляти та запроваджувати інноваційні проекти, сприятиме зростанню інтелектуального капіталу підприємств та їх ринкової вартості;

- запроваджувати конкурси на кращі інноваційні проекти, за домовленістю з вищими навчальними закладами започатковувати іменні стипендії від компаній, гранти, премії кращим студентам;

- створити в Україні інформаційно-аналітичну систему з попиту і

розповсюдження інформації про формування і розвиток кластерних об'єднань технологічного спрямування, моніторингу процесу їх розвитку і поширення позитивного досвіду на регіональному і національному рівнях, сприяти створенню «Центрів знань»;

– формувати спеціальний сприятливий режим для українських та іноземних інвестицій з метою створення високотехнологічних компаній;

– створити критичну масу консорціумів як форми спільної діяльності декількох підприємств, організацій або банків, добровільно об'єднаних на пайовій основі для вирішення конкретних завдань і здійснення великих інвестиційних, науково-технологічних, інноваційних, соціальних та екологічних проектів, що потребують значних фінансових та економічних ресурсів.

Певним чином важливою детермінантою економічного розвитку і зростання України, що наразі актуалізується, є також Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

10.3. Вплив Угоди про асоціацію з ЄС на сальдо торгового балансу України з європейськими країнами

Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом²⁶⁸ набрала чинності у повному обсязі 1 вересня 2017 р. після тривалого процесу ратифікації. Відповідно до статті 486 Угоди з 1 листопада 2014 р. здійснювалося її тимчасове застосування до моменту набрання нею чинності. Ще зарано говорити про повномасштабні наслідки запровадження положень Угоди для економіки України, однак певні тенденції дозволяють охарактеризувати напрями такого впливу.

За перше півріччя 2017 р. сальдо торгового балансу становило -2,109 млрд дол., що на 650 млн дол. США менше, ніж за відповідний період 2016 р. В основному до зростання негативного балансу призвели паливно-мастильні та енергетичні матеріали (група 27) – збільшення негативного сальдо за відповідною

²⁶⁸ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248387631

групою становило 1 млрд дол. США, та засоби наземного транспорту (група 87) – збільшення негативного сальдо на 350 млн дол. США (табл. 10.3).

Таблиця 10.3

Сальдо торгового балансу з європейськими країнами за окремими групами товарів,
тис. дол. США

Показник	2013	2016	2016 (перше півріччя)	2017 (перше півріччя)
Європа, всього	-11 502 023,2	-4 680 096,3	-1467004,0	-2 109 251,2
02 м'ясо та їстівні субпродукти	-312 381,7	-6 283,1	-4545,6	22 519,9
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	-93 540,8	37 299,8	4037,1	5 434,7
07 овочі	-40 703,3	-3 482,0	-10971,5	-7 138,4
08 їстівні плоди та горіхи	-170 543,6	4 365,0	-10726,3	180,2
10 зернові культури	1 480 749,1	1 155 247,1	665348,2	990 470,3
12 насіння і плоди олійних рослин	1 201 176,7	500 094,0	25921,3	137 543,7
15 жири та олії тваринного або рослинного походження	413 340,0	1 146 195,9	696505,5	761 141,5

Продовження табл. 10.3.

17 цукор і кондитерські вироби з цукру	7 023,8	32 513,1	3678,7	32 411,5
18 какао та продукти з нього	-132 643,6	-85 238,1	-34942,7	-36 496,4
19 готові продукти із зерна	-107 726,4	-33 039,5	-15906,6	-3 342,2
20 продукти переробки овочів	35 091,2	8 974,6	7714,4	-2 481,2
21 різні харчові продукти	-376 264,3	-215 094,7	-95569,7	-105 143,5
22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	-244 824,2	-156 161,9	-58696,7	-75 630,1
23 залишки і відходи харчової промисловості	302 280,9	311 994,4	154481,7	202 132,1
Усього харчова промисловість і с/г	1 961 034,0	2 697 384,6	1326327,7	1 921 602,0
25 сіль; сірка; землі та каміння	55 491,3	85 476,8	32018,6	61 787,2
26 руди, шлаки і зола	1 792 683,3	1 062 999,6	430589,3	864 235,3
27 палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки	-2 084 850,5	-2 853 882,5	-793730,8	-1 785 197,6
Усього добувна промисловість	-236 675,8	-1 705 406,1	-331122,9	-859 175,0
28 продукти неорганічної хімії	148 608,4	-20 172,5	-7098,9	-10 049,5
29 органічні хімічні сполуки	-154 247,3	-128 118,4	-57226,2	-49 278,3
30 фармацевтична продукція	-2 451 318,1	-1 197 603,9	-555504,8	-592 862,1
31 добрива	123 497,4	43 499,6	17783,3	-67 713,2
32 екстракти дубильні	-279 616,9	-197 560,0	-88783,0	-99 322,3
33 ефірні олії	-558 974,1	-371 988,1	-169622,3	-189 940,4
34 мило, поверхнево-активні органічні речовини	-262 365,4	-190 584,1	-90423,6	-96 370,4
35 білкові речовини	-97 233,9	-47 547,0	-21227,7	-17 389,5
36 порох і вибухові речовини	-621,3	4 015,1	2933,0	4 839,3
38 різноманітна хімічна продукція	-890 401,6	-723 692,6	-469656,8	-501 866,2
Усього хімічна промисловість	-4 422 672,8	-2 829 751,8	-1438827,1	-1 619 952,6

39 пластмаси, полімерні матеріали	-1 794 051,0	-1 064 223,9	-492661,7	-545 359,9
40 каучук, гума	-307 632,2	-236 553,7	-110833,6	-131 241,9
Усього виробництво пластмас і полімерів	-2 101 683,2	-1 300 777,6	-603495,3	-676 601,8
41–43 шкури, вироби із шкіри, натуральне та штучне хутро	65 506,5	-10 891,9	-261,0	-13 247,3
44 деревина і вироби з деревини	327 925,2	684 642,6	350648,2	345 499,4
47 маса з деревини	-31 999,6	-28 737,9	-16240,3	-15 747,3
48–49 папір та картон, друкована продукція	-1 135 306,8	-480 868,2	-230093,2	-221 035,9
94 меблі	-63 545,3	189 104,5	95243,2	142 017,3
Усього деревообробна і виробництво меблів	-902 926,5	364 141,0	199557,9	250 733,6
50–60 нитки, тканини, текстильні волокна	-491 453,5	-399 995,5	-195940,6	-219 458,4
61–63 одяг та текстильні вироби	334 332,6	338 190,3	174426,2	163 673,0
64 взуття	65 079,2	81 427,7	43178,2	42 618,5
Усього легка промисловість	-92 041,7	19 622,5	21663,8	-13 167,0
68–70 вироби з цементу, кераміки, скла	-437 044,3	-120 822,5	-48557,9	-40 398,1
72 чорні метали	3 589 723,8	2 480 656,6	1199206,7	1 367 392,9
73 вироби з чорних металів	-216 400,0	-18 795,9	21902,5	1 624,0

Продовження табл. 10.3.

74–81 кольорові метали та вироби з них	-148 808,8	-73 709,7	-35510,6	-24 532,1
82–83 інструменти, ножові вироби	-251 999,5	-148 160,2	-63258,6	-72 222,6
Усього продукція металургічної промисловості	2 972 515,4	2 239 990,9	1122340,0	1 272 262,2
84 реактори ядерні, котли, машини	-3 075 274,8	-2 107 415,1	-948068,6	-1 151 464,2
85 електричні машини	-425 533,3	366 544,3	206243,0	260 825,4
86 залізничні локомотиви	47 585,7	7 026,5	19216,7	3 791,5
87 засоби наземного транспорту крім залізничного	-2 736 114,0	-1 422 221,9	-608436,6	-1 033 261,0
88 літальні апарати	-8 626,8	-12 823,0	-4139,0	-1 016,2
89 судна	24 739,7	29 039,4	13309,5	31 805,3
90 прилади та апарати оптичні, фотографічні	-415 075,3	-240 304,5	-86615,7	-124 845,9
Усього машинобудування	-6 588 298,8	-3 380 154,2	-1408490,6	-2 014 165,1

Джерело: за даними Державної служби статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>

Україна у 2014–2015 рр. пережила цілу низку економічних і політичних шоків: анексію АРК, окупацію частини Донбасу, спустошення казни держави навесні 2014 р. Унаслідок цього відбувалося скорочення виробництва та експорту товарів. Відновлення економіки потребувало певного часу. Також в умовах російської агресії необхідно було знайти заміну відповідним товарам, які Україна раніше отримувала в рамках співпраці з Російською Федерацією, та створити нові виробничі цикли. Тому брати для порівняння 2014 р. або 2015 р. для аналізу впливу

дії Угоди про асоціацію з ЄС, яка почала повноцінно діяти лише з 1 січня 2017 р., вважаємо недоцільним. Щоб проаналізувати вплив Угоди на експортно-імпортні операції з європейськими країнами у першому півріччі 2017 р. доцільно взяти довоєнний – 2013, р. та 2016 р., у якому почалося відновлення економіки, але Угода ще не запрацювала). Варто додати, що, тим не менш, порівняння з 2013 р. є не зовсім коректним, враховуючи, що тоді частина України не була окупована, і частина її підприємств не були конфісковані. Тож показники експорту враховують діяльність тих підприємств, які сьогодні або припинили своє існування, або непідконтрольні Україні. Також вважаємо за доцільне розглядати усі європейські країни, а не лише ЄС-28, оскільки інші також включені в економічний та політичний простір ЄС через дію відповідних угод про асоціацію.

При порівнянні з 2013 р. за окремими групами товарів прослідковується загальна тенденція або переходу негативного торгового сальдо у позитивне, або скорочення від'ємного торгового сальдо. Так, у перерахунку на рік у 2017 р.і від'ємне сальдо торгового балансу з європейськими країнами скоротилося приблизно утричі (або з -11.5 млрд дол. США до -2.1 млрд дол. США).

При цьому спостерігається тенденція збільшення експорту товарів з високою доданою вартістю замість сировинних товарів. Натомість в імпорті товарів з ЄС збільшилась частка сировинних енергетичних товарів. Так, суттєве скорочення негативного сальдо відбулось для *фармацевтичної продукції* (з -2,45 млрд дол. США до -592 млн за перше півріччя, що в перерахунку на рік означає зменшення у 2,5 рази), *полімерних матеріалів* (з -1.79 млрд дол. США до -545 млн дол. США, або у 1,7 раза в річному вираженні), *меблів* (з -63.5 млн дол. США у 2013 р. до +142 млн дол. США за перше півріччя 2017 р.), *виробів з цементу, скла та кераміки* (з -437 млн дол. США у 2013 р. до -40 млн дол. США за перше півріччя 2017 р. або у 5 разів у річному вираженні), *електричних виробів та устаткування* (з -425 млн дол. США у 2013 р. до +260 млн дол. США за перше півріччя 2017 р.).

У традиційному сегменті українського експорту – *продукції с/г та харчової промисловості* – спостерігається значне збільшення позитивного сальдо

(порівняно з 2013 р. та у річному вираженні – майже удвічі). При цьому відбулося суттєве скорочення експорту насіння олійних рослин (група 12) з одночасним нарощенням експорту жирів та олій (група 15). Групи 2, 4, 8 змінили негативне сальдо на позитивне. У більшості інших груп із негативним сальдо воно суттєво скоротилося. *Збільшення позитивного сальдо за цим сегментом відбувалось і порівняно з 2016 р. (як загалом за рік, так і за його перше півріччя).*

У секторі *легкої промисловості*, порівняно з 2013 р., суттєвих змін не відбулося. Це означає, що в експорті-імпорті товарів досягнуто певного паритету і подальшого зростання або спадання не очікується.

Для *металургійної промисловості* збільшилося позитивне сальдо для готової продукції (група 73) і суттєво скоротилося негативне сальдо для груп 74–83. У традиційному сегменті – групі чорних металів (72) – після стрімкого скорочення експорту в 2014–2015 р. унаслідок окупації Російською Федерацією частини Донецької та Луганської областей, у 2016 р. відбулося повільне відновлення експорту, яке продовжилось і у 2017. Проте внаслідок втрати частини виробничих потужностей та сировини рівень експорту за цією групою не досяг рівня 2013 р. Це стосується і підприємств хімічної промисловості, значна частина яких опинилась під окупацією в АРК і на Донбасі. Відновлення їх діяльності та збільшення експорту продукції перебуває у геополітичній площині і з дією Угоди не пов'язано.

У секторі *машинобудування* відбулося значне скорочення негативного сальдо з -6,5 млрд дол. США у 2013 р. до 2 млрд дол. США у першому півріччі 2017 р. (або у 1.6 раза у річному вираженні). Особливо потрібно підкреслити перехід з негативного у позитивне сальдо групи 85 (виробництво електричних машин та устаткування), що безпосередньо стосується налагодження коопераційних зв'язків у машинобудівній галузі з корпораціями ЄС.

Загалом скорочення негативного сальдо за окремими групами товарів експортного кошику формується за рахунок як зменшення імпорту, так і збільшення експорту до країн ЄС, що загалом створює підґрунтя для подальшого економічного розвитку та співпраці з країнами ЄС.

За перше півріччя 2017 р. експорт товарів у країни Європи порівняно з відповідним періодом 2016 р. зріс майже за всіма позиціями. Виняток становили виробництво добрив (втрата контролю над підприємствами, що перебувають на окупованих територіях), екстрактів дубильних та виробництво локомотивів. А порівняно з 2013 р. зростання відбулося за більшістю позицій харчових продуктів, виробництва пластмас і полімерів, електричних машин (табл. 10.4).

Таблиця 10.4

Експорт до європейських країн за окремими групами товарів, тис. дол. США

Показник	Січень– червень 2017 року	% до відповід. періоду минулого року	% до загальн. обсягу	2013 р.	2016 р.
Європа	8 404 255,7	126,7		17 064 197,4	13 790 103,2
02 м'ясо та їстівні субпродукти	61254,6	200,2	0,73	1107,6	71983,0
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	36709,3	108,5	0,44	41961,2	92969,5
07 овочі	10148,9	152,4	0,12	24083,7	21057,6
08 їстівні плоди та горіхи	42903,3	159,3	0,51	88481,0	88704,8
10 зернові культури	1082648,7	142,4	12,88	1711206,1	1271965,8
12 насіння і плоди олійних рослин	220434,3	216,1	2,62	1351913,6	612998,0
15 жири та олії тваринного або рослинного походження	783980,6	108,5	9,33	518741,9	1202951,2
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	44842,3	192,6	0,53	30353,5	66618,8
18 какао та продукти з нього	13884,3	137,2	0,17	19446,0	28990,6
19 готові продукти із зерна	41620,4	207,2	0,50	26363,5	46093,5
20 продукти переробки овочів	35233,3	88,6	0,42	161335,8	78887,2
21 різні харчові продукти	15383,1	104,5	0,18	21503,3	28457,8
22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	11060,8	107,3	0,13	24790,0	21387,8
23 залишки і відходи харчової промисловості	264124,8	123,1	3,14	501688,2	437426,4
Усього харчова промисловість і с/г	2664228,6	132,2	31,70	4522975,6	4070491,9
25 сіль; сірка; землі та каміння	97597,0	163,7	1,16		
26 руди, шлаки і зола	866548,1	200,6	10,31		
27 палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки	229126,6	135,1	2,73		
Усього добувна промисловість	1193271,8	180,5	14,20		
28 продукти неорганічної хімії	34459,9	114,8		219341,7	57017,0
29 органічні хімічні сполуки	35922,5	144,3		91773,5	46289,1

30 фармацевтична продукція	8138,0	154,8		12845,5	14569,3
31 добрива	20515,7	32,0		173204,8	114388,2
32 екстракти дубильні	22543,8	93,2		110907,8	45434,1
33 ефірні олії	9448,5	320,5		25876,9	8265,6
34 мило, поверхнево-активні органічні речовини	8103,3	129,0		17311,7	15374,4
35 білкові речовини	17122,2	147,5		27862,4	28191,4
36 вибухові речовини	6515,3	160,0		2528,6	9514,5
38 різноманітна хімічна продукція	18614,0	166,2		25010,6	30816,2
Усього хімічна промисловість	181383,3	98,3	2,16	706663,5	369860,0
39 пластмаси, полімерні матеріали	58380,9	130,9		66573,9	91012,3
40 каучук, гума	10934,9	108,6		39728,4	19661,2

Продовження табл. 10.4.

Усього виробництво пластмас і полімерів	69315,8	126,8	0,82	106302,2	110673,6
41–43 шкіри, вироби із шкіри, натуральне та штучне хутро	66837,6	117,8	0,80	129201,0	114569,7
44 деревина і вироби з деревини	401877,3	100,3	4,78	623329,3	799131,5
47 маса з деревини	1180,7	270,2		1191,2	1211,4
48–49 папір та картон, друкована продукція	58126,5	128,9	0,69	82640,6	104461,8
94 меблі	182722,9	145,9	2,17	145957,4	274970,3
Усього деревообробна і виробництво меблів	643907,3	112,7	7,66	853118,5	1179775,0
50–60 нитки, тканини, текстильні волокна	22229,8	99,5		23159,1	44755,3
61–63 одяг та текстильні вироби	264421,5	105,2	3,15	538324,0	522491,5
64 взуття	66008,9	103,4	0,79	128363,1	125532,7
Усього легка промисловість	352660,3	104,5	4,20	689846,2	692779,5
68–70 вироби з цементу, кераміки, скла	72580,4	124,6	0,86	64103,4	126184,2
72 чорні метали	1507116,7	114,4	17,93		
73 вироби з чорних металів	161175,0	121,0	1,92		
74–81 кольорові метали та вироби з них	78621,1	149,0			
82 інструменти, ножові вироби	15408,7	111,8			
Усього продукція металургічної промисловості	1762321,5	116,1	20,97		
84 реактори ядерні, котли, машини	206906,4	108,8	2,46	423404,4	371353,5
85 електричні машини	959586,8	123,1	11,42	1510880,9	1619634,5
86 залізничні локомотиви	18014,5	58,4		131256,6	50557,3
87 засоби наземного транспорту крім залізничного	20207,0	127,8		26746,7	40002,4
88 літальні апарати	1557,3	101,3		12058,1	2658,9
89 судна	34641,0	232,6		49296,0	33283,1
90 прилади та апарати оптичні, фотографічні	16850,3	86,3		55581,0	40068,3
Усього машинобудування	1257763,3	119,5	14,97	2209223,8	2157558,1

Джерело: за даними Державної служби статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua/>

Обсяги продажу сировинних товарів та продукції металургії (групи 25–27, 72–83) на ринку залежать насамперед від загального розвитку країн Європи та цін на сировинних ринках, тому власне Угода не може розглядатись як фактор впливу на експорт цих товарів.

У розрізі країн експорт (порівняно з 2016 р.) скоротився до Франції, Болгарії та Хорватії. Щодо інших країн ЄС експорт демонстрував тенденцію до зростання. Порівняно з 2013 р. відбулося зростання експорту до Італії, Литви, Нідерландів, Іспанії, Португалії, Румунії, Швеції. При цьому варто зауважити, що у 2017 р. експорт відбувався за вирахуванням підприємств анексованого АРК та окупованого Донбасу, тоді як у 2013 р. – з усієї території України.

Такі результати свідчать про те, що Угода про асоціацію створила умови для зростання експорту товарів з більшою доданою вартістю та змінила структуру експортно-імпортного кошику, що не відповідає досить поширеній тезі про Україну як сировинний придаток ЄС.

10.4. Структурна політика в контексті модернізації детермінант економічного розвитку

Основні чинники удосконалення регуляторного впливу на процеси економічного розвитку України. Аналіз економіки України, проведений у попередніх розділах, показує, що в умовах зовнішніх шоків, сформованих світовими економічними умовами та зовнішньою агресією, основними чинниками відновлення економічного зростання вітчизняної економіки є подолання численних внутрішніх диспропорцій, зокрема: залежності економічного зростання від орієнтованих на експорт видів діяльності, які мають високу витратомісткість і низьку питому вагу валової доданої вартості (у металургії, сільському господарстві, хімічному виробництві, харчовій промисловості) та значною мірою залежать від коливання цін на світових товарних ринках. Існування «ножиць цін» між експортом та імпортом, обумовлене вивозом із країни сировини та продукції

низького рівня перероблення (металу, сільськогосподарської продукції) порівняно із увезенням продукції високого ступеня оброблення (машини та обладнання), а також неконкурентного імпорту (нафти і газу), світові ціни якого набагато перевищують українські.

Відновлення зростання економіки, яке спостерігається останнім часом, обумовлене сприятливою зовнішньою кон'юктурою, відновленням зростання у країнах ЄС, США та подальшими перспективами світового зростання. Важливим чинником стало відкриття європейських ринків для України, що дозволило певною мірою компенсувати закриття ринків РФ та частини країн СНД. Проте одним із головних драйверів цього зростання знову-таки залишається зростання цін на основні вітчизняні експортні продукти – метал і руду, що консервує технологічне відставання економіки України. Темпи зростання залишаються недостатніми для збереження людського потенціалу економічно активного населення. Вони обумовлені російською агресією та викликаними нею розривами технологічних зв'язків з підприємствами на тимчасово окупованій території, призупиненням виробничого процесу у зоні бойових дій, втратою істотної частини виробничих потужностей унаслідок воєнних дій, прямого вивезення цілих заводів на територію РФ та навмисного руйнування решти; зростанням ризиків ведення бізнесу на територіях, прилеглих до зони АТО, тощо.

Крім того, в умовах слабкості національної грошово-кредитної системи та – як засвідчили останні роки, коли у понад половини банків було відізовано ліцензії – її неспроможності здійснювати великі інвестиційні проекти, необхідним є залучення зовнішніх інвестицій. Інтенсивний розвиток банківської сфери останніми роками виявився примарним, спрямованим насамперед на відмивання коштів.

Промисловість майже не відтворює власних інноваційно-технологічних умов для забезпечення процесів модернізації через недостатній рівень розвитку машинобудування та обмежену кількість підприємств, що впроваджують інновації. Деградація вітчизняної промисловості до рівня сировинного придатку економічно

розвинених країн робить її надзвичайно залежною від кон'юнктури зовнішніх ринків і на майбутнє.

Сучасна глобалізація нерівномірно включає у сферу свого впливу різні макросектори економіки. Найбільш глобалізованою на сьогодні постає фінансова сфера за рахунок її спрямованості на використання резервної валюти (долара США) як засобу платежу та нагромадження валютних резервів переважно у доларовій масі, тоді як саме цей процес і призвів до ряду глобальних дисбалансів.

Зазначені чинники посилюють необхідність швидкого реформування не лише економіки України, а й інституціональної сфери її існування, створення сприятливого внутрішнього клімату для ведення бізнесу, зокрема забезпечення захищеності інвестицій.

Унаслідок російської агресії в Україні, як було визначено у дослідженні, поглибилися дисбаланси регіонального розвитку, насамперед на окупованій території, включаючи АРК та м. Севастополь.

Зважаючи на перспективу визволення у майбутньому окупованих територій, необхідно:

- визначити шкоду, заподіяну російською окупацією, як було зроблено після визволення територій у Другій світовій війні;

- розробити комплексну стратегію відродження відповідних регіонів, яка б у рамках структурно-технологічної модернізації виробництва країни вирішувала питання щодо відродження виробничої та соціальної інфраструктури, переорієнтації виробничих зв'язків з колишніх російських ринків на інші країни світу, формування нових виробничих ланцюжків, орієнтації промисловості на задоволення потреб внутрішнього споживчого та інвестиційного ринку і зростання випуску експортоорієнтованої продукції.

У контексті посилення глобалізаційних процесів та їхнього впливу на стан національної економіки можна запропонувати такі *рекомендації щодо формування політики відновлення економічного зростання України, як:*

- перегляд системи пріоритетів розвитку національної економіки з урахуванням мінімізації впливу світогосподарських диспропорцій на стан, тенденції та динаміку структурних змін національної господарської системи;
- створення сприятливих умов для структурних змін ВВП та його окремих компонентів, ринків природних ресурсів, капіталу та технологій, векторів інтеграційної політики України;
- активне втручання держави у стимулювання інвестиційних процесів, їхнє спрямування на стратегічні інвестиційні проекти.

Напрями та важелі структурної політики як детермінанти економічного розвитку. Проведений аналіз дозволяє зробити певні висновки щодо найбільш актуальних напрямів структурних змін економіки України, які є необхідними для стимулювання розвитку її реального сектора.

Найголовнішим напрямом є відновлення економічного потенціалу країни, зростання рівнів виробництва і доходів населення, зниження залежності економіки України від зовнішніх ринків, насамперед тих, які мають характер монополії або моносонії. На цьому шляху важливим завданням є пошук найбільш доцільної економічної спеціалізації України в глобальній світогосподарській системі. На сьогодні одним із таких перспективних напрямів виступає виробництво сільськогосподарської та харчової продукції. Проте тут варто звернути увагу, що ринки країн ЄС, які суттєво субсидіюють сільськогосподарське виробництво, малопридатні для розширення українського експорту цієї продукції. З іншого боку, металургія, продукція якої досі виступала одним із основних експортних продуктів України, через воєнні дії частково позбавлена вітчизняної вугільної сировини. Крім того, високою була її залежність від імпоротної продукції (енергоносіїв) та нині зменшених субсидій на вугледобування. Тому цю галузь не можна вважати пріоритетною для подальшого розвитку.

Для відновлення економічного потенціалу країни слід подолати порушення основних макроекономічних пропорцій:

- підвищити ефективність виробництва товарів (знизити витратомісткість і підвищити частку доданої вартості у структурі вартості випуску, насамперед у

будівництві, добувній та переробній промисловості в цілому, зокрема у виробництві готових металевих виробів, фармацевтичних продуктів, іншої неметалевої мінеральної продукції, гумових і пластмасових виробів, водопостачанні, хімії, металургії, деревообробці);

– стимулювати зростання наукоємної і високотехнологічної продукції та ринкових послуг (автомобілебудування, виробництво комп'ютерів, тимчасове розміщування та організація харчування, адміністративне обслуговування, а також поштову діяльність, послуги юридичним особам, текстильну промисловість, охорону здоров'я, програмування) на противагу продукції, переважно сировинного характеру або низького ступеня перероблення (сільського господарства, добувної промисловості, електроенергетики, металургії), зменшити диспропорційно високі прибутки у фінансовій діяльності, де частка доданої вартості у випуску на третину вища від рівня країн ЄС;

– відновити пропорції у галузевій структурі елементів доходу у складі валової доданої вартості, забезпечивши баланс між оплатою праці найманих працівників і валовим прибутком;

– забезпечити європейські співвідношення у податках і субсидіях на виробництво окремих видів діяльності, зокрема: надання субсидій для виробництва у сільському господарстві; знизити субсидії для добувної (вугільної) промисловості, мистецтва та спорту; запровадити субсидії для наукової діяльності, діяльності у сфері права; збільшити оподаткування діяльності з тимчасового розміщування і харчування;

– перейти до європейських співвідношень у наданні соціальних пільг (трансфертів у натуральній формі) та фінансуванні окремих видів діяльності, а саме: у сфері охорони здоров'я запровадити підтримку фармацевтичного виробництва на стадії виробництва та у використанні шляхом субсидіювання виробництва або оплати частини вартості ліків для населення; змінити пропорцію у співвідношенні державних витрат на користь охорони здоров'я, скоротивши підтримку освіти; зменшити субсидії на виробництво та часткову сплату державою

за житлово-комунальні витрати; замість державного фінансування витрат на наукову діяльність перейти до субсидіювання її витрат на виробництво;

- збільшити фінансування державного управління, армії та інших видів діяльності ЗДУ у частині поточних витрат, а не лише оплати праці;

- скоротити питому вагу кінцевих споживчих витрат населення за рахунок зниження диспропорційно високих соціальних допомог та соціальних трансфертів у натуральній формі ВВП (цей процес триває уже третій рік поспіль, проте відбувається за рахунок скорочення частки оплати праці у ВВП та послуг бюджетних установ з освіти та охорони здоров'я, тоді як різко збільшені соціальні допомоги для оплати житлово-комунальних послуг);

- збільшити доходи населення до рівня хоча б найменш розвинених країн ЄС (Болгарії та Румунії) за рахунок зростання ВВП;

- збільшити частку ВВП, яка спрямовується на нагромадження основного капіталу, а, відповідно, й стимулювати зростання будівництва;

- за рахунок розвитку власного високотехнологічного машинобудування забезпечити зниження частки імпортних машин та обладнання, а також програмування у складі валового нагромадження основного капіталу;

- підтримувати обґрунтований або навіть занижений обмінний курс гривні до долара США, що стимулюватиме внутрішнє виробництво та врешті дозволить подолати багаторічне негативне сальдо зовнішньоекономічної діяльності;

- на основі розвитку власного високотехнологічного виробництва скоротити експорт продукції низького рівня переробки (продукція металургії, сільського господарства, харчової промисловості, добувної промисловості) та скоротити в імпорті частку енергоресурсів, продукції хімії, машин і устаткування, харчових продуктів і автотранспорту; розширити експорт послуг у сфері фінансової діяльності, торгівлі й транспорту; забезпечувати відповідність українського експорту потребам ЄС як основного торговельного партнера в імпорті; намагатися не припускати утворення у експорті та імпорті диспропорційно великого позитивного чи негативного впливу окремих груп продуктів, що підвищує залежність від світової економічної кон'юнктури;

- зменшити залежність від зовнішніх ринків, насамперед від критичного неконкурентного імпорту;

- стимулювати збільшення експорту високотехнологічної продукції, диверсифікувати імпорт енергоносіїв, а внаслідок скорочення енерговитратного виробництва та неефективного невиробничого споживання скоротити його.

Ці заходи у сфері економіки мають бути підтримані активним втручанням держави щодо:

- перегляду системи пріоритетів розвитку національної економіки з урахуванням мінімізації впливу світогосподарських диспропорцій на стан, тенденції та динаміку структурних змін національної господарської системи;

- формування сприятливого інвестиційного клімату для залучення значних інвестицій з метою відновлення втрачених виробничих засобів та оновлення інфраструктури і технологічної бази економіки;

- активного втручання держави у стимулювання інвестиційних процесів, їхнього спрямування на стратегічні інвестиційні проекти;

- створення сприятливих умов для структурних і технологічних змін, орієнтованих на високотехнологічні методи виробництва;

- участі у формуванні ринків природних ресурсів, капіталу та технологій, векторів інтеграційної політики України;

- переорієнтації зовнішньої торгівлі з російського на інші світові ринки;

- зміни системи оподаткування у напрямі спрощення адміністрування податків, а також зниження фіскального тиску на підприємства;

- проведення земельної реформи та створення ринку землі;

- проведення реформи судової системи, правоохоронних органів, боротьби з корупцією, зокрема на митниці;

- проведення пенсійної реформи.

СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ОЦІНЮВАННЯ ДЕТЕРМІНАНТ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Детермінанта	Пропонований захід	Очікуваний результат		Вплив на економічне зростання (прямий/опосередкований, менш/більш вагомий тощо)
		якісний	кількісний	
Капітал у широкому розумінні, у т.ч. основний (капіталізована частина національного багатства; наявні ресурси економічного зростання)				
Природно-ресурсний капітал	Створення системи акумулювання та перерозподілу коштів від використання природно-ресурсного потенціалу через Стабілізаційний фонд і Фонд майбутніх поколінь (за досвідом Норвегії) на реформування системи освіти, спрямованої на розвиток нових видів виробництва, притаманних ері суцільної інформатизації та побудови економіки знань	Рівний доступ поточних і майбутніх поколінь до природно-ресурсного багатства країни	Держава через податки та платежі має акумулювати майже 80% природно-ресурсної ренти ²⁶⁹	Сприяння подоланню «ресурсного прокляття», сировинного спрямування економічного розвитку/ зростання
Людський капітал	Переструктурування обсягів фінансування освіти: збільшення питомої ваги фінансування початкової освіти (за досвідом Кореї, Аргентини, Мексики)	Покращення якісних освітніх характеристик людського капіталу	Істотне і швидке скорочення індексу Джині для освіти (у Кореї – з 0,34 до 0,22; у Аргентині – з 0,29 до 0,27; у Мексиці – з 0,5 до 0,38) при збільшенні питомої ваги фінансування початкової освіти приблизно вдвічі ²⁷⁰	Створення нової якості економічного зростання внаслідок покращення освітніх характеристик людського капіталу
	Інтенсифікація використання інструментів Horizon 2020	Розвиток економічних, соціальних та культурних зв'язків з країнами ЄС, імплементація європейських цінностей в Україні, розвиток нових технологій	79 млрд євро інвестиційних ресурсів + каталізація інвестування з інших джерел ²⁷¹	Більш якісне зростання на основі європейських цінностей, цілей сталого розвитку, Створення нових

²⁶⁹ Leamer E.E., Maul H., Rodriguez S., Schott P.K. Does Natural Resource Abundance Increase Latin American Income Inequality? Journal of Development Economics. 1999. P. 3–42.

²⁷⁰ Качество роста. Москва: Изд-во "Весь Мир", 2001. С. 93.

²⁷¹ The EU Framework Programme for Research and Innovation / Horizon 2020. 2017. URL: <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/>

Детермінанта	Пропонований захід	Очікуваний результат		Вплив на економічне зростання (прямий/опосередкований, менш/більш вагомий тощо)
		якісний	кількісний	
				ланцюжків доданої вартості
	Сприяння гендерній рівності	<p><i>Прямий вплив:</i> За сценарієм «повного потенціалу», згідно з яким жінки беруть участь в економічній діяльності однаково із чоловіками, виявлено, що за цих умов щорічний глобальний ВВП у 2025 р. зріс би на 28 трлн дол. США, або на 26% порівняно зі сценарієм продовження існуючих тенденцій. Цей вплив приблизно відповідає нинішньому розміру об'єднаної економіки США та Китаю. Також було проаналізовано альтернативний сценарій «кращій у регіоні», згідно з яким усі країни відповідають за цими параметрами країнам – лідерам у їх регіоні. Це додало б 12 трлн дол. США до обсягу річного ВВП 2025 р., що є еквівалентним розміру поточного ВВП Японії, Німеччини та Великої Британії разом узятих або вдвічі перевищує ймовірне зростання світового ВВП, отримане за рахунок жіночої праці у 2014–2025 рр. за сценарієм продовження існуючих тенденцій.</p> <p><i>Опосередкований:</i> Крім прямих наслідків, розширення участі жінок здійснює також непрямий вплив на ВВП, зокрема, збільшує споживання і заощадження через більш високі доходи, вплив на різні покоління шляхом поліпшення здоров'я і освіти дітей та потенційне зростання продуктивності за рахунок розвитку жіночого підприємництва²⁷².</p>		
Основний капітал	Приведення методології та методики вартісної оцінки основного капіталу у відповідність зі стандартами Системи національних рахунків	Істотне підвищення рівня об'єктивності розрахунків вартості основних засобів в Україні та забезпечення порівнянності результатів із міжнародними	Нівелювання тенденції щодо викривлення статистичної інформації стосовно основних засобів, які є актуальними для України: істотне завищення індексів фізичного обсягу основних засобів і одночасне суттєве заниження їхньої вартості	Більш якісні можливості оцінки впливу основного капіталу на економічне зростання та розвиток, якісніші прогнози та стратегії соціально-економічного розвитку
	Відновлення контролю над активами українських компаній, розташованих на територіях України, непідконтрольних українському уряду	Відновлення ланцюжків доданої вартості		Прискорення темпів економічного зростання за рахунок компаній, контроль над якими відновлено
	Оподаткування нерухомості на	Удосконалення механізму оподаткування об'єктів житлової		Прискорення темпів

²⁷² The Power of Parity: How Advancing Women's Equality Can Add \$12 Trillion To Global Growth / McKinsey Global Institute. McKinsey&Company, 2015. 155 p.

Детермінанта	Пропонований захід	Очікуваний результат		Вплив на економічне зростання (прямий/опосередкований, менш/більш вагомий тощо)
		якісний	кількісний	
	цивілізованих засадах: оподатковуватися повинна <i>вартість</i> об'єктів нерухомості, <i>а не житлова площа</i> . Наразі п. 3.1 ст. 266 Податкового кодексу визначено, що «базою оподаткування є <i>житлова площа</i> об'єкта житлової нерухомості» ²⁷³	нерухомості, що наразі викликає диспропорційність перерозподілу фінансових ресурсів у державі й підвищує ризики частих подальших законодавчих змін для приведення законодавства та практики у відповідність з міжнародними нормативними засадами регулювання бізнесової та інвестиційної діяльності		економічного зростання за рахунок покращення інвестиційного клімату
	Створення єдиної централізованої бази даних результатів оцінювання ринкової вартості нерухомості з прозорим загальним доступом до неї за допомогою мережі Інтернет, що унеможливить тіньові схеми та корупцію у цій сфері	Зменшення можливостей для тіньових схем та корупції, у т.ч. у сфері оцінки вартості нерухомості, що відлякує потенційних зовнішніх інвесторів, орієнтованих на прозорі схеми ведення бізнесу.		
	Визначення оптимальної для України економічної спеціалізації у глобальній світогосподарській системі з метою забезпечення державного стимулювання підприємництва у цих сферах діяльності	Зростання конкурентоспроможності української продукції на світових ринках	<ul style="list-style-type: none"> • Зростання надходжень від експортованої продукції; • підвищення ефективності виробництва товарів та послуг 	Прямий
Структурна політика	Державне стимулювання політики енергозбереження	Підвищення енергоефективності виробничого та побутового споживання	<ul style="list-style-type: none"> • Скорочення частки енергетичних витрат на виробництво та побутового споживання; • зниження загальної витратомісткості виробництва; • скорочення імпорту енергоносіїв 	Прямий
	Державне стимулювання зростання наукоємної і високотехнологічної продукції та виробництва ринкових послуг з високою доданою вартістю	Відновлення економічного потенціалу країни	<ul style="list-style-type: none"> • Скорочення експорту продукції, яка має переважно сировинний характер або низький ступінь перероблення; • поступове заміщення 	Прямий

²⁷³ Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010 р. (редакція станом на 15.04.2017 р.) / Офіц. сайт Верховної Ради України. 2017. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/print1455039398219140>

Детермінанта	Пропонований захід	Очікуваний результат		Вплив на економічне зростання (прямий/опосередкований, менш/більш вагомий тощо)
		якісний	кількісний	
			високотехнологічної імпоротної продукції товарами вітчизняного виробництва; • зростання доданої вартості виробництва, скорочення витратомісткості випуску	
	Перехід до раціональних підходів у наданні субсидій (за досвідом країн ЄС)	<ul style="list-style-type: none"> Оптимальне з точки зору економічних наслідків стимулювання розвитку економіки; відмова від підтримки галузей застарілого технологічного укладу та неефективних видів діяльності 	<ul style="list-style-type: none"> Збільшення субсидіювання сільськогосподарської діяльності, виробництва сільськогосподарської техніки фармацевтичного виробництва, наукової діяльності; скорочення субсидій для вугільної промисловості, мистецтва та спорту, житлово-комунальних послуг 	Прямий
	Відновлення основних макроекономічних пропорцій у використанні ВВП	<ul style="list-style-type: none"> Відмова від політики патерналізму; збільшення стимулів для населення до участі в економічній діяльності 	<ul style="list-style-type: none"> Скорочення надвисокої питомої ваги кінцевого споживання населення; вирівнювання співвідношень між доходами від виробничої діяльності і соціальними допомогами та трансфертами; збільшенні доходів населення у 2–3 рази до рівня хоча б найменш розвинених країн ЄС (Болгарії та Румунії) 	Прямий
	Збільшення ефективності державних та приватних інвестиційних програм, збільшення частки виробничих інвестицій	<ul style="list-style-type: none"> Спрямування державних інвестицій та сприяння приватним та іноземним інвестиціям насамперед у виробничій сфері 	<ul style="list-style-type: none"> Зростання обсягу виробничих інвестицій та їхньої частки порівняно з невиробничими, стимулювання зростання будівництва, виробництва інвестиційного обладнання та створення програмного забезпечення 	Прямий
	Сприяння держави формуванню оптимальної структури	<ul style="list-style-type: none"> Зниження залежності від зовнішніх ринків, особливо 	<ul style="list-style-type: none"> Збільшення експорту високотехнологічної продукції; 	Прямий

Детермінанта	Пропонований захід	Очікуваний результат		Вплив на економічне зростання (прямий/опосередкований, менш/більш вагомий тощо)
		якісний	кількісний	
	зовнішньоторговельної діяльності	тих, які мають характер монополії або моносонії; • підвищення економічної безпеки держави на основі диверсифікації критичного неконкурентного імпорту (енергоносіїв); • забезпечення відповідності українського експорту потребам ЄС та інших основних торговельних партнерів у імпорті	скорочення експорту продукції низького рівня переробки; • скорочення в імпорті частки енергоресурсів, продукції хімії, машин і устаткування, харчових продуктів і автотранспорту; • розширення експорту послуг; • уникнення утворення в експорті та імпорті диспропорційно великої позитивного (метали) чи негативного (нафтопродукти, автомобілі, хімічні продукти, комп'ютери, ліки, текстиль) впливу окремих груп продуктів, що підвищує залежність від світової економічної кон'юнктури	
	Проведення раціональної грошово-кредитної та монетарної політики	Підтримка обґрунтованого або навіть заниженого обмінного курсу гривні	• Стимулювання внутрішнього виробництва; • скорочення валютних витрат на імпорту продукцію; • формування позитивного сальдо зовнішньоекономічної діяльності	Прямий
Промислова політика	Державна фінансова та організаційна підтримка трансферу зарубіжних передових технологій для модернізації виробництва у пріоритетних секторах.	Технологічна модернізація виробництва	Зростання виробництва залежатиме від рівня зростання продуктивності праці модернізованих підприємств	Опосередкований
	Реалізація масштабних інфраструктурних проектів на транспорті, в енергетиці, житлово-комунальному господарстві на засадах державно-приватного партнерства та державного замовлення	Розширення потенціалу внутрішнього ринку для вітчизняних виробників	Зростання виробництва залежатиме від масштабу інфраструктурних проектів та міри залучення до їх виконання вітчизняних суб'єктів та вітчизняної продукції.	Прямий
	Активне застосування тарифних та нетарифних засобів захисту	Збільшення ємності внутрішнього ринку для		Опосередкований

Детермінанта	Пропонований захід	Очікуваний результат		Вплив на економічне зростання (прямий/опосередкований, менш/більш вагомий тощо)
		якісний	кількісний	
	внутрішнього споживчого ринку від іноземної продукції	вітчизняних виробників		
	Формування у пріоритетних секторах виробництва державних холдингів та корпорацій як ключових агентів модернізації виробництва	Забезпечення структурної перебудови та модернізації виробництва на пріоритетних напрямках	Зростання виробництва залежатиме від досягнутих розмірів підприємств у пріоритетних секторах та ступеня підвищення продуктивності праці внаслідок їх модернізації	Опосередкований
	Створення Банку розвитку для фінансової та інвестиційної підтримки підприємств	Інвестиційне забезпечення суб'єктів виробництва	Зростання виробництва залежатиме від обсягів наданих інвестиційних кредитів	Прямий
	Створення емісійного грошово-кредитного механізму для активізації інвестиційної діяльності суб'єктів промисловості	те саме	те саме	Прямий
	Створення державної контрактної системи та використання публічних закупівель для стимулювання споживчого попиту на внутрішньому ринку	Активізація промислового виробництва у секторах, де держава стимулюватиме відповідний попит	Зростання виробництва напряду залежатиме від обсягів державного замовлення за умови його реалізації за рахунок випуску вітчизняних товарів та послуг	Прямий
	Фінансова та консультативна допомога виробникам щодо їх переходу на міжнародні стандарти якості продукції (ISO) та управління, фіто-санітарні норми та вимоги до продукції	Збільшення виробництва за рахунок розширення експорту сертифікованої за ISO продукції на світовий ринок	Зростання виробництва напряду залежатиме від обсягів зростання експортної продукції, сертифікованої за ISO	Опосередкований
	Інвестиційна політика та входження у глобальні ланцюжки доданої вартості	Створення/розвиток IPA ²⁷⁴ (на державному та регіональному рівнях)	Залучення інвестицій, розвиток місцевих компаній, загальне підвищення якості продукції	Прямий
	Забезпечення державою пільгових	Залучення зелених інвестицій	Створення нових робочих місць у	Прямий

²⁷⁴ IPA – Investment promotion agency.

Детермінанта	Пропонований захід	Очікуваний результат		Вплив на економічне зростання (прямий/опосередкований, менш/більш вагомий тощо)
		якісний	кількісний	
	умов для зелених інвестицій		перспективних галузях економіки. Підвищення конкурентоспроможності країни	
	Державна підтримка освітніх програм для забезпечення потреб великих інвесторів ²⁷⁵	Залучення глобальних інвесторів. Створення на базі філій МНК в Україні R&D центрів	Підвищення рівня людського потенціалу. Оптимізація діяльності вищих навчальних закладів технічного спрямування відповідно до сучасних світових тенденцій. Зменшення часу на перепідготовку спеціалістів з вищої освіти. Підвищення інвестиційної привабливості країни завдяки підвищенню якості технічної освіти	Опосередкований
Інноваційно-технологічна політика	Стимулювання розвитку інноваційної інфраструктури	Надання допомоги вченим та інноваторам на всіх етапах трансформації знань від ідеї до науково-технічної розробки та інновації і виробництва		Опосередкований
	Формування сприятливого режиму для українських і іноземних інвестицій. Удосконалення податкового законодавства. Розбудова системи трансферу технологій*	Створення високотехнологічних компаній.		Прямий
	Державна підтримка територіальних кластерів, технологічних платформ, а також удосконалення організаційно-інституціональних основ функціонування мережі технопаркових структур, запровадження спеціальних режимів	Для запровадження інноваційних технологій повинні бути створені сучасні територіальні кластери, які спрямовують діяльність на виробництво продукції світового рівня,		Опосередкований

²⁷⁵ Приклад – наразі «Ашан» активно розвиває освітні програми (зокрема у співпраці з КНЕУ) для розширення мережі – збільшення інвестицій в економіку України.

Детермінанта	Пропонований захід	Очікуваний результат		Вплив на економічне зростання (прямий/опосередкований, менш/більш вагомий тощо)
		якісний	кількісний	
	їхньої діяльності	сприяють мобілізації коштів для розвитку територіальних утворень інноваційного типу		
Інституційне забезпечення розвитку МСБ	Спрощення доступу МСП до фінансових ресурсів, здешевлення їх вартості та збільшення обсягів на основі диференціації фінансових інструментів:			
	– поліпшення доступу до банківського кредитування;	Покращення фінансового стану підприємств, їх ліквідності, збільшення основного та обігового капіталу	Кредитні ставки для польських МСП від PKO Bank Polski становлять 1,5–4%. Кредитні ставки для вітчизняних МСП у банках, що працюють на ринку України, становлять до 25% і більше. Поступове зниження кредитних ставок до рівня європейських дасть можливість вітчизняних МСП бути більш конкурентоспроможними	Прямий
	– створення державно-приватних фондів зростання для малого бізнесу, що зростає;	Подолання розриву між інвесторами – бізнес-ангелами та підприємцями	Відповідна програма фінансування малого бізнесу (SBIC) у США за більш ніж 55 років (з 1958 р.) дозволила надати довгострокове фінансування у вигляді позик і статутного капіталу більш ніж для 11,8 тис. американських малих підприємств на суму 73,3 млрд дол. США	Вагомий
	– поширення аграрних розписок як інструменту кредитування МСБ під заставу майбутнього врожаю; – поширення інструменту розписок на інші галузі економіки; – використання cheap & long money у рамках цільових програм/грантів/кредитів, у т.ч. квазідержавних інституцій; – розвиток лізингу	Здешевлення вартості кредитних ресурсів для МСБ відносно дорогих класичних інструментів кредитування. Здешевлення вартості кредитних ресурсів для МСП відносно дорогих класичних інструментів кредитування. Забезпечення МСБ технічними засобами	У рамках проекту IFC (член World Bank Group) «Аграрні розписки в Україні: нові можливості» за два роки у восьми областях України видано аграрних розписок на 845 млн грн, що забезпечило позичальнику 100% повернення коштів. Поширення проекту на всі області України дасть можливість збільшити обсяги кредитування в	Вагомий

Детермінанта	Пропонований захід	Очікуваний результат		Вплив на економічне зростання (прямий/опосередкований, менш/більш вагомий тощо)
		якісний	кількісний	
			агробізнесі для МСБ більше ніж удвічі	
	Покращення бізнес-клімату та дерегуляція	Усунення корупційної складової у взаємодії бізнесу та влади, посилення захисту прав власності, збільшення інвестиційних надходжень у сектор МСБ.	Підняття у рейтингу Doing Business на 50 позицій (з 80-го місця у 2016 р. до TOP-30 у 2020 р.) відповідно до цілей Стратегії розвитку «Україна-2020» також дозволить піднятися близько 42 в.п. за індексом якості регуляторної політики Світового банку	Прямий
	Розвиток підприємницьких мереж	Збільшення пулу ресурсів і знань для використання кращих практик і успішних бізнес-моделей. Встановлення підприємницьких зв'язків		Прямий
	Поширення кластерних технологій	Збільшення інвестиційного потенціалу, технічних та експортних можливостей мікропідприємств за рахунок об'єднання в кластери, а також малих підприємств завдяки взаємодії з великими компаніями		Прямий
Регіональна політика	Удосконалення інституційного забезпечення регіонального розвитку на засадах запровадження концептуальних положень «політики нового регіоналізму»	Активізація потенціалу саморозвитку регіонів	Підвищення рівня адаптивності регіональної економіки утричі	Прямий
	Формування постіндустріальних чинників економічного зростання	Підвищення рівня диверсифікації регіональної економіки. Забезпечення її орієнтованості на збільшення частки середньо-	Зниження частки традиційних галузей економіки до 15%. Зростання частки нових видів економічної діяльності на підставі радикальних технологічних змін	Опосередкований

Детермінанта	Пропонований захід	Очікуваний результат		Вплив на економічне зростання (прямий/опосередкований, менш/більш вагомий тощо)
		якісний	кількісний	
		високотехнологічних та високотехнологічних галузей промисловості. Оновлення традиційних секторів регіональної економіки за рахунок розвитку діяльності з вищою доданою вартістю. Поліпшення ділового клімату та ділової активності. Удосконалення системи трансферу технологій	до 40%. Поліпшення фінансових показників регіонального розвитку удвічі. Формування об'єднаної мережі трансферу технологій, зростання кількості підприємств у мережі до 600 одиниць та загальної кількості робочих місць до 100 тис.	
	Запровадження регіональної моделі smart-спеціалізації	Встановлення інноваційного профілю регіонів України (регіональної smart – спеціалізації). Фокусування на унікальних можливостях, компетенціях та регіональних ресурсах. Зростання гнучкості стратегії регіонального розвитку	Оперативність реагування на зміну ситуації зростає утричі. У 5 разів пришвидшується швидкість прийняття рішень	Прямий
	Зниження екологічних навантажень на оточуюче середовище	Формування умов становлення нових видів економічної діяльності в регіонах. Зміна якості економічного зростання. Створення регіональних кластерів екологічних технологій. Переорієнтація на перспективні екологічні індустрії	Поліпшення екологічних показників до 15%. Зниження споживання ресурсів удвічі; підвищення рівня енергоефективності у 4 рази. Формування «осей розвитку», зосередженість на екологічних технологіях – збільшення обсягів виробництва галузі екологічних технологій до 20%	Прямий

* Така система діє у розвинених країнах Європи, Америки і Азії, (IRC: мережа європейських релей-центрів (інноваційних центрів-посередників, Innovation Centres); EBAN: Європейська асоціація мереж бізнес-ангелів (European Business Angels Network); Асоціація інкубаторів бізнесу Австралії і Нової Зеландії (ANZABI) тощо). Фінансування цих центрів здійснюється різними способами: за рахунок різноманітних державних програм, грантів і субсидій, банківських кредитів під державні гарантії (овердрафт, венчурний капітал; партнерство з великими фірмами, продаж будівель, які побудовані й належать технопарку, надання послуг клієнтам, наприклад, розробка технічних проектів, проведення економічних розрахунків тощо. Суть цієї системи-процесу полягає в тому, що ідея теоретика-винахідника повинна пройти шлях ланцюгом: теоретик → дослідник-практик → технолог-виробничник → маркетинголог-продавець. На цьому шляху в процес залучаються і інноваційні центри, і місцеві адміністрації, і преса, і банк, і допоміжні виробництва.

Зв'язок зі структурно-логічною моделлю: Цільові параметри → Інструментальні параметри → Заходи → Основні учасники → Очікуваний результат (виявлення унікальних конкурентних переваг країни та їх використання; досягнення конкурентоспроможності шляхом реалізації конкурентних переваг).

АНКЕТА ДЛЯ ЕКСПЕРТНОГО ОПИТУВАННЯ
«Які детермінанти Ви вважаєте найбільш значущими для економічного зростання в Україні?»

Вельмишановний експерте, просимо надати Вашу оцінку рівня впливу детермінант та блоків детермінант на економічне зростання в Україні, використовуючи таку шкалу:

- не впливає – 0 балів;
- дуже незначний вплив – 1–2 бали;
- впливає, але не є визначальним чинником – 3–6 балів;
- значний вплив – 7–8 балів;
- визначальний чинник – 9–10 балів.

Якщо Ви вважаєте, що в Анкеті не вказані певні детермінанти, які, на Вашу думку, суттєво впливають на економічне зростання, зазначте їх у додаткових рядках наприкінці кожної таблиці або в окремій таблиці наприкінці Анкети (у випадку, якщо ці детермінанти не відносяться до жодного із блоків) та виконайте оцінювання кожної з них.

БЛОКИ ДЕТЕРМІНАНТ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

№ п/п	Блок детермінант	Рівень впливу на економічне зростання (1–10)
1	ЕКОНОМІЧНІ	
2	ТЕХНОЛОГІЧНІ та ІННОВАЦІЙНІ	
3	ПОЛІТИЧНІ та ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ	
4	СОЦІОКУЛЬТУРНІ, РЕЛІГІЙНІ, ГЕОГРАФІЧНІ	
5	БЕЗПЕКА ТА ОБОРОНА	

БЛОК 1. ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ

№	Детермінанта	Пріоритетність внеску в економічне зростання (1–10)
1	Частка державного сектора в економіці	
2	Інвестиційний бізнес-клімат	
3	Доступ до фінансових ресурсів (кредитування)	
4	Рівень зайнятості	
5	Рівномірність/нерівномірність розвитку територій (регіонів)	
6	Ціни та попит на зовнішніх товарних ринках	

7	Ступінь відкритості економіки	
8	Зовнішній сектор: умови торгівлі	
9	Рівень глобалізації та інтеграції у міжнародну торгівлю	

БЛОК 2. ТЕХНОЛОГІЧНІ та ІННОВАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ

№	Детермінанта	Пріоритетність внеску в економічне зростання (1–10)
1	Розвиток та стан інфраструктури	
2	Охорона інтелектуальної власності	
3	Витрати на НДДКР	
4	Кількість і якість НДІ	
5	Забезпеченість висококваліфікованими трудовими ресурсами	
6	Держзамовлення ВТ- продукції	
7	Розвиток інформаційних та телекомунікаційних технологій	
8	Частка високотехнологічного виробництва, ступінь входження у ланцюги доданої вартості	
9	Використання інтернет-технологій у приватному секторі	

БЛОК 3. ПОЛІТИЧНІ та ІНСТИТУЦОНАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ

№	Детермінанта	Пріоритетність внеску в економічне зростання (1–10)
1	Довіра до виборчої системи/ задоволеність виборчою системою	
2	Незалежність судової системи	
3	Частка витрат на адміністративне регулювання у ВВП	
4	Рівень корупції / прозорість влади	
5	Захист прав власності	
6	Ефективність державного управління	
7	Стабільність політичної системи	
8	Рівень розвитку демократії, свободи слова, захист громадянських прав	
9	Конкуренція (антимонопольне регулювання, корпорації vs МСБ)	
10	Регуляторна політика, досконалість та дієвість законодавства	
11	Свобода ЗМІ	

БЛОК 4. СОЦІО-КУЛЬТУРНІ, РЕЛІГІЙНІ, ГЕОГРАФІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ

№	Детермінанта	Пріоритетність внеску в економічне зростання (1–10)
1	Якість системи охорони здоров'я	
2	Демографія (приріст населення, щільність, вікова структура)	
3	Рівень та якість освіти населення	
4	Ступінь доступу населення до джерел інформації (в т.ч. Інтернету)	
5	Розподіл населення за доходом (коефіцієнт Джині)	
6	Міграційні процеси, їх вплив на економіку: а) внутрішня міграція	
7	б) еміграційні процеси	
8	в) імміграційні процеси	
9	Ментальність (соціальна та громадянська зрілість суспільства)	
10	Однорідність/неоднорідність суспільства (національна, релігійна, мовна)	
11	Географічні чинники (кліматичні умови, земельні ресурси, екологія, регіональна спеціалізація)	
12	Геополітичні чинники, сусідство з іншими країнами	

БЛОК 5. БЕЗПЕКА ТА ОБОРОНА

№	Детермінанта	Пріоритетність внеску в економічне зростання (1–10)
1	Наявність воєнних дій	
2	Державні витрати на оборону	
3	Обсяг державного замовлення на суміжних підприємствах	
4	Кількість задіяного населення продуктивного віку у воєнних діях	

ДОДАТКОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ

№	Детермінанта	Пріоритетність внеску в економічне зростання (1–10)
	
	

Дякуємо, що взяли участь у анкетуванні та за Вашу експертну думку!
Усі оцінки буде враховано у подальшому дослідженні.

QUESTIONNAIRE FOR EXPERT POLL

"Which determinants of economic growth in Ukraine you consider as most important?"

Dear expert, please give your assessment of the impact of determinants and the block determinants on economic growth in Ukraine using the following scale:

- No impact - 0 points;
- Very little effect - 1-2 points;
- Impact, but not the determining factor - 3-6 points;
- Significant influence - 7-8 points;
- Determining factor - 9-10 points

If you believe that the Questionnaire does not include certain determinants, which in your opinion, significant impact on economic growth indicate them in extra rows at the end of each table or in a separate table at the end of profile (if these determinants do not belong to any of the blocks) and evaluate each.

SECTIONS OF DETERMINANTS OF ECONOMIC GROWTH

№	SECTIONS OF Determinants	The level of impact on economic growth (1-10)
1	ECONOMIC	
2	TECHNOLOGY AND INNOVATION	
3	POLITICAL AND INSTITUTIONAL	
4	SOCIO-CULTURAL, RELIGIOUS, GEOGRAPHICAL	
5	SECURITY AND DEFENCE	

SECTION 1. ECONOMIC DETERMINANTS

№	Determinants	Priority in contribution to economic growth (1-10)
1	The share of state sector in the economy	
2	Investment and business climate	
3	Access to capital (loans)	
4	Employment rate	
5	Uniformity / uneven development areas (regions)	
6	Prices and demand at foreign goods markets	
7	The degree of openness of the economy	
8	External sector: The terms of trade	
9	The level of globalization and integration to international trade	

SECTION 2. TECHNOLOGY AND INNOVATION DETERMINANTS

№	Determinants	Priority in contribution to economic growth (1-10)
1	The development and state of infrastructure	
2	Intellectual property protection	
3	Expenditure on R&D	
4	Quantity and quality of research institutes	
5	Availability of highly qualified workforce	
6	Government procurement of Hi-tech products and R&D	
7	The development of information and telecommunication technologies	
8	The share of high-tech production in the value chain	
9	The use of Internet technologies in the private sector	

SECTION 3. POLITICAL AND INSTITUTIONAL DETERMINANTS

№	Determinants	Priority in contribution to economic growth (1-10)
1	The credibility of the electoral system / satisfaction level of electoral system	
2	The independence of the judiciary	
3	The share of administrative regulation in GDP	
4	Corruption / government transparency	
5	Protection of property rights	
6	The efficiency of public administration	
7	The stability of the political system	
8	The level of democracy, free speech, civil rights	
9	Competition (antitrust regulation, corporations vs SMEs)	
10	Regulatory policy, excellence and effectiveness of laws	
11	Freedom of the media	

SECTION 4. SOCIO-CULTURAL, RELIGIOUS, GEOGRAPHICAL DETERMINANTS

№	Determinants	Priority in contribution to economic growth (1-10)
1	Quality of health care system	
2	Demography (population growth, density, age structure)	
3	The level and quality of public education	
4	The degree of public access to information sources (including the Internet)	
5	Distribution of the population by income (Gini coefficient)	
6	Migration processes and their impact on the economy	
7	a) internal migration	
8	b) the immigration process	
9	c) immigration	
10	Mentality (social maturity and civil society)	
11	Homogeneity / heterogeneity of society (ethnic, religious, linguistic)	
12	Geographical factors (climate, land resources, ecology, regional specialization - comparative advantages)	
12	Geopolitical factors, proximity to other countries	

SECTION 5. SECURITY AND DEFENCE

№	Determinants	Priority in contribution to economic growth (1-10)
1	The presence of military action	
2	Public spending on defense	
3	The share of government procurement for related enterprises	
4	Number of people in productive age involved in hostilities	

EXTRA DETERMINANTS OF GROWTH

№	Determinants	Priority in contribution to economic growth (1-10)

Thank you for taking part in the survey and for your expert opinion!

Контент-аналіз експертної думки щодо перспективних напрямів актуалізації детермінант економічного зростання

№	Експерт	Джерело	Детермінанти економічного зростання
1	Джозеф Стігліц	Creating a learning society: a new approach to growth, development, and social progress (2015); The Price of Inequality (2012); Stability with Growth: Macroeconomics, Liberalization and Development (2007).	Освіта, інклюзивність, інновації
2	Луїс Пабло де ла Орра	Misconceptions about the Nordic Economies. Article for the Foundation for Economic Education, 2016.	Економічна свобода, яка включає правову основу для реалізації договорів і захист прав власності; на думку Орри, є відправною точкою, з якої починається цикл економічного зростання: економічна свобода зумовлює зростання інвестицій у людський і фізичний капітал, що, у свою чергу, спричинює зростання продуктивності, підвищення зарплати і збільшення ВВП на душу населення
3	Богдан Гаврилишин	С. Зозуля «Богдан Гаврилишин: мечты и идеи»	Національна ідея і сталий розвиток. Національна ідея, за Б.Гаврилишином, – це конкурентоспроможність. Ще у 2006 р. у для статті у газеті «Дзеркало тижня» Б.Гаврилишин пише: «За останні півстоліття ми маємо досить прикладів, коли конкурентоспроможність ставала мобілізуючою силою для прогресу країн, тобто національною ідеєю. У деяких випадках мотивація зводилася переважно до того, щоб наздогнати і спробувати перегнати країну, яка була ворогом або конкурентом. Звичайно, політичний, економічний і суспільний прогрес України не слід зводити тільки до змагання з Росією. Однак Росія, колишня імперія, є найбільшим сусідом України, і порівняння прогресу країни на політичному, економічному і соціальному фронтах з Росією, а також конкуренція з нею, а не боротьба проти неї, є важливим елементом поступу вперед». Для того щоб вигравати конкуренцію, потрібно бути ефективною державою. Гаврилишин виводив чотири критерії ефективно організованого суспільства: політичні свободи, достатній рівень доходу без недосяжної різниці між багатими і бідними, соціальна справедливість і дбайливе ставлення до природи. Механізм досягнення ефективності – освіта і переймання кращих практик з усього світу. Саме так, на думку економіста, піднялися «азійські тигри», і саме шляхом творчого запозичення повинна слідувати Україна. Він зазначав країни, які найбільш наблизилися до ідеалу: вони навчилися уникати швидкої гонки капіталу і розумно розподіляють ресурси своїх земель. Це Швейцарія, Австрія, Німеччина, Норвегія та Швеція. Не заперечуючи конкуренції, він наполягав на

№	Експерт	Джерело	Детермінанти економічного зростання
			цінності співпраці і на тому, що головна цінність нашої країни – людський потенціал. Система, яка спрямує оптимізм і віру українців у власні сили в русло розвитку, дозволить здійснитися українському економічному диву. Головна умова – зменшити корупцію. Також необхідна працююча судова система, яка захистить права власності, залучить зовнішні та внутрішні інвестиції
4	Опитування агентством Bloomberg 146 аналітиків та стратегів	https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-12-07/finding-risk-in-all-the-wrong-places-as-trump-era-begins	Кібербезпека. Політичні ризики
5	Marta Cooper Ангус Дітон	Austria's crackdown on immigration is denting its economy. For Quartz, 2016. Nobel Laureate Sees 'Much Worse' EU Economy From Refugee Crisis. By Johan Carlstrom for Bloomberg, 2015. Suddeutsche Zeitung (SZ) за посиланням на дані Інституту економічних досліджень Ifo у Мюнхені	Міграційна політика – на початку червня 2016 р. Центральний банк Австрії знизив свій прогноз щодо зростання ВВП країни на 0,3 пункта – до 1,6% у 2016 р. і 1,5% у 2017 р. Видання Quartz пише, що однією з головних причин цього могла стати жорстка політика австрійської влади щодо мігрантів. Раніше економісти висловлювали думку, що приплив мігрантів може стимулювати зростання економік країн ЄС – за рахунок виділення коштів на надання їм допомоги. Лауреат Нобелівської премії з економіки Ангус Дітон і цим не згоден і вважає, що наплив біженців для економіки швидше шкідливий. Проте у вересні 2015 р. було підраховано, що прийом Німеччиною великої кількості біженців підніме її економічне зростання у 2016 р. на 0,25 в.п.. Перед цим економісти підраховали, що втрати європейських країн від уведення контролю на зовнішніх кордонах ЄС з метою боротьби з міграційним кризою можуть сановити до 9 млрд дол. США
6	Рут Річардсон	З виступу на конференції «Державні видатки в Україні: як досягти більшого, витрачаючи менше?», 2016	«Ефективність, результативність та інноваційність державного сектора має вирішальне значення для досягнення більш високого рівня життя новозеландців. Збереження довіри новозеландців до цілісності та чесності державної фінансової системи є наріжним каменем нашої демократії». «Тож мій месидж до вас тут, в Україні: не розглядайте фіскальну політику саму по собі... фіскальна політика має бути частиною широкомасштабної програми. ...Ви повинні зрозуміти, які міжнародні практики є найліпшими, і застосовувати їх на всіх рівнях своєї монетарної та фіскальної політики, ви повинні зробити вільним свій ринок праці, мати відкриті та конкурентні ринки, домогтися, щоб олігархи не мали монополії, щоб держава виконувала свою головну роль оборонця, домогтися верховенства права, забезпечити такий стан, що коли люди вирішують інвестувати чи створити робочі місця, вони мають бути певними, що правила гри не зміняться

№	Експерт	Джерело	Детермінанти економічного зростання
			завтра, що ви матимете такий податковий режим, який заохочує людей інвестувати»
7	Клаус Шваб	Project Syndicate, 2014	Сила комбінованого зростання. Зайнятість – так звані реформи «другого покоління», які мають більш структурний характер, є життєво важливими для довгострокового зростання, але набагато важчими в реалізації. Технологічний прогрес – інвестиції у виробництво, які б прискорили зростання в довгостроковій перспективі і, таким чином, платили самі за себе. Якщо сконцентруватися на чотирьох секторах, зокрема: на інфраструктурі, освіті, «зеленій» енергії та сталому розвитку сільського господарства, то можна досягти великих економічних і соціальних вигід
8	Robert J. Gordon	Is u.s. economic growth over? faltering innovation confronts the six headwinds. <i>National Bureau of Economic Research Working Paper</i> . 2012. № 18315	У світі не вистачає економічно продуктивних ідей
9	Експертна спільнота Міжнародного економічного саміту в Давосі	За матеріалами Міжнародного економічного форуму, 2016	Нова промислова революція, або революція 4.0
10	Володимир Золотарьов	«Езжайте в свое Сомали!» Почему Сомали не либертарианский рай <i>REED</i> . 2016.	Загалом причина бідності Сомалі така ж, як і причина бідності України: це вбивство капіталу на стадії його формування. В Україні це робить держава, у Сомалі – звичайне право
11	Рудольф Джуліані,	3 виступу на публічній лекції «Україна в контексті глобальних викликів», м. Київ, 7 червня 2017 р.	Верховенство права як ключовий чинник з позитивним впливом. Корупція як ключовий чинник з негативним впливом на економічний розвиток.

Джерело: розроблено авторами на основі джерел, зазначених у таблиці.

Наукове видання

Бобух Ірина Миколаївна
Кіндзерський Юрій Вікторович
Фашевська Ольга Миколаївна
Тищук Тетяна Анатоліївна
Снігова Олена Юрївна
Щегель Світлана Миколаївна
Ромусік Яніна Василівна
Романовська Наталія Іванівна
Герасімова Олена Аркадіївна
Москвіна Оксана Дмитрівна
Лопатенко Дар'я Борисівна

НАЦІОНАЛЬНІ ТА ГЛОБАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ УКРАЇНИ

Наукова доповідь

За редакцією д-ра екон. наук Бобух І.М.

Редактори *І.І.Бажал, А.К.Кокошко*
Оригінал-макет *С.В.Чимбай*

Підписано у світ 02.11.2018 р.
Об'єм даних 12,3 МБ

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011

тел. (044) 254-20-36, факс (044) 280-88-69
E-mail: eip@ief.org.ua